

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระมหาพงศธร เขมธโร (ตรีสุวรรณ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช 2566

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระมหาพงศธร เขมธโร (ตรีสุวรรณ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2566

AN ANALYTICAL STUDY OF THE RELATION OF KAMMA AND CITTA IN THERAVĀDA BUDDHISM

PHRAMAHA PHONGSATHON KHEMATHARO (TRISUWAN)

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS

FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS

PROGRAM IN BUDDHIST STUDIES

GRADUATE SCHOOL

MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY

2023

หัวข้อวิทยานิพนธ์	:	**การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท**
ชื่อนักศึกษา	:	**พระมหาพงศธร เขมธโร (ตรีสุวรรณ์)**
ชื่อปริญญา	:	**ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**
สาขาวิชา	:	**พุทธศาสน์ศึกษา**
ปีพุทธศักราช	:	2566
อาจารย์ที่ปรึกษา	:	**รองศาสตราจารย์ ดร.สุวิญ รักสัตย์**

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย .....

(พระสุทธิสารเมธี, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ :

ประธานกรรมการ .....

(พระศรีวินยาภรณ์, ดร.)

กรรมการ (อาจารย์ที่ปรึกษา) .....

(รองศาสตราจารย์ ดร.สุวิญ รักสัตย์)

กรรมการ .....

(รองศาสตราจารย์ สุเชาวน์ พลอยชุม)

กรรมการ .....

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบูรณ์ วัฒนะ)

กรรมการ .....

(ดร.ชมพูนุช ช้างเจริญ)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Topic	:	An Analytical Study of the Relation of Kamma and Citta In Theravāda Buddhism
Student's Name	:	Phramahaphongsathon Khemathro (Trisuwan)
Degree Sought	:	Master of Arts
Program	:	Buddhist Studies
Anno Domini	:	2023
Advisor	:	Assoc. Prof. Dr.Suvin Ruksat

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Master Degree of Arts (Buddhist Studies)

Dean of Graduate School .....

(Phrasutthisanmethi, Asst. Prof. Dr.)

Thesis Committee :

Chairman .....

(Phrasrivinayaphon, Dr.)

Member (Advisor) .....

(Assoc. Prof. Dr.Suvin Ruksat)

Member .....

(Assoc. Prof. Suchao Ploychum)

Member .....

Asst. Prof. Dr.Somboon Watana)

Member .....

(Dr.Chompoonuch Changcharoen)

Copyright of the Graduate School, Mahamakut Buddhist University

บทคัดย่อ

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : **การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท**

ชื่อนักศึกษา : **พระมหาพงศธร เขมธโร (ตรีสุวรรณ์)**

ชื่อปริญญา : **ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**

สาขาวิชา : **พุทธศาสน์ศึกษา**

ปีพุทธศักราช : **2566**

อาจารย์ที่ปรึกษา : **รองศาสตราจารย์ ดร.สุวิญ รักสัตย์**

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษากรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท 2) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท 3) เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพเอกสารและมีการสัมภาษณ์เชิงลึกจำนวน 12 รูป/คน การศึกษาใช้ข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก และข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ อรรถกถา ตำรา และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีวิเคราะห์แบบสร้างข้อสรุปอุปนัย

ผลการวิจัยพบว่า

กรรมมีความเป็นธรรมชาติ เกิดจากเหตุปัจจัยอันประกอบด้วยเจตนา จิตเป็นสภาพคิด รับรู้ตามอายตนะ กรรมอาศัยจิตเป็นเครื่องนำพาไป ลักษณะของกรรมมีทั้งกรรมดี กรรมชั่ว และผลของกรรม

กรรมกับจิตมีความสัมพันธ์กันเชิงระบบ ทำงานร่วมกันอย่างมีความเที่ยงตรง ซึ่งสามารถเรียกว่า กฎแห่งกรรม กระบวนการสัมพันธ์ของกรรมและจิตอยู่ในระบบของขันธ์ 5 ระบบปฏิจจสมุปบาท กฎแห่งนิยาม และระบบความเชื่อที่ถูกต้อง

การเข้าใจระบบสัมพันธ์ของกรรมกับจิต และการให้ผลของกรรมอย่างถูกต้องสามารถสร้างเงื่อนไขให้เกิดขึ้นกับความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตได้ ความสัมพันธ์ของกรรมและจิตในเชิงบวกย่อมทำให้จิตเป็นกุศลพัฒนาจนถึงขั้นกิริยาจิต ในทางกลับกันในเชิงลบ ย่อมทำให้จิตเป็นอกุศลและเวียนวนอยู่ในกิเลส กรรม วิบากตลอดไป การเข้าใจความสัมพันธ์ของกรรมและจิตรวมถึงผลกระทบย่อมเข้าใจในระบบการทำงานของกรรมกับจิตและสามารถปฏิบัติต่อกรรมกับจิตเชิงบวก เพื่อพัฒนาตนตามหลักพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ : วิเคราะห์, ความสัมพันธ์, กรรม, จิต

ABSTRACT

Thesis Topic : **An Analytical Study of The Relation of Kamma and Citta in Theravāda Buddhism**

Student's Name : **Phramaha Phongsathon Khemataro (Trisuwan)**

Degree Sough : **Master of Arts**

Program : **Buddhist Studies**

Anno Domini : **2023**

Advisor : **Assoc. Prof. Dr. Suvin Ruksat**

The objectives of this research are as follows: 1) To study kamma and citta in Theravāda Buddhist philosophy, 2) To study the relationship of kamma and citta in Theravāda Buddhism, 3) To Analyze the relationship of kamma and citta in Theravāda Buddhism. This research was the documentary qualitative research in which data were collected from the primary source, Tripitaka and secondary sources such as commentaries, textbooks, and relevant research documents. There were 12 key informants as being in-depth interview. Data were analyzed to be deductive method. consumption. method for qualitative analysis.

The results were found that:

Kamma is natural that caused by factors including with intention. Consciousness is a thinking state and perception arising through senses organs. Karma relies on the mind to be good, bad and results of Kamma.

Karma and consciousness are systematically related. They work together certainly called the kammic law. The process of relationship of kamma and consciousness based on the system of 5 aggregates, the system of dependent origination, and the universal law and the system of the correct confident system

Understanding the relationship between kamma and consciousness and the kammic results correctly can create conditions for the relationship between kamma and consciousness. A positive relationship between kamma and consciousness can be cultivated to be wholesome consciousness up to the level of functional consciousness. On the other hand, in the negative relation, it causes the mind to become unwholesome and to revolve around defilements, kakma, and kammic results forever. Understanding the relationship between kamma, consciousness and their effects, one understands the working system of kamma and consciousness and can treat them positively to develop oneself accordingly based on the Buddhist doctrines.

Keywords: Analysis, Relation, Karma, Citta

มหามกุฏราชวิทยาลัย

กิตติกรรมประกาศ

ขอนอบน้อมแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ขอน้อมระลึกถึงพระคุณของพระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ ฐิตธมฺโม) ที่ชี้แนะแนวทางการปฏิบัติ เพื่อนำคุณประโยชน์มาพัฒนาตน ผู้เป็นแรงบันดาลใจที่ทำให้สนใจศึกษาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการศึกษาหลักกรรม เพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติต่อการพัฒนาชีวิต

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีขึ้นได้จากการได้รับโอกาสของคณะบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และต้องกราบขอบพระคุณ และขออนุโมทนากับอาจารย์ประจำหลักสูตรทุกรูป/คน ในการอบรมทั้งวิชาความรู้ รวมถึงทักษะแนวคิดการศึกษาต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษางานวิจัยให้ก้าวจนสำเร็จได้

ความสมบูรณ์และความสำเร็จของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความกรุณาจาก ท่าน รศ.ดร.สุวิญ รักสัตย์ อาจารย์ที่ปรึกษา ซึ่งท่านเมตตาให้คำแนะนำ เสนอแนะข้อคิดของหลักธรรมเพื่อให้เข้าใจตามนัยยความหมายได้อย่างลึกซึ้ง และแนวทางการศึกษาทางการทำงานวิจัยในทุก ๆ ขั้นตอน รวมทั้งได้กรุณาแก้ไขข้อบกพร่องให้มีความสมบูรณ์ ซึ่งนับเป็นความกรุณาต่อผู้วิจัยเป็นอย่างยิ่ง

ขอน้อมระลึกถึงคุณบิดามารดา ผู้ให้ชีวิตและลมหาย เป็นเหตุปัจจัยให้โอกาสได้ศึกษาหาความรู้ทางพระพุทธศาสนา และขออนุโมทนากับ คุณฑิฆัมพร เมย์ และครอบครัว และทุกท่านที่ได้มีส่วนร่วมในการสนับสนุนตลอดเรื่อยมาจวบจนสำเร็จการศึกษาครั้งนี้

สุดท้ายในคุณความดีจากการศึกษาวิทยานิพนธ์ที่ได้ศึกษาค้นคว้าตามศาสนธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ด้วยอนิสงส์ผลบุญนี้ จงเป็นพลวปัจจัยเกื้อหนุนให้ทุกท่านมีแต่ความสุข ความเจริญ ตลอดจนถึงเจ้ากรรมนายเวรทั้งหลายจนมีส่วนได้ในผลบุญกุศลนี้เทอญ

พระมหาพงศธร เขมธโร (ตรีสุวรรณ์)

สารบัญคำย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทยและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ชุด 91 เล่ม พิมพ์เนื่องในวโรกาส ครบ 200 ปี แห่งรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2557 พิมพ์ครั้งที่ 8/2557 ในการศึกษาค้นคว้าเรื่องการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท สำหรับการอ้างอิงผู้วิจัยได้ใช้ชื่อย่อของคัมภีร์พระไตรปิฎก มีคำย่อและคำเต็ม ดังนี้

คำย่อ	คำเต็ม		
พระวินัยปิฎก			
วิ.ม.	วินยปิฎก	มหาวคฺค	
พระสุตตนฺตปิฎก			
ที.สี.	สุตตนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลกฺขนฺธวคฺค
ที.มหา.	สุตตนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคฺค
ที.ปา.	สุตตนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคฺค
ม.มู.	สุตตนฺตปิฎก	มชฺฌิมนิกาย	มูลปณฺณาสก
ม.ม.	สุตตนฺตปิฎก	มชฺฌิมนิกาย	มชฺฌิมปณฺณาสก
ม.อุ.	สุตตนฺตปิฎก	มชฺฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
สํ.ส.	สุตตนฺตปิฎก	สงฺยุตฺตนิกาย	สคาวคฺค
สํ.นิ.	สุตตนฺตปิฎก	สงฺยุตฺตนิกาย	นิทานวคฺค
สํ.ข.	สุตตนฺตปิฎก	สงฺยุตฺตนิกาย	ขนฺธวารวคฺค
สํ.สฬา.	สุตตนฺตปิฎก	สงฺยุตฺตนิกาย	สฬายตนวคฺค
สํ.ม.	สุตตนฺตปิฎก	สงฺยุตฺตนิกาย	มหาวารวคฺค
องฺ.เอกก.	สุตตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกกนิปาต
องฺ.ติก.	สุตตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ติกนิปาต
องฺ.จตุกฺก.	สุตตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	จตุกฺกนิปาต
องฺ.ปญฺจก.	สุตตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ปญฺจกนิปาต
องฺ.ฉกฺก	สุตตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ฉกฺกนิปาต
องฺ.อฏฺฐก.	สุตตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	อฏฺฐกนิปาต

องฺ.ทสก.	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ทสกนิปาต
องฺ.เอกาทสก.	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกาทสกนิปาต
ขุ.ขุ.	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาฐ
ขุ.ธ.	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปท
ขุ.อิติ.	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตฺตก
ขุ.สุ.	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	สุตฺตนิปาต
ขุ.เถร.	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถา
ขุ.ชา.	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ชาตก
ขุ.ม.	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	มหานิเทส
ขุ.ป.	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ปฏิสมฺภิทามคฺค

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี
อภิ.วิ.	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺค
อภิ.ปุ.	อภิธมฺมปิฎก	ปุคฺคลปญฺญตฺติ
อภิ.ก.	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺถุ

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.อ.	วินยปิฎก	สมนฺตปาสาทิกา	มหาวิภงฺคฏฺฐกถา

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ม.ม.อ.	มชฺฌิมนิกาย	ปปญฺจสูทนี	มชฺฌิมปณฺณาสฏฺฐกถา
สํ.ส.อ.	สงฺยุตฺตนิกาย	สารตฺถปฺปกาสินี	สคาวคฺคฏฺฐกถา
สํ.ข.อ.	สงฺยุตฺตนิกาย	สารตฺถปฺปกาสินี	ขนฺธวารวคฺคฏฺฐกถา
องฺ.เอกก.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย	มโนรถปูรณี	เอกกนิปาตฏฺฐกถา
องฺ.ติก.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย	มโนรถปูรณี	ติกนิปาตฏฺฐกถา
องฺ.ปญฺจก.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย	มโนรถปูรณี	ปญฺจกนิปาตฏฺฐกถา
ขุ.ธ.อ.	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทฏฺฐกถา	
ขุ.สุ.อ.	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถโชติกา	สุตฺตนิปาตฏฺฐกถา
ขุ.วิมาน.อ.	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถทีปนี	วิมานวตฺถุฏฺฐกถา
ขุ.เถร.อ.	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถทีปนี	เถรคาถาอฏฺฐกถา
ขุ.ชา.อ.	ขุทฺทกนิกาย	ชาตกฏฺฐกถา	
ขุ.ม.อ.	ขุทฺทกนิกาย	สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา	มหานิทฺเทสฏฺฐกถา
ขุ.ป.อ.	ขุทฺทกนิกาย	สทฺธมฺมปฺปกาสินี	ปฏิสมฺภิทามคฺคฏฺฐกถา

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ.อ.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี อฏฺฐสาลินีอฏฺฐกถา
อภิ.ก.อ	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺถุปญฺจปกรณฏฺฐกถา
อภิ.ปุ.อ.	อภิธมฺมปิฎก	ปุคฺคลปญฺญตฺติ ปญฺจปกรณฏฺฐกถา

ปกรณวิเสส

วิ.สุทธิ.	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ
มิลินฺท.	มิลินฺทปกรณ
สงฺคห.	อภิธมฺมตฺถสงฺคห

ฎีกาปกรณวิเสส

ป.ที.	ปรมตฺถทีปนี
วิภาวินี.	อภิธมฺมตฺถวินีฎีกา

สำหรับการอ้างอิงตัวเลขที่อยู่ด้านหลังคำย่อของคัมภีร์ใช้ 2 แบบ ดังนี้

1. แบบ 3 ตอน ใช้อ้างอิงพระไตรปิฎก คือ เล่มที่/ข้อที่/หน้าที่. เช่น ม.ม.12/111/82. หมายถึง สุตตนฺตปิฎก มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสก เล่มที่ 12 ข้อที่ 111 หน้าที่ 82. เป็นต้น

2. แบบ 2 ตอน ใช้อ้างอิงอรรถกถา ฎีกาปกรวิเสส คือ เล่ม/หน้า. เช่น ขุ.ธ.อ.42/534 หมายถึง ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทฏฺฐกถา เล่มที่ 42 หน้า 534 และปกรวิเสส คือ วิสุทฺธิ.1/999. หมายถึง วิสุทธิมคฺคปกรณ เล่มที่ 1 หน้าที่ 999 เป็นต้น

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย..... ก

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ..... ข

กิตติกรรมประกาศ..... ง

สารบัญ..... ฉ

สารบัญแผนภูมิ..... ฌ

สารบัญภาพ..... ฒ

บทที่ 1 บทนำ..... 1

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา..... 1

1.2. ปัญหาที่ต้องการทราบ..... 2

1.3 วัตถุประสงค์การทำวิจัย..... 2

1.4 ขอบเขตการวิจัย..... 2

1.5 ข้อตกลงเบื้องต้นในงานวิจัย..... 3

1.6 วิธีดำเนินงานวิจัย..... 4

1.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง..... 5

1.8 กรอบแนวคิดการวิจัย..... 10

1.9 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ..... 11

1.10 นิยามศัพท์เฉพาะในงานวิจัย..... 12

บทที่ 2 กรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท..... 14

2.1 ความหมายของกรรม..... 14

2.1.1 ความหมายตามคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา..... 14

2.1.2 ความหมายตามรูปศัพท์..... 16

2.1.3 ความหมายตามพจนานุกรม..... 17

สารบัญ

หน้า

2.1.4 ความหมายตามนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา..... 17
2.2 องค์ประกอบของกรรม..... 21
2.2.1 องค์ประกอบของกรรมในส่วนกิเลส..... 21
2.2.2 องค์ประกอบของกรรมในส่วนเจตนา..... 24
2.2.3 องค์ประกอบของกรรมในส่วนการกระทำ..... 26
2.2.4 องค์ประกอบของกรรมในส่วนผลสำเร็จ..... 27
2.3 ประเภทของกรรม..... 29
2.3.1 กรรมตามมูลเหตุ..... 29
2.3.2 กรรมตามทางการที่กระทำ..... 32
2.3.3 กรรมตามความสัมพันธ์กับวิบาก..... 34
2.3.4 กรรมให้ผลตามหน้าที่..... 41
2.3.5 กรรมจัดตามหน้าที่ (กิจจตุกกะ)..... 45
2.3.6 กรรมจัดตามลำดับการให้ผลความรุนแรง (ปากทานปริยายจุตกกะ)..... 48
2.3.7 กรรมอันเป็นไปให้เกิดผลตามแดน..... 52
2.4 ผลของกรรม..... 59
2.4.1 ระดับการให้ผลของกรรม..... 62
2.4.2 องค์ประกอบที่สนับสนุนผล..... 63
2.4.3 องค์ประกอบที่ขัดขวางผลกรรม..... 64
2.5 ความเชื่อเรื่องกรรมที่ไม่ถูกต้อง..... 66
2.5.1 ความเชื่อเรื่องกรรมเก่า..... 67
2.5.2 ความเชื่อเรื่องการให้ผลของกรรม..... 69
2.5.3 ความเชื่อเรื่องการยอมจำนนต่อกรรม..... 71
2.6 ความหมายของจิต..... 73
2.6.1 ความหมายตามคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา..... 73
2.6.2 ความหมายตามรูปศัพท์..... 75
2.6.3 ความหมายตามพจนานุกรม..... 76
2.6.4 ความหมายตามนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา..... 76
2.6.5 ความหมายตามบริบททางสังคม..... 78

สารบัญ

หน้า

2.7 ความสำคัญของจิต..... 79
2.7.1 ความสำคัญของจิตตามทัศนะทางพระพุทธศาสนา..... 79
2.7.2 ความสำคัญของจิตในทัศนะนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา..... 82
2.8 ลักษณะและความวิจิตรของจิต..... 84
2.8.1 ลักษณะพิเศษของจิต..... 84
2.8.2 สมรรถนะของจิต..... 86
2.8.3 ความวิจิตรของจิต..... 87
2.9 ประเภทของจิต..... 89
2.9.1 กุศลจิต..... 89
2.9.2 องค์ประกอบของกุศลจิต..... 90
2.9.3 อกุศลจิต..... 91
2.9.4 องค์ประกอบของอกุศลจิต..... 92
2.10 การทำงานของจิต..... 96
2.10.1 การทำงานของจิตในส่วนของการรับรู้..... 97
2.10.2 การทำงานของจิตในส่วนของจิตกับเจตสิก..... 103
2.11 ผลกระทบของจิต..... 108
2.11.1 ผลกระทบในส่วนจิตที่ตั้งไว้ดี..... 108
2.11.2 ผลกระทบในส่วนจิตที่ตั้งไว้ไม่ดี..... 112
2.12 สรุปท้ายบท..... 115

บทที่ 3 ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท..... 117
3.1 ความหมายของความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต..... 117
3.1.1 ความหมายตามนัยของหลักเหตุและผล..... 117
3.1.2 ความหมายตามนัยธรรมชาติของกรรมกับจิต..... 118
3.1.3 ความหมายตามนัยการทำงานตามกฎ..... 119
3.1.4 ความหมายตามนัยของปัญญา..... 120
3.2 ความสำคัญของกรรมกับจิต..... 122
3.2.1 ความสำคัญทางความรู้และความเชื่อ..... 122

สารบัญ

หน้า

3.2.2 ความสำคัญทางศีลธรรม..... 126
3.2.3 ความสำคัญทางแนวการปฏิบัติ..... 126
3.3 ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามแนวทางนิยาม 5..... 131
3.3.1 อุตุนิยาม (Physical laws)..... 131
3.3.2 พีชนิยาม (biological laws)..... 132
3.3.3 จิตตนิยาม (Psychic law)..... 133
3.3.4 กรรมนิยาม (karmic laws)..... 136
3.3.5 ธรรมนิยาม (Geneval law)..... 138
3.4 ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามแนวทางปฏิจจสมุปบาท..... 141
3.4.1 ความสัมพันธ์ในส่วนของกิเลสวัฏฏะ..... 141
3.4.2 ความสัมพันธ์ในส่วนของกรรมวัฏฏะ..... 141
3.4.3 ความสัมพันธ์ในส่วนของวิปากวัฏฏะ..... 152
3.5 ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามแนวทางขันธ์ 5..... 154
3.5.1 รูปขันธ์..... 154
3.5.2 เวทนาขันธ์..... 156
3.5.3 สัญญาขันธ์..... 157
3.5.4 สังขารขันธ์..... 158
3.5.5 วิญญาณขันธ์..... 160
3.6 กรรมกับความสัมพันธ์ต่อศรัทธา..... 163
3.6.1 กัมมสัทธา เชื่อกฎแห่งกรรม..... 164
3.6.2 วิปากศรัทธา เชื่อผลของกรรม..... 165
3.6.3 กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน..... 165
3.6.4 ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า..... 166
3.7 สรุปท้ายบท..... 167
4.1 การสร้างความเข้าใจในความเป็นกฎของกรรมกับจิต..... 169
4.1.1 การสร้างเงื่อนไขปรับเปลี่ยนกฎของกรรมกับจิต..... 169
4.1.2 การปรับทัศนคติเรื่องกฎแห่งกรรม..... 174
4.1.3 สรุปบทสัมภาษณ์ของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้ข้อมูลสำคัญ..... 178

สารบัญ

หน้า

4.2 ผลกระทบที่เกิดจากความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต..... 179
4.2.1 ผลกระทบต่อคนกับสังคมในทางกุศล..... 179
4.2.2 ผลกระทบต่อคนกับสังคมในทางอกุศล..... 186
4.2.3 สรุปบทสัมภาษณ์ของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้ข้อมูลสำคัญ..... 190
4.3 แนวทางการปฏิบัติของกรรมกับจิต..... 192
4.3.1 การปฏิบัติสำหรับบุคคลทั่วไป..... 192
4.3.2 การปฏิบัติเพื่อการสิ้นกรรม..... 198
4.3.3 สรุปบทสัมภาษณ์ของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้ข้อมูลสำคัญ..... 204
4.4 สรุปท้ายบท..... 205

บทที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ..... 208
5.1 สรุปผลการวิจัย..... 208
5.1.1 กรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท..... 208
5.1.2 ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท..... 209
5.1.3 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท 210
5.2 ข้อเสนอแนะ..... 211
5.2.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย..... 212
5.2.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป..... 212

บรรณานุกรม..... 213
ภาคผนวก..... 220
ภาคผนวก ก รายชื่อผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ..... 221
ภาคผนวก ข หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ..... 223
ภาคผนวก ค แบบสัมภาษณ์..... 227
ภาคผนวก ง รายนามผู้ทรงคุณวุฒิผู้ให้ข้อมูลสัมภาษณ์..... 232
ภาคผนวก จ หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์..... 235
ภาคผนวก ฉ รูปผู้ทรงคุณวุฒิผู้ให้ข้อมูลสัมภาษณ์..... 248
ประวัติผู้วิจัย..... 257

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่ **หน้า**

1.1 สรุปกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย..... 11

2.1 สรุปกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท..... 116

3.1 สรุปความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท..... 168

4.1 สรุปการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระศาสนาเถรวาท..... 207

สารบัญภาพ

ภาพที่ **หน้า**

2.1 ความหมายของกรรม..... 21
2.2 องค์ประกอบกรรม..... 29
2.3 กรรมตามมูลเหตุ..... 32
2.4 กรรมตามช่องทาง..... 34
2.5 กรรมตามความสัมพันธ์กับวิบาก..... 41
2.6 การส่งผลของกรรม..... 52
2.7 กรรมที่เกิดตามแดน..... 59
2.8 ผลของกรรม..... 65
2.9 ความเชื่อเรื่องกรรมที่ไม่ถูกต้อง..... 73
2.10 ความหมายของจิต..... 79
2.11 ความสำคัญของจิต..... 84
2.12 ลักษณะของจิต..... 88
2.13 ประเภทของจิต..... 96
2.14 การทำงานของจิตในส่วนของการรับรู้..... 103
2.15 การทำงานของจิตในส่วนของจิตกับเจตสิก..... 108
2.16 ผลกระทบของจิต..... 115
3.1 ความหมายของความสัมพันธ์..... 121
3.2 ความสำคัญของกรรมกับจิต..... 130
3.3 ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามแนวทางนิยาม 5..... 140
3.4 ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามแนวทางปฏิจจสมุปบาท..... 154
3.5 ความสัมพันธ์ของกรรมกับตามแนวทางขันธ์ 5..... 163
3.6 กรรมกับความสัมพันธ์ต่อศรัทธา..... 167
4.1 ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตเชิงบวกและเชิงลบ..... 171
4.2 หลักศรัทธาที่ส่งเสริมด้านความรู้ความเข้าใจต่อการปฏิบัติ..... 198

บทที่ 1
บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับเรื่องกรรม เพราะเป็นปัจจัยต่อกระบวนการเกิด การดำเนินชีวิต ตลอดจนวาระสุดท้ายของชีวิต (การตาย) มีความเกี่ยวเนื่องด้วยกรรมทั้งหมด โดยการแสดงอธิบายหลักกฎแห่งกรรม เพื่อเป็นหลักธรรมที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของตน ให้ตั้งมั่นในการกระทำดี เพื่อตัวเอง ผู้อื่น และส่วนรวม ไม่หวั่นไหวเสน่หาต่อความเย้ายวนที่ถูกครอบงำจากกิเลสตัณหาที่เกิดขึ้นในจิตใจของตนเอง และมนุษย์มีสิ่งอัศจรรย์อันวิจิตรยิ่ง คือ จิต เป็นสภาวะธาตุอย่างหนึ่งที่แฝงอยู่แสดงออกมาจากพฤติกรรมของมนุษย์

ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนาถือว่า การกำเนิดของชีวิตมนุษย์นั้น เกิดขึ้นจากกระบวนการธรรมชาติ หมายถึง สรรพสิ่งทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ และในความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ และสัตว์เดรัจฉานก็ตามย่อมถูกจิตชักจูงไป จะทำดีก็เพราะจิตชักจูงให้ทำ จะทำชั่วก็เพราะจิตชักจูงให้ทำ เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้ว จะไปสู่สุคติ หรือทุคติ ก็จิตนี่เป็นตัวนำไป ไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์ถูกสร้างขึ้นด้วยจิต ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “โลกอันจิตย่อมนำไป อันจิตย่อมเสือกไสไป โลกทั้งหมดเป็นไปตามอำนาจของธรรมอันหนึ่ง คือ จิต”(สำ.ส.อ.24/286)

ดังนั้น จิตจึงมีความสำคัญ และมีคุณค่าต่อชีวิตของมนุษย์ เพราะบุคคลใดกระทำกรรมชั่วย่อมมีจิตใจที่เศร้าหมอง และถ้าบุคคลใดกระทำกรรมดีย่อมมีจิตใจที่ผ่องใส ลักษณะความเป็นชีวิตของมนุษย์จึงไม่คงที่ ซึ่งจะมีการเปลี่ยนแปลงตามลักษณะอาการจากสิ่งที่จงใจที่กระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญ และวางแนวการพัฒนาชีวิตเกี่ยวกับเรื่องกรรมและจิต เป็นระดับต้น ๆ พระพุทธเจ้าทรงตรัสเปรียบเทียบบุคคลที่ไม่รักษาจิต “เหมือนเรือนยอด เมื่อมุงไม่ดี ทั้งยอด ทั้งกลอน ทั้งฝา เป็นอันไม่ได้รักษาก็เปียกแล้วก็ผุลง ฉันใด เมื่อจิตอันบุคคลไม่รักษา แล้ว ฯลฯ การตายย่อมไม่เป็นการตายดี”(องฺ.ติก.34/549/518)

หลักกรรมกับจิตที่ปรากฏตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา มีความซับซ้อนเป็นนามธรรมที่ไม่สามารถจับต้องได้ หากไม่ได้มีการศึกษาด้วยการเพ่งพิจารณา จึงยากต่อการเข้าใจสำหรับชาวพุทธที่ยังไม่ได้ศึกษาอย่างถ่องแท้ และส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตมนุษย์ทั้งด้านความรู้ และความเชื่อ ยังมีชาวพุทธที่นับถือพระพุทธศาสนา อีกจำนวนมากมองว่ากรรมกับจิตมีความแตกต่างและมีกลไกการทำงานที่ไม่ได้สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน อันเป็นสาเหตุของปัญหาที่ทำให้การดำเนินชีวิตมนุษย์ ต้องประสบกับปัญหา เมื่อมีความเข้าใจที่ผิดต่อหลักทางพระพุทธศาสนา ไม่ทราบชัดถึงกระบวนการชีวิตที่แท้จริง จึงไม่รู้วิธีการสร้างความเงื่อนไขกฎเกณฑ์การปฏิบัติที่ถูกต้อง ด้วยเหตุนี้

วิธีการแก้ปัญหาจึงผิดแปลกไป เพราะการไม่รู้แก่นสารของชีวิตที่แท้จริง ตามนัยความหมายของชีวิต ว่าสิ่งใดสำคัญ และสิ่งใดไม่สำคัญ การพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์จึงไม่สามารถก้าวสู่ระดับของชีวิตมนุษย์ตามแนวทางพระพุทธศาสนาได้

ด้วยเหตุผลดังที่กล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะทำการศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท” เพื่อให้ทราบชัดเรื่องหลักกรรมและจิตตามหลักคำสอนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่มีระบบสัมพันธ์ส่งผลกระทบต่อกระบวนการชีวิต และการสร้างเงื่อนไขของความสัมพันธ์ของกรรมและจิตด้วยหลักการพัฒนาตามพุทธวิธี เพื่อเป็นแนวการประยุกต์ใช้ ที่สามารถแก้ไขปัญหาชีวิตได้อย่างถูกต้อง ตามแนวคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้อย่างเหมาะสมกับสถานะบุคคล

1.2 ปัญหาที่ต้องการทราบ

1.2.1 กรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร

1.2.2 ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร

1.2.3 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์การทำวิจัย

1.3.1 เพื่อศึกษากรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

1.3.2 เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

1.3.3 เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

1.4 ขอบเขตการวิจัย

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตของการศึกษา ค้นคว้าในคัมภีร์พุทธศาสนาจาก พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณวิเศษ รวมถึงหนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมีดังนี้

1.4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

ผู้วิจัยศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ในคัมภีร์พุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณวิเศษ เกี่ยวกับความหมาย ความสำคัญ ความสัมพันธ์และแนวทางการปฏิบัติ เพื่อการวิเคราะห์ข้อมูลของความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท รวมถึงข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และสรุปสังเคราะห์จากหลักปฏิจจสมุปบาท (กฎเกณฑ์ธรรมชาติที่ให้ความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัย)

หลักนิยาม 5 (ข้อกำหนดแน่นอนที่มีปรากฏจริงอยู่ในธรรมชาติที่ควบคุมสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตที่) และหลักขันธ์ 5 (องค์ประกอบของมนุษย์เป็นปัจจัยให้เกิดความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตที่ส่งผลกระทบต่อชีวิต และการสร้างสัมพันธ์เพื่อการพัฒนาชีวิต) โดยกำหนดขอบเขตเนื้อหาในการศึกษาวิจัยออกเป็น 3 ด้าน ดังนี้

1. การสร้างความเข้าใจในความเป็นกฎของกรรมกับจิต
2. ผลกระทบที่เกิดจากความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต
3. แนวทางการปฏิบัติของกรรมกับจิต

1.4.2 ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิจัยเอกสาร (Documentary Qualitative Research) ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก โดยการออกแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In – depth interview) อย่างมีโครงสร้างจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Contents Analysis) เป็นการเลือกกลุ่มโดยการพิจารณาจากการตัดสินใจของผู้วิจัยเอง ลักษณะที่เลือกเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยผู้วิจัยกำหนดขอบเขตผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informant) จำนวน 12 รูป/คน เพื่อให้ได้คำตอบที่เพียงพอจากนักการพระพุทธศาสนา/ผู้ทรงคุณวุฒิและเชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยแบ่งเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่มนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท 4 รูป/คน
2. กลุ่มนักปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท 4 รูป/คน
3. กลุ่มบุคคลทั่วไปซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญ และมีประสบการณ์ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท 4 รูป/คน

1.5 ข้อตกลงเบื้องต้นในงานวิจัย

การวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิจัยเอกสาร โดยใช้เครื่องมือ คือ การอ่านแบบวิเคราะห์เนื้อหาจากเอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่สัมพันธ์กับตัวแปรจนได้รับคำตอบตามวัตถุประสงค์ วิธีวิเคราะห์ใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหา (Contents analysis) และการวิเคราะห์อุปนัย (Induction) จนได้ข้อสรุปในการวิจัย แต่การได้ข้อมูลจากการวิเคราะห์เอกสารเพียงอย่างเดียวซึ่งเป็นการได้ข้อมูลจากองค์ความรู้ที่ปรากฏเท่านั้น (Explicit Knowledge) ยังมีองค์ความรู้ที่ไม่ปรากฏ (Tacit Knowledge) ที่สามารถนำมาวิเคราะห์เพื่อหาคำตอบร่วมด้วย

การใช้องค์ความรู้ที่ไม่ปรากฏอันได้มาจากการสัมภาษณ์บุคคลผู้ให้ข้อมูลสำคัญประกอบการสรุปไปสู่เหตุผล ทำให้มีข้อบกพร่องน้อยที่สุด จนสรุปเป็นองค์ความรู้ของการวิจัย

ที่สมบูรณ์ การทำข้อตกลงเบื้องต้นเกี่ยวกับการเพิ่มข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญมาประกอบการวิเคราะห์เอกสารจึงเพิ่มน้ำหนักของการสรุปในงานวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิจัยเอกสารด้วย

1.6 วิธีดำเนินงานวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิจัยเอกสาร (Documentary Qualitative Research) ซึ่งมุ่งศึกษาข้อมูลจากเอกสาร โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

1.6.1 วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษากรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีวิธีดำเนินงานวิจัยดังนี้

1. ศึกษาค้นคว้ากรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท จากในชั้นปฐมภูมิ (Primary sources) คือ คัมภีร์พระไตรปิฎก ด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหาจาก คัมภีร์ในพระพุทธศาสนา เพื่อให้ได้ความหมายความสำคัญเกี่ยวกับกรรมกับจิตทั้งหมด

2. วิเคราะห์เนื้อหาเรื่องกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งจากคัมภีร์หลัก และเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ อรรถกถา ฎีกา และปกรณวิเศษ ตำรา หนังสือ งานวิจัยและบทความวิจัย เพื่อประมวลให้เห็นลักษณะของกลไกกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

1.6.2 วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีวิธีดำเนินการดังนี้

1. ศึกษาค้นคว้าความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่ปรากฏตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนี้

1) ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามแนวนิยาม 5

2) ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามแนวปฏิจจสมุปบาท

3) ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามแนวขันธ์ 5

1.6.3 วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีวิธีดำเนินการดังนี้

1. ตั้งประเด็น ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อให้ได้แนวทางการปฏิบัติของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทใน 3 ด้าน ดังนี้

1) การสร้างความเข้าใจในความเป็นกฎของกรรมกับจิต

2) ผลกระทบที่เกิดจากความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต

3) แนวทางการปฏิบัติของกรรมกับจิต

โดยใช้วิธีวิเคราะห์เชิงเนื้อหาที่ได้จากวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 และข้อที่ 2 เพื่อตอบประเด็นของโจทย์วิจัย

2. ออกแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In – depth interview) อย่างมีโครงสร้างจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Contents Analysis) เพื่อให้ได้คำตอบที่เพียงพอจากนักวิชาการพระพุทธศาสนา/ผู้ทรงคุณวุฒิและเชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยแบ่งเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1) กลุ่มนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท 4 รูป/คน

2) กลุ่มนักปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท 4 รูป/คน

3) กลุ่มบุคคลทั่วไปซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญ และมีประสบการณ์ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท 4 รูป/คน

1.6.4 รวบรวมข้อมูลนำมาวิเคราะห์ แนวทางการปฏิบัติในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท ให้ได้องค์ความรู้ใหม่

1.6.5 เรียบเรียงเนื้อหา นำเสนอให้เป็นไปตามรูปแบบคู่มือการเขียนของวิทยานิพนธ์ และเป็นไปตามระเบียบวิถีวิจัย

1.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.7.1 เอกสารที่เกี่ยวข้อง

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (2554, หน้า 2) ได้นิพนธ์เรื่อง “หลักกรรมในพระพุทธศาสนา” มีความแสดงว่า เมื่อรู้สึกว่ากรรมมีจริง ทำดีเมื่อใดเป็นกรรมดีเมื่อนั้น ทำไม่ดีเมื่อใดเป็นกรรมชั่วเมื่อนั้น ปัญหาต่อไปจึงมีว่า กรรม - วิบาก คือ ผลของกรรมมีหรือไม่ และมีอย่างไร คิดดูง่าย ๆ ในเวลาสอบไล่ เมื่อได้รับข้อสอบคิดออกตอบได้สอบไล่ได้ การที่ตอบได้สอบไล่ได้เป็นผลดี เกิดจากความตั้งใจเรียนดีนี้แหละ คือ กรรมดีทำให้เกิดผลดี คือ สอบไล่ได้ ถ้าตรงกันข้ามเรียนอย่างเหลวไหลจนถึงสอบไม่ได้ นี้แหละกรรมชั่ว ทำให้เกิดผลชั่ว คือ สอบตก ฉะนั้นผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว เพราะกรรมดีย่อมให้ผลดี กรรมชั่วย่อมให้ผลชั่วเสมอ

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2564, หน้า 247) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พุทธธรรมฉบับปรับขยาย” ว่า กรรมนิยามอาศัยจิตนิยามเหมือนซับซ้อนอยู่บนจิตนิยามนั้นเอง แต่จุดตัดแยกระหว่างกรรมนิยามกับจิตนิยามก็ชัดเจน กล่าวคือ เจตนาเป็นตัวเนื้อหาสาระ และเป็นตัวทำการของกรรมนิยาม ทำให้กรรมนิยามเป็นอิสระออกมาเป็นนิยามหนึ่งต่างหาก หรือทำให้มนุษย์เป็นอิสระ มีบทบาทเป็นของตนเองต่างหากจากนิยามอื่น ๆ สามารถสร้างโลกแห่งเจตจำนงของตนเองขึ้นมาได้ จนถึงกลับยกตนขึ้นเทียมเท่า หรือแข่งขันกับธรรมชาติ และแบ่งส่วนว่าตนมีโลกแห่งการประดิษฐ์สร้างสรรค์ต่างหากจากโลกของธรรมชาติ เจตนาเป็นกลไกของจิตนิยามเป็นเครื่องมือ

ในการทำงาน และเมื่อเจตนาทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นแล้ว กระบวนการก่อผลก็ต้องอาศัยจิตนิยามนั้นแหละดำเนินไป เปรียบได้กับคนขับเรือยนต์ คนขับเหมือนเจตนาที่อยู่ฝ่ายกรรมนิยาม

พระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ ฐิตธมฺโม) (2555, หน้า 350-351) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “กรรมลิขิต ประสบการณ์ : กฎแห่งกรรม ” ว่า ท่านสาธุชนทั้งหลายที่ท่านมาปฏิบัติธรรม ท่านตั้งใจไหม เจตนาอันเป็นตัวกรรมจากการกระทำด้วยความตั้งใจ เป็นบุญหรือบาป ถ้าจากเจตนาเป็นตัวกรรม การกระทำของท่านถึงจะแน่นอน ถึงจะถูกต้อง ไม่ใช่ทำจิ้ม ๆ จ้ำ ๆ ส่งเดช เขาหลับตาก็หลับตาตามเขา ไม่ได้มีความตั้งใจเลย ไม่มีศรัทธาเลย ไม่มีจิตมุ่งหมายอันนั้น ถ้าตั้งใจจิตเป็นกุศล ซึ่งกุศลแปลว่า ตั้งมั่นในการงานหน้าทีอันนั้น เรียกว่า สมาธิ ท่านจึงได้ผลอานิสงส์ ต้องดูสังเกตการณ์ไปเรื่อยคนทำงานด้วยความไม่ตั้งใจก็เยอะ เจตนาไม่เป็นกุศล เจตนาเป็นอกุศล กล่าวคือ อกุศล แปลว่า ทำไปโดยไม่ตั้งใจ ไม่มีเจตนาอันใดที่ตั้งใจให้ดี เลยตั้งใจเจตนาให้เป็นไปได้มักง่ายมักได้ จึงเป็นอกุศล อกุศลตัวนี้แปลว่าไม่ราบรื่น ได้มาด้วยความขมขื่น ได้มาด้วยความแร้นแค้น ได้มาด้วยความไม่บริสุทธิ์ สิ่งใดที่เหนื่อยยากได้มาซึ่งกุศล คือ ผลงานได้มาด้วยความมีสติปัญญาของตนเองโดยเจตนาเป็นต้นทุน เจตนาเป็นตัวทำให้ถูกต้อง ทำด้วยจิตเป็นกุศลด้วยผลงาน คือ เมตตา ความปรารถนาในการงานและหน้าที่ ท่านจะสร้างความดีได้ชัดเจนตรงนี้

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) (2549, หน้า 135) ได้กล่าวไว้หนังสือ “คู่มือมนุษย์” ว่า การรู้จักโลกมีความหมายอยู่ตรงที่ว่ามันมีความลึกลับเป็นชั้น ๆ เรารู้จักกันแต่ชั้นนอก ๆ ที่เรียกว่า “ชั้นสมมติ” นี้ หมายถึงตามสติปัญญาของคนทั่ว ๆ ไป พระพุทธศาสนาจึงมีการสอนให้ดูกันหลาย ๆ ชั้น ท่านมีวิธีแนะให้ดูการจำแนกโลกออกเป็นฝ่ายวัตถุ ซึ่งเรียกกันว่า รูปธรรมอย่างหนึ่ง ฝ่ายจิตใจเรียกว่า นามธรรม อีกฝ่ายหนึ่ง ยิ่งกว่านั้นท่านแบ่งส่วนที่นามธรรม หรือจิตใจนี้ออกเป็น 4 ส่วน ท่านเลยเรียกว่าเบญจขันธ์ หรือขันธ์ห้า แปลว่าส่วน 5 ส่วนประกอบกันขึ้นเป็นโลก คือ เป็นตนนี้เอง

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ) (2543, หน้า76) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “จิตวิทยาในพระอภิธรรม” ว่า จิตที่เป็นผลของกุศลกรรม หรือจิตที่เกิดจากอำนาจของกุศลเจตนาในมหากุศลจิต 8 ที่เกิดขึ้นแล้วในอดีต แต่เพราะความบกพร่องแห่งเจตนา ในกาลทั้ง 3 คือ เจตนาก่อนทำกุศล เจตนาขณะทำกุศล และเจตนาหลังนั้นมีกำลังอ่อน และให้ผลเป็นอเหตุกะ คือ จิตที่ไม่มีเหตุบุญ หรือกุศลเหตุ อันได้แก่อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ อันเป็นสัมปยุตเหตุ หากแต่เกิดขึ้นด้วยอุบัติเหตุเท่านั้น ท่านจึงตั้งชื่อจิตชนิดนี้ว่า “อเหตุกกุศลวิบากจิต” ซึ่งปรากฏขึ้นเป็นผลของกุศลกรรม ในอดีตมี 8 ดวง

วศิน อินทสระ (2555, หน้า 23) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด” ว่า กรรมดีหรือกรรมชั่วจะคอยติดตามบุคคลผู้ทำอยู่เสมอเหมือนเงาตามตัว แต่การที่คนมองไม่เห็นตามของกรรม ก็เพราะดำเนินชีวิตอยู่ในทางมืดเหมือนบุคคลไม่เห็นผู้ติดตามตนอยู่ในที่มืดพอเข้าสู่ที่สว่าง ถ้าเขาเหลียวไปมองย่อมเห็นได้ บุคคลที่ได้รับการอบรมจิตให้สงบสะอาด และสว่างขึ้น

เท่านั้น แต่กรรมจะให้ผลก็ต่อเมื่อสุกงอมเต็มที่แล้ว มันมีระยะฟักตัวตามสมควร บุคคลมีปัญญาน้อยก็จะเห็นได้ยาก อนึ่งชีวิตของมนุษย์สั้นเกินไปเพียงชีวิตเดียว ไม่เพียงพอในการพิสูจน์กรรมให้ตลอดได้ การฟังตัวของกรรมก็เหมือนการตั้งครรภ์ของสตรี เมื่อครบกำหนดจึงคลอด หรือเหมือนการสุกของผลไม้ ย่อมต้องอาศัยเวลาตามสมควร การรอคอยของกรรมอาจใช้เวลาเป็นร้อยปี พันปี หรือหมื่นปีก็ได้ แม้รอคอยนานถึงปานนั้น และมีความสลับซับซ้อนมากเพียงใด กรรมก็ยังสามารถตามหาผู้กระทำได้ถูกต้องเสมอ

สุจินต์ บริหารวนเขตต์ (2560, หน้า 60) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ปรมัตถธรรมสังเขป จิตตสังเขป และภาคผนวก” ว่า จิต เป็นสภาพที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทันที การดับไปของจิตดวง (ขณะ) ก่อนเป็นปัจจัยให้จิตดวง (ขณะ) ต่อไปเกิดขึ้นจิตเห็นเกิดขึ้นแล้วดับไป จึงไม่มีจิตที่เห็นอยู่ตลอดเวลา และไม่มีจิตที่ได้ยินอยู่ตลอดเวลา ไม่มีจิตที่รับรู้สัมผัสกายอยู่ตลอดเวลา และไม่มีจิตที่นึกคิดอยู่ตลอดเวลา ไม่มีจิตที่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกายอยู่ตลอดเวลา และไม่มีจิตที่คิดนึกอยู่ตลอดเวลา ในขณะนอนหลับไม่ฝัน จิตก็เกิดดับรู้อารมณ์สืบต่อกันอยู่เรื่อย ๆ แต่ไม่รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จิตใดที่ไม่รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จิตนั้นเป็นภวังคจิต คือ ดำรงรักษาภพชาติที่บุคคลนั้นสืบต่อไว้จนกว่าจิตอื่นจะเกิดขึ้น รู้อารมณ์ทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ สลับกันไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะสิ้นสุดความเป็นบุคคลนั้น

จากการศึกษาเอกสารข้างต้นมีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้อยู่ 2 ประเด็น ก็คือ

1. กรรม ไม่ได้เป็นลักษณะที่คงที่หรือตายตัว แต่จะแสดงผลและเปลี่ยนไปตามเจตนาที่ประกอบลงกับเหตุของเหตุปัจจัยนั้น ๆ หรือกล่าวได้ว่า กรรมจะปรากฏขึ้นเพราะการปรุงแต่งของเจตนา เมื่อเจตนาเข้าประกอบกับกุศล กรรมนั้นก็จะส่งผลเป็นกรรมดี ในทางตรงกันข้ามกัน เมื่อเจตนาประกอบกับอกุศล กรรมนั้นก็จะส่งผลเป็นกรรมชั่ว เช่นกัน

2 จิต เป็นสภาวะความไม่คงที่ มีการเกิดดับตามลักษณะของจิต และอาศัยอยู่ในทุก ๆ ชีวิต จะปรากฏเด่นชัด ทางการแสดงออกทางอารมณ์ ตามสิ่งที่กระทบมาทางทวาร ทั้ง 6 ดังนั้น ในความเป็นจิต จึงมีความเกี่ยวข้องกับกรรม ในลักษณะเป็นแรงพลักดันจากการรับรู้ของจิต ที่ส่งผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์

สรุป เอกสารที่เกี่ยวข้อง มีประเด็นที่เป็นประโยชน์ ที่ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์เรื่องความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อนำมาสนับสนุนประเด็นในการวิเคราะห์ต่อไป

1.7.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาธีรานนท์ ปริปณฺโณ (ล่าสัน) (2564) ได้ศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่อง “วิเคราะห์เรื่องกรรมตามทัศนะของนักปราชญ์ชาวพุทธในสังคมไทย” ได้กล่าวไว้ว่า การศึกษาความรู้เรื่องกรรมในพุทธศาสนาทำให้ทราบว่า กฎแห่งกรรม เป็นกฎสากล เป็นกฎธรรมชาติ เป็นหลักแห่งความจริง

เป็นสิ่งสลับซับซ้อน พระพุทธเจ้าทรงนำหลักกรรมมาแก้ไขเรื่องการแบ่งชั้นวรรณะโดยชาติกำเนิด การที่คนเราจะเป็นคนถ่อยคนต่ำทรามเป็นคนสูง ฯลฯ ไม่ใช่เพราะชาติกำเนิด หรือเพราะการบันดาลของอำนาจใด ๆ แต่เพราะกรรมอันเป็นการกระทำของมนุษย์ที่ประกอบด้วยเจตนาเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้เกิดผลของการกระทำ เรียกว่า กฎแห่งกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว มนุษย์มีเสรีภาพ ที่จะเลือกกรรมตามความพอใจแล้วกรรมนั้นจะเป็น

ศิริพัชร์ พัฒนวรเศรษฐ์ (2563) ได้ศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่อง “กรรมวิธี : การแก้กรรมของพระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ ฐิตธมฺโม)” ได้กล่าวไว้ว่า กรรมและผลของกรรมแสดง ให้มนุษย์เห็นเพียงจิตดวงเดียว จึงต้องดูที่จิตใจของเรา คิดดีและคิดบวกจะรู้สึกเบิกบานและแจ่มใส ได้รับผลกรรมดีทันที หากคิดตรงกันข้าม คิดไปตามอำนาจของกิเลส ก็จะรู้สึกเดือดเนื้อร้อนใจวิตก กังวลไปต่าง ๆ ได้รับผลกรรมชั่วทันที ผลกรรมดีหรือไม่ดีไม่ต้องรอวัดผลกันนาน ให้ดูความรู้สึกนึกคิด ที่เกิดขึ้นในใจเราในปัจจุบัน หากรู้สึกเบิกบานผ่องใสปลอดโปร่งเรากำลังได้รับผลกรรมดี ตรงกันข้าม เรากำลังได้รับผลกรรมชั่วก็จะรู้สึกเศร้าหมอง ผลกรรมดีหรือชั่วจึงวัดดูที่ใจของเราเอง การกระทำที่ ประกอบด้วยเจตนาดีก็ตาม ชั่วก็ตาม คือ ประเภทต่าง ๆ ของกรรมพร้อมรอเวลาที่จะให้ผล

พระมหาชลัน ภูริวฑฺโน (ชลันรัตน์) (2561) ได้ศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์วิบากกรรมของบุคคลตามที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท” ได้กล่าวไว้ว่า เรื่องกรรมถ้ามองอย่างผิวเผินจะดูเหมือนเข้าใจง่าย แต่ความเป็นจริงแล้วกรรมเป็นสิ่งที่ละเอียดลึกซึ้ง และยากแก่การเข้าใจมาก เช่น เด็กที่เกิดมาแล้วพิการ ถ้าเป็นในทางธรรมก็จะอธิบายได้ว่า เป็นกรรมของสัตว์ที่สร้างไว้ในอดีตชาติ แต่ถ้าเป็นในทางการแพทย์ก็จะบอกว่า ยีนส์หรือพันธุกรรมของเด็กไม่สมบูรณ์ ผู้ที่จะรู้เรื่องกรรมได้ดีที่สุดก็ คือ พระพุทธเจ้า หรือพระอรหันตสาวกทั้งหลายเท่านั้น เพราะท่านเหล่านั้นมีญาณอันบริสุทธิ์สามารถหยั่งรู้และเข้าใจใน คำว่า “กมฺมุนา วตฺตตี โลโก สัตว์ โลกย่อมเป็นไปตามกรรม” ได้อย่างแท้จริง

พระสวัสดิ์ ญาณวโร (เวียงสงค์) (2561) ได้ศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนาจิตตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท” ได้กล่าวว่า (การพัฒนาจิตตามแนวทางพระพุทธศาสนา อาจถือได้ว่าเป็นหัวใจที่สำคัญของศาสนา ที่ภิกษุสงฆ์ผู้อยู่ในศาสนาต้องปฏิบัติเพราะเป็นธุระหน้าที่ ที่นักบวชในพระพุทธศาสนาจะเข้าถึงอุดมคติตามแนวทางของพระพุทธศาสนาได้นั่นเอง กล่าวคือ เป็นแนวทางที่จะทำให้เกิดปัญญาสามารถรู้เห็นธรรมต่าง ๆ ที่มีอยู่ตามความเป็นจริงนั้นได้

แม่ชีอาจรีย์ สหเลิศศิลป์ (2561) ได้ศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาอกุศลจิตในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” ได้กล่าวไว้ว่า อกุศลจิต มี 3 ลักษณะคือ 1) ความโลภ 2) ความโกรธ 3) ความหลงเป็นจิตที่มีโทษประทุษร้ายเป็นบาป ส่งผลไปเกิดในอบายภูมิ 4 และเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่สิ้นสุด การจะละอกุศลจิตนั้นจะต้องมีสติระลึกรู้ในจิตตนว่ากำลังเกิดอกุศลจิต และใช้ปัญญาในหลัก

ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน มาชำระขัดเกลากิเลสเหล่านั้นให้ดับไปเป็นขั้น ๆ จนถึงการประหานอกุศลจิต เหล่านั้นโดยสมุจเฉทเป็นเหตุให้บรรลุพระนิพพานได้

เทวินทร์ เหล็งศักดิ์ดา (2561) ได้ศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะหก์รรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” ได้กล่าวไว้ว่า วัฏฏะ 3 หรือไตรวัฏฏ์ 3 ได้แก่ กิเลส กรรมและวิบาก หลักธรรมทั้งสามประการนี้จะเป็นตัว ที่วนเวียนอยู่ในภพของบุคคลทุกคน เริ่มต้นตั้งแต่การได้ผัสสะกระทบของจิต (มโนหรือใจ) กับ อายตนะที่เกิดขึ้นจากทวารทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ เมื่อกระทบก็เกิดตัณหา (ความทะยานอยาก) เมื่อตัณหาเกิดก็ทำให้เกิดกิเลส 3 คือ โลภ อยากได้ ถ้าไม่ได้ดังใจที่ปรารถนาโทสะ (โกรธ) ก็เกิด ถ้าได้ดังใจก็ไม่โกรธ ที่อยากจะได้นั่นก็เพราะตัวหลง (โมหะ) นั่นเอง เมื่อกิเลสทั้งสามได้เกิดขึ้นแล้วไม่ว่าอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ทำกรรมขึ้นมาทันที ถ้าทำดีก็เป็นกรรมดี ถ้าทำกรรมไม่ดีก็เป็นกรรม เมื่อทำกรรมลงไปแล้วผลที่ได้ก็คือวิบาก ที่จะส่งผลทั้งในปัจจุบันและอนาคตต่อไป ถ้าเป็นกรรมดีก็เป็นฝ่ายกุศลกรรมผลที่ได้ก็เป็นสุข ถ้าทำกรรมไม่ดีฝ่ายอกุศลกรรมผลที่ได้ก็เป็นทุคติ หลักธรรมทั้งสามนี้ต่างก็วนเวียนสัมพันธ์กันอยู่อย่างนี้ไม่จบไม่สิ้น

ราเชนทร์ พงษ์วิทยานุสรณ์ (2561) ได้ศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาจิตในคัมภีร์ธมัมสังคณีตามหลักปรมตัถธรรม” ได้กล่าวไว้ว่า โลกุตตรจิต มีความหมายว่า เป็นจิตที่กำลังประหารและประหารแล้วซึ่งกิเลส หมายความว่าโลกุตตรจิต หรือมัคคจิตนั้น กำลังทำการประหารกิเลสอยู่ โลกุตตรวิบากจิต หรือผลจิตเป็นจิตที่เสวยผล ที่มัคคจิตได้ประหารกิเลสนั้นแล้ว เป็นการประหารได้อย่างเด็ดขาด อันทำให้กิเลสนั้น ๆ หมดสิ้นสูญเชื้อไปโดยสิ้นเชิง จนไม่สามารถที่จะเกิดมาก่อความเศร้าหมองเร่าร้อนอีกต่อไปได้เลย การประหารเช่นนี้แหละที่เรียกว่าสมุจเฉทปหาน

พระสุเมธ สุเมโธ (มีเนตร) (2559) ได้ศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับอารมณ์ในพุทธปรัชญาเถรวาท” ได้กล่าวว่า การทำงานของจิตแบ่งได้ 3 ส่วน คือ 1) รู้อารมณ์ 2) จำอารมณ์ และ 3) นึกคิดอารมณ์ ซึ่งการทำงานต้องอาศัยเจตสิก และอารมณ์ โดยมีอายตนะภายในหรือทวารทั้ง 6 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นเครื่องมือเชื่อมต่อกับอารมณ์ทั้ง 6 ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องกาย) ธรรมารมณ์ (ความนึกคิด) ที่ผ่านเข้ามา ทั้งอารมณ์ที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ซึ่งการทำหน้าที่เกิดต่อเนื่องกันไป 3 ขณะ คือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เป็นอยู่ทุกขณะไม่ขาดสายทั้งขณะที่หลับและตื่นอยู่ และนอกจากนี้ยังจิตอีก 2 ดวงที่อยู่ในภาวะเป็นภวังคจิตแต่ทำหน้าที่ 2 อย่าง คือ จุติ หมายถึง จิตดวงสุดท้ายที่ดับไปในขณะที่คนตาย และปฏิสนธิจิต อันหมายถึง จิตดวงแรกที่เกิดขึ้นในภพใหม่ด้วยพลังกรรมนิมิตและคตินิมิต

จากการศึกษางานวิจัยข้างต้นมีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้อยู่ 3 ประเด็น ก็คือ

1. หลักของความเป็นเหตุผลที่แสดงให้ทราบถึงความเป็นธรรมชาติว่า กรรมมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ตามลักษณะกลไกของระบบการสัมผัส ที่ทำให้สร้างสัมพันธ์ที่ทำให้เกิดกุศลกรรม และอกุศลกรรม

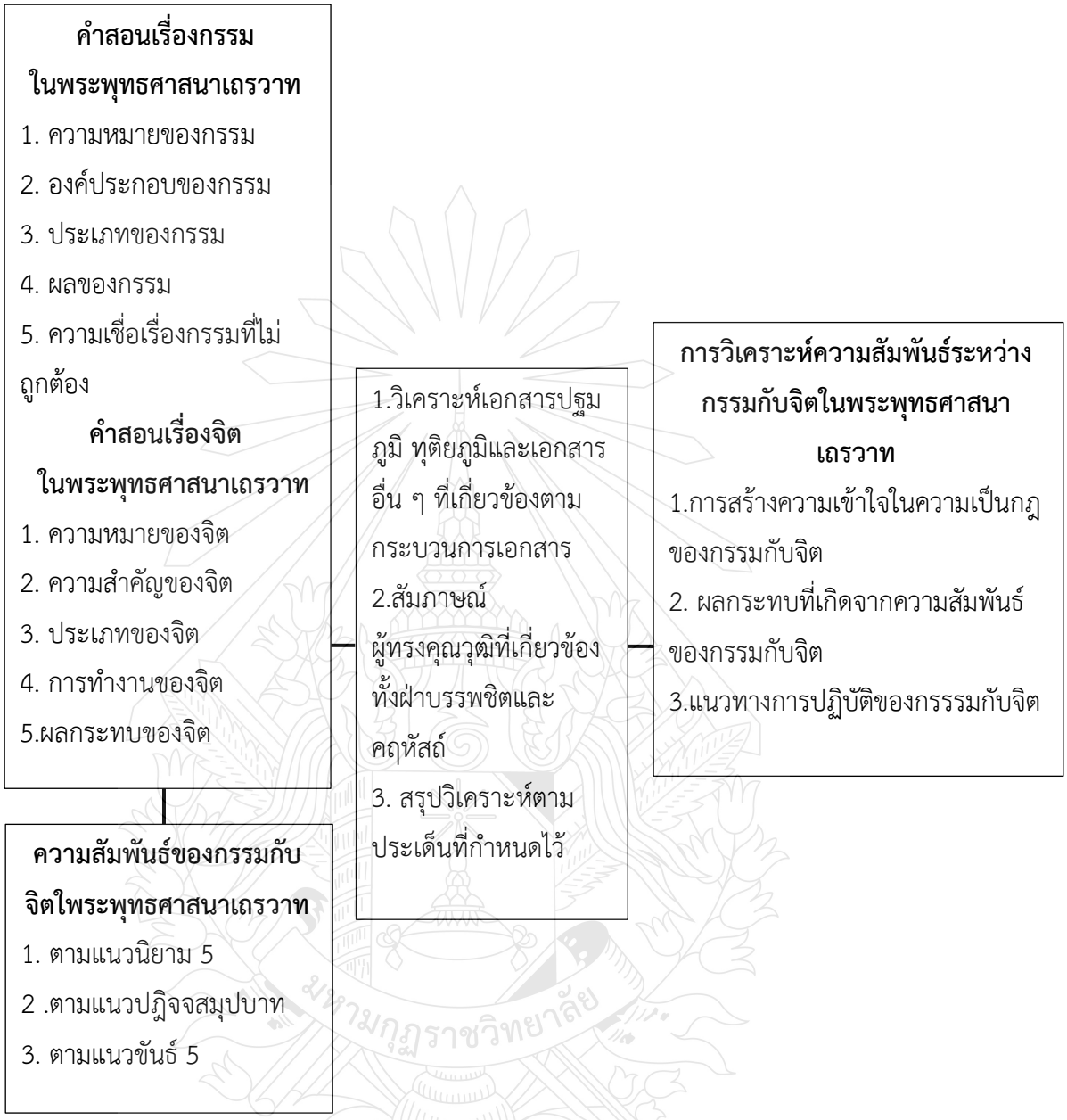
2. หลักความคิดผลกระทบที่เกิดจากการสร้างความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต ตามลักษณะกลไกของระบบการสัมผัส ที่เกิดจากผลของการสัมพันธ์ของกรรมกับจิต ทั้งกุศลกรรม และอกุศลกรรม

3. กรรมกับจิตสามารถแก้ไขได้ ด้วยแนวทางการปฏิบัติของความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในการปรับจิตให้กรรมเปลี่ยนจากการเป็นอกุศลให้เป็นกุศล หรือแนวทางการแก้กรรมชั่วให้เป็นกรรมดี ด้วยการสร้างเงื่อนไข ในการวางรูปแบบหลักการปฏิบัติได้อย่างถูกต้องตามแนวทางพระพุทธศาสนา

สรุป เอกสารที่เกี่ยวข้อง มีความสำคัญที่เป็นประโยชน์สนับสนุนประเด็นที่ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์เรื่องความสัมพันธ์ของกรรมและจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อนำมาสนับสนุนประเด็นในการวิเคราะห์ต่อไป

1.8 กรอบแนวคิดการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ผู้วิจัยได้ใช้กรอบแนวคิดจากมหากัมมวิภังคสูตร ในฐานะเหตุผลหลักกรรมที่แสดงให้ทราบชัดแยกแยะลักษณะของกรรม (ม.อุ.23/598/268) ในปฐมกูฏสูตร ในฐานะที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญเรื่องการรักษาจิต (อง.ติก. 34/549/518) ในนวสูตร ความสัมพันธ์ของกรรมและจิต (อง.ติก. 34/516/422) ในพระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี ในฐานะกรรมและจิตที่มีความสัมพันธ์เป็นผลวิบากตามกฎของนิยาม 5 (อภิ.สง 76/416/82) ในเทศนาสูตร ในฐานะกระบวนการสัมพันธ์กรรมและจิตตามหลักของปฏิจจสมุปบาท (สำ.นิ.26/1/1) ในอรรถกถา สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ในฐานะกระบวนการของขันธ์ 5 ที่สร้างความสัมพันธ์ของกรรมและจิต (สำ.ข.อ.27/7) ในมหาสติปัฏฐานสูตร ในฐานะหลักการปฏิบัติการกำหนดจิตตามรู้ของสภาวะปัจจุบัน เพื่อการสร้างความสัมพันธ์ของกรรมและจิตให้เกิดกุศลใหม่ (ที.ม.14/273/209)

แผนภูมิที่ 1.1 สรุปกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

1.9 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

เมื่อได้ทำการศึกษาค้นคว้าและวิจัยแล้ว ผู้วิจัยมีความคาดหวังว่าจะได้รับประโยชน์จากการศึกษาวิจัยดังนี้

1. ทำให้ทราบกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

2. ทำให้ทราบความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

3. ทำให้ทราบแนวทางปฏิบัติการข้อกำหนดต่อจิตในการส่งให้เป็นกรรมดี

4. ทำให้ได้แนวทางการวิจัยเพื่อประยุกต์ใช้ต่อไป

5. ใช้เป็นแนวทางการปฏิบัติในการดำเนินชีวิต โดยการสร้างข้อกำหนด หรือเงื่อนไขของการสร้างและตรวจสอบกลไกของกรรมที่สัมพันธ์กับจิต ในการปรับเปลี่ยนกรรมชั่วที่เกิดจากอกุศลจิตให้เป็นกรรมดีที่เกิดจากกุศลจิต

1.10 นิยามศัพท์เฉพาะในการวิจัย

กรรม หมายถึง กระบวนการที่เกิดขึ้นเกี่ยวข้องกับพฤติกรรม โดยมีลักษณะกลไกการทำงานที่แสดงออกทางกาย ทางวาจา และทางใจ ซึ่งในความเป็นกรรมนั้นจะจำแนกได้ทั้งกรรมดี และกรรมชั่ว ด้วยเหตุจากการสนับสนุนของจิตด้วยอำนาจของกิเลส ที่ประกอบด้วยเจตนาเป็นเหตุของการเกิดกรรม และจะส่งผลให้เป็นวิบากตามกำลังของการกระทำในกิจนั้น ๆ

จิต หมายถึง เป็นสภาวธรรมที่มีลักษณะเกิดดับไว้ต่อการรับรู้ และอาศัยอยู่ในสิ่งมีชีวิต มีกลไกกระบวนการทำงานที่เกิดขึ้นจากการรับรู้ในสิ่งที่กระทบทางทวารทั้ง 6 และจะพัฒนาการรับรู้จากสิ่งที่ถูกรู้ ด้วยการจดจำ และส่งต่อ เมื่อจิตประกอบเจตสิกก็ตาม เจตนาก็ตาม หรือสังขารก็ตาม จิตนั้นจะแสดงผลไปตามเหตุปัจจัยทั้งเป็นกุศลกรรมและอกุศลกรรม ความเป็นวิบากจึงเกิดขึ้นและจะส่งผลตามกำลังของการกระทำ

ความสัมพันธ์ หมายถึง กลไกการทำงานร่วมกันระหว่างกรรมกับจิต หรือการสร้างความสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างกรรมกับจิต ซึ่งมีกลไกการทำงานที่เป็นไปตามกฎของความเป็นธรรมชาติของกรรมกับจิต คือ เมื่อใดกรรมกับจิตได้มีการสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน กรรมก็จะปรากฏให้เป็นผลวิบาก เมื่อมีกรรมปรากฏขึ้น จิตก็จะปรากฏขึ้นควบคู่กับกรรม และจะคอยสนับสนุนซึ่งกันและกันที่จะทำให้เป็นผลวิบาก ที่เกิดจากความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต

การสร้างความเข้าใจในความเป็นกฎของกรรมกับจิต หมายถึง ลักษณะความเป็นกฎของกรรมกับจิต ที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เป็นธรรมชาติการทำงานร่วมกันของกรรมกับจิต ที่มีผลจากการสัมพันธ์กันซึ่งไม่คงที่หรือตายตัวในความเป็นกฎด้านใดด้านหนึ่ง โดยสามารถพัฒนาในความเป็นกฎที่เป็นอกุศล ให้เป็นกุศลได้

ผลกระทบที่เกิดจากความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต หมายถึง ความสัมพันธ์ของกับจิตที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ ที่เกิดจากมนุษย์เองเป็นผู้การสร้างสัมพันธ์ของกรรมกับจิต ซึ่งผลกระทบจะแสดงผลได้ทั้งผลกระทบที่ดี และผลกระทบไม่ดี และกระทบไปสู่ความแตกต่างของมนุษย์ด้วยเช่นกัน

แนวทางการปฏิบัติของกรรมกับจิต หมายถึง ข้อกำหนดการพัฒนาชีวิตด้วยการสร้างเงื่อนไข หรือการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตให้ความกุศลปรากฏขึ้นใหม่ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต ที่สามารถเกื้อหนุนในการแก้ไขปัญหาชีวิตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากผลกระทบของความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิต ที่เป็นไปตามแนวทางการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

บทที่ 2
กรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญเกี่ยวกับเรื่องกรรมกับจิตมาก เหตุผลเพราะว่าเป็นผลโดยตรงต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ ชีวิตจะสุขหรือทุกข์จะเป็นผลอย่างไร ก็รวมอยู่ที่กรรมกับจิตทั้งหมด ในฐานะที่เป็นชาวพุทธที่นับถือพระพุทธศาสนา จึงมีความจำเป็นที่ต้องศึกษาทำความเข้าใจเรื่องกรรมกับจิต ในบทนี้ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาประเด็นสำคัญต่าง ๆ เกี่ยวกับกรรมกับจิต ดังอธิบายได้ดังนี้

2.1 ความหมายของกรรม

กรรมเป็นหลักธรรมที่ทางพระพุทธศาสนา ได้กำหนดแสดงไว้ให้ทราบถึงการกระทำของสัตว์ และมีผลตามลักษณะที่กระทำ และมีความซับซ้อนยากต่อการเข้าใจได้อย่างลึกซึ้ง ดังนั้น จึงได้จำแนกตามนัยยะของความหมาย ดังอธิบายได้ดังนี้

2.1.1 ความหมายตามคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา

คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต นิพเพธิกสูตร ได้แสดงอธิบายความหมาย คำว่า “กรรม” ดังพระพุทธพจน์ที่ได้กล่าวว่า “เจตนาหํ ภิกฺขเว กมฺมํ วทามิ แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย เจตนานั่นเอง เราเรียกว่ากรรม บุคคลจงใจแล้ว จึงกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ” (อง.ฉกฺก.อ.36/775) จากพระดำรัสจะเห็นว่า ความสำคัญที่เจตนา ที่กระทำทางกายก็ดี ทางวาจาก็ดี ทางใจก็ดี เรียกว่า “กรรม” โดยนัยนี้จะเห็นได้อีกว่า คำว่า “เจตนา” หมายถึง การรับรู้ที่เกิดจากการปรุงแต่ง หรือเจตสิกที่ประกอบจิตเป็นฝ่ายอกุศลผลก็เป็น “กรรม” เป็นฝ่ายกุศลผลก็เป็นสุข เป็นฝ่ายอกุศลผลก็เป็นทุกข์ และต้องได้ผลในสิ่งนั้นแน่นอนซึ่งระดับของผลนั้น ๆ ก็ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของเจตนานั้น ๆ ปัจจัยสำคัญที่เกิดกรรม คือ “จิต” และ “กรรม” ถือเป็นตัวแปรสำคัญทางแห่งวิถีชีวิตของมนุษย์ ที่จะกำหนดทิศทางการเป็นไปของผลวิบากแห่งกรรม

คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิการ สคาวรรค ปฐมชนสูตร ได้แสดงอธิบายความหมาย คำว่า “กรรม” ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ตัณหายังคนให้เกิด จิตของเขาย่อม วิ่งพล่าน สัตว์เวียนว่ายไปยังสงสาร กรรมเป็นที่พำนักของสัตว์นั้น” (สํ.ส.24/167/277) จากพระดำรัสจะเห็นว่า กรรมมีความเกี่ยวเนื่องกับการให้ผลของกรรม ที่เกิดจากกระแสความต่อเนื่องจากกระทำของบุคคลที่ยังมีกิเลสตัณหา ที่ฝังอยู่ในจิตใจ จึงต้องตกอยู่ในภายใต้อำนาจของการให้ผลกรรมนั้น

คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ได้แสดงอธิบายความหมาย คำว่า “กรรม”ตามลักษณะของความแตกต่าง ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า“ชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะ

กรรม เป็นชาวนาเพราะกรรม เป็นศิลปินเพราะกรรม เป็นพ่อค้าเพราะกรรม เป็นคนใช้เพราะกรรม แม้เป็นโจรก็เพราะกรรม แม้เป็นทหารก็เพราะกรรม เป็นปุโรหิตเพราะกรรม และเป็นพระราชาก็เพราะกรรม” (ม.ม.21/707/413) จากพระดำรัสจะเห็นว่า หลักการพิจารณา หรือการกำหนดของแต่ละบุคคลมิได้อยู่ที่ชาติกำเนิด แต่มุ่งเน้นพิจารณาที่การกระทำในตัวบุคคลเป็นหลัก แม้บางคนจะเกิดในสกุลที่ต่ำ ก็สามารถเป็นคนความดีได้ หรือแม้แต่คนที่เกิดในสกุลที่สูงส่งมีฐานะที่ร่ำรวยมีการศึกษาที่ดีก็อาจเป็นคนชั่วได้ เช่นกัน

คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ปาปวรรคที่ 9 ได้อธิบายความหมายกรรม ที่แสดงให้เห็นถึงความชัดเจนของกรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “บุคคลที่ทำกรรมชั่วไว้ หนีไปแล้วในอากาศ ก็ไม่พึงพ้นจากกรรมชั่วได้ หนีไปในท่ามกลางมหาสมุทร ก็ไม่พึงพ้นจากกรรมชั่วได้ หนีเข้าไปสู่ซอกภูเขา ก็ไม่พึงพ้นจากกรรมชั่วได้ (เพราะ) เขาอยู่แล้วในประเทศแห่งแผ่นดินใดความตายพึงครอบงำไม่ได้ ประเทศแห่งแผ่นดินนั้น หามีอยู่ไม่” (ขุ.ธ.อ.42/3) จากพระดำรัสจะเห็นว่า กรรม เป็นหลักธรรมของเหตุและผล เมื่อบุคคลใดสร้างเหตุแห่งกรรมโดยปรากฏชัดแล้ว และเหตุนั้นย่อมเป็นผลเกิดขึ้นกับบุคคลนั้น ในฐานะผู้กระทำ และไม่อาจปฏิเสธ หรือหลบหนี้ได้ล่วงพ้นผลของกรรมได้

คัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้อธิบายความหมาย คำว่า “กรรม” ว่า เมื่อเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำ โดยสะสมไว้ตั้งแต่อดีต ให้ผลของกรรมตามเวลา และระดับผลของกรรม ซึ่งมีปัจจัยที่ทำให้เกิดกรรมอยู่ 5 ประการ ดังนี้

1) โมหะในกรรมภพก่อน ได้แก่ อวิชชา
2) ความตั้งใจทำไว้ในกรรมภพก่อน ได้แก่สังขาร
3) ความใคร่ ได้แก่ตัณหา
4) ความยึดมั่นถือมั่น ได้แก่ อุปทาน
5) เจตนา ได้แก่ ภพ (วิ.สุทธิ.1/999)

พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค 4 ได้แสดงให้ทราบถึงความหมายของ “กรรม” ในแง่มุมของกุศลกรรม โดยการนำตัวอย่าง ในเรื่องบัณฑิตสามเณร กล่าวโดยสรุปว่า อดีตชาติของบัณฑิตสามเณร เป็นบุรุษผู้เข็ญใจ หรือทุกข์ยากคนหนึ่ง ได้รับการชักชวนให้ถวายทานจากบัณฑิตผู้หนึ่ง จึงเกิดความเลื่อมใส่ศรัทธาอย่างแรงกล้า จึงไปรับจ้างเพื่อได้ทรัพย์มาทำบุญ แล้วในที่สุดก็ได้ถวายทานแด่พระพุทธเจ้า ดังนั้น บ้านของเขาจึงเต็มไปด้วยแก้ว 7 ประการ และเข้าก็ได้รับพระราชทานตำแหน่งเศรษฐี ในที่สุดยังได้หม้อทรัพย์ผุดขึ้นมาจากใต้ดินในที่เขาปลูกเรือน เมื่อสิ้นอายุ ก็ไปเกิดในเทวโลก เสวยทิพยสมบัติพุทธันดรหนึ่ง เมื่อจุติจากเทวโลกแล้ว ก็ไปเกิดเป็นมนุษย์ ชื่อว่า “บัณฑิต”

มีอุปนิสัยอยากบวชตั้งแต่เด็ก พอได้อายุ 7 ขวบ ก็ได้เป็นสามเณร ด้วยอนิสงส์ผลบุญที่สะสมไว้บัณฑิตสามเณรก็ได้พากเพียรพยายามปฏิบัติจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้หลังจากบวชได้ 7 วัน (ธ.อ.4/35-57)

พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค 1 ได้แสดงให้ทราบถึงความหมายของ “กรรม” ในแง่มุมของอกุศลกรรม โดยการนำตัวอย่าง ในเรื่องพระจักขุบาลเถระ กล่าวโดยสรุปว่า อดีตชาติของพระจักขุบาลเถระเคยเป็นหมอ ครั้งหนึ่งได้ไปรักษาดวงตาให้แก่หญิงคนไข้คนหนึ่ง คนไข้คนนี้ได้สัญญากับหมอว่า นางกับลูก ๆ หายจะยอมเป็นทาสรับใช้ หากดวงตาทั้งสองข้างสามารถรักษาหายได้ ต่อมานางกลัวว่านางพร้อมลูก ๆ จะต้องตกเป็นทาสของหมอจริง ๆ จึงได้พูดโกหกหมอไปว่า ดวงตานางทั้งสองข้างของนางมีอาการที่แย่กว่าเดิมทั้ง ๆ ที่ได้รับการบำบัดหายแล้ว ข้างหมอรู้ทันว่าคนไข้หลอกลวง จึงได้แก้เผ็ดด้วยการผสมสารพิษลงในหลอดตาให้คนไข้หยอด พอนางหยอดเข้าไปก็ทำให้ตานางบอดสนิททั้งสองข้าง ผลของอกุศลกรรมครั้งนั้น จึงทำให้พระจักขุบาลเถระตาบอดในชาตินี้ (ธ.อ.1/3-28)

สรุปว่า ความหมายของกรรมตามนัยคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา ทราบได้ถึงกระบวนการทำงานของกรรม โดยมีแรงผลักดันที่คอยกระตุ้นทำให้เกิดกรรม อย่างเช่น อวิชชา เพราะความไม่รู้และไม่เข้าใจ จึงเป็นเหตุ ที่ทำให้เกิดความลุ่มหลงตามกิเลส เจตนาจงใจการกระทำไม่ว่าจะทำดี หรือทำชั่วก็ตาม ผลของกรรมนั้นก็จะคอยให้ผลเสมอ

2.1.2 ความหมายตามรูปศัพท์

คำว่า “กรรม” หมายถึง การงาน หรือการกระทำกรรม แปลตามศัพท์ว่าการกระทำ วิเคราะห์ตามรูปศัพท์ “กรณ์ กมฺมำ” แปลว่า การกระทำหรือ “กรรม” ตามศัพท์แสดงให้เห็นว่าการกระทำนั้นแหละเป็นตัวกรรม โดยไม่ได้จำกัดไปเลยว่าเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่ว หลักที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา ถือว่าเมื่อมีเหตุแล้วต้องมีผล หรือผลต้องมาจากเหตุทำอย่างใดย่อมได้รับผลอย่างนั้น ทำดีย่อมได้รับผลดี ที่ได้รับผลชั่วก็เพราะได้ทำชั่ว ไม่ว่าจะกระทำในที่ลับหรือที่แจ้ง จะมีผู้อื่นรู้เห็นหรือไม่ ผลย่อมเกิดตามกรรมเสมอ สิ่งที่เราพบประสบในชีวิตนี้เป็นผลแห่งกรรมที่เราประกอบไว้ในอดีต ทั้งในชาตินี้และชาติก่อน ๆ ความโชคดีหรือเคราะห์ร้าย ที่ได้รับเป็นผลแห่งกรรมที่ตนเองตัดสินใจทำเองทั้งสิ้น แต่การกระทำนั้นอาจไม่ใช่สิ่งที่กระทำในชาตินี้ คนที่ได้รับผลร้ายเคราะห์ร้ายหรือความเลวร้ายต่าง ๆ เกิดจากกรรมของตนเองในอดีต ไม่ใช่พรหมลิขิต ไม่ใช่คำอธิษฐานหรือการสวดอ้อนวอนใด ๆ คนที่ต้องการสิ่งดีผลดี จึงต้องทำกรรมดี (กิตฺติวุฒฺโฒภิกขุ, 2518, หน้า 8)

สรุปว่า กรรมตามความหมายรูปศัพท์ เป็นคำกลาง ๆ ที่ไม่ได้มุ่งหมายว่าจะเป็น กรรมดี หรือ กรรมชั่ว กรรมนั้น หมายถึง การกระทำ จะเป็น กรรมดี หรือ กรรมชั่ว และเมื่อได้จัดว่าเป็นกรรมแล้วนั้น ไม่ว่าจะเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่ว จะต้องมีผลของกรรมในกิจนั้น ๆ และเมื่อเป็นกรรมจึงมีวิบากที่เกิดขึ้นจากผลของการกระทำ

2.1.3 ความหมายตามพจนานุกรม

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ได้ให้ความหมาย คำว่า “กรรม” หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา คือ ความจงใจ หรือจงใจทำ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เช่น ขุดหลุมพรางดักคน หรือสัตว์ให้ตกลงไปตายเป็นกรรม แต่ขุดบ่อน้ำกินไว้ใช้สัตว์ตกลงไปตายเองไม่เป็นกรรม แต่ถ้ารู้ว่าบ่อน้ำที่ตนขุดไว้อยู่ในที่ซึ่งคนจะตกพลัดได้ง่ายแล้วปล่อยละเลยมีคนตกลงไปตายก็ไม่พ้นเป็นกรรม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) 2563, หน้า 4)

พจนานุกรม ฉบันราชบัณฑิตยสถาน (2556, หน้า 16) ได้ให้ความหมาย คำว่า “กรรม” หมายถึง (กำ,กำมะ), การ, การกระทำ, การงาน, กิจ เช่น พลีกรรม ต่างกรรมต่างวาระเป็นการดีก็ได้ เป็นการชั่วก็ได้ เช่น กุศลกรรม อกุศลกรรม การกระทำที่ส่งผลชั่วร้ายมายังปัจจุบัน หรือจะส่งผลร้ายต่อไปในอนาคต เช่น บัดนี้กรรมตามทันแล้ว ระวังกรรมจะตามทันนะ

สารานุกรมพระพุทธศาสนา ได้ให้ความหมาย คำว่า “กรรม” ว่า การกระทำอันเป็นเหตุให้ผลแก่ผู้ที่กระทำ หรือ กิจใด ๆ ที่สัตว์ทั้งหลายทำด้วยกายก็ดี ด้วยวาจาก็ดี ด้วยใจก็ดี ทำด้วยสัญเจตนาความคิดแกล้ง เรียกว่า “กรรม” ซึ่งแบ่งเป็นบุญอย่าง 1 เป็นบาปอย่าง 1 กรรมที่เป็นส่วนสุจริต คือ บุคคลที่ประพฤติดีประกอบชอบมีสุขมีผล ชื่อว่ากรรมเป็นบุญ เพราะเมื่อเกิดในสันดานของผู้ใดแล้วย่อมชำระสันดานของผู้นั้นให้บริสุทธิ์หมดจด กรรมที่เป็นส่วนทุจริต คือ ที่บุคคลประพฤติชั่วประกอบผิดมีทุกข์เป็นผล ชื่อว่ากรรมเป็นบาป เพราะเมื่อเกิดในสันดานของผู้ใดแล้วย่อมทำสันดานของผู้นั้นให้ลามกเศร้าหมอง (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2564, หน้า 1)

สรุปได้ว่า ตามความหมายของพจนานุกรม กรรม หมายถึง การงาน กิจต่าง ๆ ที่กระทำแล้ว โดยมีความไตร่ตรองในกิจนั้น ๆ เรียกว่า กรรม ซึ่งแบ่งแยกได้เป็น 2 ประเภท กล่าวคือ กุศลกรรม คือ กิจในการระทำที่เป็นผลดี และอกุศลกรรม คือ กิจในการกระทำที่เป็นผลชั่วเป็นตัวชี้วัด ระบุประเภทของกรรม

2.1.4 ความหมายตามนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (2554, หน้า 178) ทรงตรัสอธิบายความหมายของ คำว่า “กรรม” หมายถึง กิจการที่คนกระทำ คำว่าธรรม หมายถึงทำด้วยกาย อันเรียกว่ากายกรรม ทั้งทำด้วยวาจาคือพูด อันเรียกว่าวจีกรรม ทั้งทำด้วยใจคือคิด อันเรียกว่ามโนกรรม บางทีเมื่อพูดกันว่า “ทำ” ก็หมายถึงทำทางกายเท่านั้น ส่วนทางวาจาเรียกว่าพูด ทางใจเรียกว่าคิด แต่เรียกรวมได้ว่าเป็นการทำทุกอย่าง เพราะจะพูดก็ต้องทำ จะคิดก็ต้องทำ คือ ทำการคิด จึงควรทำความเข้าใจว่า “ทำ” ใช้ได้ทุกทาง เมื่อได้ฟังว่า ทำทางกายก็ให้เข้าใจว่า ทำอะไรด้วยกายที่เข้าใจอยู่แล้ว เมื่อได้ฟังว่า ทำทางวาจาก็ให้เข้าใจว่าพูดอะไรต่าง ๆ เมื่อได้ฟังว่า ทำทางใจก็ให้เข้า

คิดอะไรต่าง ๆ ก็การฟังคำพูดอธิบาย หลักวิชาอาจขวางหูอยู่บ้าง แต่เมื่อเข้าใจความหมายแล้วก็จะสิ้นขัดขวาง กลับ จะรู้สึกว่าสะดวกเพราะเป็นคำที่มีความหมายลงตัวแน่นอน

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2564, หน้า 249) ได้อธิบายความหมายคำว่า “กรรม” ว่า เป็นเรื่องของความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของหลักของปฏิจจสมุปบาท ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของกิเลส กรรม และวิบาก การที่มองเรื่องกรรมตามแนวของกฎเกณฑ์แห่งเหตุและผล ที่ปรากฏอยู่ในกฎของนิยาม 5 ซึ่งจะทำให้เข้าใจได้อย่างลึกซึ้งในเรื่องกรรม

พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร) (2527, หน้า 19) ได้อธิบายความหมาย คำว่า “กรรม” ว่า สภาวะที่เป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นในตัวของมนุษย์ กล่าวคือ กริยตีติ กมฺมํ สภาวะใด อันสัตว์ทั้งหลายกระทำ สภาวะนั้นแลชื่อว่า “กรรม” ขยายความว่า สัตว์ทั้งหลายทุกประเภท ย่อมมีการกระทำ จะอยู่นิ่ง ๆ เหมือนสิ่งปราศจากชีวิต เช่น ก้อนกรวดก้อนหินนั้นมิได้ ก็สิ่งที่สัตว์บุคคลทั้งหลายกระทำต่าง ๆ นั้นแหละ เรียกว่า “กรรม” คือ สิ่งที่กระทำนั้น

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) (2549, หน้า 33) ได้อธิบายความหมาย คำว่า “กรรม” ว่า กรรมหรือกฎแห่งกรรมก็คือ กฎเกณฑ์ทั้งหลายต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องกรรม อันเป็นกฎธรรมชาติกำหนดไว้ตายตัว กรรมที่ธรรมชาตินั้น ลึกซึ้งไปถึงกับว่า กรรมดีก็ตาม กรรมชั่วก็ตาม ทำให้คนลำบากทั้งนั้น กรรมชั่วลำบากอย่างชั่ว กรรมดีลำบากอย่างดี ถ้าเราตกอยู่ในอำนาจของกรรมแล้วก็คือ ลำบาก ต้องเวียนว้ายไปตามความบีบคั้นของกรรมนั้น ๆ สู่อยู่เหนือกรรมไม่ได้

พระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ ฐิตธมฺโม) (ม.ป.ป. หน้า 15) ได้อธิบายความหมาย คำว่า “กรรม” ว่า การเปลี่ยนแปลงของชีวิตมนุษย์ ส่งผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของสภาวะธรรม คือ กรรม ชีวิตที่ดีเพราะสืบเนื่องมาจากกรรมดี ชีวิตที่ชั่วสืบเนื่องมาจากกรรมชั่ว เพราะความไม่เข้าใจความหมายของกรรม ชีวิตจึงหลงอยู่ในมายาของโลก วนเวียนอยู่ในสังสารวัฏอยู่เรื่อยไป

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ) (2552 หน้า 1) ได้กล่าวความหมาย คำว่า “กรรม” หมายถึง กฎแห่งกรรม เป็นกฎธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง ไม่ใช่พระพุทธเจ้าสร้างขึ้น แต่เป็นกฎที่มีอยู่แล้ว ชีวิตของเราทุกคนไม่ว่าจะเสื่อม จะเจริญ จะสุข จุทุกข์ จะก้าวหน้า จะถอยหลัง จะอายุสั้น จะอายุยืน ขึ้นอยู่กับกรรม คือ การกระทำของเราทั้งสิ้น ไม่ใช่ขึ้นอยู่กับอำนาจดวงดาว ไม่ใช่อำนาจของพระพุทธเจ้า ไม่มีอำนาจสิ่งอื่นใด ที่จะมาบันดาลชีวิตของเราให้เป็นอย่างโน้นอย่างนี้ นอกจากกฎแห่งกรรม

สุชีพ ปุญญานุภาพ (2554, หน้า 18) ได้กล่าวว่า หลักกรรม หรือทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วนี้เป็นหลักสำคัญอย่างหนึ่งทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสอนให้คนเว้นจากความชั่วประพฤติความดี ให้รู้จักควบคุมความประพฤติของตน คือ เมื่อทราบว่าความเจริญรุ่งเรือง หรือความเสื่อมทรามแห่งชีวิตอยู่ที่

กรรม คือ การกระทำของตนแล้ว จะได้เว้นชั่วทำกรรมที่ดี คนที่เกิดมาไม่เหมือนกัน ทั้งนี้ก็เพราะผลของกรรมที่ทำไว้แต่ปางก่อนไม่เหมือนกัน

วศิน อินทสระ (2555, หน้า 35) ได้กล่าวว่า กรรมดี หรือกรรมชั่วจะคอยติดตามบุคคลผู้ทำอยู่เสมอเหมือนเงาตามตัว แต่การที่คนมองไม่เห็นตามกรรม ก็เพราะดำเนินชีวิตอยู่ ในทางมืดเหมือนบุคคลไม่เห็นผู้ติดตามตนอยู่ในที่มืด พอเข้าสู่ที่สว่าง ถ้าเขาเหลียวไปมองย่อมเห็นได้ บุคคลที่ได้รับการอบรมจิตให้สงบ สะอาด และสว่างขึ้นเท่าใด ก็จะมองเห็นกรรม และผลของกรรมละเอียดประณีตขึ้นเท่านั้น

สรุปได้ว่า ตามความหมายของนักปราชญ์มีมุมมองว่า คำว่า “กรรม” เป็นหลักความจริงที่ทางพระพุทธศาสนาได้ค้นพบ ซึ่งเป็นได้ทั้งกุศลกรรม และอกุศลกรรม เกิดขึ้นด้วยการกระทำโดยตั้งใจเรียกว่ามีเจตนาคอยผลักดัน ที่เกิดขึ้นทางกาย ทางวาจา และทางใจ เจตนาประกอบด้วยเจตสิกจึงเกิดการรับรู้ คิด หรือลงมือกระทำอะไรบางอย่าง กรรมในแง่หนึ่งเป็นกฎธรรมชาติ คือ เป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นจริง และอธิบายได้ตามหลักของเหตุและผลด้วยหลักกฎแห่งกรรม เป็นกฎที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ไม่มีใครมาบัญญัติไว้ จึงมีผลกับชนทุกเชื้อชาติ ทุกศาสนา ไม่เว้นแต่สัตว์บุคคลใด ๆ ไม่ว่าจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ตาม กรรมก็จะดำเนินไปตามกฎเกณฑ์เสมอ

2.1.5 ความหมายตามบริบททางสังคม

พระครูประโชติกิจโกศล (ธนโชติ หงษ์มณี) (ม.ป.ป., หน้า 228-229) ได้กล่าวว่า เรื่องกรรมและการให้ผลของกรรม ซึ่งเป็นจุดที่โหราศาสตร์เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง ในแง่ที่จะสะท้อนให้ทราบถึงผลกรรมของแต่ละคน ชาวพุทธไทยโดยทั่วไปในปัจจุบันก็ยังคงความหมายของกรรมที่ว่า “ผู้ทำกรรมดีย่อมได้ผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้ผลชั่ว แต่ก็ยังไม่ทราบว่าจะได้ผลดีหรือผลชั่วที่ไหน เวลาใด ในลักษณะอย่างไร จึงต้องอาศัยโหราศาสตร์พยากรณ์โดยอาศัยจุดกำเนิดคนกับการโคจรของดวงดาวบนท้องฟ้า มาเป็นเครื่องมือบ่งชี้ ให้ทราบดาวศุภเคราะห์จะบอกผลกรรมดีดาวบาปเคราะห์จะบอกผลกรรมชั่ว เมื่อทราบแล้วจะได้ เตรียมตัวเตรียมใจให้ถูกต้องกับการที่จะเผชิญกับเหตุดี และเหตุร้ายและชาวพุทธยังประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งเกี่ยวข้องกับโหราศาสตร์เกือบทุกเรื่อง ดังนั้น จึงมีผลให้ความเชื่อของชาวพุทธไทย ในปัจจุบันเป็นไปในลักษณะที่เชื่อเรื่องโหราศาสตร์ แต่ไม่เน้นหนักเรื่องกฎแห่งกรรม และบาปบุญคุณโทษ

พระมหาวิชิต อคฺคชิโต (จันทร์สง่า) (2560, หน้า 110) ได้กล่าวว่า ความซับซ้อนของการให้ผลกรรม เป็นเหตุผลประการหนึ่งที่ทำให้สังคมไทยในสังคมปัจจุบันไม่เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม พอเห็นว่าบางครั้งทำดีแล้วไม่ได้ดี แต่บางครั้งทำชั่วกลับได้ดี จึงเป็นข้อสงสัยของคนในสังคมต่อหลักคำสอนพระพุทธศาสนาที่ว่า ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว จนถึงต้องพูดกันเองว่า ทำดีได้ดีมีที่ไหน ทำชั่วได้ดีมีถมไป ดังนั้น ความซับซ้อน ดังกล่าว ทำให้คนในสังคมปัจจุบันเกิดความไม่แน่ใจว่า สิ่งที่ตนเองทำนั้นเป็น

ความชั่วจริง ๆ หรือเป็นความดีจริง ๆ จึงไม่แน่ใจว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วจริงหรือไม่ ทั้งนี้เพราะมองแต่เพียงภายนอกเท่านั้น กล่าวคือ ตนเองและคนอื่นมองเห็นได้ง่ายอย่างธรรมดาสามัญ เช่น ลาภ ยศ สรรเสริญ ความเพลิดเพลิน ความมีหน้ามีตาในสังคม เพราะมีทรัพย์เกื้อหนุนให้เป็น หรือในทางตรงกันข้าม เช่น เสื่อมทรัพย์ อัปยศ ถูกนินทา ติเตือน มีความทุกข์ต่าง ๆ รุมสุมเข้ามา เช่น ความเจ็บป่วย ความต้องพลัดพรากจากปิยชนน์ มีบุตร ภรรยา สามี เป็นต้น

สุรวัฒน์ หิรัณย์สิริกุล (2562, หน้า 24) ได้กล่าวว่า คำสอนเรื่องกรรมมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของคนไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึง ปัจจุบัน ดังปรากฏในวรรณคดีไทยเรื่องเตภูมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง ที่พระมหาธรรมราชาลิไทย ทรงพระราชนิพนธ์ เป็นแนวทางในการสอนเรื่องกรรม เพื่อให้เกิดความละอายชั่วกลัวบาป ทำให้ประชาชนอยู่ในศีลในธรรม เช่นเดียวกับในอดีต และในสมัยรัชกาลที่ 4 ยังคงใช้หลักกรรมและผลของกรรม เป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติของคนในสังคม หลักคำสอนเรื่องกรรมยังคงใช้สอนคนในสังคมไทยให้รู้จักกรรม เพื่อให้คนในสังคมอยู่อย่างมีศีลธรรม และให้สังคมอยู่เย็นเป็นสุข รูปแบบคำสอนเรื่องกรรมที่เปลี่ยนไปตามสังคมแต่ละยุคสมัย

สรุปได้ว่า กรรมตามความหมายบริบทของสังคมไทยให้นิยามว่า กรรม เป็นสิ่งที่เกิดจากความดีและความชั่ว โดยการสืบทอดความเข้าใจในเรื่องกรรมจากบรรพบุรุษสืบทอดกันมา และมองว่ากรรมเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินชีวิต เมื่อมีปัญหาก็จะพิจารณาจากภายนอกตัวก่อนเสมอ โดยมีวิธีการแก้กรรมด้วยพิธีกรรม เพราะเชื่อว่าจะทำให้ชีวิตดีขึ้น หรือก้าวผ่านพ้นไปได้

ดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่า ตามนัยทางพระพุทธศาสนามีหลักการณ์ที่ว่า กรรมมีจุดสำคัญจากความจงใจที่กระทำ และมีเป็นตัวแปรสำคัญ คือ มีระดับการให้ผลของกรรม ที่มีความซับซ้อนกรรมความแตกต่าง มีผลต่อความเข้าใจ และการแก้ไขกรรมของชาวพุทธ ที่เกิดขึ้นจากความเชื่อทางวรรณกรรม การเปรียบเทียบโดยการคิดเพียงแค่กรรมเป็นสิ่งที่ดีและชั่ว ที่เกิดจากเวรกรรมจากอดีตสู่ปัจจุบัน ซึ่งสามารถสรุปอธิบายได้ตามภาพดังนี้

ภาพที่ 2.1 ความหมายของกรรม

2.2 องค์ประกอบของกรรม

คำว่า "กรรม" ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นกรรมที่สมบูรณ์ ควรประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ คือ กิเลส, เจตนา, การเคลื่อนไหว, และเกิดผลสำเร็จ ดังอธิบายได้ดังนี้

2.2.1 องค์ประกอบของกรรมในส่วนกิเลส

พระพุทธศาสนานำคำนี้มาใช้เป็นคำรวมสำหรับเรียกความรู้สึก หรืออำนาจฝ่ายต่ำของจิตใจซึ่งเป็นแรงผลักดันให้คนทำความชั่วทั้งทางกาย วาจา และใจ ตามหลักพระพุทธศาสนาอธิบายว่า จิตของคนเป็นเหมือนกระจกใส แต่ส่วนกิเลสเป็นเหมือนสิ่งสกปรกที่แปดเปื้อนจิต รอยเปื้อนทำให้กระจกหมองไปฉันใด กิเลสก็ทำให้จิตของปุถุชนเศร้าหมองฉันนั้น ดังนั้น จึงมักอธิบายว่า กิเลสเป็นเครื่องที่ทำให้จิตเศร้าหมอง ซึ่งหมายถึง จิตใจที่มีรอยเปื้อน มีมลทิน มีความสกปรก

คำว่า “กิเลส” เป็นคำภาษาบาลีว่า กิเลส (อ่านว่า กิ-เล-สะ) คำนี้เดิมมี ความหมายว่า รอยเปื้อน รอยด่าง มลทิน ความสกปรก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, หน้า 132)

กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมก็ได้รับวิบาก คือ ผลของกรรมนั้น อันเป็นปัจจัยให้เกิดกิเลสแล้วทำกรรมหมุนเวียนต่อไปอีก เช่น เกิดกิเลสอยากได้ของเขา จึงทำกรรมด้วยการไปลักของเขามาจึงประสบวิบาก คือ ได้ของนั้นมาเสพเสวยเกิดสุขเวทนาทำให้มีกิเลสเหิมใจอยากได้รุนแรงยิ่งขึ้นจึงยิ่งทำกรรมมากขึ้น หรือในทางตรงข้ามถูกขัดขวาง ได้รับทุกขเวทนาเป็นวิบาก ทำให้เกิดกิเลส คือ โทสะแค้นเคือง แล้วพยายามทำกรรม คือ ประทุษร้ายเขา เมื่อเป็นอยู่อย่างนี้ วงจรจะหมุนเวียนต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ป.อ.ปยุตฺโต) (2563, หน้า 25)

มนุษย์มีความรู้สึกที่ไม่คงที่ ไม่หยุดหนิ่ง มีความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นจากกิเลส เป็นแรงพลักดันสนับสนุนให้เกิดการกระทำในสิ่งที่ต้องการ ความทะยานอยากในสิ่งที่มุ่งหมายต้องการตามจิตใจตน เปรียบเหมือนไฟที่ถาโถมสุมอยู่ในอกเพราะกิเลสตัณหา เมื่อเกิดขึ้นก็จะเผาผลาญทำลายสิ้นแม้ความดี ซึ่งฝังลึกอยู่ในจิตใจของมนุษย์ ยังส่งผลให้เป็นกรรมอย่างไม่สิ้นสุด

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกันแล อุปกิเลสของ จิต 5 อย่างนี้ เป็นเครื่องทำจิตไม่ให้อ่อน ไม่ให้ควรแก่การงาน ไม่ให้ผุดผ่องให้เสียไป และไม่ให้ตั้งมั่นด้วยดี เพื่อความสิ้นอาสวะ”(สำ.ม.30/474/248) จากพระดำรัสจะเห็นว่า อุปกิเลสเป็นสิ่งที่อาศัยอยู่ในจิต และความเป็นกระด้างแข็ง จะมีผลแสดงให้ทราบทางอาการ หรืออารมณ์ จะตั้งมั่นอยู่ในสิ่งนั้น ๆ ว่ามีตัวตน และเมื่ออาการดังกล่าวปรากฏชัด ก็จะทำให้เกิดการกระทำที่แสดงออกมาได้

ศาสนธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา กล่าวว่า บุคคลทำความดี หรือทำความชั่วขึ้นอยู่กับเจตนาเป็นหลักสำคัญ และสามารถกล่าวได้ว่ากิเลสนี้เองเป็นสาเหตุสำคัญให้เกิดเจตนาที่จะประกอบกรรมชั่ว (ศิริพัชร์ พัฒนวนเศรษฐ์, 2563, หน้า 12)

อาสวะกิเลสถึงแม้ว่าจะปรากฏชัดเจนว่าอาศัยอยู่ในจิตใจ เมื่ออาศัยแล้วยากยิ่งที่จะนำออกได้ง่าย ต้องอาศัยความเข้าใจ และหลักการปฏิบัติที่ถูกต้อง กล่าวโดยอาการของกิเลสมีความเปลี่ยนแปลงตามระดับของปัญญา เมื่อขณะใดปัญญาคอยพิจารณา ตัวกิเลสนี้ก็จะค่อย ๆ เบาบางหรือปรับเปลี่ยน แต่เมื่อใดขาดซึ่งปัญญา ตัวกิเลสก็จะโลดเล่นโดดเด่นในจิตใจ เปรียบดังปลาที่ได้น้ำมดได้น้ำตาล ที่ทำให้เกิดความเอิบอิ่มเพลิดเพลินในรสหวานของน้ำตาล ความเพลิดของกิเลสก็เช่นกัน

ตามแนวทัศนะทางพระพุทธศาสนา ได้แสดงให้ทราบถึงลักษณะที่เป็นแรงพลักดัน ให้สู่ความทะยานอยากที่เป็นสิ่งทำให้เกิดกรรมดี และกรรมชั่ว โดยมี 2 ประเภท ฉันทะ และ ตัณหา ซึ่งอธิบายได้ดังนี้

1. กิเลสในส่วนสนับสนุนของกุศลกรรม

พระพุทธศาสนามีหลักคำศัพท์ธรรมที่มีความหมายครอบคลุม “ความอยาก” ได้กว้างขวางและในทุกแง่มุม ได้แก่ คำว่า “ฉันทะ” ซึ่งโดยทั่วไปแปลว่า “ความพอใจ” แต่แท้จริงแล้วกลับมีความหมายอีกมากมาย เช่น ความตั้งใจ ความชอบใจ ความพอใจ ความรักใคร่ ความปรารถนา ความอยากได้ ความตั้งใจ ความมุ่งหมาย ด้วยเหตุที่ว่า พระพุทธศาสนาถือว่า ฉันทะเป็นหลักธรรมที่สำคัญมากที่สุด (สำ.ม.31/1150/143)

เพราะเป็นต้นตอ จุดเริ่มต้น หรือเป็นบ่อเกิดแห่งธรรมทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นธรรมฝ่ายชั่ว (อกุศลกรรม) ธรรมฝ่ายดี (กุศลกรรม) และธรรมฝ่ายกลาง ๆ (อัพยากตธรรม) จึงมีความหมายกว้างมีทั้งความปรารถนาดีและไม่ดี ดังนั้น ตัณหาจึงไม่มีความหมายเฉพาะที่เป็นมลทินเท่านั้น แม้แต่ความปรารถนาของฝ่ายดี

ตัวอย่างเช่น ผู้ที่ศึกษาเล่าเรียน เกิดความมุ่งมั่งตั้งใจที่จะทำให้ประสบความสำเร็จ เหตุก็เกิดจากกิเลสเช่นกัน แต่เป็นกิเลสที่เป็นฝ่ายกุศลกรรม ฉันทะก็นำไปสู่สมาธิ สมาธิในการเรียนเกิดได้ด้วยการมีฉันทะ เมื่อมีสมาธิและใจที่รักเรียนนั้น มุ่งเรียนด้วยใจรักใจก็เป็นสุข เพราะฉะนั้น คนที่เรียนด้วยฉันทะก็มีจิตใจเป็นสุขใจเป็นสมาธิ สมาธิก็ทำให้เป็นสุขเพราะจิตใจสงบแน่วแน่ เมื่อทำจิตใจให้เป็นสมาธิแน่วแน่ ตั้งใจจริงจังใจรักเรียนนั้น ตั้งใจทำเต็มที่ มีความเพียรพยายาม ผลสำเร็จของงานก็เป็นผลสำเร็จที่ดี เรียกว่านำไปสู่ “ความเป็นเลิศ” ดังพระพุทธที่ทรงตรัสว่า **“ภิกษุในศาสนานี้ทำฉันทะให้เกิด พยายามปรารภความเพียรประคองจิตไว้ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น”**(อภิ.วิ.78/465/155)

ดังนั้น ฉันทะ ตามแนวคิดพระพุทธศาสนาเรียกเต็มที่ว่า “กุศลธรรมฉันทะ” แต่บางทีเราจะเรียกศัพท์ให้เต็มที่ มันยืดยาวเกินไปก็เลยตัดกันว่า ธรรมฉันทะ หรือบางท่านก็ตัดเอาตัวหน้า “ธรรม” เอาออก เรียกว่า “กุศลฉันทะ” แต่เรียกอย่างไรก็ตาม ก็ให้รู้ว่ามันเป็นความหมายนี้ แต่บางทีเราเรียกกันสั้น ๆ ว่า ฉันทะเท่านั้น โดยหมายถึงฉันทะที่ต้องการที่พูดมาแล้ว เป็นอันว่าเป็นเรื่องของความ “ใฝ่รู้” และ “ใฝ่ทำ” (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2563, หน้า 19) ซึ่งถือว่าเป็นกิเลสที่สร้างสรรค์ในทางบวก หรือสิ่งที่เกิดจากการมุ่งหมายให้กระทำอันเป็นคุณประโยชน์ที่เป็นไปในทางของกุศล ด้วยการตั้งใจมุ่งมั่นในสิ่งนั้น ๆ จนสามารถบรรลุเป้าหมายตามวัตถุประสงค์ ตามที่วางกำหนดไว้

2. กิเลสในส่วนสนับสนุนของอกุศลกรรม

ความสำคัญของคำสอนทางพระพุทธศาสน ถือว่ากิเลสตัณหา ความใคร่ ความอยากที่เกาะกินอยู่ในจิตใจ ที่เป็นสาเหตุหนึ่งของการเกิดทุกข์ และนำไปสู่พฤติกรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินชีวิต คำว่า “ตัณหา” เป็นคำภาษาบาลีว่า “ตณฺหา” (อ่านว่า ตัน-หา) คำนี้เดิมมีความหมายว่า ความกระหายน้ำ ความหิวกระหาย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, หน้า 484) พระพุทธศาสนานำคำว่าตัณหา มาใช้เป็นคำเรียกความอยากของบุคคล มี 3 ประการ ได้แก่

1) กามตัณหา คือ ความอยากได้สิ่งต่าง ๆ มาบำรุงบำเรอความสุขทางกายและใจ

2) ภวตัณหา คือ ความอยากอยู่ในฐานะที่ตนพึงใจ

3) วิภวตัณหา คือ ความอยากพ้นไปจากสภาพไม่พึงใจที่ตนเป็นอยู่หรือประสบอยู่

ตัณหาเป็นหนึ่งในหลักการของพระพุทธศาสนา และหมายถึงสภาวะแห่งความยินดี ตัณหาความทะยานอยาก หรือความทะยานอยากในกามรสของโลก 3 ความเพลิดเพลินนั้นประกอบกับตัณหาอยู่ตลอดเวลา ด้วยอำนาจ ความพอใจ ความยินดีในสิ่งนั้น ๆ และตัณหาก็เพิ่มพูนขึ้นจมอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ ที่คอยควบคุมแต่ละบุคคลไว้ให้เกิดความกังวลต่อบุคคลนั้นเพิ่มขึ้น ซึ่งมักจะนำไปสู่ความทุกข์

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “โลกอันตัณหาย่อมนำไปอันตัณหาย่อมเสือกไสไปโลกทั้งหมดเป็นไปตามอำนาจของธรรมอันหนึ่ง คือ ตัณหา” (สำ.ส.24/180/286) จากพระดำรัสจะเห็นว่า จะเห็นได้ว่า โลกเป็นสภาวะที่ยึดติดกับความรู้สึก เช่น ภาวะไม่ปล่อยวางอารมณ์ เปรียบด้วยอำนาจแห่งความยึดมั่น คือ ตัณหา กล่าวคือ เมื่อความโลภเกิดขึ้น กระแสความโลภ ย่อมนำไปสู่ทุคติเท่านั้น เปรียบเหมือนแม่น้ำที่ไหลเชี่ยวลงสู่มหาสมุทร หมายความว่า ตัณหามีอำนาจมาพร้อมกับความโลภซึ่งไม่บริสุทธิ์ ดังนั้น ตัณหาจึงส่งเสริมเป็นอกุศล และอกุศลเป็นเหตุแห่งการเกิดกรรม

อีกแห่งหนึ่ง ตัณหา หมายถึง ความหลงใหลเมื่อพูดถึงรูปร่างหน้าตา นี้เป็นสัญญาณของจิตวิญญาณแห่งการต่อสู้ ผู้ใดบรรลุสิ่งที่ตนต้องการ ผู้นั้นย่อมเพลิดเพลินในสิ่งที่ตนได้บรรลุ ตามหลักปฏิจจสมุปบาท ความอยากเกิดจากความรู้สึกเป็นปัจจัย อวิชชาเป็นเหตุ เป็นแดนเกิด เป็นมูลเป็นต้น เมื่อบุคคลพบอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งที่น่าพอใจ หรือเป็นที่พอใจหรือไม่เป็นที่พอใจ ไม่เป็นที่พอใจ เช่น ตาเห็นรูปงามหรือรูปน่าเกลียด หูได้ยินเสียงไพเราะ กลิ่นที่ดีหรือไม่ดีมาจากจมูก ลิ้นรับรสอร่อยหรือไม่ สัมผัสนุ่ม หรือแข็งกระด้าง

ณ ขณะนั้นเวทนาจะเกิดขึ้นไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง คือ ถ้ารู้สึกสุข ก็ได้ยิน ชื่นชอบ คล้อยตามไป ติดใจ อยากได้ ถ้ารู้สึกทุกข์ ก็ยินร้ายขัดใจ อยากเลี่ยงหนีหรืออยากให้สูญสิ้นไปเสีย ถ้ารู้สึกเฉย ๆ ก็เพลิน ๆ เรื่อยเฉื่อยไป อาจจะพูดได้ว่า ตัณหานั้นอิงอาศัยเวทนา โดยมีอวิชชาเป็นตัวหนุน หรืออยู่บนพื้นฐานของอวิชชา ดังนั้น ตัณหาจึงมุ่งไปหาสิ่งที่จะให้เวทนาสร้างความรู้สึกสั่งสม ด้วยความหลงผิดว่ามีตัวตน ด้วยเหตุแห่งความหลงจึงทำให้เกิดการกระทำที่ผิดแปลก ยังก่อให้เกิดกรรมขึ้นตามของปัจจัย (พระยุรศักดิ์ ยสวฑฺฒโน, 2562, หน้า 16)

สรุปได้ว่า กิเลสเป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ในองค์ประกอบของกรรม ที่ครอบงำจิตใจจึงเป็นเหตุให้เกิดความเศร้าหมอง เป็นความยึดมั่นถือมั่นคิดว่ามีตัวตน ตามนัยทางพระพุทธศาสนา แสดงให้ทราบถึงลักษณะของกิเลส เป็นสิ่งที่กว้างเป็นคำกลาง ๆ ท่านกล่าวเป็น “ฉันทะ” เป็นความยากอันก่อให้เกิดทางดี เช่น ปรารถนาทำความดี ได้บุญ บรรลุพระนิพพาน เป็นต้น ส่วนในทางอกุศลกรรม ท่านกล่าวเป็น “ตัณหา” เป็นความหลงกระทำให้เสพสมกรรมชั่วและสะสมกรรมชั่วไว้ เช่น ได้ยินเสียงต่อว่า มากระทบหู เกิดความไม่พอใจ ด้วยอารมณ์โทสะครอบงำ ขาดการควบคุมสติ เดินเข้าไปทำร้ายกรรมชั่วจึงเกิดขึ้น เป็นต้น

2.2.2 องค์ประกอบของกรรมในส่วนเจตนา

พระพุทธศาสนาให้ความหมาย คำว่า “เจตนา” เป็นตัวกรรม เพราะสืบเนื่องจากสาเหตุอันจงใจให้เกิดทางอกุศลกรรม และเมื่อเจตนาที่เกิดทางกุศลกรรม ก็เป็นกรรมเช่นกัน แต่เรียกว่า กรรมดี หลักเกณฑ์การพิจารณาว่าในเรื่องของกรรม โดยเจตนาว่าสิ่งใดเป็นกรรม และเจตนาในสิ่งใดที่ไม่เป็นกรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

> “ภิกษุใด ทำในใจว่า เราจักเชือดดาบที่เปื้อนเลือด แล้วสอดเข้าไปในกองฝาง อันมีมารดาก็ดี ฆ่ามารดาก็ดี บิดาก็ดี พระอรหันต์ก็ดี คนอาคันตุกะก็ดี ยักษ์ก็ดี เปรตก็ดี สัตว์ดิรัจฉานก็ดี ซึ่งนอนอยู่ในกองฟางนั้นตาย ภิกษุนั้น ด้วยอำนาจแห่งโวหาร เรียกว่า ฆาตกร ได้ แต่เพราะไม่มีเจตนา เธอจึงไม่ถูกต้องกรรม ทั้งไม่ต้องอาบัติ ส่วนภิกษุใด เมื่อกำลังสอด (ดาบหรือหอกนั้น) เข้าไปด้วยอาการอย่างนั้น กำหนดได้ว่าสัมผัสกับร่างกาย ก็สอดเข้าไปฆ่าให้ตายด้วยคิดว่าชะรอยจะมีสัตว์อยู่ภายโนจงตายเสียเถอะ กรรมพันธ์ (ข้อผูกพันทางกรรม) และอาบัติของเธอนั้น พึงทราบโดยสมควรแก่เรื่องเหล่านั้น เมื่อภิกษุสอด (ดาบหรือหอกนั้น) เข้าไป เพื่อเก็บไว้ในกองฟางนั้นก็ดี โยนเข้าไปที่พุ่มไม้ป่าเป็นต้น ก็ดี ก็นัยนี้”(วิ.อ.2/374)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า เจตนานี้เป็นสิ่งที่เกิดด้วยความจงใจ ที่กระทำในเหตุนั้น ๆ แต่การแสดงผลของเจตนามีความไม่แน่นอน หมายถึง ไม่ได้จำกัดจำเพาะว่าจะเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่ว แต่สามารถรู้ได้จากเจตนาในเหตุที่กระทำกรรม คือ กิจที่บุคคลจงใจทำ หรือทำด้วยเจตนา ถ้าทำด้วยไม่มีเจตนาไม่เรียกว่า กรรม อย่างเช่นไม่มีเจตนาเหยียบมดตายไม่เป็นกรรม ต่อเมื่อเจตนาจะเหยียบให้ตายจึงเป็นกรรม แต่เมื่อจัดอย่างละเอียด สิ่งที่ทำด้วยไม่มีเจตนา ท่านจัดเป็นกรรมชนิดหนึ่ง เรียกว่า กรรมสักว่าทำ เพราะอาจให้โทษได้เหมือนกัน เหมือนอย่างที่กฎหมายถือว่าผิดในฐานประมาท

เจตนาเจติก คือ การแสวงหา หรือขวนขวายที่จะเป็นไปตามอารมณ์ หรือ ความตั้งใจหรือธรรมชาติที่กระตุ้นเตือน สัมปยุตตธรรมให้ทำงานตามหน้าที่ของตน ๆ เช่น ความโลภเกิดก็กระตุ้นให้โลภะทำหน้าที่ ความโกธรเกิดขึ้นก็กระตุ้นให้โทสะทำหน้าที่ ความหลงเกิดขึ้นก็กระตุ้นให้โมหะทำหน้าที่ มหากุศลจิตเกิดขึ้นก็กระตุ้นให้ทำบุญทำกุศล เจตนา คือ กรรมที่ทำหน้าที่ทางกาย ทางวาจา และทางใจ บางก็เรียกว่า สังขาร การแสวงหาตามอารมณ์ จึงเป็นเหตุให้เกิดกรรม และผู้แสวงหาเองที่เป็นผู้รับผลวิบากนี้ (ป.ที.2/257)

กรรมอารมณ์ คือ กรรมที่เกี่ยวข้องกับกุศล อกุศล ที่เกี่ยวกับบุคคลนั้นได้แก่บุญกุศลที่ตนได้ กระทำมาแล้ว เช่น การให้ทาน การรักษาศีล การฟังธรรมหรือการเจริญภาวนา เมื่อจวนใกล้จะตายก็เป็นเหตุให้นึกถึงบุญกุศลนั้น มีปีติโสมนัสเกิดขึ้น มีจิตใจหน้าตาแช่มชื่น อิ่มเอิบเบิกบาน คนเหล่านี้ ตายไปอย่างสงบ ส่วนที่เกี่ยวกับอกุศลได้แก่บาป อกุศลที่ตนได้กระทำมาแล้ว เช่น การฆ่าคน การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การทุจริต การถูกจองจำ หรือการกระทำผิดศีลธรรม เมื่อจวนใกล้จะตายก็เป็นเหตุให้นึกถึงบาปอกุศลนั้น ๆ มีความเศร้าใจ ความโกรธและความเศร้าหมองเกิดขึ้น

คนเหล่านี้มีจิตไม่สงบ และตายไปอย่างกระสับกระส่าย กรรมอารมณ์เป็นความรู้สึกทางใจ จึงปรากฏได้ทางใจหรือทางมโนทวาร ถ้าฝ่ายกุศลมาปรากฏก็จะนำไปสู่สุคติ แต่ถ้าอกุศลมาปรากฏก็จะนำไปสู่ทุคติ (จำลอง ดิษวณิช, 2545, หน้า 128)

สรุปได้ว่า ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนา ให้ความหมายของกรรมอยู่ที่เจตนา ที่เกิดจากความตั้งใจ จงใจที่กระทำ ดังนั้น เมื่อพิจารณาที่เจตนา ก็สามารถสร้างความเข้าใจพฤติกรรมของตนเอง และผู้อื่นได้ในระดับเบื้องต้นได้ว่า การกระทำสิ่งใดเป็นกรรมชนิดใด

2.2.3 องค์ประกอบของกรรมในส่วนการกระทำ

กรรม แปลว่า กิจการที่คนกระทำ คำว่า “ทำ” หมายถึง ทั้งทำด้วยกาย อันเรียกว่า กายกรรม ทั้งทำด้วยวาจา อันเรียกว่า วจีกรรม ทั้งทำด้วยใจ คือ คิด อันเรียกว่า มโนกรรม นั่นคือความหมายของกรรม ทางกาย วาจา และใจ เพื่อความเป็นไปในสิ่งที่กระทำโดยตั้งใจ กรรมเกี่ยวกับคนเรา หรือ คนเรานั่นแหละเกี่ยวกับกรรมอยู่ตลอดเวลา เพราะคนเรานั้นตั้งแต่ตื่นนอนขึ้น จนถึงหลับไปใหม่ ก็มีเจตนาทำอะไรต่าง ๆ พูดอะไรต่าง ๆ คิดอะไรต่าง ๆ อยู่เสมอ โดยปกติไม่มีใครหยุดนิ่งอยู่เฉย ๆ ได้ ถึงมือไม่ทำ ปากก็พูด ถึงปากไม่พูด ใจก็คิดถึงเรื่องต่าง ๆ เป็นการเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นของพฤติกรรมของมนุษย์ทุกคน เป็นการนำสู่ทางของกรรม

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ความวิบัติอันเป็นโทษแห่งการงานทางกาย 3 อย่าง มีความตั้งใจเป็นอกุศล ย่อมมีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก” (อง.ทสก.38/194/470) มนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกรรม มิได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญแต่มีสาเหตุที่เป็นไปในสิ่งนั้น เป็นสิ่งที่เกิดจากธรรมชาติที่มีอยู่ในตัวของมนุษย์ทุกคน พฤติกรรมมนุษย์เกิดจากความคิด ที่เป็นนามธรรมที่ไม่สามารถจับต้องได้ แต่ถ่ายทอดออกทางอารมณ์ ซึ่งแนวคิดทางพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นถึงหลักความจริงของชีวิตตามกรรม คือ การกระทำกรรมต่าง ๆ ที่เราได้กระทำไว้ เช่น การฆ่าสัตว์ การทารุณโหดร้ายต่อสัตว์ หรือการกักขังรังแกสัตว์เป็นต้น ความชอบใจหรือไม่พอใจในสิ่งที่ได้รับหรือได้พบ และความไม่รู้จักพอ เป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ตามเหตุปัจจัยที่อาศัยอยู่ในตัวของมนุษย์ และเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่ทำให้วิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ต้องประสบกับคำว่า กรรม (เชวง เดชะไกศยะ, 2539. หน้า 97)

สรุปได้ว่า กรรม เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ มีองค์ประกอบที่สนับสนุนเป็นวงจรให้มีเจตนาในการกระทำกิจนั้น ๆ กล่าวได้ว่า เจตนาสำเร็จก็จะเชื่อมต่อให้เกิดกรรม เป็นหลักที่แสดงผลปรากฏให้มีความแตกต่างของสภาพชีวิตในหมู่สัตว์ ดังนั้น ตามลักษณะของกรรมจึงต้องประกอบกับเจตนา ที่จงใจที่จะกระทำตามเหตุปัจจัย ตามกิจในสิ่งนั้น ๆ จึงสามารถที่จะจำแนกเป็นลักษณะของกรรมได้ แต่เมื่อการกระทำใด ๆ นั้น อันไม่ได้ประกอบด้วยเจตนา ซึ่งถือว่า ไม่ครบ

องค์ประกอบของกรรม ที่ทำให้เกิดความสมบูรณ์ให้เป็นกรรมได้ จึงไม่ถือว่าเป็นกรรม เพราะไม่มีเจตนาให้เป็นกรรม

2.2.4 องค์ประกอบของกรรมในส่วนผลสำเร็จ

กฎแห่งกรรม คือ กฎที่แสดงให้เห็นถึงเหตุและผลของการกระทำใด ๆ ของมนุษย์ กล่าวคือ ใครกระทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่วก็ตาม บุคคลผู้กระทำนั้นจักต้องเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น ๆ เสมอ หรือความเป็นชีวิตของมนุษย์ย่อมมีผลสืบเนื่องมาจากพฤติกรรมจากอดีตสู่ปัจจุบัน พระพุทธศาสนาเรียกว่า “วิบาก” ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่รู้แล้ว ย่อมไม่กล่าวความสิ้นสุดแห่งกรรมที่สัตว์ตั้งใจกระทำสั่งสมขึ้น ก็วิบากนั้นแล อันสัตว์ผู้ทำพึง ได้เสวยในปัจจุบัน (ทิฏฐธรรมเวทนียะ) ในอัตภาพถัดไป (อุปปัชช- เวทนียะ) หรือในอัตภาพต่อ ๆ ไป (อปราปรเวทนียะ)” (องฺ.ทสก.38/194/470)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า หลักกรรมมีฐานะเมื่อกระทำแล้วย่อมเป็นผล และหลักกรรมนี้เมื่อรวมลงกับองค์ประกอบจึงทำให้เป็นผลวิบากกรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ทรงตรัสว่า “ยาทิสํ วปเต พีชํ ตาทิสํ ลภเต ผลํ กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปาปการี จ ปาปกํ แปลว่า คนหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คน สาเหตุดี ย่อมได้ผลดี ส่วนคนทำเหตุชั่ว ย่อมได้ผลชั่ว” (องฺ.เอกก.อ.33/168.)

ดังนั้น กฎแห่งกรรม จึงเป็นกฎแห่งการกระทำที่เราสร้างเอง คนอื่นมีส่วนเพียงช่วยอุดหนุนภายนอกเท่านั้น ในฐานะกรรมเป็นกฎที่แน่นอน เมื่อผู้กระทำย่อมได้ผลในสิ่งที่ตนเองกระทำไว้อันเป็นผลสำเร็จ ที่อยู่ในองค์ประกอบของกรรม จึงเรียกว่า “วิบากกรรม”

ผลดีผลชั่วของกรรมนั้น ควรพิจารณาถึง 3 ระดับ จึงจะเข้าใจชัด กล่าวอธิบายได้ดังนี้

1) ผลดีผลชั่วระดับสังคม เรื่องผลของกรรมดี และกรรมชั่ว ไม่ได้ส่งผลแต่ตัวเองเท่านั้น หากแต่ส่งผลถึงบุคคลรอบข้างรวมทั้งสังคมอีกด้วย กล่าวคือ เมื่อเราทำความดีอย่างเต็มที่ต่อเนื่อง เมื่อเข้าไปอยู่ในสังคมใด นอกจากบุญก็จะส่งผลให้เป็นบุคคลที่สังคมยอมรับได้ เป็นผู้นำของสังคมนั้นแล้ว ยังจะเป็นผู้ชักนำสมาชิก ในสังคมนั้นให้ทำความดีตามอย่างเราไปด้วยได้ ส่งผลเป็นความสงบร่มเย็น และความเจริญก้าวหน้าขึ้นในสังคมนั้น ๆ โดยลำดับ ตรงกันข้าม หากเราทำกรรมชั่ว ก็ย่อมส่งผลชั่วถึงบุคคลรอบข้าง สังคมให้ทำกรรมชั่วตามแล้วพลอยเดือดร้อนกันไปด้วย (กัลยานิมิต, 2563)

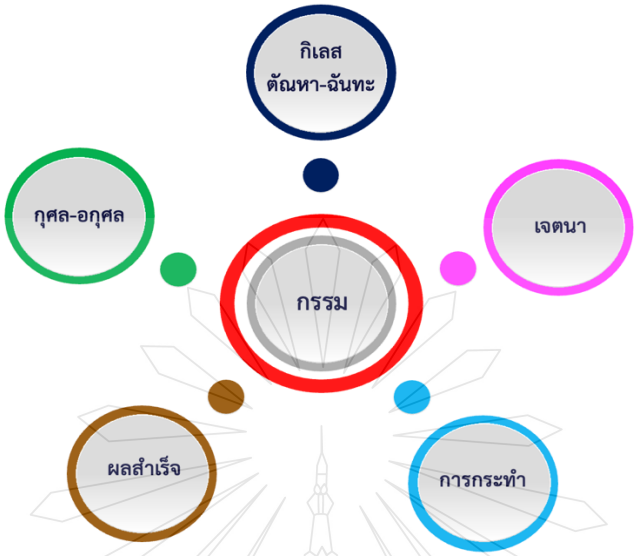
2) ผลดีผลชั่วระดับบุคลิกภาพและอุปนิสัย กรรมที่ทำลงไป ทำให้เกิดผลในการสร้างเสริมลักษณะนิสัย และปรุงแต่งความประพฤติ การแสดงออกต่าง ๆ ด้านดี เช่น ความมีเมตตาอารี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่อิจฉาริษยา ไม่อาฆาตพยาบาท ด้านชั่ว เช่น ใจแคบ มุ่งร้าย วู่วาม ก้าวร้าวสิ่งเหล่านี้มิใช่อยู่ ๆ เป็นขึ้นมาเอง หากเป็นผลของการกระทำซ้ำแล้วซ้ำเล่า จนหล่อหลอมเป็นอุปนิสัยใจคอของคน คนนั้น

3) ผลดีผลชั่วระดับพื้นของจิต กรรมที่ทำลงไปแต่ละครั้งเป็นการสั่งสมคุณภาพของจิต พูดอีกนัยหนึ่งว่าเป็นการ “ประทับลงไปในจิต” จนกลายเป็น “พื้น” ของจิต จิตนั้นเหมือนผ้าขาว การกระทำแต่ละครั้งดุจเอาสีแต้มลงไปที่ผืนผ้า ทำดีทีก็ดุจเอาสีขาวแต้มลงที ทำชั่วทีก็ดุจเอาสีดำแต้มลงที อะไรทำนองนั้น ทุกครั้งที่เราด่าหรือนินทาคนอื่นเราได้สร้างเชื้อแห่งความไม่ดี ซึ่งทางศาสนาเรียกว่า “กิเลส” หรือ “อาสวะ” ขึ้นในใจ ทำให้สภาพจิตตกต่ำ มัวหมอง หากทำเช่นนี้บ่อย ๆ จิตจะหยาบกระด้างขึ้น มีคุณภาพต่ำ ลงเรื่อย ๆ จิตใจของเขาก็จะเต็มไปด้วยความชั่วร้ายหยาบกระด้างขึ้น มีคุณภาพต่างลงยิ่งขึ้น ในทางตรงกันข้าม ถ้าคนที่คิดในทางดี พลังฝ่ายดีก็จะสั่งสมในจิตใจ ชำระจิตให้สะอาด สร้างคุณภาพและสมรรถภาพที่ดีแก่จิตพูดให้เข้าใจง่าย “ทำดีเมื่อใด ก็เป็นคนดีเมื่อนั้น ทำชั่วเมื่อใด ก็กลายเป็นคนชั่วเมื่อนั้น” (เสถียรพงษ์ วรรณปก, 2548, หน้า 29 -30)

สรุปได้ว่า หลักของเหตุและผล ที่ว่าเหตุ คือ การกระทำ เมื่อกระทำตามองค์ประกอบแล้ว เหตุเหล่านั้น จึงเป็นผล หรือกล่าวให้เข้าใจได้ว่า ผลวิบากที่เกิดจากกรรม และซึมซับอยู่ในระดับจิตใจ และแสดงออกตามอาการความรู้สึกที่จดจำไว้ ซึ่งผลของกรรมนี้ก็จะขึ้นอยู่กับปัจจัยในสิ่งนั้น ๆ ด้วย

ดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่า กรรม เป็นเพียงคำบัญญัติที่กล่าวเพียงแค่ให้ทราบนัยของความหมายว่า “การกระทำ” แต่กล่าวว่ากรรมโดยสมบูรณ์ได้ จึงต้องมีองค์ประกอบ คือ อาสวกิเลส กิเลสที่หมักดอง นอนเนื่องทับถมอยู่ในจิตใจของมนุษย์ ซุบย้อมจิตใจให้เศร้าหมอง ให้ขุ่นมัวให้ซุ่มชื่นอยู่เสมอ ซึ่งเป็นแรงผลักดันให้มนุษย์ทุกคน ย่อมกระทำตามอารมณ์ ด้วยความตั้งใจจงใจในเจตนาที่กระทำด้วยใจที่มุ่งหมายไว้ เปรียบดังผู้เขียนบทละคร จินตนาการเรียงร้อยถ้อยท่าเป็นบทบาทที่สร้างสรรค์ออกมาทางกาย ทางวาจา และทางใจ เป็นกระบวนการเคลื่อนไหว ที่มนุษย์เองนั้นแหละเป็นผู้สร้าง ในทางพระพุทธศาสนา มีหลักคำสอนอย่างมีเหตุผล แสดงให้ทราบว่า กระบวนการของกรรม ย่อมมีหลักเกณฑ์ที่ว่าเมื่อ ปรากฏชัดว่าสิ่งนั้นเป็นกรรม สิ่งนั้นย่อมลงด้วยผลสำเร็จ คือ ผลวิบาก

อนึ่งชีวิตคนเรา มีความดิ้นรนแสวงหา เพื่อให้ได้ในสิ่งที่ต้องการ และมีการต่อต้านพร้อมที่จะกระทำในสิ่งที่ไม่ต้องการ และรู้สึกว่าสิ่งนั้น ๆ กล่าวถึง “ความต้องการ” ว่า หมายถึง ความอยากได้ใคร่ได้ หรือประสงค์จะได้ และเมื่อเกิดความรู้สึกดังกล่าวจะทำให้ร่างกายเกิดการความขาดสมดุล เนื่องมาจากมีสิ่งเร้ามากระตุ้น มีแรงขับภายในเกิดขึ้น ทำให้ร่างกายไม่อาจอยู่นิ่งต้องพยายามดิ้นรนและแสวงหาเพื่อตอบสนองความต้องการนั้น ๆ และเมื่อทำกรรมลงไปแล้ว วิบากของกรรมปรากฏขึ้น เมื่อถึงเวลาวิบากของกรรมก็จะส่งผล เป็นกระบวนการที่มีอยู่ในตัวตนของสรรพสิ่งมีชีวิตที่ปรากฏอยู่ในธรรมชาติ ซึ่งสามารถสรุปอธิบายตามภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 2.2 องค์ประกอบกรรม

2.3 ประเภทของกรรม

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนเรื่องกรรมว่า สัตว์ทั้งหลายล้วนไปตามกรรม หมายความว่า กรรมนั้นสามารถที่จะทำให้สัตว์ โดยเฉพาะมนุษย์เรากลายสภาพเป็นอะไรก็ได้ ด้วยการอธิบายเรื่องกรรมไว้เป็นประเภท ตามผลของกรรม และตามหน้าที่ ซึ่งกล่าวอธิบายดังนี้

2.3.1 กรรมตามมูลเหตุ

พระพุทธศาสนาแยกเป็นประเภทของกรรม ไว้หลายประเภทด้วยกัน ได้กล่าวกรรมนั้น เมื่อจำแนกตามคุณภาพ หรือตามธรรมที่เป็นมูลเหตุที่ปรากฏในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ เรื่องอกุศลมูลสูตร แบ่งได้ 2 ประเภท ดังนี้

1. กรรมดี เรียกว่า กุศลกรรม

กุศลกรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาที่จงใจความดี เพราะความฉลาด คือ ได้ไตร่ตรองด้วยปัญญาที่จะทำในสิ่งนั้น ๆ เป็นการกระทำที่ประกอบด้วยกุศลมูล เป็นรากเหง้าแห่งกุศล ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย แม้ตัว อโลภะ อโทสะ อโมหะ เองก็เป็นกุศล แม้กรรมที่บุคคลผู้ไม่เกิดโลภะ โทสะ โมหะ ทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ก็เป็นกุศล” (องฺ.ติก. 34/509/377) จากพระดำรัสจะเห็นว่า เหตุที่ทำให้เกิดกรรมอีก 3 ประการ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ กรรมที่ถูกอโลภะ อโทสะ อโมหะครอบงำ กรรมที่เกิดจากอโลภะ อโทสะ โมหะ หรือมีอโลภะ อโทสะ

อโมหะเป็นเหตุ หรือ มีอโลภะ อโทสะ อโมหะเป็นแดนเกิด คือ เป็นปัจจัย เมื่อสิ้นโลภะ โทสะ โมหะ แล้วเป็นอันว่าบุคคลละกรรมนั้นได้ ตัดรากถอนโคนได้เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

กุศลมูล ต้นเหตุของกุศล ต้นเหตุของความดี (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2563, หน้า 27) ซึ่งจำแนกอธิบาย ได้ 3 ประการ ดังนี้

1) อโลภะ หมายถึง ความเป็นผู้ไม่อยากได้อยากมี หรือ การไม่โลภ ที่ไม่แสดงกิริยาที่เกิดจากความโลภ นี้เรียกว่า อโลภะ เป็นผู้มี สติรู้ตัวอยู่เสมอไม่ว่าจะกระทำสิ่งใด ๆ มีความยินดีและพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่เท่านั้น (อภิ.สงฺ.76/690/383)

2) อโทสะ หมายถึง ความไม่คิดประทุษร้าย คือ ความไม่คิดประทุษร้าย ไม่โกรธ ไม่ผูกพยาบาท เมื่อมีกำลังที่แรงย่อมสามารถครอบงำโทสะ และโมหะได้ เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นเกิดด้วยอำนาจการปฏิสนธิอันกรรมนั้นให้แล้วย่อมเป็นคนมักได้ มีความสุขเป็นปกติ มักไม่โกธรมีแต่ปัญญามีญาณเปรียบด้วยเพียร (อภิ.สงฺ.76/416/75)

3) อโมหะ หมายถึง ความไม่หลง คือ ความมาหลงงมงาย ไม่ประมาทอันเป็นสาเหตุให้เกิด ความชั่ว ให้เป็นผู้มีสติปัญญามั่นคง ใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองโดยยึดหลักเหตุผล ย่อมไม่ปรากฏความหลง อันกรรมนั้นให้แล้วย่อมเป็นคนมักได้ มีความสุขเป็นปกติ (อภิ.สงฺ.76/416/76)

กุศลกรรม จึงเกิดผลเป็นคุณเกื้อกูลแก่ตนเอง และผู้อื่น ก็เป็นกรรมดี เรียกว่า กุศลกรรม แปลว่า กรรมที่ เป็นกิจของคนฉลาด หรือบุญกรรม กรรมที่เป็นบุญ คือ ความดีเป็นเครื่องชำระล้างความชั่ว เช่น การรักษาศีล ประพฤติ ธรรมที่จับคู่กับศีล หรือแม้กิจการที่ดีที่ชอบ ที่เป็นตามที่แสดงมาแล้ว ที่เป็นสุจริตต่าง ๆ เช่น การตั้งใจช่วยมารดาบิดา ทำงาน การตั้งใจเรียน การตั้งใจประพฤติตนให้ดี การช่วย เหลือเกื้อกูลมิตรสหาย การทำสาธารณสงเคราะห์ต่าง ๆ ทางแห่งกุศลกรรม คือ การกระทำที่นับว่าเป็นความดี หรือ แนวทางประกอบคุณงามความดี หรือทางดำเนินไปสู่สวรรค์และนิพพาน กล่าวคือ คือ งดเว้น จากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการลักทรัพย์ งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม งดเว้นจากการพูดเท็จ (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, 2554, หน้า 5)

ดังนั้น การรู้ชัดกุศลและรากเหง้าแห่งกุศล เมื่อนั้นแม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ก็ชื่อว่าเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรมมาสู่ตน ตามกุศลกรรมจึงถือว่าเป็นกรรมดี ไม่มีโทษ ให้ผลเป็นสุขในปัจจุบัน หากตายไปในชาติหน้าหรือชาติถัด ๆ ไปจะได้รับผลกรรมในสุคติ

2) กรรมชั่ว เรียกว่า อกุศลกรรม

อกุศลกรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาที่ทำความชั่ว ไม่ได้เกิดจากการไตร่ตรองด้วยปัญญา ทำให้คุณภาพชีวิตเสียหาย เป็นการกระทำที่ประกอบด้วยอกุศลมูล เป็นกรรมชั่ว

หรือเป็นบาป ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เหตุให้เกิดกรรม (ชั่ว) กล่าวคือ โลภะ (ความอยากได้) เป็นเหตุให้เกิดกรรม โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) เป็นเหตุให้เกิดกรรม โมหะ (ความหลง) เป็นเหตุให้เกิดกรรม” (อง.ติก.34/473/118) จากพระดำรัสจะเห็นว่า การกระทำที่บุคคลทำขึ้นด้วย โลภ โกรธ หลง ล้วนเป็นสภาวะกรรมเป็นสิ่งไม่ปกติ กรรมเป็นโทษ กรรมเป็นทุกข์ กรรมนี้ทำให้กรรมใหม่ขึ้นมาอีก กรรมนี้ไม่ได้ช่วยระงับกรรม

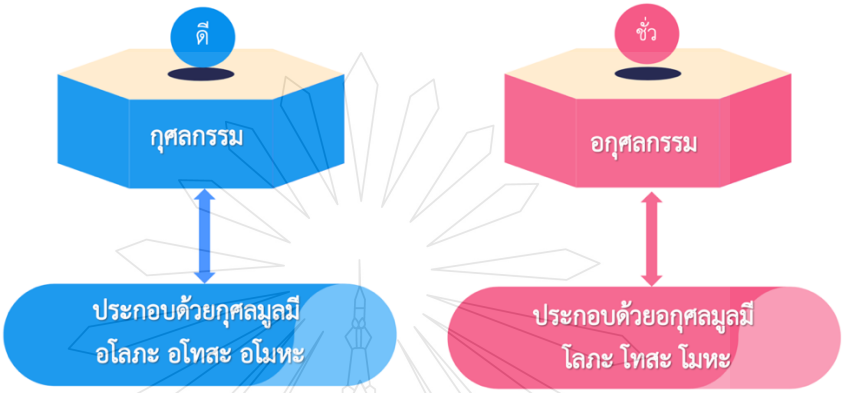
กรรมเกิดขึ้นจากมูลเหตุแห่งการกระทำกรรม คือ กิเลส 3 ได้แก่ โลภะ (ความโลภ) โทสะ (ความโกรธ) และโมหะ (ความหลง) เป็นอกุศลมูล เป็นรากเหง้า หรือต้นเหตุความชั่ว 3 จึงทำเป็นเหตุให้มีการผิดศีล ได้แก่ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติผิด ในกาม การพูดคำเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพ้อเจ้อ ความโลภอยากได้ของผู้อื่น หรือ คิดเพ่งเล็งจ้องจะเอาของของคนอื่น ความพยาบาทอาฆาต และความเห็นผิดตามทำนองคลอง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2563, หน้า 471-472) ที่ให้เกิดผลเป็นโทษเบียดเบียนตนเอง และผู้อื่นให้เดือดร้อนเป็นกรรมชั่วไม่ดี เรียกว่า อกุศลกรรม แปลว่ากรรมที่เป็นกิจของคนไม่ฉลาด บาปกรรม กรรมเป็นบาป เช่น การประพฤติผิดในศีลธรรม ประพฤติทุจริตต่าง ๆ ที่ตรงกันข้ามกับกุศลกรรม (สมเด็จญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, 2564, หน้า 2)

ดังตัวอย่าง “นางจิญจมาณวิกา นางได้ให้ร้ายพระโคตมพุทธเจ้า ต่อหน้าคนจำนวนมากว่าที่ทำให้นางตั้งครรภ์ ด้วยความที่นางมีความฉลาดในมารยาของหญิง นับถือศรัทธาลัทธิเดียรถีย์ มีเจตนาเพื่อทำลายพระพุทธเจ้าจึงเดินเข้าออกพระเชตวันอยู่เสมอ ทำทีเหมือนอยู่ในพระเชตวัน แต่แท้จริงแล้วนางอยู่ในวัดเดียรถีย์ใกล้เคียง โดยกาลล่วงไป 8–9 เดือน ผูกไม้กลมไว้ที่ท้องห่มผ้าทับข้างบน ให้ทุบหลังมือ และเท้าด้วยไม้คางโค แสดงอาการบวมความจริงปรากฏแล้วว่าท้องของนางเป็นท้องปลอม นางตกใจวิ่งหนีไปไม่ทันพ้นพระเชตวัน นางจิญจมาณวิกา มีจิตเป็นอกุศลกรรม เจตนาจงใจคิดเบียดเบียนพระพุทธเจ้า จึงทำให้ภายหลังนางจึงถูกแผ่นดินสูบ” (ขุ.ธ.อ.42/255)

เมื่อพิจารณาจากข้อความตัวอย่าง จะเห็นว่า อกุศลกรรมนั้น เมื่อกระทำโดยสมบูรณ์แล้วย่อมเป็นโทษ และย่อมเกิดทุกข์ และส่งผลทั้งปัจจุบัน และชาติ ๆ ต่อไป เพราะทุกคนเมื่อสิ้นชีวิตย่อมถือเอาบุญบาปที่กระทำแล้วไว้ไป เพราะฉะนั้น กรรมทั้งที่เป็นกุศลกรรม ทั้งที่เป็นอกุศลกรรม ที่ทุก ๆ คนได้กระทำไว้ จึงยังเป็นของ ๆ ตน และติดตามไป (อง.ปญจก.อ.36/123)

สรุปได้ว่า กรรมจะดีหรือไม่ดี ก็สุดแต่ผลที่เกิดขึ้นจากกรรมนั้น ๆ ตามมูลเหตุของกรรม ถ้าให้เกิดผลเป็นคุณเกื้อกูลแก่ตนเองและผู้อื่นก็เป็นกรรมดี เรียกว่า กุศลกรรม แปลว่า กรรมที่เป็นกิจของคนฉลาด หรือกรรมที่เป็นบุญ คือ ความดีเป็นเครื่องชำระล้างความชั่ว เช่น รักษาศีล ประพฤติธรรมที่คู่กับศีล หรือแม้กิจการที่ดีที่ชอบ ที่เป็นตามที่แสดงมาแล้วที่เป็นสุจริตต่าง ๆ เช่น การตั้งใจ

ช่วยมารดาบิดาทำการงาน หรือการตั้งใจเรียน การตั้งใจประพฤติตนให้ดี การช่วยเหลือเกื้อกูลมิตรสหาย การทำสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ ซึ่งสามารถสรุปอธิบายตามภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 2.3 กรรมตามมูลเหตุ

2.3.2 กรรมตามทางการที่กระทำ

กรรมดีและกรรมไม่ดี กล่าวตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ได้จำแนกแสดงเป็นแนวทางปฏิบัติไว้ชัดเจน เรียกว่า กรรมบถ แปลว่า ทางของกรรม เรียกสั้น ๆ ว่า ทางกรรม ทรงชี้แจงไว้เพียงพอ และเข้าใจง่าย ๆ ว่าทางไหนดี ทางไหนไม่ดี คือ การกระทำที่แบ่งตามช่องทาง คำว่า “ทำ” หมายถึง ทำด้วยกาย อันเรียกว่า กายกรรม ทั้งทำด้วยวาจา อันเรียกว่า วจีกรรม ทั้ง ทำด้วยใจ คือคิด อันเรียกว่า มโนกรรม ในคัมภีร์พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์อรรถกถา ได้กล่าวแสดงว่า “คนบางคนในโลกนี้คิดว่า จักบริโภคกาม ย่อม ประพฤติทุจริตด้วยกาย ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ประพฤติทุจริตด้วยใจ เพราะกามุปาทานเป็นปัจจัย เพราะความเต็มรอบแห่งทุจริต เขาย่อมเกิดในอบาย กรรมเป็นเหตุเกิดในอบายนั้นของบุคคลนั้น” ว่า (วิ.อ01/187) จะเห็นว่า บุคคลใด ที่ยังยึดติดในวัตถุกาม กล่าวคือ รูป รส กลิ่น เสียง และโผฏฐัพพะ ย่อมทำให้เกิดกรรมชั่ว ทางกาย ทางวาจา และทางใจ เป็นเหตุให้ลงสู่อบาย ย่อมเป็นทุกข์ (สุรวัฒน์ หิรัณย์สิริกลุ, 2562, หน้า 29)

เรื่องกรรมเป็นเรื่องที่พุทธศาสนิกชนจำเป็นต้องศึกษาให้มีความรู้ เพื่อจะได้พัฒนาตนเองให้ดำเนินไปสู่เส้นทางแห่งสุคติ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกคนต่างปรารถนา กรรมที่จะนำไปสู่ทุคติและสุขคตินั้น ทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า กรรมบถ โดยแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ที่นำไปสู่ทุคติ เรียกว่า อกุศลกรรม และนำไปสู่สุคติ เรียกว่า กุศลกรรม ซึ่งกล่าวอธิบายได้ดังนี้

1) ฝ่ายกุศลกรรม หมายถึงทางแห่งกุศล จัดเป็นกุศลกรรม 10 ดังนี้

กุศลกรรมที่เกิดทางกาย

(1) ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการฆ่าสัตว์

(2) อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการถือเอาของที่ไม่ใช่ของเรา

(3) กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี เว้นจากการประพฤติในกาม

กุศลกรรมที่เกิดทางวาจา

(1) มุสาวาทา เวรมณี ไม่พูดปด

(2) ปิสุณาย วาจาย เวรมณี ไม่พูดส่อเสียด

(3) ผรุสาย วาจาย เวรมณี ไม่พูดคำหยาบ

(4) สัมผัปปลาปา เวรมณี ไม่พูดเพ้อเจ้อ

กุศลกรรมที่เกิดทางใจ

(1) อนภิชฌา ไม่อยากได้ของเขา

(2) อพยาบาท ไม่ปองร้ายเขา

(3) สัมมาทิฏฐิ มีความเห็นถูก

2) ฝ่ายอกุศลกรรม หมายถึง ทางแห่งอกุศล จัดเป็นอกุศลกรรม 10 ดังนี้

อกุศลกรรมที่เกิดทางกาย

(1) ปาณาติบาตา ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต

(2) อทินนาทานา ลักขโมย

(3) กาเมสุมิจฉาจารา ประพฤติผิดในกาม

กุศลกรรมที่เกิดทางวาจา

(1) มุสาวาทา พูดปด

(2) ปิสุณายวาจาย พูดส่อเสียด

(3) ผรุสายวาจาย พูดคำหยาบ

(4) สัมผัปปลาปา พูดเพ้อเจ้อ

กุศลกรรมที่เกิดทางใจ

(1) อภิชฌา อยากได้ของเขา

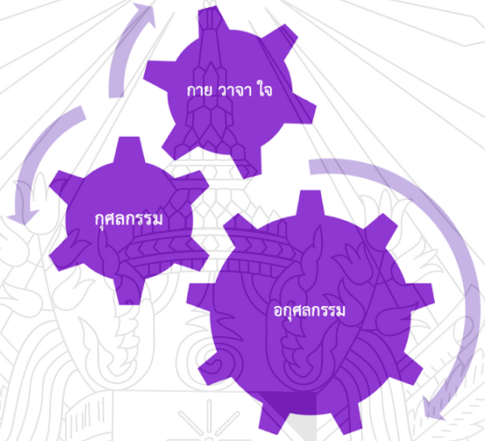
(2) พยาบาท ปองร้ายเขา

(3) มิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นผิด

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญมโนกรรมเป็นสิ่งที่ให้โทษมากที่สุด เหตุด้วย มโนกรรม หรือกรรมที่เป็นความคิด เพราะปกติวิสัยของจิตปุถุชนมีกิเลสเกิดขึ้นคอยกำกับอยู่เสมอ จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการกระทำ ที่ส่งผลสืบเนื่องทางกาย ทางวาจา ดังพระพุทธที่ตรัสว่า “ดูกรตปัสสี บรรดากรรมทั้ง 3 ประการ ที่จำแนกออกแล้วเป็นส่วนละอย่างต่างกันเหล่านี้ เราบัญญัติมโนกรรมว่ามีโทษมากกว่า

ในการทำบาปกรรม ในการเป็นไปแห่งบาปกรรมเราจะบัญญัติกายกรรม วจีกรรมว่ามีโทษมากเหมือนมโนกรรมหามิได้” (ม.ม.20/64/114)

ดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่า จุดเริ่มต้นของการกระทำต่าง ๆ ก็คือ จิตใจ เพราะเป็นต้นต่อของการกระทำต่าง ๆ หากเราสั่งสมเรื่องใด ๆ หรือเผลอคิดอะไรขึ้นมา แล้วก็หลงไปปรุงแต่งต่อเติมวนความคิดสิ่งเหล่านั้น หมกมุ่นกับเรื่องพวกนั้นมันจะพอกพูนเรื่อย ๆ สิ่งที่อยู่ในใจนี้แหละที่กระตุ้นให้เป็นการกระทำกุศลกรรม หรืออกุศลกรรม ที่เกิดตามช่องทางกายกรรม ทางวจีกรรม ซึ่งสามารถสรุปอธิบายตามภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 2.4 กรรมตามช่องทาง

2.3.3 กรรมตามความสัมพันธ์กับวิบาก

พระพุทธศาสนากำหนดเจตนาเป็นตัวกรรม เมื่อสำเร็จพร้อมในองค์ประกอบกรรมจึงมีผลตามเหตุปัจจัย ดังนั้น กรรมจึงมีความสัมพันธ์กับวิบาก ที่ส่งผลโดยตรงกับผู้กระทำ ซึ่งจำแนกตามกรรมที่เป็นกุศลกรรม ผลก็จะเป็นกุศลกรรม หากเป็นอกุศลกรรม ผลนั้นก็จะเป็นอกุศลกรรมเช่นกัน

ดังพระพุทธจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนปุณณะ กรรมดำมี วิบากดำมีอยู่ กรรมขาวมี วิบากขาวมีอยู่ กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาวมีอยู่ กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมมีอยู่” (ม.ม.20/88/189) จากพระดำรัสจะเห็นว่า บุคคลนี้จะได้รับผลของการกระทำนี้กลับคืนมา ไม่ว่ากรรมจะดีหรือชั่ว กรรมและผลของมันเป็นอิสระ เหตุผล คือ ผู้สร้างเหตุ กรรมจึงได้รับผล กรรมจึงถูกต้องเสมอ ตามหลักของกรรมตามแนวทางพระพุทธศาสนา ใครทำกรรมใดไว้ย่อมได้รับผลของกรรมนั้น กล่าวได้ว่า ทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว ซึ่งการทำกรรมดีกรรมชั่วหรือแม้แต่

การให้ผลวิบาก พระพุทธศาสนาแยกลักษณะของกรรม และการให้ผลของกรรมไว้ 4 ประเภท ซึ่งอธิบายได้ดังนี้

1) กรรมดำ มีผลวิบากดำ หมายถึง กรรมชั่วฝ่ายกุศลกรรม เป็นการกระทำที่หยาบ ๆ มองเห็นได้ด้วยอาการที่เกิดจากทางกาย ทางวาจา และทางใจ บุคคลที่มีลักษณะประพฤติชั่วทางกาย ได้แก่ การเบียดเบียนทำร้ายหรือฆ่าสัตว์ การลักขโมยของที่ไม่ใช่ของตน และการประพฤติในกาม หรือการสมสู่ที่ไม่ใช้คู่ของตน บุคคลที่มีลักษณะประพฤติชั่วทางวาจา ได้แก่ การพูดที่เป็นเท็จ พูดส่อเสียดยุยงให้ผู้อื่นเกิดการทะเลาะวิวาท ใช้คำพูดที่หยาบคาย รวมถึงการพูดจาเพ้อเจ้อเหลวไหลไร้สาระ บุคคลที่มีลักษณะประพฤติชั่วทางใจ ได้แก่ ผู้ที่มีโลภะครอบงำจิตใจคิดอยากได้สมบัติของผู้อื่น มีความพยาบาทคิดปองร้าย ไม่เชื่อคำสอนของพระพุทธเจ้า ไม่เชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นมิจฉาทิฏฐิ

บุคคลที่กระทำกรรมดำ หรือ กรรมชั่วนี้ มีแต่สร้างแต่ปัญหาสร้างความเดือนร้อนให้ผู้อื่นให้เกิดความลำบาก ผลของกรรมชั่วย่อมสะท้อนยังจิตใจตนเปรียบดังไฟสุมอยู่ในจิตใจของผู้ที่กระทำกรรมไม่ให้ได้รับความสุข ดังพระพุทธที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุ ทั้งหลาย พระเทวทัตมีจิตอัน อสัทธรรม 8 ประการครอบงำย่ำยี แล้วต้องไปบังเกิดในอบาย ในนรกออยู่ชั่วกัป แก้ไขไม่ได้อสัทธรรม” (อง.ฉกฺก 37/97/314) จากพระดำรัสจะเห็นว่า กรรมเมื่อได้กระทำด้วย กรรมชั่วแล้ว เมื่อจิตถูกครอบงำด้วย อสัทธรรม ย่อมเป็นผู้กระทำกรรม และย่อมได้รับผลของกรรม มีฐานะที่แน่นอนอย่างหลีกหนีไม่ได้ด้วยอำนาจของกรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

> “บุคคลบางตนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นผู้มีปกติเบียดเบียนสัตว์ด้วยฝ่ามือ หรือก้อนดิน หรือท่อนไม้ หรือศาสตรา เขาตายไป จะเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พรั่งพร้อมสมาทานไว้อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีโรคมาก” (ม.อุ. 23/584/253)

จากดำรัสจะเห็นว่า บุคคลใดตามเป็นไปด้วยความเบียดเบียน ที่เกิดทางกาย ทางวาจา ทางใจ กล่าวคือ เป็นกรรมดำ หรือกรรมชั่ว บุคคลนั้นย่อมเกิดโลกที่มีการเบียดเบียน เมื่อเกิดในโลกที่เบียดเบียนเช่นนั้น ย่อมได้กระทบกับผัสสะที่มีการเบียดเบียน ย่อมเสวยเวทนาอันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียน มีความทุกข์ฝ่ายเดียว เช่นเดียวกับสัตว์นรก

ดังตัวอย่าง ผู้กระทำกรรมดำ ส่งผลวิบากดำ ที่ปรากฏอยู่ในพระสุตตันปิฎก ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เรื่องบุตรนายโคฆาตก์ กล่าวโดยสรุปว่า “นายโคฆาตก์มีบ้านอยู่ใกล้วัดพระเชตวันที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ แต่ไม่เคยคิดที่จะทำบุญแม้แต่ข้าวทัพพีเดียว แต่ฆ่าสัตว์ทำชั่ว โดยทำเป็น

อาชีพ ด้วยการฆ่าโคขายเป็นประจำ และชอบกินเนื้อโคจะไม่กินอาหารอื่น วันหนึ่งเพื่อนของเขามาขอซื้อเนื้อโคกับภรรยาของนายโคฆาตก์ แต่ภรรยาของเขาไม่ยอมขายจะเก็บไว้ให้สามี เมื่อของเขาจึงถือเอาเนื้อโคไปโดนพลการ นายโคฆาตก์อาบน้ำเสร็จ ภรรยาเอาอาหารเข้ามาพร้อมผักต้ม แต่ไม่มีเนื้อโค นายโคฆาตก์ไม่ยอมกินข้าว จึงลงจากบ้านถือมีดคมกริบลงไปตัดลิ้นโค โคก็ร้องเลือดเต็มปากทุรนทุราย แต่นายโคฆาตก์ไม่สนใจ กรรมย่อมตามทันตา เมื่อนายโคฆาตก์วางลิ้นไปที่ลิ้นของตน ก็ขาดลงจานทันที่ นายโคฆาตก์ร้องทรมานอยู่ 7 วัน เมื่อตายก็ไปเกิดในอเวจีมหานรก” (ขุ.ธ.อ.43/5)

สรุปได้ว่า การเบียดเบียนคิดมุ่งร้าย โดยการกกระทำผิดในทางอกุศล ในการทุศีล ย่อมเป็นผลวิบากให้เกิดความทุกข์ทั้งปัจจุบัน และอนาคต เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้วผลของกรรมจึงนำไปสู่ทุคติมีนรกเป็นที่สุด

2) กรรมขาว มีผลวิบากขาว หมายถึง กุศลกรรม เป็นการกระทำกรรมดีทางกาย ทางวาจา ทางใจ มีลักษณะประพฤติที่ตรงกันข้ามกับกรรมดำ กล่าวคือ เข้าใจหลักกฎแห่งกรรมที่ว่าเหตุอย่างไรย่อมได้ผลเช่นนั้น บุคคลที่กระทำกรรมโดยกุศลกรรม หรือกรรมขาว ผลที่ได้ คือ ความเป็นสุข กล่าวถึงเจตนาแห่งกุศลกรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ทรงตรัสว่า

> “ดูก่อนปุณณะ ก็กรรมขาว มีวิบากขาว เป็นไฉน ดูก่อนปุณณะ บุคคลบางคนในโลกนี้ประมวลกายสังขาร อันไม่มีความทุกข์ประมวลวจีสังขาร อันไม่มีความทุกข์ ประมวลมโนสังขาร อันไม่มีความทุกข์ครั้นแล้ว เขาย่อมเข้าถึงโลกอันไม่มีความทุกข์ ผัสสะอันไม่มีความทุกข์ย่อมถูกต้องเขา ผู้เข้าถึงโลกอันไม่มีความทุกข์ เขาอันผัสสะไม่มีความทุกข์ถูกต้องแล้ว ย่อมเสวยเวทนาอันไม่มีความทุกข์ เป็นสุขโดยส่วนเดียว ดุจเทพชั้นสุภกิณหา ฉะนั้น ดูก่อนปุณณะ ข้อนี้เรา กล่าวว่ากรรมขาวมีวิบากขาว” (ม.ม.20/88/190)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า กระบวนการของกุศลกรรม ที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ไม่ว่าจะเป็นกรรมดำ หรือกรรมขาว ก็มีกระบวนการทำงานตามกฎของธรรมชาติที่สัมพันธ์อาศัยกัน การสั่งสมพอกพูนจากการปรุงแต่งที่เกิดจากการกระทำทางกาย หรือกายสัญเจตนา การปรุงแต่งที่เกิดจากการกระทำทางวาจา หรือได้แก่ วิตก และวิจาร หรือวจีสัญเจตนา การปรุงแต่งที่เกิดจากการกระทำทางใจ ได้แก่สัญญาและเวทนา หรือมโนสัญเจตนา คือ ความจงใจทางจิต เหตุเป็นแดนการเกิดกรรม คือ ผัสสะ และความดับแห่งกรรม ก็คือ การดับแห่งผัสสะ ประกอบด้วยกระบวนการผัสสะการรับรู้ (การทำงานของจิต) เมื่อสภาวะของผัสสะประกอบด้วยอกุศลกรรม จึงเป็นเวทนา ผลวิบาก คือ ชีวิตย่อมเป็นทุกข์ทั้งโลกนี้และโลกหน้า ตรงกันข้ามกัน เมื่อสภาวะของผัสสะประกอบด้วยกุศลกรรม ผลวิบาก ย่อมเสวยความสุข ทั้งโลกนี้และโลกหน้า

ดังตัวอย่าง ผู้กระทำกรรมขาว มีผลวิบากเป็นขาว ที่ปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา ว่าด้วยคาถาของพระภัททชิเถระ กล่าวโดยสรุปว่า “ได้ยินว่าพระเถระนี้เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า “ปทุมุตตระ” บรรลุความเป็นผู้รู้แล้ว เรียนจบศิลปวิทยาของพราหมณ์ทั้งหลาย ละกามทั้งหลายแล้ว บวชเป็นดาบส ให้เขาสร้างอาศรมอยู่ที่ชัฏป่า วันหนึ่ง เห็นพระศาสดาเสด็จไปโดยอากาศ เป็นผู้มีใจเลื่อมใส ยืนประคองอัญชลีอยู่ พระศาสดาทรงทราบอัธยาศัยของดาบสแล้วเสด็จลงจากอากาศ ดาบสน้อมเอาน้ำผึ้ง เหง่าบัว เนยใส และน้ำนม เข้าไปถวายแด่ พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยความอนุเคราะห์ดาบส จึงทรงรับไวตรัสอนุโมทนา แล้วเสด็จหลีกไป ด้วยบุญกรรมนั้น เขาบังเกิดในภพดุสิต ดำรงอยู่ในดุสิตพิภพนั้นจนตลอดอายุ แต่นั้นก็ท่องเที่ยววนไปเวียนมาอยู่แต่ในสุคติภพเท่านั้น”(ขุ.เถร.อ. 51/103-109

สรุปได้ว่า กรรมขาว มีวิบากขาว เป็นกรรมปราศจากการเบียดเบียน โดยเจตนากุศลกรรมที่เกิดทางกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม จึงเป็นผลให้ไปสู่สุคติ จุติในเทวโลก หรือกล่าวได้ว่าไม่ตกสู่ทุคติ เหตุเพราะผลของวิบากทางกุศลกรรม

อนึ่ง มนุษย์มีแรงจูงใจที่มีความต้องการเป็นพื้นฐานสำคัญของชีวิตมนุษย์ ที่ส่งผลต่อความต้องการของมนุษย์ มักจะใช้เรียกชื่อแรงจูงใจชนิดนี้ว่า แรงจูงใจปฐมภูมิ (Primary Motives) แรงจูงใจ คือ พลังผลักดันให้คนมีพฤติกรรม และยังกำหนดทิศทางและเป้าหมาย ของพฤติกรรมนั้นด้วย คนที่มีแรงจูงใจสูง จะใช้ความพยายามในการกระทำไปสู่เป้าหมายโดยไม่ลดละ แต่คนที่มีแรงจูงใจต่ำ จะไม่แสดงพฤติกรรม หรือไม่ก็ล้มเลิก การกระทำก่อนบรรลุเป้าหมาย แรงจูงใจทำให้มนุษย์สร้างความหวังที่จะประสบผลสำเร็จจากสิ่งที่หวัง หรือความหวังที่จะก้าวผ่านปัญหาที่ทำให้เกิดทุกข์ ออกจากตัวตนให้ได้ ในฐานะสำหรับบุคคลที่เข้าใจชีวิต และเชื่อโดยละความสงสัย ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ย่อมรู้ว่าชีวิตเมื่อเกิดย่อมเป็นทุกข์ และปฏิบัติตนตั้งมั่นในคุณงามดี เพราะเชื่อว่ากรรมดีย่อมได้ผลดี เช่นเดียวกับ กรรมขาวย่อมมีผลวิบากขาว

3) กรรมทั้งดำทั้งขาว มีผลวิบากทั้งดำและขาว หมายถึง ความดีและความชั่ว ก็คือกรรมที่ปะปนกันไปมีทั้งกรรมที่เบียดเบียน และไม่เบียดเบียน ที่กระทำทั้งชั่วและดีทางกาย ทางวาจา ทางใจ ในส่วนของกรรมดำมีผลเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ในส่วนของกรรมขาวมีผลไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น กรรมดีและกรรมชั่วเมื่อได้กระทำไปพร้อมๆ กัน ส่งผลทำให้ได้รับทั้งสุขและทุกข์สลับกันไปที่เกิดขึ้นในระยะเวลาเดียวกันที่เกิดในชีวิตหนึ่งของชีวิต

อนึ่งโดยวิธีการที่ในชีวิตจริงความสุข และความทุกข์ต้องติดตามกัน ความสุขมาหลังจากความเจ็บปวด ความทุกข์เกิดขึ้นหลังจากความสุข เมื่อผู้คนทำการกระทำทางร่างกาย ทางวาจา

และทางจิตใจ พวกเขาจะดีหรือไม่ดี ย่อมได้รับผลบุญ และผลกรรมชั่ว สุขและทุกข์ย่อมปนแปกันไป ทั้งชาตินี้และชาติต่อ ๆ ไป ตามลักษณะของกรรม

ดังพระพุทธพจน์ที่ทรงตรัสว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้ กระทำกรรมทางกาย ทางวาจาและทางใจ อันเป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ไม่ได้เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เมื่อสิ้นไปแล้ว เขาก็จะเข้าไปสู่โลกที่เบียดเบียนบ้าง ณ สถานที่นี้ เขาก็จะเกลื่อนกล่นไปด้วยทั้งสุขและทุกข์ ดังเช่น มนุษย์ทั้งหลาย เทวดาและวินิบาตบางพวก” (อง.ติก.34/224/412)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า เจตนาด้วยการคิดไว้ มุ่งปรารถนาทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่น โดยสำเร็จ ทางกายก็ดี ทางวาจาก็ดี ทางใจก็ดี อันผู้นั้นย่อมต้องได้รับผล คือ ความทุกข์ หรือคำโบราณที่กล่าว ให้ทุกข์แก่ท่านทุกข์นั้นถึงตัว กล่าวแสดงอุปมา ถึงอันบุคคลที่มีลักษณะนิสัยของการกระทำของกุศลกรรมและอกุศลกรรม ด้วยเหตุแห่งการเบียดเบียน ทางกาย ทางวาจา และทางใจ

ดังพระพุทธพจน์ที่ทรงตรัสว่า “ผลกล้วยแลย่อมฆ่าต้นกล้วย ขุยไผ่ย่อมฆ่าต้นไผ่ ขุยอ้อย่อมฆ่าต้นอ้อ สักการะย่อมฆ่าบุรุษชั่ว เหมือนลูกในท้องฆ่า แม่ม้าอัสดร ฉะนั้น” (สำ.ส.อ.25/178)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า พฤติกรรมของมนุษย์ไม่ได้ถูกจำกัดว่าจะต้องกระทำดี หรือกระทำชั่ว อย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยเพราะวิถีชีวิตของมนุษย์มีหลายอย่างที่เป็นองค์ประกอบ ที่มีบทบาทสำคัญส่งผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งมีสาเหตุที่เป็นปัจจัยต่อการกระทำ เช่น สภาพทางสังคมที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการทำความดี สภาพทางการดำเนินชีวิตบีบคั้นให้ต้องเลือกกระทำ เพื่อความอยู่รอด และสภาพทางจิตใจที่ไม่เข้าใจหลักกรรมที่เพียงพอ ทำให้การตัดสินเลือกที่กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งผิดหลักความถูกต้องทางศีลธรรม แต่จะด้วยประการใดก็แล้ว กฎแห่งกรรมเป็นผู้ยึดมั่น ในความเที่ยงตรงเสมอ เมื่อกระทำย่อมมีผลวิบากตามมา ซึ่งผลวิบากของที่เกิดจากการทำกุศลและอกุศลปะปนไป ย่อมนำไปสู่ความเป็นมนุษย์บ้าง เทวดาบ้างพวก วินิบาตบางพวก นี้แหละ คือ กรรมทั้งดำทั้งขาว มีผลทั้งดำและขาว ดังตัวอย่าง ผู้กระทำกรรมดำและกรรมขาว ย่อมได้ผลกรรมดำ และกรรมขาว ดังเรื่องของ พราหมณ์ชื่อจูเฬกสาฎก กล่าวโดยสรุปว่า พราหมณ์ชื่อจูเฬกสาฎกและนางพราหมณี ผู้เป็นภรรยา ได้มีผ้านุ่งคนละหนึ่งผืน แต่มีผ้าห่มผืนเดียวกัน ในเวลาไปภายนอกทั้งสองคนก็สลับกันห่มผ้า พอได้ไปเข้าฟังธรรมต่อหน้าพระพักตร์ศาสดา แล้วเกิดปีติห้าอย่างซาบซ่านไปทั่วสรีระของพราหมณ์ จึงคิดถวายผ้าห่มแก่พระศาสดา ด้วยอานิสงส์ ทำให้เขาได้รับพระราชทานผ้าห่มและช่างมา (ธ.อ.4/1-6) ดังข้อความที่กล่าวมา พิจารณาได้ว่า เหตุที่ทำให้มีผ้าห่มผืนเดียว อาจเป็นจากผลที่เกิดจากกรรมดำในอดีต และได้มีการสร้างสมบุญในกุศลไว้ ทำให้ชาติปัจจุบันได้ถวายผ้าห่มแก่พระพุทธเจ้า จึงส่งผลให้พราหมณ์จูเฬกสาฎก ได้รับผลตอบแทนจากพระราชา

สรุปได้ว่า หลักของกรรมมีเหตุผลของวิบากที่แน่นอน การกระทำที่ทำไว้จะเป็นกรรมดำหรือกรรมขาวก็ตาม ผลของกรรมย่อมส่งผล โดยการสลับปรับการส่งผล ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับวาระต่าง ๆ ตามเหตุปัจจัยนั้น ๆ

4) กรรมไม่ดำไม่ขาว มีผลวิบากไม่ดำไม่ขาว หมายถึง ความเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม กล่าวคือ ความสิ้นกรรม เพราะประกอบด้วยเจตนาเพื่อการละทั้ง 3 ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น โดยการใช้หลักธรรม โพชฌงค์ 7 หรือ มรรคมีองค์ 8 เป็นแนวทางการปฏิบัติ กรรมประเภทนี้ หมายถึง กรรมที่จะไปสู่สภาวะที่อยู่เหนือสุขและทุกข์เพื่อความดับสิ้นแล้ว แต่อย่างไรก็ตาม กรรมไม่ดำไม่ขาวเป็นกรรมที่ผู้ปฏิบัติแล้วสามารถทำให้หลุดพ้นจากวัฏสงสาร

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

> “ดูก่อนปุณณะ ก็กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมนั้นเป็นไฉน ดูก่อนปุณณะ บรรดากรรม 3 ประการนั้น เจตนาเพื่อละกรรมดำมีวิบากดำ เจตนาเพื่อละกรรมขาวมีวิบากขาว เจตนาเพื่อละกรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาวนั้นเสีย ข้อนี้ เรากล่าวว่า กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม (ม.ม.20/88/179)

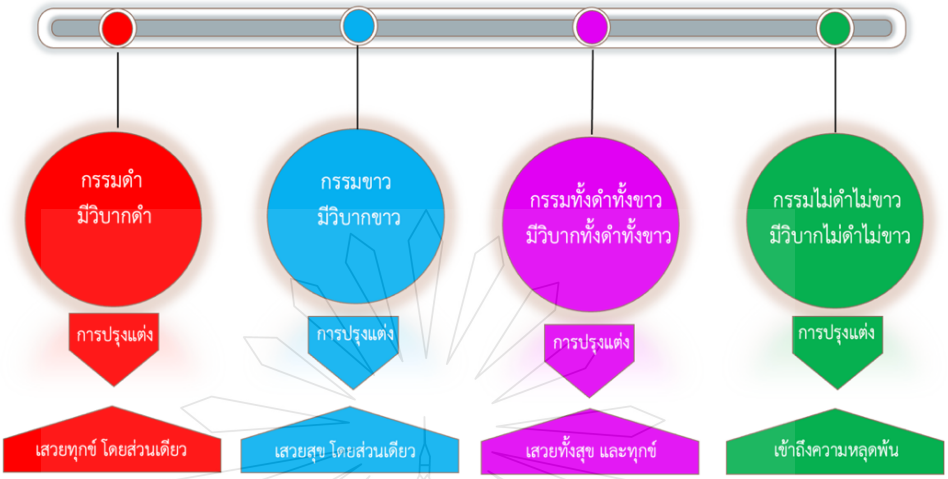
จากพระดำรัสจะเห็นว่า กรรมไม่ดำกรรมไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว คือ มีเจตนาที่จะละกรรมทั้งปวง ทั้งกรรมดำ หรือกรรมขาว และกรรมทั้งดำ และกรรมทั้งขาว ซึ่งกรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม ดังนั้น ลักษณะของกรรมเมื่อเปรียบเทียบกับลักษณะของจิต คือ กระทำกรรมดีย่อมทำให้จิตผ่องใส กรรมนั้นจึงเปรียบเสมือนกรรมขาว คือ การทำให้จิตใจขาวสะอาด ส่วนกรรมชั่วย่อมทำจิตให้เกิดความเศร้าหมอง กรรมนั้นจึงเปรียบเสมือนกรรมดำ คือ ทำให้จิตใจมืดมิด ปาบอกุศลจึงเกิดกับผู้ที่ทำกรรมดำ เมื่อละโลกไปแล้วย่อมไปโลกนรก บุญกุศลย่อมเกิดกับผู้กระทำกรรมขาว เมื่อละโลกไปแล้วย่อมไปเกิดในสวรรค์ ส่วนบุคคลที่กระทำกรรมที่เกิดขึ้นทั้งบุญทั้งบาป เกิดขึ้นเพราะกรรมดำและกรรมขาว เมื่อละโลกนี้ไปแล้วย่อมเกิดเป็นมนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง สัตว์ดิรัจฉานบ้าง และในส่วนผู้ที่สามารถละได้ทั้งบุญ และบาปได้แล้วผู้นั้นย่อมเป็นผู้ที่หลุดพ้นจากสังสารวัฏ จากการเวียดว่ายตายเกิดในภพทั้ง 3 คือ การเข้าสู่พระนิพพาน หากยังมีชีวิตอยู่ก็ไม่ถือว่าเป็นกรรม จะมีก็แต่กิริยาเพียงอย่างเดียว ดังเช่น พระอรหันต์

ดังตัวอย่าง ท่านพระภัททชิเถระ ที่ท่านสะสมบุญบารมีมาแต่ก่อน ด้วยการบวช และการถวายทานแด่พระพุทธเจ้าหลายต่อหลายภพหลายชาติ ท่านวนเวียนอยู่เทวโลก จวบจนชาติสุดท้ายท่านได้บวชและศึกษาปฏิบัติธรรม จนได้บรรลุพระอรหันต์ในที่สุด (ขุ.เถร.อ.51/103-109)

อนึ่ง บุคคลผู้เป็นพระอรหันต์นั้น ไม่ติดแน่น ไม่ติดพัน ได้แก่ เป็นผู้ไม่ติดแล้ว ไม่ติดแน่นแล้ว ไม่ติดพันแล้ว ออกแล้ว สลัดออกแล้ว หลุดพ้นแล้วไม่เกี่ยวข้องแล้วกับกิเลสเหล่านั้น มีใจเป็นอิสระอยู่ รวมความว่า ความคร่ำครวญ และความตระหนี่ ไม่ติดอยู่ ในมุนีนั้น เหมือนหยาดน้ำไม่ติดบนใบบัว ฉะนั้น ด้วยเหตุนั้น (ขุ.ม.อ.65/627) พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า หยาดน้ำย่อมไม่ติดในใบบัว วารีย่อมไม่ติดในดอกบัว ฉันใด มุนีย่อมไม่เข้าไปติดในรูปที่เห็นเสียงที่ได้ยิน และอารมณ์ที่รู้ ฉันนั้น (ขุ.ม.อ.65/629) หยาดน้ำย่อมไม่ติดในใบบัว มีความว่า หยดน้ำ เรียกว่า หยาดน้ำใบปทุม เรียกว่าใบบัว หยาดน้ำย่อมไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติด คือ เป็นของไม่ติด ไม่ติดพร้อม ไม่เข้าไปติดในใบบัว ฉันใด (ขุ.ม.อ.65/629) เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า หยาดน้ำย่อมไม่ติดในใบบัว พระพุทธเจ้าทรงเปรียบจิตของพระอรหันต์ ดังน้ำในใบบัว กล่าวคือ เป็นผู้สูญสิ้น คำว่า สูญสิ้น หมายถึง การปฏิบัติขัดเกลากิเลสที่ฝังแน่นเกาะกินอยู่ในจิตใจ ตามแนวทางอริยมรรคมีองค์ 8 จึงเรียกว่า เป็นผู้ก้าวล่วงพ้นภัยของสังสารวัฏ สูญสิ้นจากเครื่องร้อยรัดความเศร้าหมองทั้งปวง เป็นผู้เข้าใจตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ถึงการไม่ให้ยึดติด เพื่อให้เข้าใจความจริงที่ว่าทุกสิ่งตกอยู่ในกฎของไตรลักษณ์ทั้งสิ้น

สรุปว่า การสูญสิ้นซึ่งอาสวะกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง เป็นลักษณะของกรรมไม่ดำไม่ขาว มีผลวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นการกระทำที่เกิดกับพระอรหันต์ ซึ่งไม่ก่อเกิดให้เป็นกรรม จึงกล่าวได้ว่าเป็นผู้อิสระแล้วจากวัฏฏะ

ดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาทรงกล่าวถึงหลักกรรม โดยการยกอธิบายถึงในการแบ่งประเภทของกรรม เป็นกรรมดำ และกรรมขาว และความสัมพันธ์ของวิบากที่เกิดจากกรรมในแต่ละประเภท กล่าวคือ กรรมดำ เกิดจากเจตนาที่เบียดเบียนยังผู้อื่นให้เกิดความเดือนร้อน ผู้กระทำย่อมมีผลเป็นทุกข์ตามมา กรรมขาว เป็นลักษณะของความดี โดยในเจตนามีความตั้งใจในการประกอบกรรมดี และในหลักกรรมดังที่กล่าว ยังสามารถเกิดขึ้นสลับปรับเปลี่ยนไปตามลักษณะของเจตนา มีดีบ้างชั่วบ้างปะปนไป แต่ในฐานะใดก็ตามกรรมในแต่ละประเภทนั้น ย่อมส่งผลตามกรรมวิบากตามที่ได้กระทำกรรมนั้น ๆ ซึ่งสามารถสรุปอธิบายตามภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 2.5 กรรมตามความสัมพันธ์กับวิบาก

2.3.4 กรรมให้ผลตามหน้าที่

การแบ่งกรรมอีกประเภทหนึ่ง ที่นิยมถือตามกันมา และเป็นที่รู้จักกันดี ในยุคหลัง ๆ คือ การจัดเป็นกรรม 12 หรือกรรม 4 ใน 3 หมวด เช่นที่แสดงไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค (วิสุทธิ.1/223) อธิบายรายละเอียด ดังนี้

1. กรรมจัดตามกาลเวลาที่ให้ผล (ปากกาลจตุกกะ)

กรรมในหมวดนี้ แบ่งเป็น 4 ประเภท แสดงให้เห็นผลกรรมที่จะเกิดขึ้นกับผู้กระทำไปตามระยะกาลเวลา เพราะกรรมบางอย่างก็ส่งผลปัจจุบัน ส่งผลชาติต่อไป และกรรมบางอย่างต้องคอยว่าจะส่งผลเมื่อไหร่ หรือกรรมบางอย่างยังไม่ทันได้ส่งผลก็กลายเป็นอโหสิกรรมไปก่อน

1) กรรมที่เป็นทิฏฐธรรมเวทนีย์ ที่เรียกว่า ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม เป็นกรรมที่สนองผลในชาติปัจจุบัน คำว่า “ทิฏฐกรรม” หมายความว่า ผลที่ประจักษ์แก่ตน ส่วนคำว่า “เวทนีย” แปลว่า การเสวยผลต่ออารมณ์นั้น รวมความว่า ได้เสวยผลที่ประจักษ์แก่ตนในภพนี้ชาตินี้คือ กรรมที่ให้ผลในภพนี้ (พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (นิรันดร์ อภิปุญโญ), 2563, หน้า 82) ท่านจำแนกไว้เป็น 2 ประเภท ดังนี้ ปริปักกทิฏฐธรรมเวทนียกรรม และ อปริปักกทิฏฐธรรมเวทนียกรรม

(1.1) ปริปักกทิฏฐธรรมเวทนียกรรม คือ กรรมที่ได้กระทำแล้วจะส่งผลภายในชาตินี้ ไม่ส่งผลต่อในชาติที่ 2 หรือชาติต่อ ๆ ไปได้อีก ซึ่งจะส่งผลภายใน 7 วัน เรียกว่าปริปักกทิฏฐธรรมเวทนียกรรม ดังตัวอย่าง เรื่องนันทมาณพเสพเมถุนธรรมในนางอุบลวรรณาเถรี ดังความว่า “พระเถรีนั้น ชื่อว่าอุบลวรรณา เป็นธิดาของเศรษฐีในเมืองสาวัตถี ผู้มีผิวกายสีคล้ายดอกอุบลเขียว และได้ออกบวชจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ นันทมาณพ เป็นชายหนุ่มผู้เป็นซึ่งญาติของพระเถรีนั้น

มีจิตปฏิพัทธ์ ต่อพระอุบลวรรณาเถรีครั้งตั้งแต่เป็นคฤหัสถ์ ได้ประทุษร้าย (ทูเสสี) คือ ได้ขืนใจแล้ว ส่วนพระอุบลวรรณาเถรี ผู้มิหาโทษมิได้ เริ่มตั้งสมณสัญญาไม่ยินดีนั่งอยู่ ฝ่ายนันทมาณพละคลองแห่งการมองเห็นของพระเถรีเท่านั้น มหาปฐพีจึงสูบร่างนันทมาณพ ได้ไปถึงความเป็นเชื้อเพลิงแห่งไฟในอเวจีแล้ว" (วิ.อ 01/844)

การเกิดของทิฏฐธรรมเวทนียกรรมว่า "บรรดากรรม 11 อย่างนั้น ในบรรดา (ชวนะ) จิต 7 ชวนะ ชวนเจตนาดวงแรก ที่เป็นกุศลหรืออกุศล ในชวนวิถีแรก ชื่อว่า ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม" (องฺ ติก.อ.34/122) ทิฏฐธรรมเวทนียธรรมนี้ย่อมให้ผลในอัตภาพนี้เท่านั้น แต่ไม่อาจให้ผลนั้นก็สามารถเป็นอโหสิกรรม พระอรรถกถาจารย์ท่านยกตัวอย่างว่า "ทิฏฐธรรมเวทนียกรรมนั้น ให้วิบากในอัตภาพนี้เท่านั้น ที่เป็นกุศล อำนวยวิบากในอัตภาพนี้ เหมือนกรรมของกากวฬิยเศรษฐีและปุณณกเศรษฐี เป็นต้น (พรเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), 2557, หน้า 190) ส่วนที่เป็นอกุศล (ซึ่งอำนวยผลในอัตภาพนี้) เหมือนกรรมของ นันทยักษ์ นันทมาณพ นันทโคฆาต ภิกษุโกกาลิกะ พระเจ้าสุปปพุทธะ พระเทวทัต และนางจิญจมาณวิกา เป็นต้น แต่เมื่อไม่สามารถให้ผล อย่างนั้น จะเป็นอโหสิกรรมไป คือ ถึงความเป็นกรรมที่ไม่มีผล กรรมนั้น พึงสาธกด้วยข้อเปรียบกับพรานเนื้อ" (องฺ.ติก.อ.34/122)

(1.2) อปริปักกทิฏฐธรรมเวทนียกรรม เป็นกรรมที่ให้ผลในภพปัจจุบัน แต่ยังไม่ให้ผลทันที ด้วยความยังไม่ถึงความแก่กล้า หมายถึง การกระทำในฝ่ายกุศลและฝ่ายอกุศลนั้น จะส่งผลให้ปรากฏหลัง 7 วันที่ทำแล้ว

ดังตัวอย่าง ที่ปรากฏอยู่ในพระสุตตันปิฎก ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เรื่อง มหาทุคคตะ ได้ถวายทานแด่พระพุทธเจ้า ดังความว่า "ชายผู้ยากจนเข็ญใจ มีความตั้งใจจักถวายภิกษาแก่พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยข้าวต้มข้าวสวย และมีผักเป็นกับ และได้กราบนิมนต์ พระพุทธเจ้าเสร็จมารับภิกษาที่เรือน ครั้นพระพุทธเจ้ารับภัตรหารเสร็จเรียบร้อย พระองค์ได้เสด็จกลับ ฝนแก้ว 7 ประการตกลงจากอากาศเต็มภาชนะทั้งหมดในเรือนของเขาแล้ว ยังล้นไปทั้งเรือน ทำให้มีฐานะกลายเป็นเศรษฐี" (ขุ.ธ.อ.41/319) เป็นกรรมที่ได้ผลหลัง 7 วัน เรียกว่า อปริปักกทิฏฐธรรมเวทนียกรรม ส่วนนี้อปริปักกทิฏฐธรรมเวทนียกรรม

ในบทอรรถกาแสดงว่าที่จะได้รับผลสนองเป็นปริปักกทิฏฐธรรมเวทนียกรรมนั้น ต้องพร้อมด้วยสัมปทาทั้ง 4 ประการ ดังนี้

1) เจตนาสัมปทา มีเจตนาที่แรงกล้าในการทำกุศลให้เกิด

2) ปัจจัยสัมปทา ปัจจัยในการทำกุศลด้วยความบริสุทธิ์

3) วัตถุสัมปทา บุคคลที่รับแล้วซึ่งทานจากพระอนาคามี หรือพระอรหันต์

4) คุณติเรกสัมปทา พระอนาคามี หรือพระอรหันต์ผู้ซึ่งรับทาน ถึงพร้อมด้วยคุณวิเศษ คือ ตอนที่พึ่งออกจากนิโรธสมาบัติ

2) อุปปัชชเวทนียกรรม เป็นกรรมที่สนองผลในชาติที่ 2 คำว่า “อุปปัชช” หมายความว่า ในชาติที่ 2 “เวทนียกรรม” แปลว่าการเสวยต่อผลนั้นรวมความหมายว่า ได้เสวยต่อผลนั้นในชาติที่ 2 กรรมที่ให้ผลในภพชาติที่เกิด คือในภพหน้า ได้แก่ กรรมดีก็ตาม กรรมชั่วก็ตาม ที่กระทำขณะแห่งจิตชวนจิตดวงสุดท้าย ในบรรดาชวนจิตทั้ง 7 แห่งชวนวิถีหนึ่ง ๆ พูดเป็นภาษาวิชาการว่า ได้แก่ ชวนเจตนาที่ 7 กรรมนี้ให้ผลในชาติต่อ ๆ ไปเท่านั้น ถ้าไม่มีโอกาสให้ผลในชาติหน้า ก็จะเป็นอโหสิกรรม ที่เป็นเช่นนี้เพราะเจตนาท้ายสุดของชวนวิถี เป็นตัวให้สำเร็จความประสงค์ และได้เสพคุ้นจากชวนเจตนาก่อน ๆ มาแล้ว แต่ในเวลาเดียวกันก็มีกำลังจำกัด เพราะเป็นขณะจิตที่กำลังสิ้นสุดชวนวิถี (พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมมาจารย์ (นิรันดร์ อภิปุญโญ), 2563, หน้า 93)

ดังตัวอย่าง ในอดีตกาลที่เป็นอุปปัชชเวทนียกรรมที่สนองผลในชาติต่อไป ที่ปรากฏอยู่เรื่องนฬินิกาชาดก กล่าวโดยสังเขปได้ว่า อิสิสิงคดาบส ผู้มีตบะกล้าแข็ง พระราชธิดานฬินิกาได้แปลงกลายมาทำลายตบะของ อิสิงคดาบสจนสิ้นเสีย ครั้นได้สติท่านกลับมาเจริญสติ ด้วยการตั้งใจเจริญพรหมวิหาร จนสามารถได้ฌาน และอภิญญากลับมาอีกครั้ง เมื่อถึงคราวละโลกนี้ไปแล้วฌานสมาบัติซึ่งเป็นอุปปัชชเวทนียกรรมฝ่ายกุศล ทำให้ไปเกิดบนพรหมโลก (ขุ.ชา.อ. 62/10)

การให้ผลของอุปปัชชเวทนียกรรม กรรมทั้ง 2 ฝ่าย จะให้ผลตามลำดับหนักเบา กล่าวคือ เมื่อบุคคลใดที่กระทำกรรมอันเป็นอุปปัชชเวทนียกรรมฝ่ายอกุศลกรรมไว้หลายประการ ครั้นเมื่อเขาตายอุปปัชชเวทนียกรรมฝ่ายอกุศลกรรมชนิดที่หนักที่สุดย่อมให้ผล และย่อมชักนำให้บุคคลที่ได้กระทำกรรมนั้นตกไปสู่นรกทันที่ ต่อมาเมื่อกุศลกรรมชนิดหนักที่สุดให้ผลแล้ว อกุศลกรรมชนิดเบารองลงมาก็ยังไม่แสดงผล

3) อปราปริยเวทนียกรรม หมายถึง เป็นกรรมที่สนองผลในชาติที่ 3 เป็นต้นไป คำว่า “อปราปริย” หมายความว่าภพอื่น ๆ ชาติอื่น ๆ คือ ไม่ใช่ชาตินี้หรือชาติที่ 2 คำว่า ภพอื่น ๆ ภพที่ไม่ใช่เกิดจากภพนี้ หรือภพหน้า จึงหมายถึงภพที่ 3 ต่อ ๆ ไป เจตนากระทำกุศลและอกุศลให้สำเร็จแล้ว กรรมที่ก็ส่งผลเรื่อยไป แม้เลยจากภพนี้แล้วก็สามารถส่งผลกรรมนี้ได้อีก ตราบใดเมื่อผลกรรมนั้นยังไม่เป็นอโหสิกรรม ที่ยังวนอยู่ในสังสารวัฏ ท่านเปรียบดังสุนัขไล่เนื้อ ตามทันเมื่อใดก็กัดเมื่อนั้น (พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมมาจารย์ (นิรันดร์ อภิปุญโญ), 2563, หน้า 95)

ดังตัวอย่าง ดังเรื่องราวที่แสดงให้เห็นอปราปริยเวทนียกรรม โดยกล่าวถึงเมื่อครั้งในอดีตกาลที่ปรากฏเรื่องบุรพกรรมของภิกษุ 7 รูป กล่าวว่า ภิกษุทั้ง 7 รูปติดอยู่ในถ้ำนานถึง 7 วัน เหตุเพราะกรรมเก่า ในอดีตที่เคยขังตัวเงินตัวทองไว้ในจอมปลวกทำให้ตัวเงินตัวทองอดอาหาร (ขุ.ธ.อ. 42/58) ดังเรื่องราวที่กล่าวมาจะเห็นว่ากรรมที่พระภิกษุทั้ง 7 ได้กระทำนั้น ซึ่งเป็นกรรมที่เคยกระทำไว้ตั้งแต่อดีตชาติ ที่ผ่านมาหลายชาติแล้ว แต่มาให้ผลในชาติต่อ ๆ มา เหตุที่ว่ากรรม เมื่อได้กระทำลงไปย่อมต้องได้รับผลของผู้กระทำนั้น เปรียบเสมือนเงาตามตัวไม่สามารถหลีกหนีได้พ้นสิ่งอื่น ๆ หรือ

ผู้อื่นเป็นเพียงแค่สิ่งสนับสนุนของกรรมช่วยให้ผลของกรรมเท่านั้น ถ้าเราไม่ได้กระทำเหตุต่าง ๆ ที่จะเป็นผลที่ทำให้เกิดวิบาก คือ ผลของกรรมเกิดขึ้นก็ไม่มี

4) อโหสิกรรม หมายถึง “กรรมได้มีแล้ว วิบากแห่งกรรมไม่ได้แล้ว กรรม ได้มีแล้ว วิบากแห่งกรรมไม่มีอยู่ กรรมได้มีแล้ว วิบากแห่งกรรมจักไม่มี” (วิ.สุทธิ,1/1004) หรือกรรมนั้นไม่สามารถให้ผลได้ เพราะได้ผลแล้ว บรรดาจิต 7 ดวง ซึ่งดำเนินไปด้วยชวนวิถีเดียวกันนั้น ชวนเจตนาดวงแรกเป็นกุศล หรืออกุศลก็ตาม มีชื่อเรียกว่า ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม เพราะให้ผลในอัตภาพนั้น แต่เมื่อไม่ให้ผลอย่างนั้น จึงเรียกว่า อโหสิกรรม อธิบายตามหลักของหมวด (ติกะ) (สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, 2564, หน้า 2) ดังนี้ คือ “ผลของกรรมมิได้มีแล้ว 1 ผลของกรรมจักไม่มี 1 ผลของกรรมไม่มีอยู่ 1” ส่วนชวนเจตนา ดวงที่ 7 ซึ่งทำให้สำเร็จความประสงค์แล้ว มีชื่อเรียกว่า อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมนั้นให้ผลอัตภาพถัดไป เมื่อไม่สามารถให้ผล จึงเรียกว่า อโหสิกรรม โดยในดังกล่าวเช่นกัน ชวนเจตนาอีก 5 ดวงในระหว่างชวนเจตนา 2 ดวง คือ ดวงที่ 1 และที่ 7 มีชื่อเรียกว่า อปราปรเวทนียกรรม กรรมนั้นได้โอกาสอนาคต ให้ผลเมื่อนั้น เมื่อความเป็นไปของสังขารอยู่ ก็ยังไม่เป็นกรรม จึงมีชื่อเรียกว่า อโหสิกรรม (วิสุทธิ 1/999-1000) เช่นกัน

กรรมโดยเจตนาแล้ว เมื่อได้รับของกรรมตามวาระของกรรมที่ได้กระทำ กล่าวคือจะเป็นอโหสิกรรมได้นั้น ต้องเป็นไปตามเงื่อนไข 3 ประการ ดังนี้

1. อโหสิกมฺมํ นาโหสิ กมฺมวิปาโก ได้แก่ กรรมที่ได้ให้ผลแล้ว เช่น ได้ตกนรกไปแล้ว หรือไปเกิดในภูมิสวรรค์นั้น ๆ แล้ว กรรมนั้นก็เป็นอโหสิกรรมไป ข้อนี้หมายถึงอดีต

2. อโหสิกมฺมํ นตฺถิ กมฺมวิปาโก ได้แก่ กรรมที่ไม่ก่อให้เกิดผล เช่น กิริยาจิต แม้จะทำสักเท่าไหร่ก็ตาม ก็เป็นกิริยาไปหมด ไม่ก่อวิบาก ไม่ก่อให้เกิดผล จึงเป็นอโหสิกรรม ข้อนี้หมายถึงปัจจุบัน

3. อโหสิกมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก ได้แก่ ผลกรรมในชาติปัจจุบันไม่มีแล้ว เช่น องคุลีมาลสร้างกรรมด้วยการฆ่าคน ผลของกรรมที่ฆ่ามนุษย์นั้นไม่ส่งผลได้ เพราะต่อมา ได้เป็นพระอรหันต์แล้ว ไม่มีภพ ไม่มีชาติ คือไม่ต้องเกิดอีกแล้ว กรรมนั้นก็ไม่มีผู้สนอง จึงเป็นอโหสิกรรมไป ข้อนี้หมายถึงอนาคต (พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมมาจารย์ (นิรันดร์ อภิปุญโญ), 2563, หน้า 96-97)

สรุปว่า คนที่ทำกรรมด้วยเจตนานั้นย่อมสร้างวิบาก คือ ผลของกรรม ให้แก่ตนทั้งสิ้น จะหนักหรือเบาก็ไม่สามารถยกเลิกวิบาก หรือผลกรรมนั้นได้ ทำได้แค่เลื่อนเวลาให้ผลของกรรมออกไปเท่านั้น เช่น น้ำเกลือในแก้วนั้นเป็นกรรมชั่ว แต่เมื่อเราเติมน้ำเปล่าลงไปเรื่อย ๆ โดยเปลี่ยนจากแก้วเป็นตุ่ม และอื่น ๆ น้ำเกลือก็จะจางจนหมด แค่ความเค็มสำหรับการรับรู้ด้วยลิ้นของเรานั้น ความเค็มของน้ำเกลือก็ยังคงอยู่ไม่หายไปไหนกรรมชั่วก็เช่นกัน ถ้าเราทำความดีเติมลงไปให้มากขึ้นเรื่อย ๆ กรรมชั่วนั้นก็จะไม่ให้ผลกรรม ที่ไม่แสดงผลนี้ คือ อโหสิกรรม (พระมหายิ่งสันต์ ภทฺราภิสิทฺธิ, 2564, หน้า 39) หากเมื่อใดเราเลิกคำความดีและสะสมกรรมชั่ว ความชั่วนั้นก็จะแข็งแรงและให้ผลชั่ว

แก่เราได้ ในกฎแห่งกรรมนั้น ผู้ที่กระทำจะไม่เอาเรื่อง ไม่ถือโทษ แต่กระบวนการของกรรม และการให้ผลของกรรมนั้นก็ยังสามารถดำเนินไป

2.3.5 กรรมจัดตามหน้าที่ (กิจจตุกกะ)

กิจจตุกกะ หมายถึง หน้าที่ของกรรม โดยการจำแนกตามหน้าที่ มี 4 อย่าง ดังนี้

1) ชนกกรรม หมายถึง กรรมที่นำไปสู่การปฏิสนธิที่เป็นวิบาก ซึ่งเป็นกรรมโดยเจตนาในด้านที่เป็นกุศลหรืออกุศล ทั้งในขณะปฏิสนธิและกรรมในชีวิต คือ มีหน้าที่รับผิดชอบต่อจิตและกรรมที่ก่อขึ้นทั้งขณะปฏิสนธิและในกาลก่อน สรุปหน้าที่ของชนกกรรมที่เป็นกุศลชนกกรรมและอกุศลชนกกรรมมี ดังนี้

(1) ทำให้วิบากจิตและกัมมชรูปเกิดขึ้น ได้แก่ สัตว์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในปฏิสนธิกาล ชนกกรรมทำให้เกิดเป็นสัตว์นรก เปรต มนุษย์ หรือเทวดา เป็นต้น ชนกกรรมที่นำให้เกิดได้นี้ ส่วนมากเป็นกรรมที่ครบองค์แห่งกรรมบถ ถ้าเป็นอกุศลกรรมบถ ก็นำเกิดในอบายภูมิ ถ้าเป็นกุศลกรรมบถก็นำเกิดในสุคติภูมิ

(2) ทำให้วิบากจิตและกัมมชรูป เกิดขึ้นในปวัตติกาล ได้แก่ทำให้เกิดตา หู จมูก อวัยวะน้อยใหญ่ ตลอดจนการได้ยินเป็นต้น กรรมที่นำให้เกิดในปวัตติกาลนี้จะเป็นกรรมที่ครบองค์แห่งกรรมบถหรือไม่ก็ตาม ย่อมให้ผลได้ทั้งนั้นเช่น วิมาน อันเป็นที่อยู่ของเทวดา ของพรหม หรือเครื่องทรมานพวกสัตว์นรกก็จัดเป็นกัมมปัจจยอุตุชรูป ที่เกิดจากชนกกรรมด้วยเหมือนกัน (สุเทพ ปิ่นนิล, 2549)

2) อุปถัมภกกรรม หมายถึง กรรมที่มีหน้าที่ช่วยอุดหนุนการให้ผลของกรรมอื่น กรรมที่เกิดจากกุศลก็จะนำส่งให้ดียิ่งขึ้น กรรมที่เกิดจากอกุศลก็จะนำส่งให้ผลเลวร้ายต่ำทรามลง สามารถสรุปได้เป็น 3 ข้อ ดังนี้

(1) ช่วยอุดหนุน ส่งเสริมชนกกรรม ที่ยังไม่มีโอกาสให้ผล ให้มีโอกาสส่งผล

(2) ช่วยอุดหนุน ส่งเสริมชนกกรรม ที่กำลังให้ผลอยู่นั้น ให้มีกำลังส่งผลนั้นยิ่งขึ้นไป

(3) ช่วยอุดหนุน รูปนามที่เป็นวิบากของชนกกรรม ให้เจริญและตั้งอยู่ได้นาน

3) อุปปีฬกกรรม หมายถึง กรรมที่เบียดเบียนกรรมอื่นที่เป็นสภาพที่ไม่ตรงกับตน และเบียดเบียนรูปนามที่เกิดจากชนกกรรมอื่น การเบียดเบียนนี้ เมื่อสรุปแล้วมี 3 ประการคือ

(1) เบียดเบียนขัดขวางชนกกรรม เพื่อไม่ให้มีโอกาสส่งผล

(2) เบียดเบียนชนกกรรมที่มีโอกาสส่งผลอยู่แล้ว ให้กำลังน้อยถอยลงได้ผลเต็มที่

(3) เบียดเบียนผลที่ได้รับอยู่ คือรูปนามที่เกิดจากชนกกรรมนั้น ให้เสื่อมถอย ไม่ให้เจริญ (อง.ติก. 34/473/130) ต่อไปหรือไม่ให้ตั้งอยู่ได้นาน มี 2 อย่าง ดังนี้

(3.1) กุศลอุปปีฬกกรรมเบียดเบียนรูปนามที่เกิดจากอกุศลชนกกรรม ตัวอย่าง ที่ปรากฏในคัมภีร์สุตตันตปิฎก ขุททกนิกายธรรม คาถาธรรมบท เรื่องเพชฌฆาตเคราแดง ได้กล่าวว่า จอมเพชฌฆาตเคราแดง ที่รับราชการเป็นเพชฌฆาต สังหารนักโทษที่ได้รับโทษประหารตามหน้าที่เขาทำอาชีพนี้มาตลอดทั้งชีวิต ครั้นครบอายุเกษียณอายุราชการออกแล้ว ได้ประกอบกุศลกรรม คือ การถวายภัตตาหารแก่พระสารีบุตร ซึ่งเพิ่งออกจากสมาบัติมาบิณฑบาต ด้วยอานิสงส์แห่งการถวายทานเป็นเลิศแด่พระสงฆ์ผู้ออกจากสมาบัติ ทำให้เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว แทนที่จะไปเกิดที่นรกเพราะฆ่ามนุษย์ แต่กลับไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต เพราะจิตตอนใกล้จะจุติตอนนั้นเป็นจิตของผู้บรรลุธรรมอนุโลมญาณ และระลึกถึงแต่กรรมดี คือ ถวายทานอันเลิศแก่พระสารีบุตร (ขุ.ธ.อ.41/418)

(3.2) อกุศลอุปปีฬกกรรมเบียดเบียนรูปนามที่เกิดจากกุศลชนกกรรม ตัวอย่างเช่น มนุษย์เกิดมา ร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ ไม่มีโรคภัยเบียดเบียน แต่ด้วยผู้นั้นได้สร้างบาปกรรม กระทำทุจริต ฆ่าสัตว์ มีการเสพสุรา เล่นการพนันอยู่เป็นประจำ ต่อมาภายหลัง มีโรคภัยเบียดเบียน บางก็มีสติฟั่นเฟือน หรือเกิดความวิบัติเกิดขึ้นในชีวิต จะกระทำการใดก็มีอุปสรรคมาขัดขวาง มีแต่เรื่องที่ทำให้เดือดร้อนใจต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นเพราะอำนาจของอกุศลอุปปีฬกกรรม ที่ตนได้กระทำไว้เข้ามาเบียดเบียนรูปนามที่เกิดจากชนกกรรม ซึ่งมีสภาพที่ตรงกันข้ามกับตนเอง ดังตัวอย่างในอดีตกาลที่ปรากฏอยู่ในพระสุตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เรื่องสุนักขัตตสูตร ซึ่งแสดงตัวอย่างในอดีตกาล ที่ปรากฏมีเรื่องย่อดังนี้ว่า

“สุนักขัตตะเป็นโอรสของพระเจ้าลิจฉวีบุตรองค์หนึ่ง ในอดีตชาติเขาเคยเป็นนักบวชบำเพ็ญทุกรกิริยามาก่อน ทำให้ชาตินี้มีอุปนิสัยเลื่อมใสการบำเพ็ญทุกรกิริยา พระสุนักขัตตะไปกราบทูลพระศาสดา เพื่อขอเรียนวิชาทิพยโสต แต่พระศาสดาทรงทราบว่า ในอดีตชาติพระสุนักขัตตะเคยใช้ไม้ตีหูพระภิกษุรูปหนึ่งจนหูหนวก ด้วยบุรพกรรมนั้นพระสุนักขัตตะจึงไม่มีหูทิพย์ พระพุทธองค์จึงไม่ทรงสอน แต่พระสุนักขัตตะกลับคิดว่า พระศาสดาไม่สอนเพราะความริษยาตนเอง ที่มีเชื่อกษัตริย์เช่นพระศาสดา พระสุนักขัตตะจึงตัดสินใจลาสิขาแล้วกับไปนับถือพวกเดียร์ถีย์ตามเดิม เมื่อลาสิขาแล้ว ก็ได้แสวงหาศาสดาอื่น ในที่สุดจึงได้ไปสู่สำนักของนิครนถนาฏบุตร ซึ่งเป็นเดียรถีย์ภายนอกพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดมิจฉาทิฏฐิในใจ เมื่อเสียชีวิตด้วยความมิจฉาทิฏฐิ จึงเป็นผลทำให้ไปเกิดในนรก” (ม.อุ.22/79/118) ทั้งนี้เพราะอำนาจของอุปปีฬกกรรมฝ่ายอกุศลเข้าไปเบียดเบียน จึงทำให้กลายเป็นคนไร้วาสนา ไม่สามารถบรรลุธรรม และพลาดต่อการบรรลุมรรคนิพพาน คือ เป็นธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนา

4) อุปฆาตกรรม เป็นกรรมที่มีหน้าที่ตัดกรรมอื่น และวิบากกรรมอื่นไปจนสิ้น ซึ่งจะต่างจากอุปปีฬกกรรม การตายเพียงเพื่อบิดเบือนกรรม ส่วนอุปฆาตกรรมนั้นเป็นกรรมชนิดหนึ่งที่จะตัดกรรมอื่นออกไปได้อย่างแน่นอน กรรมไม่ได้ผลเสมอไป ถ้าตัดวิบากกรรมนั้นก็หมายความว่าร่างกาย

ของบุคคล หรือส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกายจะหายไปตลอดชีวิตของเขาหรือตัดชีวิตของผู้นั้นโดยสิ้นเชิง การตัดรอนกรรมของอุปฆาตกรรม กล่าวโดยสรุปแล้วมี 4 ประการ ดังนี้

(1) กุศลอุปฆาตกรรม ตัดรอนกุศลชนกกรรม เช่น ผู้ที่ทำทานกุศลและมหัคคตกุศลไว้ดีแล้ว ต่อมาได้มีการฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จนสามารถบรรลุธรรมสุงสูดความเป็นพระอรหันต์ ทานและกุศลที่ได้ทำไว้ไม่สามารถส่งผลให้ท่านไปเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาได้อีก เพราะด้วยอำนาจแห่งอรหันตมรรคนั้นเป็นกุศลอุปฆาตกรรม ตัดกุศลชนกกรรมอื่น ๆ ไม่ได้มีโอกาสส่งผลต่อไปได้อีก

กุศลอุปฆาตกรรม ตัดรูปนามที่เกิดจากกุศลชนกกรรม เช่น ฆราวาสผู้มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาปรารถนาความหลุดพ้นจากวัฏฏะ จึงได้ปฏิบัติวิปัสสนากรรม เพื่อชำระขัดเกลากิเลสให้หลุดจากใจ จนสามารถบรรลุถึงความเป็นอรหัตผล ในขณะที่ยังเป็นฆราวาสอยู่ ถ้าไม่บวชภายใน 7 วัน ผู้นั้นจะต้องเสียชีวิตเสีย หรือปรินิพพานภายใน 7 วันเช่นกัน ด้วยเหตุเพราะว่าอำนาจของ อรหันตมรรค อรหันตผลมีคุณอันประเสริฐไม่คู่ควรกับเพศฆราวาส แสดงให้เห็นว่าอรหันตมรรคกุศลกรรมเป็นอุปฆาตกรรมที่ตัดรูปนามความเป็นมนุษย์ อันเกิดจากกุศลชนกกรรมมิให้มีโอกาสส่งผลต่อไปได้อีก

(2) กุศลอุปฆาตกรรม ตัดรอนอกุศลชนกรรม เช่น พระองคุลีมาล ก่อนจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ได้เคยฆ่าคนไว้มาก ย่อมเป็นอกุศลชนกกรรมนำไปเกิดในนิรยภูมิแน่นอน ครั้นได้พบพระพุทธเจ้าและได้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ด้วยอำนาจอรหันตมรรคกุศลกรรม ซึ่งเป็นกุศลอุปฆาตกรรมตัดอกุศลชนกกรรมที่ได้ทำในภพนี้และภพก่อน มิให้มีโอกาสส่งผลตลอดไป กุศลอุปฆาตกกรรม ตัดรูปนามที่เกิดจากอกุศลชนกกรรม

(3) อกุศลอุปฆาตกกรรม ตัดรอนอกุศลชนกกรรมและนามรูปที่เป็นอกุศลวิบาก เช่น ด้วยวิบากกรรมที่ได้ทำไว้ส่งผลให้ปัจจุบันเกิดเป็นสุนัข ด้วยวิบากทำให้ถูกรถชนตายอีก เพราะอกุศลนั้นตามมาทัน โดยทำหน้าที่เป็นอุปฆาตกรรม ทำให้รูปนามขาดเสีย ไม่สามารถรับผลของกรรมนั้นต่อไปได้อีก

(4) อกุศลอุปฆาตกกรรม ตัดรอนกุศลชนกกรรม เช่น พระเทวทัตได้พัฒนารากฐานของการทำสมาธิ เพื่อให้การทำสมาธิอภิญญาเสร็จสมบูรณ์แล้ว ต่อมาได้กระทำโลหิตตุปบาทและสังฆเภท อันเป็นอนันตริยกรรม เป็นกรรมที่ไม่มีที่สิ้นสุด ครั้นเมื่อตายลง พระเทวทัตก็ต้องไปเกิดในขุมนรกอเวจี และทนทุกข์สิ้นกาลนาน เพราะอกุศลอุปฆาตกรรม ตัดมหัคคตกุศลชนกกรรม มิให้มีโอกาสไปเกิดในพรหมโลก ซึ่งถือว่าเป็นการตัดรอนกรรมต่าง ๆ ไม่ให้เกิดขึ้น อีกตัวอย่างเช่น พระเจ้าอชาตศัตรู ได้เคยกระทำบาปกระทำผิดปิตุฆาตกรรม เมื่อได้สดับรับฟังพระธรรมเทศนาก็ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ เหตุเพราะอำนาจของอกุศลอุปฆาตกกรรม ตัดรอนให้พระเจ้าอชาตศัตรูเมื่อสวรรคตลง ก็ได้ไปเกิดเป็นสัตว์นรกในโลหกุมภี

2.3.6 กรรมจัดตามลำดับการให้ผลความรุนแรง (ปากทานปริยายจตุกกะ)

ประเภทของกรรมว่าโดยระดับการให้ผลของกรรม จะเป็นกรรมฝ่ายกุศลกรรม หรืออกุศลกรรมก็ตาม ที่หมู่สัตว์ได้กระทำลงไปแล้ว ย่อมเป็นผู้ได้รับผลของกรรมกนั้น ๆ กรรมกล่าวโดยระดับผลของกรรม คือ ปากทานปริยายจตุกกะ ซึ่งมีทั้งหมด 4 ข้อด้วยกัน อธิบายรายละเอียด ดังนี้

1) ครุกรรม หมายถึง เจตนาจงใจกระทำเป็นกรรมให้ผลหนัก ด้วยเพราะเป็นกระทำที่เจตนารุนแรง พระพุทธศาสนาได้อธิบายไว้ เป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายกุศลกรรม และฝ่ายอกุศลกรรม

ครุกรรมฝ่ายกุศล

(1.1) มัคคตะกุศล 9 ประการ เรียกว่า กุศลกรรมฝ่ายดี หมายถึง บุคคลใดผู้มีปัญญาเล็งเห็นภัยในวัฏสงสาร เห็นโทษอันน่ากลัวของนรกอเวจี มีความปรารถนาที่จะบรรลุธรรมอันประเสริฐยิ่งกว่าเทวดา ใคร่อย่างจะไปเสวยอยู่ในพรหมสมบัติ ชั้นพรหมโลก ด้วยเจริญวิปัสสนากรรมในระดับอุกฤษฏ์ จนบรรลุฌานต่าง ๆ ไปตามลำดับตั้งแต่ปฐมฌานเป็นต้น มัคคตะกุศล แบ่งเป็นรูปกุศล 5 และอรูปกุศล 4 ดังนี้

รูปกุศล 5 ประการ ดังนี้

(1) ปฐมฌานกุศล ประกอบด้วย วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

(2) ทุติยฌานกุศล ประกอบด้วย ปีติ สุข เอกัคคตา

(3) ตติยฌานกุศล ประกอบด้วย สุข เอกัคคตา

(4) จตุตถฌานกุศล ประกอบด้วย อุเบกขา เอกัคคตา

(5) ปัญจมฌานกุศล เอกัคคตา อารมณ์ตั้งมั่นเป็นหนึ่งเดียว

อรูปกุศล 4 ประการ ดังนี้

(1) อากาสานัญจายตนฌานกุศล ความว่างเปล่า ไม่สิ้นสุดในอารมณ์

(2) วิญญาณัญจายตนฌานกุศล ความว่างเปล่าระดับนามธาตุ ในแบบอายตนะภายนอกและภายในไม่กระทบกันจนเกิดวิญญาณธาตุกับอารมณ์

(3) อากิญจัญญายตนฌานกุศล การไม่มีอะไรเลยในอารมณ์

(4) เนวสัญญานาสัญญายตนฌานกุศล จะกล่าวว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีก็ไม่ใช่ มีความว่างเปล่าว่าไม่มีอะไรเลย

ครุกรรมฝ่ายอกุศล

(2.1) นิยตมิจฉาทิฐิ คือ ความเห็นผิด เช่น เชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้น ไม่ใช้ผลที่สืบเนื่องมาจากเหตุผลของการทำดีหรือทำชั่ว เหตุเพราะมีความคิดเป็นมิจฉาทิฏฐิ จึงถือว่ามีโทษมาก ในพระอภิธรรม ธรรมสังคณี ได้กล่าวว่า “ธรรมชาติที่ชื่อว่า มิจฉาทิฏฐิ เพราะอรรถว่าเห็นผิดโดยความไม่ถือเอาตามความเป็นจริง มิจฉาทิฏฐินั้นมีความเห็นวิปริต เป็นลักษณะโดยนัยเป็นอาทิว่า ทาน

ที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล ดังนี้ ชื่อว่ามีโทษน้อย และมีโทษมากเหมือนสัมผัปปลาปะ อีกอย่างหนึ่ง อนิยตฉาทิฏฐิมีโทษน้อย นิยตมิจฉาทิฏฐิมีโทษมาก (อภิ.สงฺ.อ.75/296)

(1.2) อนันตริยกรรม คือ กรรมก่อให้เป็นบาปที่หนัก สัตว์ทั้งหลายที่กระทำกรรมนี้ ย่อมได้ผลในสิ่งนั้นในทันที ซึ่งจำแนกหลักกรรมนี้ 5 เภท ดังนี้

(1) ปิตุฆาต คือ ฆ่าบิดา

(2) มาตุกรรม คือ ฆ่ามารดา

(3) อรหันตฆาต คือ ฆ่าพระอรหันต์

(4) โลหิตุปบาท คือ ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงพระโลหิตห้อขึ้นไป

(5) สังฆเภท คือยุยงสงฆ์ให้แตกกัน

2) อาสันนกรรม ในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ได้กล่าวถึงความหมายของอาสันนกรรมไว้ว่า “กรรมที่ระลึกก็ดี ในเวลาใกล้ตาย ชื่อว่า อาสันนกรรม ผู้ที่ใกล้ตายนั้นอาจจะระลึกถึง หรือทำกรรมใด การได้อาเสวนะบ่อย ๆ พ้นจากกรรม 3 เหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นด้วยกรรมนั้นเอง” (ขุ.ป.อ 69/421) กล่าวคือ กรรมที่ระลึกถึงสิ่งดีและไม่ดี ในเวลาใกล้ตายซึ่งแบ่งได้ทั้งกุศลกรรมและอกุศลรรม เช่น ขณะมีชีวิตอยู่เป็นผู้ประกอบอาชีพล่าสัตว์ เพื่อนำมาเป็นอาหาร และขายเป็นการกระทำที่เป็นบาป ด้วยผลวิบากกรรมจึงทำให้เขาล้มป่วยด้วยโรคร้าย ครั้งเมื่อถึงเวลาแห่งชีวิตจะจบสิ้นลง จิตน้อมระลึกได้ว่า ในครั้งหนึ่งในร่วมทำบุญหล่อพระประธาน ทำให้จิตรู้สึกเบิกบานปีติ ในบุญที่กระทำไว้จึงเกิดเป็นสุขในขณะจิตที่ใกล้ตาย ในส่วนของอกุศลกรรม เช่น ตลอดชีวิตเป็นผู้มีจิตตั้งมั่นในพระพุทธศาสนา ประกอบกุศลด้วยการทำทาน ร่วมทำบุญทอดกฐินผ้าป่า อยู่เป็นประจำ แต่เป็นผู้มีปกติวิสัยด้วยโทสะเป็นอารมณ์ วาระสุดท้ายของชีวิตมาถึง เกิดโทสะความโกธร ในจิตใจตนเองนึกระลึกถึงแต่เรื่องที่ไม่พอใจ จิตตอนนั้นย่อมเศร้าหมองความสงบของจิตจึงหมดไป ด้วยอำนาจโทสะจึงไม่สามารถระลึกถึงบุญที่ตนเองให้ทำไว้

การกระทำดีหรือไม่ดีนั้น ครั้นเมื่อเวลาใกล้ตาย ชื่อว่า อาสันนกรรม ท่านอธิบายขยายความว่า กรรม คือ การกระทำสิ่งที่ดี หรือกระทำสิ่งที่ไม่ดีในเวลาใกล้ตาย เพื่อความเข้าใจในเรื่องนี้ก่อนอื่นขอให้ท่านผู้ที่มีปัญหาทั้งหลายทราบว่า อาสันนกรรมนี้ เมื่อจะแบ่งเป็นฝ่ายใหญ่ ๆ ก็จะมีอยู่ 2 ฝ่าย ด้วยกัน คือ อาสันนกรรมฝ่ายกุศล และอาสันนกรรมฝ่ายอกุศล (พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), 2527, หน้า 137)

ดังที่กล่าวมา จึงอาจกล่าวได้ว่า อาสันนกรรมเกิดขึ้น 3 วิธีการ ดังนี้

(1) ได้ทำกรรมนั้นไว้ก่อนตาย ดังปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เรื่องมัฏฐกุณฑลีที่ได้เห็นพระพุทธเจ้าก่อนตายแล้ว ยังปิติให้ให้ไปเกิดในสวรรค์ (ขุ.ธ.อ.40/41)

(2) ได้ประสบเหตุการณ์ก่อนตาย ดังปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เรื่องพระติสสเถระ ที่ได้เกิดเป็นเล็น เพราะก่อนตายยังห่วงจีวรที่พี่สาวถวายไว้ (ขุ.ธ.อ.42/381)

(3) ได้ระลึกถึงกรรมที่ตนได้ทำไว้แล้ว ในขณะที่กำลังจะตาย ดังปรากฏในเรื่องนางมัลลิกาเทวี ที่เสพเมถุนกับสุนัข และนางระลึกได้ในขณะกำลังจะสิ้นพระชนม์ (ขุ.ธ.อ.42/167)

3) อาจิณณกรรม หมายถึง การกระทำในสิ่งที่ดีและไม่ดีอยู่เสมอ หรือกระทำบ่อยๆ เป็นสิ่งที่ได้สะสมไว้อยู่เป็นประจำ อาจิณณกรรมนี้มีพลังน้อยกว่าครุกรรมมาก คือ เมื่อผลกรรมของครุกรรมยังไม่หมด ผลวิบากอาจิณณกรรมก็ยังไม่แสดงผล ซึ่งเป็นทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรม เช่น อาจิณณกรรมฝ่ายกุศล หมายถึง ความดีต่าง ๆ แต่ยกเว้นครุกรรมและอาสันนกรรม มี 2 ประการ ดังนี้

(1) อาจิณณกรรมฝ่ายกุศลที่ทำบ่อย ๆ หมายถึง กรรมที่กระทำกุศลอยู่เป็นประจำ เช่น สวดมนต์ไหว้ เจริญวิปัสสนากรรมฐาน หรือรักษาศีลอยู่เป็นนิจ แม้แต่เป็นผู้มีเมตตาคอยแสวงหาให้ความช่วยเหลือแก่ผู้คนยากไร้

(2) อาจิณณกรรมฝ่ายกุศลที่ทำเพียงครั้งเดียวแต่ระลึกถึงบ่อยครั้ง หมายถึง กรรมที่ผู้กระทำได้กระทำเพียงครั้งเดี่ยว แต่มีความเบิกบานจิตใจระลึกถึงเมื่อไหร่ก็เกิดปีติเป็นสุข เช่น เคยช่วยเหลือคนที่กำลังจะเสียชีวิต เคยสร้างอุโบสถ์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาแก่พระพุทธศาสนา

อาจิณณกรรมฝ่ายอกุศล หมายถึง ความชั่วต่าง ๆ แต่ยกเว้นครุกรรมและอาสันนกรรม มี 2 ประการ ดังนี้

(3) อาจิณณกรรมฝ่ายอกุศลที่ทำบ่อย ๆ หมายถึง การกระทำชั่วอยู่เป็นประจำ เช่น มกมุ่นอยู่ในอบายมุข เสพสมของมึนเมา ชอบเล่นการพนัน เป็นต้น

(4) อาจิณณกรรมฝ่ายอกุศลที่ทำเพียงครั้งเดียวแต่นึกถึงบ่อย ๆ หมายถึง การกระทำชั่วเพียงครั้งเดียวแต่ทำให้เป็นเหตุให้ต้องระลึกถึงอยู่เป็นนิจ เพราะไม่สามารถหักห้ามจิตใจได้ที่จะไม่ให้ระลึกถึง เท่ากับเป็นการสร้างกำลังความชั่วให้มากขึ้น ดังนั้น จึงเรียกว่าเป็นอาจิณณกรรมประเภทหนึ่ง

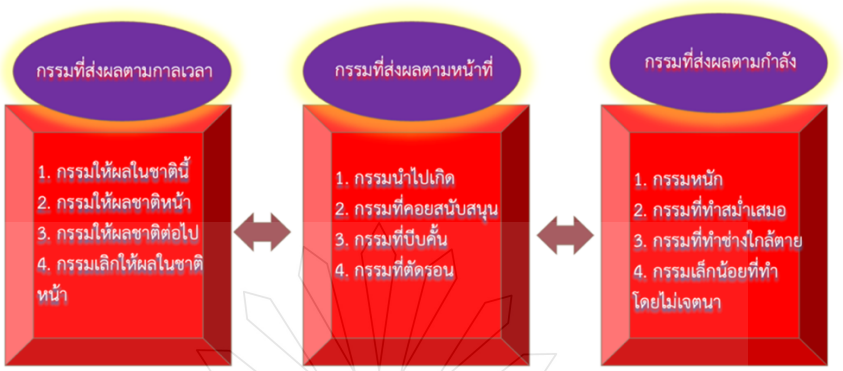
4) กตัตตากรรม ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ใช้คำว่า กฏัตตาวาปนกรรม โดยความหมายของกฏัตตาวาปนกรรมว่า เป็นกรรมนอกเหนือจากกรรมทั้ง 3 ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ ถ้าบุคคลทำโดยไม่รู้ชื่อว่า กฏตตาวาปนกรรม กรรมนั้นอำนวยวิบากเป็นบางครั้ง เพราะไม่มีกรรมอื่นเข้ามาแทรก เหมือนท่อนไม้ ที่คนบ้ากว้างไป จะตกไปที่ไม่มีจุดหมายฉันนั้น (องฺ.ติก.อ.34/129) กล่าวคือ อันสัตว์บุคคลพึงได้กระทำแล้วในทางกุศลกรรมและอกุศลกรรม ไม่รวมครุกรรม อาสันนกรรม อาจิณณกรรม กระทำโดยไม่ได้เจตนาไม่จงใจ ที่จะกระทำแต่เป็นกรรมสักแต่ว่าทำ ซึ่งมีลักษณะเป็นกรรมที่ไม่สมบูรณ์มีกำลังที่อ่อน มี 2 ประการ ดังนี้

(1) กตัตตากรรมฝ่ายดี หมายถึง กุศลกรรมที่ได้เคยกระทำไว้ในภพก่อน ที่คอยติดตามให้ผล เรียกว่า อปราปริยเวทียกรรม คือ กุศลกรรมที่ได้ทำในภพนี้โดยไม่เต็มใจทำ จึงทำให้ไม่สามารถจัดเป็นครุกรรม อาสันนกรรมและอาจิณณกรรมได้

(2) กตัตตากรรมฝ่ายชั่ว หมายถึง อกุศลกรรม ที่เรียกว่า อปราปริยเวทียกรรม คือ อกุศลกรรมที่ได้ทำในภพนี้ ซึ่งไม่สามารถจัดเป็นครุกรรม อาสันนกรรมและอาจิณณกรรมได้ เหมือนกับกัตตตากรรมฝ่ายดี เช่นกัน

การกระทำใด ชื่อว่ากรรม ที่สักว่ากระทำลงไปด้วยความเป็นกรรมแล้ว กรรมที่สักว่าจะทำลงไปแล้ว เรียกชื่อว่า กตัตตากรรมนี้ หมายเอากุศลกรรม และอกุศลกรรมที่สัตว์ และบุคคลได้ทำมาแล้วในภพก่อน คือ ชาติปางก่อน ได้แก่ อปราปริยเวทนียกรรม อย่างหนึ่งอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า กตัตตากรรม ซึ่งหมายเอากุศลกรรมและอกุศลกรรมอย่างสามัญที่สัตว์ และบุคคลพากันกระทำไว้ภพปัจจุบัน คือ ในชาตินี้ ที่ยังไม่เข้าถึงครุกรรม อาสันนกรรมและอาจิณณกรรม เป็นการกระทำโดยธรรมดา หากผู้กระทำไม่ได้เจตนา หรือไม่ได้ตั้งใจอย่างเต็มที่คล้ายกับว่าไม่เต็มใจ (พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), 2527, หน้า 185)

ดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่า กรรมตามที่พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวไว้ หรือเรียกว่า กรรม 12 ซึ่งแสดงให้ชัดถึงการให้ผลของกรรม ว่าเมื่อใดที่ได้กระทำกรรมนั้นไว้ จะเป็นบุญหรือเป็นผลของกรรมย่อมให้ผลแน่นอน และการให้ผลของกรรมมีความซับซ้อนยากที่จะเข้าใจนอกจากพระตถาคตเท่านั้นที่ทราบว่า การให้ผลเป็นอย่างไร แต่ทราบได้ ณ เบื้องต้นว่า ผลของกรรมนั้นมีการจำแนก เป็น 3 ระดับ คือ การให้ผลตามกาลเวลา หมายความว่า กรรมจะส่งผลตามภพชาติในแต่ละภพ อาจจะภพต่อไปหรือภพเบื้องหน้า กรรมให้ผลตามหน้าที่ หมายความว่า ลักษณะกรรมมีความเที่ยงแท้ มีความรับผิดชอบของการส่งแสดงผลกรรม และกรรมที่ส่งผลตามกำลัง หมายความว่า กรรมชนิดนี้จะให้ผลเทียบเท่ากับกำลังของกรรมที่ได้กระทำไว้ โดนการจำแนกตามลักษณะกรรมต่าง ๆ ซึ่งสามารถอธิบายสรุปได้ตามภาพดังนี้

ภาพที่ 2.6 การส่งผลของกรรม

2.3.7 กรรมอันเป็นไปให้เกิดผลตามแดน

การเกิดของหมู่สัตว์ไม่ได้ยุติอยู่แค่ชาติหนึ่ง หรือการตายของหมู่สัตว์ไม่ได้ตายแล้วสูญแต่ยังสืบต่อดุจก้านบัว เมื่อหักก้านเสียย่อมมีใยบัวพันโยงใย สัตว์ทั้งหลายตั้งใจกระทำซึ่งกรรมสะสมไว้จึงเป็นผู้ที่ได้รับในฐานะผู้กระทำ และนำส่งให้เป็นไปเกิดตามแดน เพราะวิบากผลแห่งกรรมนี้ มีผลปรากฏอยู่ในภพภูมิ ซึ่งตามพระพุทธศาสนาได้กำหนดเป็นผลกรรมที่นำสัตว์ไปเกิดตามแดนต่าง ๆ ซึ่งเป็นแดนแสดงผลของกรรม กล่าวอธิบายได้ 3 แดน ดังนี้

1. กามาจรภูมิแดน กรรมที่เป็นกุศล ระดับกามวจร กรรมอันเป็นฝ่ายบุญชั้นกามาพจร ซึ่งเป็นตัวการบันดาลกรรมวิบาก คือ ให้ผลเป็นความสุข เมื่อจะกล่าวโดยอำนาจแห่งกรรมทวาร คือเหตุให้เกิดการกระทำแล้ว มีอยู่ 3 ประการ ดังนี้

1) กายกรรม ได้แก่ กุศลที่เกิดทางกายทวาร

2) กุศลวจีกรรม ได้แก่ กุศลที่เกิดขึ้นทางวจีทวาร

3) กุศลมโนกรรม ได้แก่ กุศลที่เกิดขึ้นทางมโนทวาร (พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), 2527, หน้า 501)

กามาจรกุศลกรรม ซึ่งเป็นกรรมดีงาม หรือกรรมฝ่ายบุญ ที่จำแนกเป็นบุญกิริยาวัตถุ 10 ย่อมให้กำเนิดในกามสุคติภพ 7 (คือ มนุษย์ และสวรรค์ 6) วิบากหรือผลแห่งกามาจรกุศลกรรมนั้นย่อมอำนวยความสุขความเจริญให้แก่บุคคลที่เป็นเจ้าของกรรมทั้งปัจจุบันและชาติต่อไป ก็ผลวิบากแห่งกามาจรกุศลกรรมในชาติต่อไปนั้น เป็นสภาพชักนำบุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมให้ไปถือปฏิสนธิในกามาสุคติภูมิ) ซึ่งผลแห่งกามาวจรกุศลกรรมมีประการใด ก็วิบากหรือผลแห่งกามาวจรกุศลกรรมนั้นย่อมอำนวยความสุขความเจริญ ให้แก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรม ทั้งในปัจจุบันชาติและในชาติต่อ ๆ ไป (พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), 2527, หน้า 501-504)

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่รู้แล้ว ย่อมไม่กล่าวความสิ้นสุดแห่งกรรมที่สัตว์ตั้งใจกระทำสั่งสมขึ้น ก็วิบากนั้นแลอันสัตว์ผู้ทำ พึงได้เสวย ในปัจจุบัน ในอัตภาพถัดไป หรือในอัตภาพต่อ ๆ” (องฺ.ทสก.38/196/481) จากพระดำรัสจะเห็นได้ว่า เมื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งย่อมกระทำกรรมใส่ตนไว้แล้ว ย่อมมีผลวิบากเป็นสิ่งชักนำพาให้ไปอุบัติในสุคติภโลกสวรรค์ หรือเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า “กามาสุคติภูมิ” ได้สมควรแก่กรณีเมื่อเขาผู้นั้นตายไปแล้ว กรณีที่กามาวจรภูมิ (พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), 2527, หน้า 507)

ซึ่งมีผลวิบากชักนำบุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรม แรงของกามาวจรกุศล ย่อมส่งผลวิบากอันเป็นสุขความเจริญให้เกิดแก่บุคคลผู้เป็นเจ้ากรรม โดยการชักนำบุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมนั้น ให้ไปอุบัติเกิดตามสมควรแก่กำลังกรรมของตน ซึ่งสัตว์ทั้งหลายที่เกิดในภูมินี้ย่อมมีความยินดีพอใจ ในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ให้ไปอุบัติเกิดในโลกสวรรค์ หรือกามาสุคติภูมิทั้งหลาย (พระพัฒนะ ธมฺมสาโร, 2557, หน้า 72) ซึ่งหมายถึงเทวภูมิ และมนุสสภูมินี้นั้น ซึ่งกล่าวอธิบายโดยสรุปได้ 7 ภูมิ ดังนี้

1) มนุสสภูมิ หรือโลกมนุษย์ หมายถึง โลกที่เราอาศัยอยู่นั้นเอง มนุษย์ถือว่าเป็นสิ่งที่รู้จักคิดวิเคราะห์แยกแยะ รู้ว่าสิ่งใดประโยชน์ และสิ่งใดไม่มีประโยชน์ และยังเป็นผู้ที่สามารถฝึกฝนให้มีจิตใจที่กล้าแข็งได้ทั้งในฝ่ายดี และฝ่ายไม่ดี เช่น สามารถฝึกปฏิบัติในการพัฒนาจิตใจ ด้วยการศึกษาหรือเลือกปฏิบัติตามพุทธวิธีทางพระพุทธศาสนา จนสามารถก้าวผ่านพ้นจากวัฏฏะได้ และในทางกลับกันก็สามารถเลือกที่กระทำในผลที่เป็นโทษ เป็นพิษภัยให้กับตนเอง และผู้อื่น เช่น การทำปาณาติบาต เป็นต้น

2) จาตุมหาราชิกาภูมิ หรือสวรรค์ชั้นจตุมหาราชิกา หมายถึง ภูมิที่เป็นที่อยู่ของทวยเทพ ซึ่งมีท้าวจตุมหาราชเป็นอธิบดีปกครองอยู่ 4 องค์ ดังนี้

(1) ท้าวธตรฐมหาราช ซึ่งท่านปกครองอยู่ด้านทิศตะวันออก มีหมู่เทพที่ภายใต้การปกครองของท่าน เรียกว่า “คนธรรพ์”

(2) ท้าววิรุฬหกมหาราช ซึ่งท่านปกครองอยู่ด้านทิศใต้ มีหมู่เทพที่ภายใต้การปกครองของท่าน เรียกว่า “กุมภัณฑ์”

(3) ท้าววิรูปักษ์มหาราช ซึ่งท่านปกครองอยู่ด้านทิศตะวันตก มีหมู่เทพที่ภายใต้การปกครองของท่าน เรียกว่า “นาค”

(4) ท้าวเวรมหาราช หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ท้าวเวสสุวรรณ” ซึ่งท่านปกครองอยู่ด้านทิศเหนือ มีหมู่เทพที่ภายใต้การปกครองของท่าน เรียกว่า “ยักษ์”

3) ดาวติงสาภูมิ หรือสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีท้าวสักกะ หรือพระอินทร์เป็นผู้ปกครอง

4) ยามาภูมิ หรือสวรรค์ชั้นยามา มีท้าวสุมายะเป็นผู้ปกครอง

5) ดุสิตาภูมิ หรือสวรรค์ชั้นดุสิต มีท้าวสันดุสิต เป็นผู้ปกครอง

6) นิมมานรตีรภูมิ หรือสวรรค์ชั้นนิมมานรตี มีท้าวนิมมิตะเป็นผู้ปกครอง

7) ปรนิมนิตวสวัตตีภูมิ หรือสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัสดี มีท้าวนิมมิตะเป็นผู้ปกครอง (พระทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), 2557, หน้า 599)

เทวภูมิ หรือสวรรค์นี้ เป็นโลกที่เต็มไปด้วยความสุข ปราศจากความทุกข์ความเดือดร้อนโดยสิ้นเชิง เป็นโลกที่มากไปด้วยความสุขในโลกีย์อารมณ์ยิ่งกว่าโลกไหน ๆ เป็นโลกทิพย์เป็นที่อาศัยของผู้มีกายทิพย์ ตลอดเวลาที่อาศัยอยู่ในโลกนี้ไม่ต้องประกอบอาชีพการงานอันใดทั้งสิ้น มีแต่ความสนุกสนานเพลิดเพลินไปด้วยโลกีย์อารมณ์ คือ กามคุณ 5 ทุกวันเวลา เพราะฉะนั้นจึงเรียกภูมินี้อย่างรวม ๆ ว่า เทวภูมิ คือ ภูมิเป็นที่อยู่ของกายทิพย์ ซึ่งเกิดจากผลวิบากแห่งกามาวจรกุศลกรรมนั้น ย่อมอำนวยความสุข

ดังตัวอย่าง ผลวิบากกามาจรกุศลกรรม ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ กล่าวสรุปได้ว่า “ท่านขี่ช้างใหญ่เผือกปลอดเป็นช้างอุดมแวดล้อมไปด้วยหมู่อัปสร เที่ยวไปตามอุทยาน ต่าง ๆ ทำให้สว่างไปทั่วทิศ เพราะบุญอะไรท่านถึงเป็นเช่นนี้ ฯลฯ และวรรณะของท่านจึงสว่างไสวไปทุกทิศ เทพบุตร ก็พยากรณ์ปัญหาของกรรมที่มีผลอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าเกิดเป็นมนุษย์เป็นอุบาสกของพระผู้มีจักษุ เป็นผู้งดเว้นจากปาณาติบาต งดเว้นจากอทินนาทานในโลก ไม่ดื่มน้ำเมา ไม่กล่าวเท็จ และยินดีด้วยภรรยาของตน มีจิตเลื่อมใส ได้ถวายทานอย่างไพบูลย์ด้วยความเคารพ เพราะบุญนั้นวรรณะของข้าพเจ้าจึงสว่างไสวไปทั่วทิศ (ขุ.วิมาน.อ.45/491)

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

> “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ เพราะเหตุแห่งสมบัติแห่งการงานทางกาย 4 อย่าง อันมีความตั้งใจเป็นกุศล เพราะเหตุแห่งสมบัติแห่งการงานทางวาจา 4 อย่าง อันมีความตั้งใจเป็นกุศล หรือเพราะเหตุแห่งสมบัติแห่งการงานทางใจ 4 อย่าง อันมีความตั้งใจเป็นกุศล” (อง.ทสก.38/195/479)

สรุปว่า กามาจรกุศลกรรม คือ เกิดจากผลที่เกิดจากการประพฤติทางกาย 3 ทางวาจา 4 ทางใจ 3 หรือส่งเคราะห์ลงได้ที่กุศลกรรมบท 10 มีสาระสำคัญ คือ ทางแห่งการประพฤติดี ซึ่งมีอยู่ 10 ประการ และย่อมให้ผลเป็นบุญกุศล ทำหน้าที่บันดาลผลวิบากให้ไปอุบัติเกิด ในสุคติโลกสวรรค์ตามสมควรแก่กรรมของแต่ละบุคคลที่กระทำไว้ สรรพสัตว์ทั้งหลายล้วนแล้วมีกรรมเป็นของ ๆ ต้นผลของกรรมที่กระทำไว้ตามคติสมบัติตามทางดำเนินนำพาไปสู่ภพภูมิต่าง ๆ หรือกล่าวได้ว่า ลักษณะของชีวิตในแต่ละชาติจะเป็นอย่างไร ก็ขึ้นอยู่ที่ผลวิบากของกรรมทั้งหมด

2) รูปาวจรภูมิแดน หมายถึง แดนที่เกิดจากผลกรรมที่เป็นกุศล ระดับรูปวจร คือ รูปฌาน 4 หรือ 5 ของผู้ยังไม่บรรลุพระอรหันตผล ย่อมทำให้เกิดในรูปภพ กล่าวคือ เป็นการบำเพ็ญสมถกรรมฐานจนถึงขั้นบรรลุฌาน เป็นฝ่ายกุศลกรรม (พระพัฒนะ ธมฺมสาโร, 2557, หน้า 74)

รูปาวจรกุศลกรรม เป็นฝ่ายกุศลชั้นรูปาวจรนี้ เป็นกรรมที่มีอำนาจยังกรรมวิบากเป็นความสุขอันสุขุมประณีตให้เกิดแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรม โดยการชักนำบุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมนั้นให้ไปอุบัติเกิดตามสมควรแก่กำลังของตน ในพรหมสถานอันเป็นรูปภูมิ ให้บังเกิดแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรม บุคคลใดก็ตามเมื่อมีความพยายามประกอบกรรมอันเป็นกุศลนั้นย่อมจะได้รับผลของกรรมอันเป็นกุศลชั้นสูงสุดจนสำเร็จเป็นรูปาวจรกุศลกรรม แล้วบุคคลนั้นย่อมจะได้รับผลแห่งกรรมดีชั้นสูงสุด เมื่อถึงชีพิตักษัยตายจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมจักถูกวิบากแห่งรูปาวจรกุศลกรรม เข้าถึงหน้าที่ ให้เข้าไปเกิดเป็นพรหมวิเศษเสวยสมบัติเป็นสุขอยู่ ณ รูปภูมิ คือ พรหมโลกต่าง ๆ ตามอำนาจกรรมที่ทำไว้ (พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), 2527, หน้า 676)

เมื่อบุคคลผู้มีจิตศรัทธาในพระพุทธศาสนามีจิตที่ตั้งมั่น โดยการปฏิบัติด้วยการบำเพ็ญเจริญสมถกรรมฐาน ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องมือในการบำเพ็ญ หรือเรียกว่า หลักการเจริญสมถกรรมฐานเป็นอุบายให้เกิดความสงบทางใจ มี 40 กอง โดยผู้ฝึกปฏิบัติเลือกปฏิบัติตามจริตของตน จนสำเร็จได้บรรลุฌาน ทั้ง 4 ดังนี้

1. ปฐมฌาน หรือฌาน 1 เป็นหนึ่งในรูปฌาน 4 จะปรากฏเมื่อบุคคลสงัดจากกามสงัดจากอกุศลธรรม มีวิตก วิจาร ปีติ สุข อันเกิดแต่วิเวกอยู่ เป็นขั้นระดับฌานที่ละองค์ (นิวรณ์) 5 คือ ฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ (ความง่วงเหงาหาวนอน) อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) (ม.มู.19/499/283)

ธรรมในปฐมฌาน คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข จิตเตกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ กำหนดได้ตามลำดับบท รู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้นตั้งอยู่ และถึงความดับ รู้ชัดว่า ธรรมที่ไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมเสื่อมไป ไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสไม่อาศัย ไม่พัวพัน พ้นวิเศษแล้ว พรากได้แล้วในธรรมนั้น ๆ มีใจอันกระทำให้ปราศจากเขตแดนได้แล้วอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดออกยิ่งขึ้นไปอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ผู้ที่ทำเครื่องสลัดออกนั้นให้มากก็มีอยู่ (ม.ม.อ.22/194)

2. ทุติยฌาน หรือฌาน 2 มีองค์ 3 คือ ปีติ สุข เอกัคคตา มีความผ่องใสแห่งจิตในภายในเป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะวิตกวิจารสงบไป ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีปีติและสุข เกิดแต่สมาธิอยู่ ซึ่งทำกายนี้แหละให้ชุ่มชื่นเอิบอิ่มซาบซ่าน ด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ ไม่มีเอกเทศไหน ๆ แห่งกายของเราทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิจะไม่ถูกต้อง (ม.ม.อ.20/29)

ธรรมในทุติยฌาน คือ ความผ่องใสแห่งใจภายใน ปีติ สุข จิตเตกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ กำหนดได้ตามลำดับบท รู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และถึงความดับ รู้ชัดว่า ธรรมที่ไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมเสื่อมไป ไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสไม่อาศัย ไม่พัวพัน พ้นวิเศษแล้ว พรากได้แล้วในธรรมนั้น ๆ มีใจอันกระทำให้ปราศจากเขตแดนได้แล้วอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดออกยิ่งขึ้นไปอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ผู้ที่ทำเครื่องสลัดออกนั้นให้มากก็มีอยู่ (ม.ม.อ.22/194)

3. ตติยฌาน หรือฌาน 3 มีองค์ 2 คือ สุข เอกัคคตา การทำกายนี้ให้ชุ่มชื่นเอิบอิ่มซาบซ่านด้วยสุขอันปราศจากปีติ ไม่มีเอกเทศไหน ๆ แห่งกายทั่วทั้งตัวที่สุขปราศจากปีติจะไม่ถูกต้อง แม้ข้อนี้ก็เป็นสมาธิประการหนึ่ง เป็นผู้วางเฉย เพราะหน่ายปีติ มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย เข้าตติยฌานที่พระอริยะเรียกว่า ผู้วางเฉย มีสติ อยู่ เป็นสุขอยู่ (ม.ม.22/157/196)

ธรรมในตติยฌาน คือ อุเบกขา สุข สติ สัมปชัญญะ จิตเตกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการกำหนดได้ตามลำดับบท รู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และถึงความดับ รู้ชัดว่า ธรรมที่ไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมเสื่อมไป ไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสไม่อาศัย ไม่พัวพัน พ้นวิเศษแล้ว พรากได้แล้วในธรรมนั้น ๆ มีใจอันกระทำให้ปราศจากเขตแดนได้แล้วอยู่ย่อมรู้ชัดว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดออกยิ่งขึ้นไปอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ผู้ที่ทำเครื่องสลัดออกนั้นให้มาก ก็มีอยู่ (ม.ม.22/157/194)

4. ทุติยฌาน หรือฌาน 4 มีองค์ 2 คือ อุเบกขา เอกัคคตา ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุข ละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ (ม.ม.อ.20/29)

ธรรมใน จตุตถฌาน คือ อุเบกขา อทุกขมสุขเวทนา ความไม่คำนึงแห่งใจ เพราะบริสุทธิ์แล้ว สติบริสุทธิ์ จิตเตกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ กำหนดได้ตามลำดับบท รู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และถึงความดับ รู้ชัดว่า ธรรมที่ไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมเสื่อมไป ไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสไม่อาศัย ไม่พัวพัน พ้นวิเศษแล้วพรากได้แล้วในธรรมนั้น ๆ มีใจอันกระทำให้ปราศจากเขตแดนได้แล้วอยู่ (ม.ม.22/158/194)

ดังตัวอย่างที่ปรากฏ ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ เวรัญชกสูตร ได้แสดงให้ทราบถึงการประพฤติปฏิบัติสร้างกุศลกรรมอย่างสม่ำเสมอ เมื่อสิ้นชีพย่อมมีความเป็นอันเดียวกันกับเหล่าทวยเทพในชั้นต่าง ๆ ดังใจความสำคัญว่า “พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าผู้ที่ประพฤติถูกต้อง ประพฤติเรียบร้อย พึงหวังว่า ไฉนหนอ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ขอให้เราพึงเข้าถึงความเป็นพวกเดียวกันกับพวกเทพชั้นปริตตสุภา... ชั้นอัปปมาณสุภา... ชั้นสุภกิณหา... ชั้นเวหัปผลา... ชั้นอวิหา ... ชั้นอตัปปา... ชั้นสุทัสสา .ชั้นสุทัสสี... ชั้นอกนิฏฐา....ชั้นผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนะ.....ชั้นผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ... ชั้นผู้เข้าถึงอากิญจัญญาตนะ....ชั้นผู้เข้าถึงเนวสัญ ญานาสัญญายตนะเถิด ก็ข้อ

ที่เบื้องหน้าตายเพราะกายแตก เขาพึงเข้าถึงความเป็นพวกเดียวกันกับหมู่เทพชั้นปริตตสุภา ฯลฯ ชั้นผู้เข้าถึง เนวสัญญา นาสัญญายตนะนี้ ย่อมเป็นไปได้นั้น เพราะเหตุไร ? เพราะเขาเป็นผู้ ประพฤติถูกต้อง ประพฤติเรียบร้อย” (ม.มู.19/491/275)

จากข้อความจะเห็นว่า ผลวิบากของกรรม ในกามาจรกุศลกรรม ดังความว่า รูปาวจรกุศลกรรม เป็นกรรมฝ่ายกุศลชั้นรูปาวจรนี้ เป็นกรรมที่มีอำนาจยังกรรมวิบาก เป็นความสุขอันสุขุมประณีตในรูปภูมิ ให้บังเกิดแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรม

สรุปว่า รูปาวจรกุศลกรรม คือ บุคคลที่มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เจริญปฏิบัติด้วยสมถกรรมฐานจนถึงขั้นบรรลุฌาน เป็นกรรมทางฝ่ายกุศล ซึ่งมีอำนาจบันดาลให้ผู้ที่เป็นเจ้าของกรรมอันเป็นความสุขอันประณีต ผลวิบากแห่งกรรมนี้ จึงชักนำให้ไปเกิดอุบัติตามสมควรแก่กำลังตามพรหมสถาน อันเป็นรูปภูมิ 16 ภูมิ

3) อรูปาวจรภูมิแดน กรรมที่เป็นกุศล ระดับอรูปวจร คือ อรูปฌาน 4 ของผู้ยังไม่บรรลุพระอรหันตผล ย่อมทำให้เกิดในอรูปภพ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), (2564, หน้า 333) เป็นกรรมฝ่ายกุศลกรรมขั้นสูงสุดในโลกียะแห่งนี้ เมื่อบุคคลผู้มีความตั้งใจในการประพฤติปฏิบัติกรรมอันเป็นกุศลชั้นสูงสุด หรือการเจริญสมถกรรมฐานสูงสุด อรูปาวจรกุศลกรรมย่อมทำหน้าที่บันดาล ผลวิบากอันเป็นปรากฏให้มีสุขอันประณีตวิเศษสุด ให้เกิดแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรม โดยผู้เป็นเจ้าของกรรมได้สำเร็จเป็นอภิญญาลาภีบุคคล และชักนำให้อุบัติไปเกิดตามสมควรแก่กำลังของตนในพรหมสถานอันเป็นอรูปภูมิ ทั้ง 4 ซึ่งเป็นที่อยู่ของอรูปพรหม คือ พรหมที่ไม่มีรูปกาย มีแต่จิตใจอย่างเดียว (พระพัฒนะ ธมฺมสาโร, 2557, หน้า 78)

ผลแห่งอรูปาวจรกุศลกรรมย่อมจะชักนำพาบุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมให้ได้ถือปฏิสนธิในพรหมสถานอันเป็นอรูปภูมิทั้ง 4 ภูมิ ดังมีข้อความสำคัญ ดังนี้

1. อากาสัญจายตนภูมิ อรูปภพพรหมโลกแห่งนี้ ล้วนแต่เป็นผู้เคยเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูง ได้บรรลุอากาสัญจายตนอรูปฌาน สำเร็จเป็นอรูปาวจรกุศลชั้นที่ 1 มาแล้วทั้งสิ้น จึงมาปฏิสนธิด้วยอากาสัญจายตนวิบากจิต สถิตเสวยสุขแสนจะประณีตละเอียดอ่อนหนักหนา

2. วิญญาณัญจายนภูมิ อรูปภพพรหมโลกแห่งนี้ ล้วนแต่เป็นผู้เคยเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูง ได้บรรลุวิญญาณัญจายนภูมิอรูปฌาน สำเร็จเป็นรูปาวจรกุศลกรรมชั้นที่ 2 มาแล้วทั้งสิ้น จึงได้มีโอกาสมาปฏิสนธิด้วยวิญญาณัญจายนวิบากจิต สถิตเสวยสุขแสนอันประณีตละเอียดอ่อนนักหนา

3. อากิญจัญญายตนภูมิ อรูปภพพรหมโลกแห่งนี้ ล้วนแต่เป็นผู้เคยเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูง ได้บรรลุอากิญจัญญายตนภูมิอรูปฌาน สำเร็จเป็นรูปาวจรกุศลกรรมชั้นที่ 3 มาแล้วทั้งสิ้น จึงได้มีโอกาสมาปฏิสนธิด้วยอากิญจัญญายตนภูมิวิบากจิต สถิตเสวยสุขแสนอันประณีตละเอียดอ่อนนักหนา

4. เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ อรูปภพพรหมโลกแห่งนี้ ล้วนแต่เป็นผู้เคยเจริญสมถกรรมฐานชั้นสูง ได้บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ อรูปฌาน สำเร็จเป็นรูปาวจรกุศลกรรมชั้นที่ 3 มาแล้วทั้งสิ้น จึงได้มีโอกาสมาปฏิสนธิด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิวิบากจิต สถิตเสวยสุขแสนอันประณีตละเอียดอ่อนนักหนา (พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), 2527, หน้า 732-734)

“บุคคลนั้นผู้ยังดำรงอยู่ ผู้น้อมแล้ว ในอากิญจัญญายตนสมาบัติ เป็นต้น นั้นเป็นไปในเบื้องหน้า ผู้ที่เกิดในอากิญจัญญายตนภพว่า มีความเพลิดเพลินเป็นเครื่องประกอบ” (ขุ.สุ.อ.47/811-812) จากพระดำรัสจะเห็นว่า ผู้ทีมีกุศลเจตนาในการสร้างกุศลกรรมด้วยการเจริญสมถกรรมฐานอย่างสม่ำเสมอ เมื่อสิ้นชีพล่วงแล้วนั้นย่อมอุบัติ ในอรูปาวจรภูมิ ดังความสำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ความว่า “อรูปาวจรภูมิเป็นไฉน ? ธรรม คือ จิตละเจตสิก ของบุคคลผู้เข้าสมาบัติ ของบุคคลผู้เกิดในพรหมโลก หรือของท่าน ผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน อันนับเนื่องในโอกาสนี้ ข้างล่างตั้งแต่เทวดาผู้เข้าถึงชั้นอากาสานัญจายตนภพ ตลอดนี้ไปจนถึงเทวดาผู้เข้าถึงชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนภพ ข้างบนเป็นที่สุด นี้ชื่อว่า อรูปาวจรภูมิ” (ขุ.ป 68/174/812)

สรุปว่า อรูปาวจรกุศลกรรม คือ กรรมที่เกิดจากผู้ที่บำเพ็ญตนด้วยการเจริญสมถกรรมฐานและย่อมมีผลของกรรมตามที่ผู้เป็นเจ้าของกรรมนำไปสู่ในอรูปพรหม กล่าวคือ กรรมนี้ เป็นความสุขที่เกิดด้วยความประณีตสูงสุด และย่อมชักนำให้ไหเกิดในพรหมสถาน อันเป็นอรูปภูมิ 4 ภูมิ คือ อากาสานัญจายตนภูมิ วิญญานัญจายนภูมิ อากิญจัญญายตนภูมิ เนวสัญญานาสัญญา ยตนภูมิ

ดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่า กรรมวิบาก หรือผลแห่งกรรมนี้ กามาวจรกุศลกรรม รูปาวาจรกุศลกรรม และอรูปาวจรกุศลกรรม ซึ่งมีหน้าที่ให้ผลวิบากแก่ผู้เป็นเจ้าของกรรม โดยมีการให้ผลที่แตกต่างกันไป คือ อกุศลกรรม ย่อมให้ผลวิบากทำให้ผู้ที่เป็นเจ้าของกรรมเป็นทุกข์ โดยการชักนำไปสู่อบายภูมิทั้ง 4 กามาวจรกุศลกรรม ย่อมให้ผลวิบากทำให้ผู้ที่เป็นเจ้าของกรรมเป็นสุข โดยการชักนำไปอุบัติกามสุคติสถาน 7 ภูมิ รูปาวจรกุศลกรรม ย่อมให้ผลวิบากทำให้ผู้ที่เป็นเจ้าของกรรมเป็นสุขอันประณีตแต่ย่อมชักนำให้ไปอุบัติในพรหมสถาน อันเป็นรูปภูมิ 16 ภูมิ และอรูปาวจรกุศลกรรม ย่อมให้ผลวิบากทำให้ผู้เป็นเจ้าของกรรม เป็นสุขอันประณีตวิเศษสุดแก่เจ้าของกรรม

โดยการชักนำไปอุบัติในพรหมสถาน อันเป็น อรูปภูมิ 4 ภูมิ ตามที่กล่ามา กรรมที่ให้ผลนำไปเกิดตามภพ ซึ่งมีอนิสงส์ที่ยิ่งใหญ่ สามารถดลบันดาลกรรมวิบาก หรือผลแห่งกรรมให้เกิดขึ้น ในฐานะที่เป็นชาวพุทธที่นับถือพระพุทธศาสนา ขอจงพิจารณาดูเถิดว่า เราเกิดมาในชาตินี้ด้วยกรรมอะไร อดีตกาลที่ผ่านมา และในปัจจุบันเราประสบการณ์ที่ดีและร้ายด้วยอำนาจแห่งกรรมอะไร หากจะพิจารณาด้วยปัญญาก็จะทราบชัดถึงกรรมของตนเองได้เป็นอย่างดี เพราะเหตุว่าสัตว์โลก

ทั้งหลายมีกรรมเป็นของ ๆ ตน ย่อมจักหนีกรรมไม่พ้นไม่กรรมใดก็กรรมหนึ่งแน่นอนตราบเท่าที่ยังว่าเวียนวนอยู่ในสังสารวัฏ ซึ่งสามารถอธิบายสรุปได้ตามภาพดังนี้

ภาพที่ 2.7 กรรมที่เกิดตามแดน

2.4 ผลแห่งกรรม

ความสำคัญของกรรมตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เมื่อท่านทำกรรมชั่วหรือกรรมชั่ว ให้ผล ดังที่ได้อธิบายไว้แล้วใน กรรม 12 และสาเหตุและต้นกำเนิดการเกิดกรรม

ผลแห่งกรรม คือ ผลโดยตรงของกรรม ผลดีผลร้ายที่เกิดแก่ตน คือ เกิดขึ้นในกระแสสืบต่อแห่งชีวิตของตน อันเป็นไปตามกรรมดี กรรมชั่วที่ตนได้ทำไว้ มีความต่างจากผลที่ เรียกชื่ออย่างอื่น เช่น ผลพ่วง ผลพลอยได้ ผลข้างเคียง หรือผลสืบเนื่อง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2563, หน้า 404)

คำว่า “ผล” หมายถึง ผลิตผล ผลที่ เกิดขึ้น ผลที่เกิดขึ้นจากเหตุ หมายถึง ผลที่เกิดจากกรรมที่ทำไว้ก่อน ไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วล้วนมีวิบาก คือ ผลทั้งสิ้น โดยกรรมดีมีวิบากเป็นสุข กรรมชั่วมีวิบากเป็นทุกข์ ผลที่เกิดจากการกระทำทั้งกรรมดี หรือกรรมชั่ว อันที่บุคคลได้กระทำไว้ตั้งแต่อดีต หรือ ณ ปัจจุบันก็ตาม เมื่อกระทำแล้วตนนี้แหละย่อมรับผลสืบเนื่องติดกันไปทุกภพทุกชาติ จวนจนกว่าวิบากกรรมเหล่านั้นหมดสิ้นไปตามการกระทำของบุคคลนั้น ๆ (พระธรรมกิติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2551, หน้า,954) การให้ผลของกรรม ที่แสดงให้ทราบถึงความแน่นอนของกรรมที่ว่าเมื่อมีกรรมผลย่อมเกิดเป็นวิบาก ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวแสดงให้ทราบถึงสาระสำคัญ

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

> “ดูก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วง เป็นคนเหี้ยมโหด มีมือเปื้อนเลือดหมกมุ่นในการประหัตประหารไม่เอ็นดู ในเหล่าสัตว์มีชีวิต เขาตายไปจะเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พรั่งพร้อมสมาทานไว้อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีอายุสั้น ดูก่อนมาณพ ปฏิปทาเป็นไปเพื่อมีอายุสั้นนี้ คือ เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วง เป็นคนเหี้ยมโหด มีมือเปื้อนเลือดหมกมุ่น ในการประหัตประหารไม่เอ็นดูในเหล่าสัตว์มีชีวิต” (ม.อุ 23/582/232)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า หลักความจริงความเป็นธรรมชาติของกรรม เปรียบประดุจดังผู้บัญชาการ ดำรงซึ่งความยุติธรรมอย่างไม่เอนเอียง การสิ่งใดที่หมู่สัตว์ได้กระทำล่วงแล้ว การสิ่งนั้นย่อมให้ผล และคอยติดตามเฝ้าดู ตามวาระของผลวิบากจากกระทำของบุคคลนั้น ๆ เป็นสิ่งมหัศจรรย์นอกเหนือวิสัยของสัตว์โลกที่จะทราบได้ นอกจากพระตถาคตเท่านั้น ที่หยั่งรู้ผลของกรรมวิบากของหมู่สัตว์ทั้งหลาย เป็นหลักของเหตุผลที่แสดงให้ทราบได้ว่า วิถีการดำเนินชีวิตของหมู่สัตว์ตราบใดอำนาจของกรรมยังไม่หมด ก็ยังต้องได้รับผลอยู่เรื่อยไป

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้ ทำบาปกรรมแม้เล็กน้อย บาปกรรมนั้นก็นำเขาเข้านรก ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ ทำบาปกรรมเพียงเล็กน้อย เช่นนั้นแหละ บาปกรรมนั้นย่อมให้ผลทันตาเห็น”(องฺ.ติก.34/540/492) จากพระดำรัสจะเห็นว่า ผลแห่งอกุศลกรรมย่อมทำให้สัตว์ทั้งหลายได้รับทุกข์ ส่วนวิบาก คือ ผลแห่งกรรมย่อม ทำให้สัตว์ทั้งหลายได้รับความสุข กรรมวิบากหรือผลแห่งกรรมนั้น ย่อมมีพฤติการณ์แตกต่างกันไปเป็นหลายประเภท สุดแต่ว่าจักบันดาลเกิดขึ้นมาจากกรรมอะไร หมายความว่า ถ้าเป็นกรรมที่เกิดจากกรรมฝ่ายอกุศล ก็ย่อมจักมีพฤติการณ์ยังบุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมให้ได้รับแต่ความทุกข์ความเดือดร้อน ตรงกันข้าม คือ ถ้าเป็นกรรมวิบาก ที่เกิดขึ้นจากกรรมฝ่ายกุศล ก็ย่อมจักมีพฤติการณ์ยังบุคคล ผู้เป็นเจ้าของกรรมให้ได้รับความสุขความเจริญ (พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), 2527, หน้า 430)

กรรมวิบาก คือ ผลแห่งกรรม เมื่อกล่าวถึงเรื่องกรรมวิบากหรือผลแห่งกรรมนี้ ย่อมทำให้เกิดความรู้สึกสับสนแลดูยุ่งยากและซับซ้อน ซึ่งยังเป็นเรื่องที่หลายกรณีที่มนุษย์เราทุกยุคทุกสมัย ต่างยังลังเลสงสัยอยู่ตลอด ดังตัวอย่าง ของพระเจ้ามิลินท์ ในมูลเหตุของความสงสัยเรื่องกรรมวิบากนี้อยู่ที่ไหน จึงได้ตรัสถามพระนาคเสน ดังความว่า “ข้าแต่พระนาคเสมผู้มีปรีชาญาณ มหาชนทั้งปวงในโลกนี้กระทำกุศลกรรมก็ดี อกุศลกรรมก็ดี กรรมวิบากคือผลแห่งกรรมนั้น ไปอยู่ที่ไหน” ท่านพระนาคเสนองค์อรหันต์เถรเจ้า ได้สดับปัญหาแห่งองค์สมเด็จพระราชาธิบดี ดังนั้น จึงพลันถวายวิสัชนาว่า

“ขอถวายพระพรบพิตร พระราชสมภาร ปวงมหาชนในโลกนี้ กระทำการอันเป็นกุศลกรรมและอกุศลกรรม หรือที่เรียกกันว่ากระทำการอันเป็นบุญและเป็นบาปแล้ว วิบากแห่งกรรมนั้นจะได้ตั้งอยู่ไหนก็หามิได้ มีปกติ ติดตามตัวบุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมนั้นไป ประดุจเงาย่อมมีปกติ ติดตามบุคคลไปเสมอฉันได้ บุญและบาปอันเป็นวิบากแห่งกรรมก็ย่อมจะติดตามผู้กระทำไป จะได้ตั้งอยู่ในที่ใดที่หนึ่งก็หามิได้ ขอถวายพระพร” (มิลินฺท 2/24)

ครั้นต่อมาความสงสัยของพระเจ้ามิลินท์ยังมิได้สิ้นสุด พระองค์จึงตรัสถามต่อว่า ดังความว่า “ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าไม่สามารถจะชี้วัดที่อยู่ของกรรมวิบากได้จริง ๆ หรือ แล้วโยมจะรู้ได้อย่างไรเล่าว่า กรรมที่บุคคลพากันกระทำอยู่เสมอในโลกนี้ ผลของกรรมไปอยู่เสียที่ไหน ถ้าพระผู้เป็นเจ้าชี้ให้ดูตัวกรรมวิบาก หรือผลแห่งกรรมได้จะเป็นการดี” แต่คำตอบของท่านพระนาคเสนก็ไม่สามารถตอบชี้วัดได้ และได้อุปมาเปรียบผลของกรรมปานดุจรุกขาลดาวัลย์ทั้งหลายที่ยังไม่ได้ออกผลก็ยากที่จะหาเจอได้ และได้กล่าวต่อ ดังความว่า “บพิตรพระราชสมภาร พระองค์ไม่ทรงสามารถที่จะชี้ซึ่งต้นไม้ที่ยังไม่ได้ผิดดอกออกผล มีแต่ต้นเปล่าว่า ดอกผลแห่งต้นไม้นั้นมันหลบซ่อนอยู่ที่ไหนได้ อุปมานี้ก็เป็นประการใด อาตมานี้ก็มิอาจที่จะชี้ซึ่งตัวกรรมวิบากแห่งบุคคลผู้กระทำกรรมทั้งหลายว่ากรรมวิบากหรือผลแห่งกรรมนั้น ๆ ไปตั้งอยู่ในที่นั้น ๆ ได้ จะได้ก็แต่เพียงว่า เมื่อบุคคลกระทำการอันใดลงไปแล้ว กรรมวิบากหรือผลแห่งกรรมนั้นก็จะติดตาม ผู้เป็นเจ้าของกรรมเรื่อยไปและเรื่อยไปต่อเมื่อใดการได้โอกาสแล้ว จึงจะปรากฏออกมาให้ผลแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรม เปรียบเหมือนดอกและผลแห่งต้นไม้ เมื่อถึงฤดูกาลได้โอกาส แล้วจึงจะโผล่ผิดออกมาให้เห็นฉะนั้น” (มิลินฺท 2/24)

ดังข้อความที่พระเจ้ามิลินท์ได้แสดงการถามกับท่านพระนาคเสน จะเห็นว่า อำนาจแห่งกรรมเกิดขึ้นได้ ก็เกิดจากเมื่อเจตนาได้กระทำแล้ว ทั้งกุศลกรรม และอกุศลกรรม เป็นกรรมที่คอยติดตามคอยส่งผล จึงกล่าวได้ว่า เมื่อมีกรรม ย่อมมีผล เมื่อมีผลจึงย่อมมีเหตุ เป็นเช่นนี้ หลักการให้ผลของกรรมจึงเป็นกฎที่แน่นอนในแง่ของการให้ผล มิเลือกชั้นวรรณะ หรือแม้แต่ผู้ที่ก้าวล่วงพ้นจากวัฏฏะแล้ว

ดังตัวอย่าง เรื่อง “บุพกรรมของพระมหาโมคคัลลานะ” แม้ท่านเป็นอัครสาวกเบื้องซ้ายของพระโคตมพุทธเจ้า เป็นพระอสีติมหาสาวกผู้เป็นเอตทัคคะในด้านผู้มีฤทธิ์มาก คู่กับพระสารีบุตรผู้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา แต่ท่านก็ไม่สามารถหลบหนีการให้ผลของกรรมได้ ในอดีตชาติท่านได้สร้างกรรมในการทุบตีผู้เป็นบิดามารดา ครั้นตายไปจึงต้องไปชดใช้กรรมในนรกอเวจี มาถึงชาติปัจจุบันด้วยเศษกรรมท่านโดนพวกเดียรถีย์ทุบตีท่านจนกระดูกแตก (ขุ.ธ.อ.42/95)

ดังนั้น เมื่อบุคคลใดกระทำกรรมไว้ จะเป็นกรรมดีก็ตาม กรรมชั่วก็ตาม เขาผู้นั้นต้องได้รับผลแห่งกรรมนั้น ๆ แต่เนื่องจากกรรมบางอย่าง หรือการกระทำบางครั้งคราวไม่มีผลปรากฏชัดในทันที สำหรับผู้ที่ยังไม่เข้าใจ จึงทำให้ยากที่จะเข้าใจหรือรับรู้ได้ หรือแม้แต่การมองเห็นในตัวกรรมให้รู้ชัดได้

2.4.1 ระดับการให้ผลของกรรม

การให้ผลแห่งกรรม จึงมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับน้ำหนักในเจตนาที่กระทำ และผลของกรรม ซึ่งสามารถกล่าวจำแนกเป็นระดับผลของกรรมที่เกิดขึ้น อาจแบ่งได้เป็น 2 ระดับ อธิบายรายละเอียดดังนี้

1) ระดับผลภายนอก คือ สิ่งที่ตนเองและบุคคลอื่นสามารถมองเห็นได้หรือเข้าใจได้ง่ายตามสามัญเพราะเป็นวัตถุสิ่งของหรือสิ่งที่เป็นสมมุติ เช่น ลาภ ยศ สรรเสริญ รวมถึงความเพลิดเพลินจากของเจริญใจทั้งปวง และสังคมเป็นอีกส่วนหนึ่งที่มีอิทธิพลทางหน้าตาทางสังคม เพราะความเกื้อหนุนของทรัพย์ที่มีทำให้เป็น ในตรงข้ามกัน ความเสื่อมลาภ สิ้นยศ ถูกตำหนิติฉินนินทา ชีวิตมีปัญหาต่าง ๆ เข้ามารุมสุมประแดประดังเข้ามาจนเป็นทุกข์ หรือโรคภัยเบียดเบียน ต้องพลัดพรากจากปิยชนมีบุตร ภรรยาสามีเป็นต้น

ความเชื่อของบุคคลในสังคมปัจจุบันเชื่อว่า ลาภ ยศ สรรเสริญ สุขนั้นเกิดจากผลของกรรมดีที่ได้กระทำไว้ในอดีต และเชื่อว่า ความเสื่อมลาภ สิ้นยศ ถูกตำหนิติเตียนนินทา ก็จากผลกรรมชั่วที่ได้กระทำไว้ส่งผลมา แต่ในชีวิตปัจจุบันที่ได้เห็น ๆ กันอยู่หามิได้เป็นอย่างเช่นที่เชื่อตามนั้น ลาภที่ได้มาอาจเกิดขึ้นเพราะทุจริตประกอบอาชีพในทางที่ผิด ได้ยศถาบรรดาศักดิ์เพราะเป็นคนชอบประจบสอพลอ หรือได้เพราะอาศัยความเป็นพวกเดียวกันที่อคติเป็นนิสัย ความสุขความเพลิดเพลินนั้นมีหลายวิธีตามแต่ความชอบของบุคคล แต่เมื่อสิ่งใดไม่ได้ดังใจที่ปรารถนาไว้ก็จะรู้สึกเป็นทุกข์

ความว่า เสื่อมลาภ เสื่อมยศ ถูกนินทา ทุกข์ก็มีนัยเดียวกันกับฝ่าย ลาภ ยศ คือ อาจเกิดขึ้นเพราะการทำดีหรือทำชั่วก็ได้ ตัวอย่างเช่น มีจิตใจที่เป็นกุศลด้วยการบริจาคทรัพย์เป็นจำนวนเงินที่มาก ทำให้ทรัพย์ของเขาต้องลดลง แบบนี้จะเรียกว่าเลื่อมลาภได้หรือไม่ คนที่ตั้งใจทำงานมาโดยตลอดแต่กับทำงานผิดพลาดเพียงครั้งเดียวทำให้ แต่กับทำให้โดนถอดยศเสีย หรือคนทำดีกับถูกใส่ร้าย เพราะอคติจงใจที่จะใส่ร้าย คนดีอาจประสบทุกข์ก็ได้ เพราะความทุกข์ที่ต้องเลี้ยงดูแลบุตรให้เติบโตให้ได้รับการศึกษาที่ดี จึงเป็นความลำบากทางกาย ซึ่งท่านเรียกว่า ความทุกข์ที่ต้องลงทุน ผลภายนอกจึงมีความเป็นไปไม่เที่ยงแท้แน่นอน จะถือเอาผลภายนอกมาเป็นเครื่องตัดสินผลของกรรมเห็นว่าจะยิ่งทำให้สับสน เพราะบางคราวผลที่เกิดขึ้นก็เห็นสมควรว่าเป็นกรรม แต่ในบางคราวผลของกรรมที่เกิดขึ้นก็ไม่เห็นสมควรว่าเป็นกรรมเท่าที่บุคคลจะมองเห็นได้ในระยะสั้น

2) ระดับผลภายใน คือ ผลที่เกิดแก่จิตใจของผู้กระทำ ซึ่งเป็นผลที่แสดงให้เห็นแน่นอนว่าเกิดจากการทำความดี ผู้ที่ได้กระทำความดี ย่อมส่งผลทำให้เป็นผู้มีจิตใจสูง จิตใจผ่องใสเบิกบานเพราะด้วยความสุขของกรรมดี ในส่วนความชั่วผู้ที่ได้กระทำแล้ว ย่อมเป็นผู้มีจิตใจเศร้าหมอง เพราะจะรู้สึกตัวเสมอว่าตนทำชั่ว จึงทำให้เป็นทุกข์ที่เกิดทางใจ อาการเศร้าหมองนั้นเกิดจากจิตโดยตรงมากกว่าสิ่งอื่น เช่น บุตรที่เลี้ยงดูมากับมีอุปนิสัย ที่เกเรสร้างความเดือดร้อนอยู่เป็นประจำ ทำให้ผู้เป็น

บิดามารดาต้องมีความทุกข์ใจ แม้จะมีทรัพย์สินมากมายแต่ก็ไม่สามารถใช้เงินซื้อ หรือแก้ปัญหานี้ได้ แต่ในส่วนตรงกันข้ามกัน พระอรหันต์ผู้มีจิตใจผ่องใสเบิกบาน แม้ไม่มีทรัพย์สมบัติภายนอกที่ชาวโลกต่างดิ้นรนขวนขวายกัน แต่ท่านมีความสุข เป็นความสุขที่ไร้สิ้นซึ่งความทุกข์ ความสุขที่เกิดการปฏิบัติภาวนา “สุขเกิดแต่ฌานก็ดี สุขเถิดแต่มรรคก็ดี สุขเกิดแต่ผลก็ดี อย่างใดอย่างหนึ่งมีอยู่ บรรดาสุขเหล่านั้น นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่งสุขยิ่งกว่านิพพานนั้นไม่มี” (ม.ม.อ.20/510) เพราะสภาวะของจิตใจที่เกิดขึ้น ล้วนแล้วแต่มีเหตุอันก่อเกิดให้ประสบ จะสุขหรือทุกข์นั้น ก็สามารถฝึกปฏิบัติให้เกิดความสุขได้ ด้วยการฝึกวิปัสสนากรรมฐาน ให้เกิดความสงบสุขที่เกิดขึ้นจากภายในจิตใจ เป็นความสุขสงบที่ก่อให้เกิดปัญญา ที่ควบคุมอารมณ์ หรือความสุขสงบที่เกิดจากการปฏิบัติกรรมฐาน เป็นความสุขที่ปราศจากกิเลส

สรุปได้ว่า การให้ผลของกรรม ย่อมส่งผลเกิดขึ้น 2 ระดับ คือ ระดับภายนอก กล่าวคือ ที่เกิดจากความหลงใหลทางวัตถุ จนกลายเป็นอุปนิสัยที่เคยชิน และจะกระทำตามในสิ่งที่เคยชิน และระดับภายใน กล่าวคือ เมื่อผลของกรรมปรากฏ สภาวะจิตจะเกิดความเศร้าหมอง และผ่องใส่ ตามผลของกรรมที่กระทำไว้

2.4.2 องค์ประกอบที่สนับสนุนผลกรรม

5 ข้อสังเหตุเกี่ยวการกระทำของมนุษย์ ในเรื่องของกรรม และกฎแห่งกรรม ที่สนับสนุนผลของกรรม ตามหลักของพระพุทธศาสนาเถรวาท

1) กรรมในพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องของการมีเหตุมีผล ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับกฎเกณฑ์ของปัจจัยที่สัมพันธ์กับเรื่องของไตรวัฏฏะ และวิปากวัฏฏะตามหลักของปฏิจจสมุปบาท

2) กฎแห่งกรรมเป็นเพียงกฎธรรมชาติข้อหนึ่ง การพิจารณาผลที่ตามมาไม่จำเป็นต้องขึ้นอยู่กับกรรม หรือการกระทำโดยตรง แต่อาจเกิดจากเหตุผลในนิยามอื่น ๆ ก็ได้

3) พระพุทธศาสนามีหลักความหมาย เรื่องกรรมที่แตกต่างจากศาสนาอื่น ๆ ที่เชื่อว่า สิ่งที่ปรากฏขึ้นเป็นเหตุจากพรหมลิขิต หรือเทพเจ้าบันดาล ที่เป็นผู้กำหนดโชคชะตาของมนุษย์

4) ผลของกุศลกรรม และอกุศลกรรม ที่เป็นผลเกิดจากกรรมดี คือ บุญ และกรรมชั่วเป็นบาป ซึ่งไม่สามารถประเมินได้จากวัตถุ หรือเครื่องวัดผลของกรรมโดยทางวัตถุได้ แต่สามารถประเมินได้จากจิตใจเพียงอย่างเดียวเท่านั้น

5) มีปัจจัยภายนอกอีก 4 ประการ ที่เบี่ยงเบน ให้บุคคลอื่นได้รับผลแห่งกรรมแตกต่างกัน คือ สถานการณ์ที่มีความพร้อม (สัมปัตติ) สถานการณ์ที่ขาดความพร้อม (วิปัตติ) ของการกระทำเนื่องจากในกรณีต่อไปนี้ (สุวัฒน์ จันทรจำนง, 2541, หน้า 418)

(1) กาล คือ จังหวะเวลาในการประกอบกรรม

(2) คติ คือ สถานที่ในการประกอบกรรม

(3) อุปธิ คือ บุคลิกภาพของแต่ละบุคคลในการกระทำ

(4) ปโยค คือ ความเหมาะสมหรือความพอเหมาะในการประกอบกรรม (องฺ.ติก. 34/473/134)

กรรมจะแสดงผลที่มาในระดับของวิถีชีวิต เหตุให้เป็นไปตามผลวิบาก ซึ่งมีองค์ประกอบสนับสนุนให้เกิดในทางดี เรียกว่า “สมบัติ 4” แปลว่า “ข้อดี” หมายถึงความเพียบพร้อมสมบูรณ์ที่จะประกอบกรรมดี ช่วยส่งเสริมสนับสนุนปิดกั้นไม่ให้เกิดกรรมชั่ว มี 4 ประการ ดังนี้

1) คติสมบัติ สมบัติแห่งคติ ถึงพร้อมด้วยคติ หรือคติให้ คือ เกิดอยู่ในภพ ภูมิ ถิ่น ประเทศที่เจริญเหมาะ หรือเกื้อกูล ตลอดจนในระยะสั้น คือ ทางดำเนินชีวิตเอื้อ หรือไปในถิ่นที่อำนวย

2) อุปธิสมบัติ สมบัติแห่งร่างกาย ถึงพร้อมด้วยร่างกาย ร่างกายดี หรือรูปร่างดี หรือรูปร่างให้ เช่น มีรูปร่างสวยรูปร่างสงางาม หน้าตาท่าทางดี น่ารัก น่านิยมเลื่อมใส สุขภาพแข็งแรง

3) กาลสมบัติ สมบัติแห่งกาล ถึงพร้อมด้วยกาล หรือกาลให้ คือ เกิดอยู่ในสมัยที่บ้านเมืองสงบสุขผู้ปกครองดี ผู้คนมีศีลธรรม ยกย่องคนดี ไม่ส่งเสริมคนชั่ว ตลอดจนระยะสั้น คือทำอะไรถูกกาลเวลาถูกจังหวะ

4) ปโยคสมบัติ สมบัติแห่งการประกอบถึงพร้อมด้วยการประกอบกิจ หรือกิจการให้ เช่น ทำเรื่องตรงกับเขาต้องการ ทำตรงกับความถนัดความสามารถของตน ทำการถึงขนานถูกหลักครบถ้วนตามเกณฑ์หรือเต็มอัตรา ไม่ทำครึ่ง ๆ กลาง ๆ หรือเหยาะแหยะ หรือไม่ถูกเรื่องกัน รู้จักทำ รู้จักดำเนินการ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต, 2564), หน้า 248)

สรุปได้ว่า การให้ผลของกรรมจะเกิดขึ้น ตามความพร้อมความสมบูรณ์ ที่มีองค์ประกอบครบตามกิจในสิ่งนั้น ๆ ความเพียบพร้อมความสมบูรณ์ของกรรมดี ก็เช่นกัน จำเป็นที่ต้องอาศัยการสนับสนุนให้เกิดในทางดี เพื่อช่วยส่งเสริมปิดกันไม่ให้เกิดกรรมชั่ว และสามารถปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสมกับสภาพบริบททางสังคม อีกแห่งหนึ่ง แสดงให้เห็นว่า ถึงแม้ว่ากรรมจะมีข้อกำหนดในการให้ผล แต่กรรมบ้างอย่างที่เกิดขึ้นอันเป็นเหตุให้ชีวิตมีอุปสรรค มิได้เกี่ยวข้องกับผลของกรรมอย่างเดียว เพียงแต่มีปัจจัยของสถานที่ หรือบุคคล รวมถึงสภาพร่างกาย ที่เป็นเหตุให้ไม่สำเร็จต่อการทำดี ด้วยเหตุนี้ ความสำคัญของกรรม จึงมีขอบเขตในตัวของกรรมเอง การศึกษาจึงเป็นสิ่งที่ส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจที่ไม่สับสน

2.4.3 องค์ประกอบที่ขัดขวางผลกรรม

วิบัติ 4 หมายถึง ข้อเสียข้อบกพร่องแห่งองค์ประกอบที่ก่อประโยชน์เกื้อกูลสนับสนุนกรรมดีให้ปรากฏผล และยังเปิดช่องทางที่ทำให้เกิดกรรมชั่ว เป็นทางอกุศลกรรมให้เกิด หรือเป็นช่องทางที่ทำให้เกิดกรรรมชั่ว มี 4 ประการ ดังนี้

1) คติสมบัติ วิบัติคติ หรือคติเสีย คือ เกิดในภพ ภูมิ ถิ่น ประเทศ สภาพแวดล้อมที่ไม่เจริญ ไม่เหมาะเกื้อกูล ทางดำเนินชีวิตไม่เอื้อถิ่นที่อยู่ไม่อำนวย

2) อุปธิวิบัติ วิบัติที่เกิดจากทางกาย เช่น สุขภาพร่างกายไม่แข็งแรงอ่อนแอ โรคภัยไข้เจ็บ รุมเร้า หรือพิกลพิการ เป็นเหตุไม่อื่นต่อการปฏิบัติให้เกิดกุศลกรรม

3) กาลวิบัติ วิบัติแห่งกาล คือ สถานการณ์ที่อาศัยในปัจจุบันส่งผล เช่น สถานการณ์บ้านเมืองที่ไม่สงบสุข ผู้คนในสังคมมีความแตกแยก สังคมเสื่อมจากศีลธรรม คนชั่วทีอิทธิพลมาก เป็นเหตุให้การทำดีเป็นอุปสรรค

4) ปโยควิบัติ วิบัติแห่งการประกอบ คือ ความคิดที่ผิดจากสิ่งที่ถูกต้องในสิ่งที่ควรทำ เป็นมิจฉาทิฏฐิ กล่าวคือ มีความฝักใฝ่สนใจในเรื่องที่ผิด ๆ ทำในสิ่งที่ตนเองถนัด และทำอะไรจะไม่ค่อยสำเร็จ

สรุปได้ว่า การให้ผลของกรรมมีความซับซ้อนมา สถานการณ์ สถานที่ หรือแม้แต่บุคคล หากไม่ตรงกับเจตนาอันเป็นกุศลในทางเดียวกัน ผลที่เกิดจากการสร้างสรรค์ที่กระทำอาจไม่ปรากฏเด่นชัด หรือไม่ก่อประโยชน์ เพราะเป็นการกระทำที่อยู่ความเป็นวิบัติ 4

ดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่า การส่งผลของกรรมเกิด เป็นกฎธรรมชาติที่เกิดจากพฤติกรรมของมนุษย์เป็นผู้กระทำ ถึงแม้การให้ผลของกรรมจะแน่นอน และการให้ผลของกรรมจะปรากฏได้ ก็มีความเกี่ยวข้องที่มีองค์ประกอบในการสนับสนุนให้เกิดกรรม เช่น สมบัติ 4 และวิบัติ 4 และผลของกรรมส่งผลสู่ระดับภายนอก ที่เกิดความหลุ่มหลงในโลกธรรม 5 และระดับภายใน คือสภาพจิตใจที่ทำให้เศร้าหมอง ไม่สบายจิตใจ เป็นทุกข์เป็นกังวลเพราะผลของกรรม ซึ่งสามารถอธิบายสรุปได้ตามภาพดังนี้

ภาพที่ 2.8 ผลของกรรม

2.5 ความเชื่อเรื่องกรรมที่ไม่ถูกต้อง

การศึกษาทางพระพุทธศาสนา ถ้าไม่ได้ศึกษาให้เข้าใจในหลักกรรม ก็เชื่อว่ามิได้ศึกษาในข้อหลัก และการนับถือพระพุทธศาสนา ถ้ายังมิได้นับถือพระพุทธศาสนา ก็ชื่อว่ามิได้นับถืออย่างเข้าถึงหลัก การให้ผลของกรรมตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นเรื่องที่มีความละเอียดอ่อนสลับซับซ้อน เพราะต้องอาศัยเหตุปัจจัยหลายอย่างมาประกอบการพิจารณา การมองและการพิจารณาผลของกรรมเพียงด้านเดียว อาจทำให้เข้าใจผิดได้ เช่น ผู้ทำกรรมดีมาตลอด แต่กลับไม่มีความสุข มีแต่ความทุกข์ ความเดือดร้อนเข้ามาอยู่เนื่อง ๆ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่ากรรม ในอดีตที่เป็นอกุศลของเรากำลังให้ผลในชาติปัจจุบัน หรือในกรณีที่ผู้กระทำชั่วทำอาชีพที่ผิดกฎหมายประพฤติผิดศีลธรรม แต่กลับมีความสุขดำรงชีวิตอยู่อย่างสะดวกสบายกฎหมายก็ยังเอาผิดไม่ได้ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า กรรมในอดีตที่เป็นกุศลของเขาส่งผลอยู่ในชาติปัจจุบัน กรรมชั่วในปัจจุบันจึงยังไม่มีโอกาสให้ผลนั้นเอง (วศิน อินทสระ, 2555, หน้า 55)

แนวคิดในเรื่องกรรม ถือว่าเป็นสิ่งที่ถกเถียง เป็นส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของทุกคนในสังคม ในเรื่องของความเข้าใจที่ถูกต้อง ต่างล้วนแล้วมีหลากหลายความคิด และมุมมองตามความเชื่อของหลักกรรม หรือกฎแห่งกรรม เป็นเรื่องที่ชาวพุทธโดยทั่วไปต่างก็รู้จักกันดี แต่จะมีสักกี่คนที่เข้าใจอย่างท่องแท้ ที่ผ่านมามีความเชื่อที่ผิด ๆ หลากอย่างเกิดขึ้นกับคำอธิบายการกระทำของมนุษย์เนื่องจากเข้าใจผิดหรืออธิบายเหตุผลของกรรมไม่ได้ เมื่ออธิบายไม่ได้ คนอื่น ๆ ก็ไม่เข้าใจต่อไปว่า “ทำชั่วได้ดีมีถมไป” พอขัดข้องใจมากเข้าก็เลยละทิ้งความเพียรพยายามที่จะทำกรรมฝ่ายดี หันกลับไปทำกรรมฝ่ายสะดวก คือ ขอให้กลับตามสนองความต้องการโดยเร็วไว ก็ยินดีเต็มใจพร้อมที่จะทำอะไรก็ได้ทั้งนั้น ผิดถูกก็ไม่สนใจแต่อย่างใด ชีวิตที่คิดเช่นนี้

ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ หรือความเห็นผิด ยิ่งมีมากก็ยิ่งทำให้ทุกข์หนักหนายาวนานกว่าเดิม (ศีลปาโล, 2548, หน้า 2-7) สาเหตุของพฤติกรรมของมนุษย์อันก่อให้เกิดกรรม และทำให้ชีวิตต้องพบกับปัญหาชีวิต มี 3 ประการ ดังนี้

1. ความไม่เข้าใจหลักของเหตุผลของกรรม ที่มีความสัมพันธ์กับจิตทำงานรวมกัน จนทำให้เกิดกรรม ที่ส่งผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์

2. ความไม่เข้าใจความเป็นธรรมชาติของกรรมกับจิต ไม่ทราบชัดว่ามีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน รวมถึงไม่ตะหนักผลของการกระทำ มีความคิดที่ไม่ตรงต่อหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาด้วยความเป็นมิจฉาทิฏฐิ

3. ไม่เข้าใจแนวทางการแก้ปัญหา ด้วยการสร้างเงื่อนไขของกรรมและจิต ให้มีความสัมพันธ์ในการสร้างกุศลกรรมใหม่ให้เกิดขึ้น ด้วยการยึดหลักแนวทางการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา เป็นการฝึกสร้างให้เป็นนิสัย ขจัดขัดเกลาความเศร้าหมองที่ฝังลึกอยู่ในจิตใจ

เพราะเหตุผลที่ว่า การที่จะศึกษาเข้าใจในเรื่องหลักกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อให้เข้าใจและเห็นถึงความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตเป็นนามธรรม ไม่มีตัวตนไม่สามารถจับต้องได้ แต่ที่สามารถรู้ได้เพราะอาศัยผัสสะจึงเกิด และที่สำคัญกรรมกับจิต เป็นเพียงธาตุหนึ่ง เพราะเกี่ยวข้องกับมนุษย์โดยตรง เพราะชีวิตมนุษย์ประกอบด้วยกายใจ จิตรับรู้ในอารมณ์ ส่งประมวลผลให้เป็นกรรม กรรมแสดงออกจากกายใจของมนุษย์ หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา มีหลักคำสอนที่มีเหตุและผล และเป็นผู้ค้นพบหลักความจริงของธรรมชาติ ที่ว่า เมื่อมีเหตุ จึงต้องมีผล เมื่อมีเหตุนั้น จึงย่อมมีผลตามมา หลักความจริงของธรรมชาติ ที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของมนุษย์ กล่าวคือ หลักกรรมที่มีกระบวนการสร้างความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับจิต ยังเกิดให้วนอยู่ในวัฏฏะ ในฐานะสร้างกรรมและผู้รับกรรม โดยมีการแสดงผลของกรรมตามวาระและโอกาสของการส่งผล

เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องกรรมนี้ จำเป็นที่ชาวพุทธทุกคนจะต้องชี้แจงแก้ไขความเห็นผิดเหล่านั้นเสียก่อน ในความเชื่อเรื่องกรรมที่ผิด ๆ ดังนี้

2.5.1 ความเชื่อเรื่องกรรมเก่า

คำว่า กรรมเก่า อธิบายได้หลายระยะ เช่น ระยะไกล กรรมที่ทำแล้วในอดีตชาติ เรียกว่ากรรมเก่า กรรมที่ทำแล้วในปัจจุบันชาติ เรียกว่ากรรมใหม่ ชีวิตของคนโดยทั่วไปในสังคม ย่อมประสบกับปัญหาที่เข้ามากระทบทำให้เกิดอุปสรรคต่อการดำเนินชีวิต ความไม่เข้าใจเรื่องกรรม ด้วยความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุมากขึ้น การพัฒนาทางด้านจิตใจ ตามหลักการบริหารวิชาการการพัฒนาตนตามแนวทางพระพุทธศาสนาจึงน้อยลง เมื่อเกิดปัญหาก็จะหาทางแก้ปัญหาที่ผิดแปลกไป ไม่เข้าใจเหตุผลที่เกิดจากการะทำของตนเอง คำ 2 คำมีความคลายกันและใช่ร่วมกัน แต่ความหมายซึ่งแตกต่างกัน คือ ความชอบและความไม่ชอบ คำ 2 คำนี้ มีผลต่อทุกคน โดยเฉพาะวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เป็นสิ่งกำหนดเข้ากับหลักของเหตุและผล ถ่ายทอดไปสู่ความเชื่อ ที่ฝังลึกลงในจิตใจ ผลที่เกิดจึงเป็นทุกข์หรือสุข ก็ 2 คำข้างต้น ส่วนใหญ่บริบทของสังคมจะวัดผลจากความชอบเสียส่วนใหญ่ ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องปกติวิสัยของสัตว์โลก และปัญหาของสัตว์โลก คือ ความชอบ โดยความเชื่อ ด้วยการขาดปัญญา ไตร่ตรองที่จะกระทำ หรือการไม่เข้าหลักความจริงว่าแท้จริงชีวิตต้องการสิ่งใด ด้วยการพิจารณาสิ่งที่ควรกระทำถึงความถูกใจ มากกว่าถูกต้อง การวนเวียนจึงเป็นอยู่อย่างนี้ (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, 2545, หน้า 5)

บุคคลทั่วไปที่นับถือพระพุทธศาสนา ยังมีความเชื่อว่ากรรมเป็นผลจากกรรมชั่วในชาติก่อน หรือที่เรียกว่า “กรรมเก่า” มีเพียงสิ่งเลวร้าย และยิ่งใหญ่ที่เป็นแรงบันดาลใจให้เราเกิดมาอย่างที่เราเห็นในทุกวันนี้ เช่น เศรษฐกิจที่ชะลอตัวลงทำให้กิจการที่ทำอยู่ประสบปัญหาจึงทำให้ปิดตัวลง ก็จะเรียกว่า เกิดจากกรรม หรือกรรมจากอดีตส่งผล แต่ถ้าเป็นเรื่องเล็กน้อย เช่น เดินเล่นอยู่ริมคลองแล้วเผลอตกคลอง ก็จะไม่เรียกว่ากรรม ส่วนผลที่เกิดจากการทำความดีเชื่อว่าเกิดจากสิ่งที่ได้ทำไว้ ในอดีต

กลับมาส่งผล เช่น อยู่ดี ๆ ก็ถูกรางวัลที่ 1 จนทำให้มีฐานะที่ดีขึ้น ก็จะเรียกว่าบุญ ที่เคยสะสมไว้ในอดีต เข้าใจผิดตรงคำว่า “กรรม” ไม่ได้เป็นผล เป็นแค่เพียงเหตุ ที่ไม่ใช่เรื่องที่ลวงไปแล้ว แต่เป็นสิ่งที่เป็นปัจจุบัน จึงมักมีคำพูดที่ว่า “บุญทำ กรรมแต่ง” นี่เป็นสิ่งที่ชาวพุทธเข้าใจผิดเรื่อง “กรรม”

ความเข้าใจผิดของคำว่า "กรรม" ไม่ใช่ผล แต่เป็นเหตุ ไม่ใช่อดีต แต่มันเป็นเรื่องเฉพาะ ไม่เพียงแต่สิ่งเลวร้ายเท่านั้น แต่สิ่งดีๆ ยังเป็น "กรรม" ด้วย และไม่เพียงแต่เรื่องใหญ่เท่านั้น แต่สิ่งเล็กๆ ก็เป็น "กรรม" ด้วยเช่นกัน กรรมถูกออกแบบมาเพื่อชี้นำพฤติกรรมทางร่างกาย ทางวาจา และจิตใจของเรา สิ่งที่บุคคลตั้งใจจะทำ พูด หรือคิด ทุกสิ่งไม่ว่าด้านบวกหรือด้านลบเรียกว่ากรรม เช่น กำลังเดินอยู่ มีสุนัขเห่าไล่ จึงเกิดความโกรธ เอาหินขว้างปาใส่สุนัขจนทำให้บาดเจ็บ เรียกว่าเป็นการกระทำทางกาย เป็นกรรมที่ไม่ดีเป็นอกุศลกรรม กำลังนั่งอ่านหนังสือ มีคนพูดคุยเสียงดังรบกวนด้วยความโมโห จึงใช้คำพูดต่อว่าไป เรียกว่า การกระทำที่เกิดทางวาจา เป็นกรรมที่ไม่ดีเป็นอกุศลกรรม หรือไม่ชอบใจในตัวบุคคลหนึ่ง แต่ได้ข่าวว่าบุคคลนั้นได้ดีมีความเจริญเติบโตในหน้าที่การงาน ด้วยความไม่พอใจ คิดสาปแช่งไม่ให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง เป็นการกระทำที่เกิดทางใจ เป็นกรรมไม่ดีเป็นอกุศลกรรม เพราะฉะนั้น “บุญ” ก็เป็นกรรม อกุศลกรรม ก็เป็นกรรม ควบคุมทั้งเรื่องเล็กและเรื่องใหญ่

ชาวพุทธส่วนใหญ่เชื่อว่ากรรมเป็นกฎที่ตายตัวสำเร็จรูป คือ มักเข้าใจว่า “กรรม” เป็นกฎตายตัวที่เราแก้ไขไม่ได้ ทางเดียวที่ทำได้ คือ ยอมรับสภาพ เช่น เกิดมายากจนก็ยอมรับสภาพว่าเราทำกรรมมาไม่ดีไว้มาชาตินี้จึงต้องจน และยอมรับสภาพอย่างนั้นไม่คิดแก้ไขพัฒนาให้ดีขึ้น ความเชื่อแบบนี้ไม่ถูกต้อง พระพุทธศาสนาสอนว่ากรรมเก่ามีจริง จริงอยู่เราเกิดมาจน อาจเป็นเพราะผลของกรรมเก่าที่เราทำไว้ ทำให้มีผลเกิดมายากจน แต่มิได้หมายความว่า กรรมจะเปลี่ยนแปลงแก้ไขไม่ได้ เราเกิดมาเพราะกรรมเก่าส่งผลแต่เราสามารถสร้างกรรมใหม่ได้ ชีวิตของคนเราเป็นทุกข์ เพราะเกิดจากผลของการกระทำที่ได้สั่งสมไว้ที่เป็นต้นเหตุของปัญหาในชีวิต (เสถียรพงษ์ วรรณปก, 2548, หน้า 12)

การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เป็นการเจริญสติเป็นการพัฒนาตนให้เกิดปัญญาที่จะสามารถแก้ไขปัญหาเป็นการสร้างกรรมดีให้เกิดใหม่ ที่ทำให้กรรมเก่าส่งผลไม่ทัน เพราะผลของกรรมดีที่ทำส่งผลอยู่ ดังนั้น กรรมเมื่อกระทำแล้วโดยเจตนาแล้วย่อมมีผลของวิบาก แต่ก็ไม่ได้เป็นกฎแน่นอนตายตัวว่าจะไม่สามารถแก้ไขได้ เมื่อทำแล้วจะไม่สามารถแก้ไขตนเองให้เกิดกรรมใหม่ได้ ดังวลีที่กล่าวว่า “มั่นใจในความถูกต้องดีงาม (ศรัทธา) คุมใจ ในการปฏิบัติหน้าที่ (ศีล) เข้าใจหลักการ วิธีการและแนวทางการปฏิบัติ (สุตะ) แจ้งใจ ในระบบชีวิตสัมพันธ์ (ปัญญา)” (สุวิญ รักสัตย์, 2565, หน้า 9)

สรุปได้ว่า ความไม่เข้าใจในเรื่องของหลักกรรม ส่งผลทำให้เกิดความสับสนจนไม่สามารถแยกแยะ หรือวิเคราะห์จำแนกเหตุของการกระทำได้ จนทำให้ไม่สามารถแก้ไขัญหาต่าง ๆ ได้ หรือก็จะใช้วิธีที่คิดว่าสิ่งสะดวกและได้ผล ด้วยการใช้การอ้อนวอน หรือพิธีกรรมต่าง ๆ เพราะเชื่อว่าสิ่งเหล่าจะเป็นการปัดเป่าแก้กรรมเก่าได้ แท้จริงกรรมเก่ารู้ไว้เพื่อสอนใจ มีไว้เพื่อปล่อยว่าง ส่วนกรรมใหม่เป็นตัวสร้างสุขและทุกข์ของแต่ละบุคล ถึงแม้ว่าเราไม่สามารถเปลี่ยนแปลงอดีตได้อันนี้ก็จริงอยู่ แต่เราสามารถเป็นผู้กำหนดชะตากรรมเราได้ด้วยตัวเอง

2.5.2 ความเชื่อเรื่องการให้ผลของกรรม

หลักธรรมเรื่องกรรมและผลแห่งกรรม เป็นหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญมาก จัดเป็นวิชาการศึกษาหาความรู้ตามคำสอนในทางพระพุทธศาสนา เพราะเป็นหลักธรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องกับชีวิตของมนุษย์ การแสดงเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท หลักความเชื่อในเรื่องเกี่ยวกับกรรมและผลของกรรมถือเป็นคำสอนที่สำคัญมาก จึงควรศึกษาและทำความเข้าใจเรื่องกรรมและผลของกรรมให้เข้าใจ เพื่อที่จะได้เกิดความเชื่อที่ถูกต้องอย่างแท้จริง (พระมหาสมศักดิ์ ญาณโพโธ, แม่ชีจำเรียง กำเนิดโทน, 2563, หน้า 42-45)

การศึกษาถึงกฎแห่งกรรม จึงถือมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อเป็นเครื่องชี้นำทางแสงสว่างในทางจิตใจ และถือเป็นผู้ฉลาดที่เข้าใจชีวิตรู้จักคิดอย่างมีเหตุผล แล้วหันมาประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นผู้ละจากความชั่วทั้งปวง ดำรงตนตั้งมั่นปฏิบัติอยู่ในคุณงามความดี และพัฒนาจิตใจให้ผ่องใสจากตัณหานุสัย หากชาวพุทธละเลยไม่ศึกษาเรื่องกรรมให้เข้าใจอย่างถูกต้อง อาจทำให้เกิดความเข้าใจผิดในสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแก่ตัวเองทั้งดี ชั่ว จึงโชคดี หรือเป็นเพราะบังเอิญ จึงโชคร้าย แท้จริงเป็นเพราะผลของกรรมดีและกรรมชั่วนั่นเอง ที่ส่งผลตนดังนั้น คำว่า “บังเอิญ” จึงไม่มีปรากฏอยู่ในทางพระพุทธศาสนา (อิศริยา นุตสาระ, 2554, หน้า 181-182)

แนวคิดทางพระพุทธศาสนาเชื่อว่า สรรพสัตว์สิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในโลกในนี้ และมีชีวิตที่สุขก็ดี ทุกข์ก็ดีล้วนแต่ตกอยู่ในอำนาจของกรรมทั้งสิ้น และหลักการสอนให้เชื่อเรื่องผลของกรรม สอนให้เชื่อเรื่องการกระทำ ว่ากระทำดีแล้ว ย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว

แม้บางครั้งอาจเห็นผู้ใดผู้หนึ่งทำความดี แต่ทำไมไม่ได้ดี ขณะที่คนทำความชั่วบางคน ยังมีความสุขความเจริญอยู่ และบางคราวอาจเจริญรุ่งเรืองกว่าเดิมด้วยซ้ำ ทำให้คนที่ไม่ได้ศึกษาเรื่องกรรม และผลของกรรมมาอย่างดีพอ เกิดความเข้าใจผิดอย่างรุ่นแรงลุกลามไปจนไม่เชื่อเรื่องทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วอีกต่อไป ซึ่งเป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อบุคคลนั้น เพราะมิจฉาทิฐิปรากฏแก่เขาเสียแล้ว ดังนั้นสิ่งที่เรียกกันว่า เคราะห์ดี หรือเคราะห์ร้าย ซึ่งผ่านเข้ามาในชีวิตของทุกคนมากบ้างน้อยบ้าง เกิดจากอิทธิพลของกรรมนั้นเอง การให้ผลของกรรมนั้นมีสิ่งที่เป็นอจินไตย นี่เป็นวิสัยของพระพุทธเจ้าเท่านั้นที่จะรู้ได้ ไม่ใช่วิสัยของปุถุชนคน กรรมวิบาก ผลของกรรม คือ คนธรรมดา ๆ ย่อมไม่อาจรู้ว่า

ผลของกรรมที่ตนได้รับอยู่ในปัจจุบันนี้มาจากกรรมอะไร ทำไว้แต่เมื่อใด คิดไปเท่าไรก็คิดไม่ออก คิดมากไปจะเป็นบ้าไปเสียเปล่า ๆ ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

> “วิบากแห่งกรรม เป็นอจินไตยไม่ควรคิด ผู้ที่คิด ก็จะพึงมีส่วน แห่งความเป็นบ้า ได้รับความลำบากเปล่า” ผู้ที่รู้ผลของกรรมได้อย่างถ่องแท้ต้องเป็นผู้ที่ระลึกชาติก่อน ๆ นับย้อนหลังไปได้โดยไม่จำกัด พระพุทธเจ้าจึงสามารถจะทราบได้ถูกต้องแท้จริงไม่ผิดพลาด ท่านที่ระลึกชาติได้จำกัด เช่น ระลึกได้ 500 ชาติ แต่กรรมที่ทำไว้ ทำไว้เมื่อชาติที่ 550 ผู้ที่ระลึกชาติได้ 500 ชาติก็ไม่สามารถระลึกได้ (องฺ.จตุกก. 35/77/235)

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าเท่านั้นที่สามารถจะรู้กรรมและผลของกรรมได้ถูกต้องตามความเป็นจริง เพราะพระองค์ทรงมีบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ที่ระลึกชาติย้อนหลังได้โดยไม่จำกัด มียถากัมมูปคตญาณ ญาณที่เข้าถึงกรรมของสัตว์ตามเป็นจริง มีพระสัพพัญญุตญาณ ญาณที่ทรงรอบรู้ทุกสิ่งทุกอย่างที่คนอื่นไม่มี ทั้งยังมีพระอนาวรณญาณ ญาณที่ไม่มีอะไรมาปิดกั้น ที่คนอื่นที่ไม่ใช่พระพุทธเจ้าไม่มี เพราะฉะนั้น ป่วยการคิดเรื่องผลของกรรมว่ามาจากกรรมไหน เมื่อใด เป็นต้น หรือการคิดมากไป อาจเป็นบ้าได้

หลักสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่ถือว่าเกี่ยวข้องกับการให้ผลของกรรม ที่ชาวพุทธส่วนใหญ่มักจะน้อยเนื้อต่ำใจต่อการกระทำ จนเป็นเหตุแรงจูงใจให้ลดละการทำดี กล่าวคือ วิบัติสมบัติ 4 ประการ เป็นสิ่งแน่นอนว่าทุกคนในโลกใบนี้ คิดเหมือนกันหมดว่าการกระทำทุกอย่าง คือ การลงทุนทำนาก็อยากได้ข้าว ปลูกมะนาวก็อยากให้ผลที่ดก การทำดี ก็เช่นกันก็อยากได้ดี ตัวอย่างเช่น ตั้งใจทำงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ตรงต่อเวลา มุ่งหวังอยากจะเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน แต่บังเอิญอยู่ผิดสถานที่ ซึ่งสถานที่นั้นมุ่งเน้นแต่การสร้างผลงานในแบบที่เรียกว่า ใช้ความพอใจมากกว่าความถูกต้อง ใช้หลักถูกใจมากว่าหลักเหตุผล แบบนี้เขาเรียกว่า ทำดีผิดที่ ซึ่งตรงกับ คติวิบัติ หมายถึง เกิดอยู่ในถิ่น หรือสถานที่ที่ไม่เจริญ (ไม่เจริญไม่พร้อมที่จะทำความดี) อย่างเช่น ในสถานที่ทำงาน ดังที่กล่าวข้างต้น หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา เป็นศาสนาของหลักเหตุผล ไม่ได้สอนให้อยู่ในภายใต้ความคิดที่งมง่าย หรือเป็นสิ่งที่ไม่เป็นสิ่ง และสามารถเข้ามาพิสูจน์ได้ด้วยตนเอง รู้ตามพระพุทธศาสนาด้วยตนเอง หลักกรรมก็เช่นกัน เมื่อได้กระทำจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมส่งผลต่อผู้กระทำ ในฐานะผู้รับมรดกของกรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ทรงตรัส กล่าวว่า “กมฺมุนา วตฺตตี โลโก สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม” (ม.ม.13/707/648, (ขุ.สุ.23/382/457)

สรุปได้ว่า หลักกรรมตามแนวทางพระพุทธศาสนา แสดงให้ทราบชัดว่า เมื่อเป็นกรรมโดยสมบูรณ์ จะเป็นกรรมดีก็ตาม กรรมชั่วก็ตาม กรรมนั้นย่อมมีผลต่อผู้กระทำแน่นอน และเหตุของการ

ให้ผลของกรรม ไม่อาจจะเป็นไปตามดังใจปรารถนา เพราะคำว่ากรรม โดยความหมาย ก็บอกแล้ว คือ การกระทำ ซึ่งการกระทำบางอย่างอาจต้องใช้หลักวิบัติสมบัติเข้ามาตรวจสอบ หรือกระบวนการให้ผลของกรรมเป็นสิ่งอจิณไตยปุถุชนธรรมดายากจะเข้าใจ

2.5.3 ความเชื่อเรื่องการยอมจำนนต่อกรรม

มนุษย์มีสิ่งที่ติดตัว หรือมีความต้องการจากสิ่งที่พึงปรารถนา ที่แยกออกเป็น 2 ประเด็น คือ ความพอใจ และความไม่พอใจ หากพิจารณาอย่างถ่องแท้ ก็จะทราบได้ว่า สิ่งดังที่กล่าวนี้แหละเป็นตัวกรรม ดังนั้นจึงสามารถอธิบายได้ว่า เมื่อได้เกิดเป็นมนุษย์ ก็ย่อมมีกรรมติดตามมาอย่างปฏิเสธมิได้ และเมื่อกล่าวถึงกรรม ภาพที่ปรากฏในจิตสำนึก คือ ความหดหู่ เศร้าหมองจิตใจ นึกถึงเมื่อไรก็มีแต่ความมืดมิด ไร้ซึ่งแสงสว่างแห่งความสุข ประดุจดังดื่มน้ำบอระเพ็ดที่แสนขม รสชาติของกรรมที่ปรากฏในจิตใจก็ข่มขื่นเช่นกัน ดังประโยคคำ ๆ หนึ่งที่ใช้กล่าวกันมาตั้งแต่เก่าก่อน คำว่า “เกิดมาใช้เวร เกิดมาใช้กรรม” เป็นประโยคที่สะท้อนแสดงออกถึงความน้อยเนื้อต่ำใจ คิดว่าอะไรหน่อ ถึงทำให้ชะตาชีวิตต้องตกอยู่ในสภาพแบบนี้

ความแตกต่างของสถานภาพของแต่ละบุคคล ที่บางคนเกิดมาร่ำรวยอย่างเดียวไม่พอยังรูปร่างหน้าตาผิวพรรณดูหน้าชื่นชม หากกล่าวภาษาชาวบ้านคงต้องใช้คำว่า ได้โชคสองชั้น ในทางกลับกัน คนบางคนเกิดมายากจน แม้แต่จะการประทังชีวิตให้รอดจากความหิวโหยก็แสนยาก กลับซ้ำร้ายใส่ซัด ด้วยความพิการทางร่างกายมาซ้ำเติม รวมเป็นว่า ชีวิตนี้ทุกข์หนักเสียจริง จึงถือได้ว่าชีวิตเปรียบดังละคร โดยมีบทบาทการแสดงจากผลของกรรมเป็นผู้กำกับ และยาวนานยากที่จะสิ้นสุด

“ราตรีของผู้ตื่นอยู่ยาวนาน ระยะทางหนึ่งโยชน์สำหรับผู้เมื่อยล้าเป็นทางไกล สังสารวัฏ (การเวียนว่ายตายเกิด) ของคนพาลผู้ไม่รู้พระสัทธรรม เป็นของยาวนาน”(ขุ.ธ.อ.41/180) จะเห็นว่าแม้จะไม่พบศัพท์คำว่า กรรมดี กรรมชั่ว หรือบุญ บาป แต่ก็ทำให้ทราบเกี่ยวกับกรรมเช่นกัน โดยนัยแห่งพระพุทธพจน์แสดงให้เห็นถึงการเวียนว่ายตายเกิด ที่มีระยะทางยาวนาน ซึ่งไม่สามารถกำหนดได้ว่าเท่าไหร่ โดยจะเกิดขึ้นกับบุคคลที่ยังไม่ตะหนัก หรือเข้าใจในเรื่องกรรม อีกนัยหนึ่งยังแสดงให้เห็นถึงหนทางการยุติเส้นทางของสังสารวัฏ ที่เกิดขึ้นกับผู้เข้าใจหลักของกรรมเช่นกัน

พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเรื่องกรรม มิได้ให้แค่ว่า “ทำดีคือต้องได้ดี ทำชั่วต้องได้ชั่ว” แต่สิ่งมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา คือให้สัตว์โลกหลุดพ้นจากกรรม และในหลักการในทางตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า คือ การตรัสรู้เรื่องกรรมนี้เอง ที่ปรากฏขึ้นจริงในธรรมชาติของหมู่สัตว์ ดังนั้นจึงถือเรียก “ชื่อว่าตถาคต เพราะตรัสรู้ธรรมที่แท้จริง โดยความเป็นจริง.” (ขุ.ม.อ.65/388)

ความทุกข์ที่เกิดจากผลของกรรม ก็คือหลักความจริง ตามเหตุเดียวกับการรับรู้ความจริงของทางพระพุทธศาสนา หากผู้หนึ่งผู้ใด ยึดมั่นในพระศาสนา พิจารณาและปฏิบัติตามหลักคำสอน

ด้วยจิตใจที่แน่วแน่ ผู้นั้นย่อมถือว่ามีความคิดเป็นสัมมาทิฏฐิ คือ ผู้เห็นถูก และจะทำให้สภาวะจิตมีความอ่อนนุ่มจากมิจฉาทิฏฐิ คือ รู้จักการสร้างเหตุในการปฏิบัติ เพื่อไม่ให้เกิดความย่อท้อต่อการทำดี หรือกล่าวโทษโชคชะตา เพราะชีวิตของคนเรามีหลายด้าน ถึงแม้ว่าในทางพระพุทธศาสนาจะกำหนดการกระทำเป็นกรรม แต่ไม่ได้หมายความว่า “คนดี” ไม่ใช่คนที่ไม่เคยทำผิด มาก่อน แต่คนดีนั้นคือคนที่เคยทำผิด แต่ว่าสำนึกผิด และไม่กลับไปทำความผิดนั่นซ้ำอีกต่างหากเล่า การทำดีในปัจจุบันสำคัญที่สุด...

ดังตัวอย่างบุคคลสำคัญครั้งสมัยพุทธกาล เช่น พระองคุลีมาลที่ทำบาปกรรมแต่สุดท้ายก็ละบาปได้และหลุดพ้นจากบ่วงกรรมในที่สุด กล่าวได้สรุปว่า องคุลิมาล ถือกำเนิดจาก นางพราหมณ์มันตานี เมืองสาวัตถี ครั้นโตขึ้นก็ส่งบุตรไปเรียนที่เมืองตักศิลา อหิงสกะมานพ เป็นคนมีปัญญาขยันขันแข็ง ประพฤติตนเรียบร้อย ตั้งใจเรียน และรับใช้ อาจารย์ทิศาปาโมกข์ จนเป็นศิษย์ที่พึงใจอาจารย์ ความเป็นศิษย์ที่พึงใจอาจารย์ ทำให้ศิษย์อื่นริษยาหาทางกำจัด อหิงสกะมานพ ทยอยเข้าเป่าหูอาจารย์ว่า อาจารย์จะถูก อหิงสกะมานพ ทำร้ายกรอกหูทุกวันจนอาจารย์ต้องวางแผนฆ่าศิษย์โดยใช้มือคนอื่นเพื่อปกป้องภาพลักษณ์ตน อาจารย์วางแผนเรียบร้อย ก็เรียก อหิงสกะมานพ เข้าพบชี้แจงว่าศิลปะวิทยาการขั้นสุดท้าย คือ เจ้าต้องฆ่าคนให้ได้พันคน แล้วนั่นแหละความสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียนก็จะมาถึง เนื่องจากพฤติกรรมนั้นเท่านั้นเป็นพิธีบูชาครู องคุลิมาล จึงไล่ตัดนิ้วมือคนเกือบนับร้อย จวนจนมาเจอกับพระพุทธเจ้า และเพียงประโยคเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบกับองคุลีมาล คือ “เราหยุดแล้ว” ประโยคนี้จึงเป็นเหตุให้องคุลีมาลวางละการทำบาป และออกบวชศึกษาปฏิบัติด้วยความเพียร จนสามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์ นั้นหมายถึงว่า เส้นทางแห่งสังสารวัฏได้จบแล้วสำหรับองคุลีมาล (ม.ม.อ.21/141)

สรุปได้ว่า ตามทัศนะพระพุทธศาสนา ถึงจะกล่าวระบุชัดว่า กรรมเป็นสิ่งจำแนกสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นการให้ผล ข้อนี้จริงแท้ แต่พระพุทธก็แสดงให้ทราบว่าถึงแม้ว่าเรามีกรรมเป็นแดนเกิด ที่คอยคิดตามให้ผล แต่เราทุกคนไม่อาจที่กลับไปแก้ไขสิ่งที่ล่วงกระทำแล้ว ในอดีต แต่เราทุกคนสามารถที่จะสร้างกรรมใหม่ขึ้นมาได้ เมื่อกรรมใหม่ยังปรากฏอยู่ กรรมเก่าก็อาจจะตามไม่ทัน หรืออาจจะลดน้อยลงส่วนนี้ก็ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย และในบางครั้งการได้รับความทุกข์ของวิบากกรรม เหมือนชีวิตที่หาทางออกไม่ได้ เมื่อนั้นจิตจะยอมจำนนต่อผลของกรรม และเวลานั้นจิตจะเริ่มรับรู้ และเห็นซึ่งสัจธรรม

ดังที่กล่าวมา จะเห็นว่า ความซับซ้อนในการให้ผลของกรรม เป็นปัญหาต่อหลักความเชื่อและการเข้าใจของชาวพุทธที่นับถือพระพุทธศาสนา ความหลากหลายมุนมองเรื่องกรรม บ้างก็มีความเชื่อว่าอุปสรรคของชีวิตจะดีหรือชั่ว เกิดจากกรรมเก่าทั้งหมด และในหลักความเป็นจริงจะเชื่อในทางไม่ดีมากกว่าไม่ดี แต่เวลาโชคดีก็เรียกว่าเป็นบุญไม่ใช่เป็นกรรม หรือบ้างก็รู้สึกสงสัยหรือตั้งข้อ

เปรียบเทียบในเรื่องการให้ผลของกรรม เพราะบางจำพวกพฤติกรรมซึ่งจะย้อยแย้งกับหลักที่ว่า “ทำดีต้องได้ดี ทำชั่วต้องได้ชั่ว” หรือแม้แต่ความจำนนยอมรับต่อชะตากรรมชีวิตมีแสนรัดทน จนไม่เข้าแนวทางการปฏิบัติเพื่อให้ก้าวผ่านปัญหาที่เกิดขึ้น ณ ขณะนั้นได้เลย เรื่องของกรรมในทางพระพุทธกล่าวไว้อย่างชัดเจน และให้ความสำคัญที่ว่า เมื่อมีกรรมก็ต้องมีผลวิบาก และมีผู้กระทำก็ต้องมีผู้รับ หลักกรรมเป็นหลักที่เกิดจากการกระทำ ซึ่งการกระทำจึงเป็นได้ทั้ง 2 ฝ่าย คือฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว และย่อมได้ผลในสิ่งที่กระทำอย่างแน่นอน แต่ด้วยความเป็นธรรมชาติย่อมมีความวิจิตร และมีกลไกอย่างลึกซึ่ง ผู้ที่จะเข้าใจได้ในกฎของธรรมชาตินี้ มีแต่พระตถาคตเพียงเท่านั้นที่ทรงทราบ ดังนั้น เรื่องของกรรมเป็นเรื่องที่ควรนำมาหลักยึดเหนี่ยวจิตใจในการสร้างสรรค์ความดีละความชั่ว และควรละความสงสัยหรือเปรียบในเนื่องการส่งผลของกรรม เพราะบางอย่างในหลักการกระบวนการของธรรมชาติ ก็ยากที่จะหยั่งรู้ได้สำหรับระดับปุถุชน ซึ่งสามารถสรุปอธิบายตามภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 2.9 ความเชื่อเรื่องกรรมที่ไม่ถูกต้อง

2.6 ความหมายของจิต

สภาวธรรมที่มีลักษณะของการเกิดดับและไวต่อการรับรู้ เป็นสภาวธรรมที่ปรากฏอยู่ในธรรมชาติ เรียกว่า “จิต” และมีนัยแห่งความหมายที่สามารถกล่าวอธิบาย โดยการจำแนกตามรูปแบบได้ดังนี้

2.6.1 ความหมายตามคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา

คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเททส เล่ม 5 ได้ให้ความหมายว่า ชื่อว่า ใจ ในคำว่า คิดถึงทิฏฐิทั้งหลายด้วยใจ ความว่า ใจ คือ มนะ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ

วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุที่เกิดแต่ผัสสะเป็นต้นนั้น ท่านคิดนึกถึงทิฏฐิทั้งหลายด้วยจิตว่า โลกเที่ยงบ้าง โลกไม่เที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คิดถึงทิฏฐิทั้งหลายด้วยใจ (ขุ.ม.65/319/759)

คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิการ สคาวรรค อรรถกถาจิตตสูตร ได้อธิบายความหมายของคำว่า “จิต” ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “โลกอันจิตย่อมนำไป อันจิตย่อม เสือกไสไป โลกทั้งหมดเป็นไปตามอำนาจ ของธรรมอันหนึ่งคือ จิต.” (สำ.ส.อ.24/286) จะเห็นว่า สรรพสิ่งที่ปรากฏอยู่ในธรรมชาติล้วนแล้วต่างตกอยู่ในอำนาจของจิต เป็นตัวกำหนดบริบทความเป็นไป

คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต อัจฉราสังฆาตวรรคที่ 6 ได้อธิบายความหมายของคำว่า “จิต” ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง แก่ว่าจิตนั้นแลเศร้าหมองด้วยอุปกิเลสที่จรมา” ว่า (องฺ.เอก.32/53/106) จากพระดำรัสจะเห็นว่า ลักษณะสภาพเดิมของจิตย่อมผุดผ่อง แต่เศร้าหมองเพราะเกิดจากพฤติกรรมของมนุษย์ที่ถูกกิเลสครอบงำและกระทำกิจ ๆ ต่าง ๆ ให้จิตเกิดความเศร้าหมอง

คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท จิตตวรรค 1 ที่ 3 ได้อธิบายความหมายของคำว่า “จิต” ดังความว่าว่า “ชนเหล่าใด จักสำรวมจิตอันไปในที่ไกล เที่ยวไปดวงเดียวไม่มีสรีระ มีถ้ำเป็นที่อาศัย ชนเหล่านั้นจะพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร” (ขุ.ธ.อ.40/387) จะเห็นว่า ธรรมชาติที่แท้จริงของจิต มีเพียงดวงเดียว ที่ไม่มีรูปร่าง ไม่มีตัวตน แต่จิตมีการแสดงออกโดยการผ่านความคิด การกระทำ และผ่านคำพูดของบุคคล ด้วยเหตุจึงสามารถแยกแยะได้ว่า จิตมีลักษณะมีความเป็นวิจิตรและแปรตามสภาวะลักษณะต่าง ๆ

คัมภีร์พระอภิธรรม ธรรมสังคณี ได้อธิบายความหมายของคำว่า “จิต” ดังความว่า “จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ มีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใด ๆ เกิดขึ้นในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัทธาพละ วิริยพละ สมถะ วิปัสสนา ปัคคาหะ และอวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น หรือสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้นแม้อื่น ในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าเป็นกุศล” (อภิ.สงฺ.75/125/434)

คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ได้ให้ความหมายว่า คำว่า “จิต” (วจนัตถะ) ของจิตไว้หลายนัย ซึ่งประมวลความหมายได้ 4 ประการ ดังนี้

1. ธรรมชาติใดย่อมคิดอามรณ์ ธรรมชาตินั้นชื่อว่า “จิต”

2. สัมปยุตธรรม (เจตสิก) ทั้งหลายรู้อารมณ์ เพราะอาศัยธรรมชาติที่เป็นเหตุให้สัมปยุตธรรมรู้อารมณ์ชื่อว่า “จิต”

3. ธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์เหล่านั้นชื่อว่า “จิต”

4. ธรรมชาติใดทำความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลายให้วิจิตร ธรรมชาตินั้นชื่อว่า “จิต” (สงฺคห, 1/148)

คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหบาลี และอภิธัมมัตถวิภาวินีฏีกา ฉบับแปลภาษาไทย ได้ให้ความหมายว่า ธรรมชาติชื่อว่า “จิต” เพราะอรรถว่า “รู้อารมณ์” จิตรู้อารมณ์ในลักษณะของการเห็นรูปทางตา ทางได้ยินทางหู การได้กลิ่นทางจมูก การรู้รสทางลิ้น การสัมผัส หรือกระทบทางกาย และในลักษณะของความคิด (ธรรมารมณ์) ทางใจ (วิภาวินี, (ไทย), 1/20)

พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค 2 ได้ให้ความหมาย จิตในลักษณะของการรับรู้อารมณ์ภายในที่แสดงออก ดังตัวอย่างที่ปรากฏในเรื่องพระภาคิไนยสังฆรักขิตเถระ กล่าวโดยสรุปว่า มีพระรูปหนึ่งชื่อ พระสังฆรักขิตะ จำพรรษาอยู่ในเมืองสาวัตถี วันหนึ่งได้ไปเยี่ยมพระอุปัชฌาย์ ซึ่งเป็นลุง ด้วยความดีใจจึงนำพาที่ได้รับจากการบิณฑบาตถวายท่าน แต่ท่านไม่รับและให้เก็บเอาไว้ใช้เอง ขณะกำลังพัดให้พระเถระอยู่พลางคิดไปว่า ถ้านำภาพผืนนี้ไปขายแล้วซื้อแม่แพะมาเลี้ยงให้มีลูกมาก ๆ แล้วขายนำเอาเงินรีบไปแต่งภรรยา พอมีลูกก็จะพาไปไหว้หลวงลุง โดยนั่งเกวียนไปด้วยกัน ในระหว่างทางภรรยาอุ้มลูกไม่ไหวจะทิ้งลงที่รอยแห่งล้อเกวียน เกวียนก็จักทับลูกตาย ด้วยความโมโหจึงเอาด้ามปฏักตีหลังภรรยา พระหลานชายคิดอยู่อย่างนั้น พลางยืนพัดอยู่จึงเอาพัดตีศีรษะพระเถระ สาเหตุเพราะอารมณ์กระทบจิต พระศาสดาตรัสว่า ธรรมดาจิตมีหน้าที่รับอารมณ์แม้มีอยู่ ในที่ไกล (ธ.อ. 2/199-204)

สรุป คำว่า “จิต” ในทางพระพุทธศาสนาได้มีคำไวพจน์ที่สามารถเรียกแทนได้หลายคำ เช่น มโน วิญญาณ เป็นต้น เป็นธรรมชาติในการรับรู้ และแท้จริงก็เป็นแค่ตัวรู้เท่านั้น แต่ตรงสามารถรับรู้นี้เอง ที่ทำให้เกิดกระบวนการที่เรียกว่า “สัมผัส” ทางอารมณ์ ตามช่องทางทวารทั้ง 5 และแสดงออกทางกาย ทางวาจา เมื่อมีเป็นไปตามระบบของที่แสดงออกของจิต จึงมีลักษณะที่แสดงผลตามสิ่งของการรับรู้

2.6.2 ความหมายตามรูปศัพท์

คำว่า “จิต” มีวจนัตถะ (ความหมายของคำ) ว่า จินฺเตตีติ จิตฺตํ แปลว่า สภาพที่คิด ชื่อว่า “จิต” เพราะมีความหมายว่า “คิด” ธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์ หรือสภาพที่นึกคิด หรืออีกนัยหนึ่ง จิตได้แก่ ผู้นึก ผู้คิด โดยคิดนึกไปตามอารมณ์ซึ่งผ่านเข้ามาทางทวารทั้ง 5 (ปัญจทวาร) คือ รูปผ่านเข้ามาทางตา เสียงผ่านเข้ามาทางหู กลิ่นผ่านเข้ามาทางจมูก รสผ่านเข้ามาทางลิ้น และผัสสะผ่านเข้ามาทางกาย นอกจากนี้จิตยังนำเอาอารมณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาทาง ปัญจทวาร แล้วนำมาปรุงแต่งและนึกคิด

ไปตามอารมณ์อีกด้วยอารมณ์ประเภทนี้จึงเรียกว่า ธรรมารมณ์ (แสง จันทร์งาม, วศิน อินทสระ, สิทธิ์ บุตรอินทร์ และคณะ, 2541, หน้า 5)

สรุป จิต เป็นสภาวะธรรมชาติหนึ่ง ที่มีการคิดรับรู้ได้ทางทวารที่มากระทบ เมื่อกระทบแล้ว จิตจะรับรู้ตามลักษณะของอาการต่าง ๆ และจะมีการคิดประมวลและปรุงแต่งไปตามอารมณ์ที่รับรู้ในสิ่งที่ถูกรู้

2.6.3 ความหมายตามพจนานุกรม

พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน (2556, หน้า 324) ให้ความหมาย คำว่า “จิต” หมายถึง ใจ สิ่งที่มีหน้าที่รู้ คิดและนึก ลักษณะนามว่า ดวง อารมฺมณ จินฺเตตีติ = จิตฺต แปลว่า ธรรมชาติใดย่อมรู้อารมณ์ คือ ได้รับอารมณ์อยู่เสมอ ฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่า จิต จินฺเตนฺติ สมฺปยุตฺตธมฺมา เอเตนาติ = จิตฺต แปลว่า สัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกทั้งหลาย ย่อมรู้อารมณ์โดยอาศัยธรรมชาตินั้น ฉะนั้น ธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งการรู้อารมณ์ของเจตสิกเหล่านั้น ชื่อว่า จิต

พุทธจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ให้ความหมายว่า “จิต” มีไวพจน์ คือ คำที่ต่างเพียงรูป แต่มีความหมายเหมือนกัน หรือคล้ายกันใช้แทนกันได้หลายคำ เช่น มโน มานัส หทัย บัณฑร มนายตนะ มนินทรีย์ และวิญญาณ คำเหล่านี้มีความหมายคล้ายกัน แต่มิได้ใช้ตรงกันโดยสมบูรณ์ ใช้แทนกันได้ตามโอกาส เมื่อจัดแบ่งสภาวะธรรมทั้งหลายเป็นประเภท ๆ ที่เรียกว่า ขันธ์ 5 ได้แก่ วิญาณขันธ์ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2563,หน้า 68-69)

สรุป จิตเป็นลักษณะนาม ที่ความโดดเด่นตรงที่สามารถรับรู้ และอาศัยเจตสิกเข้าประกอบร่วมจิตจึงสามารถประมวลการปรุงแต่งได้ ตามอารมณ์ที่รับรู้ และนอกจากคำว่าจิต ยังมีคำที่ใช้เรียกจิต ได้อีกเช่น มโน มานัส และวิญญาณ เป็นต้น การทำงานของจิตโดยสมบูรณ์จะรวมประกอบอยู่ที่ขันธ์ 5

2.6.4 ความหมายตามนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (2557, หน้า 1) ทรงให้ความหมาย คำว่า “จิต” นี้เป็นภาษาบาลี มีคำเรียกสิ่งที่เป็นจิตใจ อีก 2 คำ คือ วิญญาณ มโน หรือ มนะ คำว่า จิต วิญญาณ มโน ทั้งสามคำนี้เอามาใช้เป็นภาษาไทย จนคนไทยได้ยินได้ฟัง และเข้าใจ ในคำภาษาไทยว่าใจ แต่ว่ามีความแตกต่างกันตามที่ใช้ภาษาธรรม ในภาษาธรรมนั้นส่วนใหญ่ คำว่า “จิต” ใช้หมายถึงตัวธาตุรู้ที่เป็นภายใน คำว่า “วิญญาณใช้ความหมายถึงวิญญาณในขันธ์ 5 ที่เป็นขันธ์ข้อที่ 5 วิญญาณขันธ์กองวิญญาณ คือ เมื่อตากับรูปประจวบกัน เกิดความรู้ คือ เห็นรูปขึ้น ก็เรียกว่าจักขุวิญญาณ รู้ทางตา ดังนี้ เป็นต้น คำว่า มโน ใช้เป็นอายตนะภายในข้อที่ 6 คือ ตาหูจมูกลิ้นกายและใจ หรือมนะ คือ ใจ อันเป็นอายตนะข้อที่ 6

พระธรรมโกศาจาย์ (พุทธทาสภิกขุ) (2543, หน้า 212-216) ได้กล่าวว่า จิตเป็นเพียงธาตุธรรมดาสามัญชนิดหนึ่ง รวมอยู่ในกลุ่มของธาตุทั้งหลาย ธาตุจิตหรือธาตุวิญญาณ นี่คือธาตุที่มีคุณสมบัติรู้เป็นนามธรรม คือไม่มีรูปร่างทางวัตถุ ธาตุจิต มีหน้าที่รู้ จิตต้องทำหน้าที่ รู้สึก รู้แจ้ง รู้สึกเกิดขึ้นเฉพาะกาลเฉพาะเวลากรณี และเป็นประภัสสรอยู่ตามธรรมชาติ แต่เปลี่ยนได้ เศร้าหมองได้ตามสิ่งที่เข้าไปเกี่ยวข้องในฐานะที่เป็นเจตสิกธรรม

พระราชวุฒาจารย์ (ดูลย์ อตุโล) (2558, หน้า 96) ได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าทั้งปวง และสัตว์ทั้งสิ้น ไม่ได้เป็นอะไรเลยนอกจากเป็นเพียง “จิตหนึ่ง” นอกจาก จิตหนึ่งแล้วก็มีได้มิได้มีอะไรตั้งอยู่เลย จิตหนึ่งปราศจากการตั้งต้นนี้เป็นสิ่งที่ไม่ได้เกิดขึ้น และไม่อาจถูกทำลายได้เลย มันไม่ใช่ของมีสีเขียว หรือสีเหลือง และไม่มีรูปร่าง ไม่มีทั้งการปรากฏ ไม่ถูกนับรวมอยู่ในบรรดาสิ่งที่มีการตั้งอยู่และไม่มีการตั้งอยู่ ไม่อาจจะลงความเห็นว่าเป็นของใหม่หรือของเก่า ไม่ใช่ของยาวหรือของสั้น ของใหญ่หรือของเล็ก

พระนิโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาจารย์ (เทสก์ เทสรังสี) (2553, หน้า 12) ได้กล่าวว่า จิต หรือวิญญาณ เปรียบเหมือนมายา ธรรมดาเรื่องมายาแล้วมีแต่หลอกลวงให้ผู้อื่นเข้าใจผิดติดตามไม่ทันในเรื่องของตัวเท่านั้น วิญญาณจึงมีลักษณะหลอกลวงให้ผู้อื่นตามไม่ทันพอตาเห็นรูปก็เกิดรู้สึก ยังไม่ทันอะไรเดี๋ยวเดียวก็ไปเกิดความรู้สึกทางอื่น ๆ ไปอีกมีแต่หลอกลวงให้คนอื่นตามไม่ทัน ฉันนั้นเหมือนกัน

บรรจบ บรรณรุจิ (2533, หน้า 21-25) ได้กล่าวว่า ใจ คือจิต หรือจิตคือการกระทำการคิด จิตจึงทำงานหรือมีหน้าที่ต่าง ๆ ที่เรียกว่ากิจจะลักษณะของจิต ที่สั่งสมกรรมกิเลส และสันดานของตน จิตมีลักษณะสั่งสมไว้ซึ่งการสืบต่อของตน เพื่อการมีตัวตนต่อไป คือ เมื่อดับแล้วต้องเกิดทันที เมื่อจิต (ความคิด) เกิด นาม รูป ก็เกิด เมื่อนามรูปเกิด จิตนั้นจิตนั้นจะมีการยึดถือ (อุปาทาน) เกิดร่วมกันและจะเป็นอย่างนี้ตลอดตราบเท่าที่ตัณหาอุปาทานอันต้นตอแห่งวัฏฏ์ยังไม่ถูกขจัดไปจากจิตของเรา

ปิ่น มุทุกันต์ (2547, หน้า 76-77) ได้กล่าวว่า วันหนึ่ง ๆ จิตเริ่มทำงานก่อนอวัยวะทุกส่วน สังเกตดูตามปกติ ตาเป็นผู้เอาการเอางานมากที่สุด เคร่งครัดต่อหน้าที่ตั้งแต่เช้าจนเข้านอน งานของตาสัมพันธ์กับงานของอวัยวะอื่น ๆ แทบทั้งหมด แต่จิตต้องเคร่งเครียดอยู่กับงาน ยิ่งกว่าตาอีกหลายเท่า สังเกตดูตอนตื่นนอนเวลาเช้า จิตตื่นก่อนอวัยวะทั้งปวง แล้วก็เริ่มทำงาน คือคิดอะไร ๆ ตั้งแต่ยังไม่ลืมตา คิดไป ๆ พอสมควรแล้วจึงบังคับตาให้เริ่มเปิดทำงาน คือลืมตาขึ้น ถัดจากนั้นจึงบังคับร่างกายให้รู้จากที่นอน แล้วสั่งงานแก่อวัยวะอื่น ๆ ต่อไปจนตลอดวัน

สุจินต์ บริหารวนเขตต์ (2560, หน้า 70-71) ได้ให้ความหมาย คำว่า “จิต” เป็นปรมัตธรรมที่เกิดขึ้นรู้สี รู้เสียง รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส รู้สิ่งต่าง ๆ ตามประเภทของจิตนั้น ๆ เช่น จิตที่เกิดขึ้นเห็นสีทางตาเป็นจิตประเภทหนึ่ง จิตเกิดขึ้นได้ยินเสียงทางหูเป็นจิตอีกประการหนึ่ง จิตที่

เกิดขึ้นรู้เย็น รู้ร้อน รู้อ่อน รู้แข็ง รู้ตึง รู้ไหวทางกายเป็นจิตประเภทหนึ่ง จิตนึกคิดที่เกิดขึ้นรู้เรื่องต่าง ๆ ทางใจเป็นจิตประเภทหนึ่ง ดังนี้เป็นต้น ทั้งนี้ตามประเภทของจิต และตามปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตประเภทนั้น ๆ

สรุป สภาวะหนึ่งที่ไวต่อการรับรู้ทางอารมณ์ และเกิดการปรุงแต่ง ในการสัมผัสรู้ว่า สิ่งนั้นอ่อน แข็ง ร้อน หรือเย็น แล้วสามารถถ่ายทอดออกเป็นอาการหรือพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ ไม่ว่าจะสุข ทุกข์ หรือ เกิดความพอใจ และไม่พอใจ สิ่งนั้น เรียกว่า “จิต”

2.6.5 ความหมายตามบริบททางสังคม

ไพบูลย์ เทวรักษ์ (2537, หน้า 2) ได้กล่าวว่า คำว่า “จิตวิทยา” ถ้าแปลความหมายของรากศัพท์เดิมคือคำ “Psychologs” จึงหมายถึง “การศึกษาเกี่ยวกับจิตวิญญาณ” นักจิตวิทยานี้นำคำว่า “Psychologs” มาใช้ครั้งแรก คือ เมแลงตัน (Melanchthon) เป็นนักปราชญ์ชาวเยอรมัน ต่อมามีผู้เห็นว่าจิตวิญญาณเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือการสัมผัสใด ๆ มองไม่เห็นพิสูจน์ไม่ได้ นักจิตวิทยาจึงไม่พยายามที่จะอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในรูปของจิตวิญญาณจึงเปลี่ยนมาสนใจพฤติกรรมซึ่งสามารถเห็นได้ และสามารถใช้วิธีทางวิทยาศาสตร์ ในการศึกษาได้ ซึ่งการใช้วิธีทางวิทยาศาสตร์ในการศึกษาทำให้จิตวิทยาเป็นที่ยอมรับว่า เป็นวิทยาศาสตร์

ตีรณ พงศ์มฆพัฒน์ (2561) ได้กล่าวว่า คำว่า “จิต” ในความหมายของชาวตะวันตกเรียกปัจจัยจากภายในเหล่านี้ว่าปัจจัยทางจิตวิทยา เช่น ความกลัว ความกังวล ความพึงพอใจ ความเพลิดเพลิน ความโกรธ และความรักใคร่ เป็นต้น นักวิชาการมองปัจจัยทางจิตวิทยาว่า เป็นเรื่องของความคิดความอ่านและเป็นเรื่องของสมอง ส่วนชาวตะวันออกมองปัจจัยจากภายในว่าเป็นเรื่องของจิตใจ ซึ่งมีทั้งความเชื่อ ความศรัทธา และมโนสำนึกในความถูกผิด หรือความพอเหมาะพอควร ชาวพุทธซึ่งมีความรู้และลึกซึ้งเกี่ยวกับจิตใจมากที่สุดมองปัจจัยด้านจิตใจว่าเป็นทั้งเรื่องจิตสำนึกและจิตนอกสำนึก เป็นเรื่องของจิตและการทำงานของจิตซึ่งมิใช่สมอง

ดาเรศ บันเทิงจิตร (2551) ได้กล่าวว่า ธรรมชาติได้สร้างสรรค์ให้คนเรามีทั้งร่ายกาย และจิตใจ ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีค่ามหาศาลทุกอิริยาบถ ทุกกิจกรรม ในชีวิตประจำวันของเรา แม้ดูเหมือนจะเป็นเรื่องของร่างกายล้วน ๆ แต่แท้ที่จริงแล้ว มีเรื่องของจิตใจมาเกี่ยวของด้วยตลอดเวลา ในแต่ละขณะ แต่ละการกระทำไม่ว่าเราจะชอบหรือไม่ชอบดีใจหรือเสียใจ กล้าหรือกลัว ชั่วหรือดีย่อมเกิดแต่จิตทำให้เป็นไปทั้งสิ้น เรื่องของจิตจึงเป็นเรื่องที่ส่งผลต่อความปกติสุข และความทุกข์ของชีวิต ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าจิตใจมีความสำคัญและมีคุณค่าต่อชีวิตของคนเราเป็นอย่างยิ่ง

สรุปว่า จิต มีความสัมผัสเกี่ยวข้องที่เกิดขึ้นกับร่างกายของมนุษย์ ที่แสดงความรู้สึกต่าง ๆ เช่น ดีใจ เสียใจ ร่าเริง หรือแม้แต่อาการโกรธ เป็นต้น ซึ่งในทางวิทยาศาสตร์ให้ความสำคัญเพียงสิ่งที่แสดงออกความรู้สึก และไม่สามารถพิสูจน์ได้ เหมือนกับทางกาย

ดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่า ธรรมชาติในการรับรู้อารมณ์ที่เกิดจากกระบวนการสัมผัสทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นกลไกที่เกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตรวมถึงมนุษย์เอง การรับรู้แสดงออกเป็นอารมณ์ต่าง ที่เกิดจากการปรุงแต่งจากสิ่งที่กระทบ แสดงให้เห็นถึงความมีกลไกการทำงานภายในของจิต ที่ทำให้เกิดความรู้สึกต่าง ๆ และสามารถพัฒนาจากความรู้สึกให้เกิดเป็นพฤติกรรมทางกาย ทางวาจาได้ เช่น ตาเห็นน้ำดื่ม ก็เกิดความรู้สึกที่อยากจะดื่มน้ำ และก็ขยับร่างกาย คือ มือไปหยิบน้ำมาดื่ม เป็นต้น ซึ่งสามารถอธิบายสรุปได้ตามภาพดังนี้

ภาพที่ 2.10 ความหมายของจิต

2.7 ความสำคัญของจิต

จิตเป็นสภาพธรรมที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา ที่เราอาจกล่าวให้ชัดว่า “จิต” คือ “ตัวพระพุทธศาสนา” ก็ได้แต่จิตไม่มีรูปร่างหน้าตาให้แลเห็นทั้ง ๆ ที่เรารู้ว่ามีจิตอยู่ด้วยกันทุกคน ด้วยเหตุนี้เราจึงต้องศึกษาให้รู้จักจิตพร้อมทั้งคุณลักษณะที่สำคัญทั้งหลาย ให้รู้จักตามความเป็นจริงเสียก่อน จึงจะเข้าใจพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง (ไชยทรง จันทรอารีย์, 2558) ดังนั้น จิตหรือใจนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ดังข้อความที่ปรากฏขอยกมาเป็นตัวอย่างพอสังเขปดังนี้

2.7.1 ความสำคัญของจิตตามทัศนะทางพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาทั้งหมด ก็จะทำให้พบว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญเรื่องจิตเป็นอย่างมาก โดยปรากฏในหลักฐานสำคัญไว้ในพระไตรปิฎกไว้หลายแห่ง ดังพระพุทธที่ตรัสว่า

“ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจร้ายแล้ว พูดอยู่ก็ดี ทำอยู่ก็ดี ทุกข์ย่อมไปตามเขา เพราะเหตุนั้น ดุจล้อหมุนไปตามรอยเท้าโค ผู้นำแอกไปอยู่ ฉะนั้น.” (ขุ.ธ 40/11/1) ดังนั้น ชีวิตทุกอย่างรวมลงอยู่ที่จิต การกระกอบกิจกรรมต่าง ๆ โดยการแสดงออกทางกาย ทางวาจา จะเป็นร้ายก็ดี หรือเป็นสิ่งดีก็ตาม สิ่งสำคัญคือจิตนี้แหละเป็นผู้กำหนด ที่เกิดจากการปรุงแต่งของจิต เหตุในกิจนั้นจึงต้องมีผล ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

> “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อกุศลธรรมที่เป็นไปในส่วนอกุศล ที่เป็นไปในฝักฝ่ายอกุศลทั้งหมดมีใจเป็นหัวหน้า ใจเกิดก่อนธรรมเหล่านั้น อกุศลธรรมเกิดหลังเทียว. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กุศลธรรมที่เป็นไปในส่วนกุศล ที่เป็นไปในฝักฝ่ายกุศลทั้งหมด มีใจเป็นหัวหน้า ใจเกิดก่อนธรรมเหล่านั้น กุศลธรรมเกิดหลังเทียว.” (อง.เอกก. 32/57-58/107)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า จะสุข หรือทุกข์ ที่เกิดจากผลของการกระทำ โดยเจตนาพร้อมสมบูรณ์ดีแล้ว สิ่งนั้นย่อมเกิดกุศลกรรม และอกุศลกรรม เป็นหลักของเหตุผลที่แสดงให้ทราบชัดได้ว่าจิตมีความสำคัญ เป็นสิ่งควบคุมให้มนุษย์ทุกคน มีความเป็นอัตตา ด้วยความยึดว่ามีตัวตน มีเรามีเขา เมื่อยึดมั่นถือมั่นมาก พฤติกรรมจึงผิดแปลก หรือออกนอกทางหลักการปฏิบัติที่ควรปฏิบัติตามหลักศาสนธรรมทางพระพุทธศาสนา ปัญหาต่าง ๆ จึงเกิด หรือรวมลงอยู่ที่ความเป็นทุกข์ทั้งปวง

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลายสัตว์ทั้งหลายจะเศร้าหมอง เพราะจิตเศร้าหมอง จะบริสุทธิ์เพราะจิตผ่องแผ้ว” (ขุ.อิติ. 45/268/543) จากพระดำรัสจะเห็นว่า สภาวะของธรรมชาติ ที่มีการตอบสนองทางอายตนะ จนทำให้การปรุงแต่งเกิดตามมูลธาตุที่ 4 เป็นกระบวนการทำงานของจิต จึงให้ความสำคัญได้ว่า “จิต”นี้แหละเป็นตัวเชื่อมหรือการทำให้เกิดการคล่องเกี่ยวกับการรับรู้ต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบ เหตุนี้แหละคือหลักธรรมะ ที่แสดงให้ทราบว่าชีวิตรวมลงอยู่ที่จิต ธรรมทั้งหลายรวมลงอยู่ที่จิต ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

> “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนห้วงน้ำขุ่นมัวเป็นตม บุรุษผู้มีจักษุยืนอยู่บนฝั่ง ไม่พึงเห็นหอยโข่งและหอยกาบบ้าง ก้อนกรวดและกระเบื้องถ้วยบ้างฝูงปลาบ้าง ซึ่งเที่ยวไปบ้าง ตั้งอยู่บ้าง ในห้วงน้ำนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะน้ำขุ่น ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน จักรู้ประโยชน์ตนบ้าง จักรู้ประโยชน์ผู้อื่นบ้าง จักรู้ประโยชน์ทั้งสองบ้าง จักกระทำให้แจ้งซึ่งคุณวิเศษ คือ อุตตริมนุสสธรรม อันเป็นความรู้ความเห็นอย่างประเสริฐ อย่าง สามารถได้ด้วยจิตที่ขุ่นมัวข้อนี้ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตขุ่นมัว.”(อง.เอก 32/46/94)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า ความสำคัญของจิตเป็นหัวหน้า เป็นประธาน ประเสริฐสุด และทุกอย่างย่อมสำเร็จด้วยใจ ดังคำท่านว่า “ธรรมทั้งหลายรวมลงอยู่ที่ใจ” เนื่องจากทั้งกายและวาจานั้นอยู่ใต้การบังคับบัญชาของจิต ดังนั้น เรื่องใหญ่ใจความก็ไปตกที่ข้อสุดท้ายทั้งหมด เพราะว่า ถ้าทำจิตให้บริสุทธิ์ผ่องแผ้วเสียอย่างเดียวเท่านั้น ก็ย่อมจะทำให้กายและวาจา ซึ่งอยู่ใต้การบังคับบัญชาของจิตดีตามไปด้วยในตัว ในเรื่องความสำคัญของจิตนี้ ตามที่กล่าวตามพระพุทธพจน์ข้างต้นแล้ว ยังกล่าวแสดงให้เกิดความเข้าใจถึงความสำคัญของจิตได้อีก (ไชยทรง จันทรอารีย์, 2558)

ดังตัวอย่าง ที่ปรากฏอยู่ในอุปาลิวาทสูตร กล่าวสรุปได้ว่า อุบาลีคฤหบดีผู้มีความสงสัยและการเกิดกรรมทางใดย่อมมีโทษมาก โดยมูลเหตุมาจาก ครั้งนั้นแล นิครนถ์ชื่อว่าทีฆตปัสสี เที่ยวบิณฑบาตไป ในเมืองนาลันทา เวลาภายหลังภัตกลับจาก บิณฑบาตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถึงปาวาริกัมพวัน ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้กะทีฆตปัสสีนิครนถ์ว่า กรรมในการทำบาปกรรม ในการเป็นไปแห่งบาปกรรม ไว้เท่าไร ทีฆตปัสสีได้ตอบว่า ในการทำบาปกรรมในการเป็นไปแห่งบาปกรรมไว้ 3 ประการ คือ กายทัณฑะ 1 วจีทัณฑะ 1 มโนทัณฑะ 1 และกายทัณฑะนี้เองที่เป็นโทษมากกว่า แต่พระองค์ก็คงตรัสตอบว่า มโนทัณฑะ ย่อมมีโทษมากกว่า ครั้นนั้นทีฆตปัสสีจึงเดินจากไปด้วยความไม่เชื่อต่อพระดำรัสของพระองค์ (ม.ม.20/63/112)

ความไปถึงท่านอุบาลีคฤหบดี จึงเข้าไปกราบทูลถามพระพุทธเจ้าอีกครั้ง ท่านอุบาลีคหบดีจึงกล่าวว่า ความที่ทีฆตปัสสีได้กล่าวไว้นั้นถูกต้องแล้ว พระพุทธเจ้าทรงตรัสถามท่านอุบาลีคหบดี “ในบ้านนาลันทานี้ พึงมีบุรุษคนหนึ่งเงื้อดาบมา เขาพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักทำสัตว์เท่าที่มีอยู่ในบ้านนาลันทานี้ ให้เป็นลานเนื้ออันเดียวกัน ให้เป็นกองเนื้ออันเดียวกัน โดยขณะหนึ่ง โดยครู่หนึ่ง ดูกรคฤหบดี ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นจะสามารถทำสัตว์เท่าที่มีอยู่ในบ้านนาลันทานี้ ให้เป็นลานเนื้อ อันเดียวกัน ให้เป็นกองเนื้ออันเดียวกัน โดยขณะหนึ่ง โดยครู่หนึ่งได้หรือ ? ” ท่านอุบาลีคหบดีกราบทูลตอบกลับว่า “ไม่อาจทำได้ในคราวเดียว ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าทรงตรัสต่อว่า “สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ ถึงความเป็นผู้ชำนาญในทางจิต พึงมาในบ้านนาลันทานี้ สมณะหรือพราหมณ์นั้น พึงกล่าวอย่างนี้ว่าเราจักทำบ้านนาลันทานี้ให้เป็นเถ้า ด้วยใจคิดประทุษร้ายดวงเดียว “ดูกรคฤหบดี ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ ถึงความเป็นผู้ชำนาญในทางจิตนั้น จะสามารถทำบ้านนาลันทานี้ให้เป็นเถ้า ด้วยใจประทุษร้ายดวงหนึ่งได้หรือหนอ ?” (ม.ม.20/70/121) ท่านอุบาลีคฤหบดี จึงเข้าใจทราบชัดว่าการเกิดแห่งบาปกรรมนั้น มโนทัณฑะนี้เองที่มีโทษมาก เพราะเหตุย่อมควบคุมให้กาย วาจา ได้ทำตามจิตนั้นเอง

สรุปว่า จิตมีความสำคัญมาก ที่ดูเหมือนว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของชีวิต โลกและจักรวาลทั้งมวล รวมถึงหลักธรรมทั้งหลายที่ปรากฏอยู่มากมายให้ได้ศึกษา ก็ล้วนแล้วมีฐานที่เกิดมาจากจิตทั้งหมด จิตจึงเป็นผู้นำ หรือก่อให้เกิดการกระทำกรรมต่าง ๆ จะเป็นกุศลกรรมหรือ

อกุศลกรรมก็เป็นเหตุของปัจจัย และอิทธิพลที่ส่งผลต่อมนุษย์ทางอารมณ์ที่เกิดความพอใจ และไม่พอใจ สะท้อนออกทางพฤติกรรมต่าง ๆ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ จิตจึงเปรียบดังความเป็นชีวิตของสรรพสัตว์รวมทั้งมนุษย์ด้วยเช่นกัน

2.7.2 ความสำคัญของจิตในทัศนะนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา

ในขณะเดียวกันนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาก็เน้นการยืนยันตามแนวคิดทางพุทธศาสนาที่พบในงานเขียนว่า จิตนั้นมีความสำคัญ ดังปรากฏในหลักฐานที่แสดงได้ดังนี้

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (2533, หน้า 14-35) ได้กล่าวแสดงความเห็นเกี่ยวกับประเด็นความสำคัญของจิตในพระพุทธศาสนาไว้ว่า “ ใจสำคัญที่สุด ความสุขความทุกข์ของทุกคนเกิดขึ้นจากใจ ใจที่ทำให้เกิดสุข ใจไม่ดีทำให้เกิดทุกข์ บุคคลที่มีใจร้าย คือ บุคคลผู้มากด้วยกิเลส บุคคลผู้มีใจผ่องใส คือ บุคคลผู้ไกลกิเลส หรือมีกิเลสเบาบาง บุคคลผู้มากด้วยกิเลส คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง จะคิด จะพูด จะทำอะไร ย่อมเป็นเหตุให้ตนเอง เป็นทุกข์ ส่วนบุคคลผู้ไกลกิเลส หรือมีกิเลสเบาบาง คือ ไม่มีความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือมีเพียงเบาบาง จะคิด จะพูด จะทำอะไร ย่อมเป็นเหตุให้ตนเองเป็นสุข”

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (พิมพ์ ธมฺมธโร) (2540, หน้า 137-150) ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับความสำคัญของจิตเอาไว้น่าสนใจว่า “สิ่งสำคัญที่สุดของตัวเราคือใจ เมื่อบำรุงร่างกายให้มีอนามัยแล้ว ต้องบำรุงใจให้มีอนามัยด้วย เพราะร่างกายสมบูรณ์ปราศจากโรคภัยแล้ว แต่ใจมีโรคเบียดเบียนให้เดือดร้อน ก็จะอยู่ไม่เป็นสุขสำราญ หรือว่าโรคใจก็เช่นกัน ย่อมมีพิษร้ายกาจ เพราะว่าจิตเป็นมูลฐานของชีวิต เมื่อจิตใจของเรามีโรคต้องเดือดร้อน กระวนกระวายไม่เป็นสุขแล้ว อวัยวะร่างกายทั้งหลายก็ต้องพลอยเกิดอันตรายให้เดือดร้อนไปตาม ๆ กัน เป็นอันทอนกำลังกายกำลังใจและกำลังความคิดให้เสื่อมถอยลงทุกวัน

พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) (ม.ป.ป., หน้า 85-162) ได้กล่าวถึง จิต ว่ามีความสำคัญต้องการพัฒนาชีวิตมนุษย์ว่า “ถ้าเรามีจิตใจไม่ถูกปรุงแต่ง ก็เรียกว่าเรามีจิตเป็นพุทธะขึ้นมา เป็นผู้รู้ขึ้นมาทันที รู้อะไรต้องขึ้นมาแล้ว ก็เป็นตัวเองอย่างแท้จริง ไม่ถูกฉาบด้วยกิเลส เรียกว่าไม่มีการปรุงแต่ง คนเรามีแต่ร่างกายแล้วจะเป็นอยู่ได้เมื่อไร เราต้องมีใจด้วย เราจึงพูดว่ากายอย่างถูกต้อง ชีวิตที่ดี แต่ถ้าสองอย่างนี้อยู่ร่วมกันอย่างไม่ถูกต้อง ชีวิตก็ไม่ดีขึ้น คือ มีแต่ร่างกายแต่ไม่มีใจ ใจที่ไม่มีธรรมะก็เหมือนกับไม่มีชีวิตชีวา เป็นอะไรที่เขาเรียกกันว่าศพเดินได้แล้วก็ไม่ได้เดินเปล่านะ เดินไปสร้างปัญหาในสังคม ไปเที่ยวชม ชิงวิ่งราวล้วงกระเป๋า อะไรของเขาไปตามเรื่องตามราวมันสร้างปัญหา”

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2552, หน้า 2-7) ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับความสำคัญของจิตไว้ว่า “ชีวิตของคนเรานั้น ประกอบด้วยกายกับใจมีสองส่วนเท่านั้น กายกับใจ

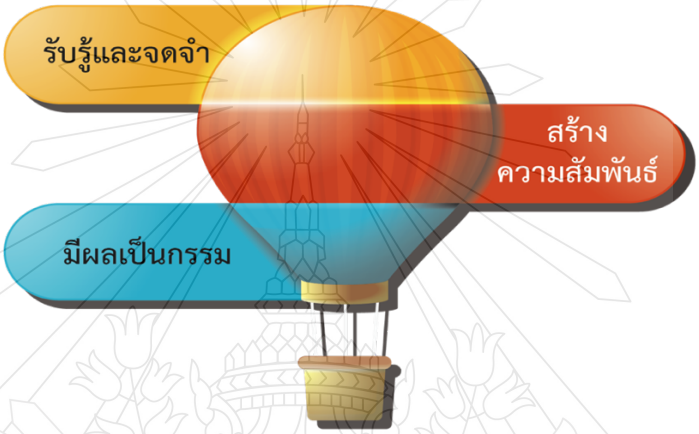
ร่วมกันข่าวเป็นชีวิตของเรา กายก็ตามใจก็ตาม จะต้องให้อยู่สภาพที่ดี ต้องรักษาไว้ให้มีสุขภาพที่ดีจึงจะมีความสุข ชีวิตจึงดำเนินไปโดยราบรื่น เมื่อร่างกายไม่สบาย จิตใจก็พลอยไม่สบายไปด้วย ในทางกลับกัน เมื่อจิตไม่สบายมีความทุกข์ มีความหวาดระแวง มีความกลัว มีความกังวลใจ มีห่วงหน้าพะวงหลังต่าง ๆ ก็ทำให้แสดงออกมาทางร่างกาย เช่น หน้าตาไม่สดชื่น ผิวพรรณไม่ผ่องใส ยิ้มแย้มไม่ออก ตลอดจนกระทั่งว่าเบื่ออาหารเป็นต้น ไม่มีเรี่ยวแรงไม่มีกำลัง การรักษาใจนั้นเป็นเรื่องสำคัญ ในยามเจ็บป่วยนี้ กลายเป็นหน้าที่ของแพทย์ แต่ใจนั้นเป็นของเราเองต้องรักษาใจตนเอง จริงอยู่ก็เป็นธรรมดาที่ว่าทุกข์เวทนาความเจ็บป่วยต่าง ๆ ความอ่อนแรงอ่อนกำลังของร่างกายนั้น ย่อมมีผลต่อจิตใจ ถ้ารักษาใจไว้ให้ดีแล้ว ความเจ็บป่วยนั้นก็มีแต่น้อย ให้รักษาใจของตนเอง เพราะว่าชีวิตของคนเรานั้นก็เป็นดังที่ได้กล่าวว่า มีกายกับใจสองอย่างโบราณกล่าวว่า ใจเป็นนายกายเป็นบ่าว กายนั้นรับใช้ใจ ใจเป็นแกนของชีวิต ถ้ารักษาใจไว้ดีแล้ว ก็นับว่าเป็นการรักษาส่วนประเสริฐของชีวิตไว้”

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) (2542, หน้า 157-158) ท่านได้กล่าวว่า “การศึกษาของเรามุ่งเรียนแต่หนังสือกับเรียนวิชาชีพ ไม่ได้เรียนเรื่องชีวิตจิตใจ ไม่ได้เรียนเรื่องว่าจะเป็นมนุษย์อย่างไร จึงจะได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะรับ ดังนั้นให้รับเหรียญมาปริญญายาวเป็นหางว่าว ก็ไม่รู้เรื่องนี้ คือ ไม่รู้เรื่องชีวิต ก็หยุดอยู่ที่ว่า ทำอาชีพได้ดีมีเงินมากแล้วก็เป็นสุขสนุกสนานเอร็ดอร่อยทางตา หู ทางจมูก ทางลิ้น ทางไกล เมื่อยังไม่มีความรู้ทางใจ ก็ต้องเป็นทาสของกิเลส ของกามมารมณ์ทางเพศ แล้วก็เป็นเหตุให้ทำผิดต่อไปอีกหลายอย่างขั้นตอน”

พร รัตนสุวรรณ (2537, หน้า 88) ได้กล่าวถึงความสำคัญของจิตไว้ว่า “ร่างกายกับจิตใจมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เหมือนต้นไม้กับดิน ดินดีต้นไม้งามดินไม่ดีต้นไม้ไม่งาม ถ้าหากความสุขใจมันต้องขึ้นอยู่กับความสบายกาย ความสมบูรณ์ทางวัตถุนั้นก็คือทางที่จะทำให้จิตมีความอ่อนแอและไม่สามารถพ้นทุกข์ได้ เพราะความจริงจิตใจของคนเรานั้น ถ้าตั้งใจรักษาไม่ให้มีความทุกข์ใด ๆ เกิดขึ้น เป็นสิ่งที่ได้โดยไม่ต้องอาศัยวัตถุหมายความว่า แม้ร่างกายจะเจ็บป่วย จะมีความยากจนมีความลำบากในความเป็นอยู่ หรือเกิดอันตรายใด ๆ แก่ร่างกายและทรัพย์สมบัติ สำหรับผู้ฝึกจิตเอาไว้ดีแล้ว เหตุการณ์เหล่านั้นจะไม่สามารถก่อให้เกิดความทุกข์ได้เลย ประสาทความทุกข์ในจิตใจ คือยาพิษที่ทำการค้ามนุษย์ชาติไปทีละน้อย ๆ แต่เราส่วนมากยังไม่รู้สึกถึงภัยอันนี้กันเลย”

สรุปว่า ความสำคัญของจิต ซึ่งเป็นรู้สภาพซึ่งเป็นใหญ่ เป็นประธาน ในการรู้สิ่งที่กำลังปรากฏ ซึ่งไม่เพียงแต่เห็นได้ยินได้กลิ่นได้ลิ้มรส ในการรู้สิ่งที่กำลังกระทบ สัมผัสเท่านั้น แต่ยังคิดนึกวิจิตรต่าง ๆ นานา มนุษย์ทั้งหลายจึงสั่งสมบุญไว้มากตามแต่กำลังของแต่ละคน ผู้เห็น ผู้มีกรรมชั่วมาก นอกจากนี้จิตวิญญาณของบุคคลที่สะสมกุศลมากมายก็เพิ่มขึ้นจากความเมตตา กรุณาหรืออุเบกขา ในขณะที่บางคนเกลียดปัญหา ความโกรธ ความแค้น ล้วนแล้วแต่เป็นพลังจิตของแต่บุคคล

ดังที่กล่าวมา สรุปว่า จิตเป็นสภาพรู้ เป็นอาการรู้จึงยากที่จะรู้ได้ว่า ลักษณะที่เป็นเพียงธาตุรู้นั้นเป็นอย่างไร ทั้ง ๆ ที่ทุกคนจะเข้าใจความหมายบางประการของจิตที่ว่าใจ ซึ่งทุกคนมีแต่ก็เพียงแต่รู้ว่า ซึ่งเมื่อไม่พิจารณาก็ย่อมไม่ทราบว่าเมื่อไหร่ และขณะไหนเป็นจิต สิ่งสำคัญของจิต คือ การทำให้ได้รู้ ถึงกลไกความเป็นธรรมชาติ ที่ทำให้เกิดการสัมพันธ์ของพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับตัวมนุษย์ ทั้งด้านดีและไม่ดี ซึ่งสามารถอธิบายสรุปได้ตามภาพดังนี้

ภาพที่ 2.11 ความสำคัญของจิต

2.8 ลักษณะและความวิจิตรของจิต

หลักคำสอนทางพุทธศาสนา ได้อธิบายว่า จิตเป็นนามธรรมชนิดหนึ่ง ไม่มีรูปร่าง ไม่ใช่รูปธรรม คือ ไม่สามารถที่จะต้องมองเห็นได้ด้วยตา หรือสัมผัสถูกต้องได้ด้วยกาย จึงเป็นเรื่องที่ปุถุชนเข้าใจได้ยาก เพราะไม่มีลักษณะที่จะหยิบยกจับต้องมองเห็นได้ แต่ถึงกระนั้นก็ดี ก็ยังมีลักษณะที่จะทำให้รู้จักจิตได้ในทางอาการที่แสดงออก เช่น เมื่อตาสัมผัสกับรูป จิตก็รู้ คือเห็นรูปนั้น ทั้งยังรู้ต่อไปว่ารูปนั้นสวยงามดีไม่ดี จิตมีลักษณะรู้ซึ้งอารมณ์ที่มากระทบ “อารมฺมณวิชานนลกฺขณํ” รู้เมื่อในเมื่อขณะกระทบอารมณ์ คือ รูปารมณ์ (รูป) กระทบ (จักขุปสาท) รู้ “เห็น” สีททารมณ์ (เสียง) กระทบโสตประสาท รู้ “ได้ยิน” คันทารมณ์ (กลิ่น) กระทบฆานประสาท รู้ “รส” โผฏฐัพพารมณ์ (สัมผัสถูกต้อง) กระทบกายประสาท รู้ “เย็น” ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง” ธรรมารมณ์ (เรื่องราว) กระทบใจ รู้ “คิดนึก” ธรรมชาติที่รู้หรือธาตุรู้นี้แหละเรียกว่า จิต (พระนิติเกษมสุนทร, 2526, หน้า 10)

2.8.1 ลักษณะพิเศษของจิต

ธรรมชาติใด ย่อมคิด อธิบายความว่า ย่อมรู้แจ้งอารมณ์ เพราะเหตุนั้นธรรมชาตินั้นจึงชื่อว่าจิต จิตมีลักษณะรู้แจ้งอารมณ์ ธรรมชาติที่ชื่อว่าจิต เพราะทำให้วิจิตร หรือว่า เพราะอรรถวิเคราะห์

ว่า อันกรรมและกิเลสทั้งหลายสั่งสมไว้ หรือว่า เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ย่อมสั่งสมความสืบต่อแห่งตน หรือวิเคราะห์ว่า มีอารมณ์อันวิจิตร (วิภาวินี. 1/66) จิต เป็นธาตุรู้ ซึ่งเข้าใจได้ว่า ความไม่มีตัวตน และไวต่อการรับรู้อารมณ์ จิตเจตสิก มีการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไป ซึ่งโดยธรรมชาติของจิต มีลักษณะเป็นของตนเอง แสดงให้เห็นหน้าที่ของจิตเจตสิก มีลักษณะที่เด่นชัดเพราะเป็นประธาน ประกอบสืบต่อกันโดยไม่ขาดสาย แสดงให้เห็นเป็นปรมัตถ์เสมือนเป็นนิยามจิต เรียกว่า ลักขณาทิจตุกะหรือปัจจุปัฏฐานปทัฏฐาน ที่ปรากฏในปกรณ์อภิธัมมัตถะสังคหะ ที่แสดงลักษณะไว้ 4 ประการ ดังนี้

1. ลักขณาทิจตุกะของจิต กล่าวได้ 4 ประการ ดังนี้

1) วิชานนลกฺขณ์ มีการรับรู้เป็นลักษณะ

2) ปุพฺพงฺคมรส์ มีการเป็นประธานของเจตสิกและกัมมชรูป

3) ปฏิสนฺธิปทฏฺฐาน์ มีการสืบต่อกันระหว่างภพเก่าและภพใหม่เป็นอาการปรากฏ

4) สงฺขารปทฏฺฐาน์ วา วตฺถารมฺมณปทฏฺฐาน์ มีสังขาร 3 เป็นเหตุใกล้หรือวัตถุที่ในอารมณ์ 6 เป็นเหตุใกล้

2. ลักขณาทิจตุกะของเจตสิก กล่าวได้ 4 ประการ ดังนี้

1) นมนลกฺขณ์ มีการน้อมไปสู่อารมณ์เป็นลักษณะ

2) สมฺปโยครส์ มีการประกอบกับจิต และประกอบกันกับตัวเองเป็นเอกุปปาตทตา เป็นต้น เป็นกิจ

3) อวินิพฺโภคปจฺจุปฏฺฐาน์ มีการไม่แยกกันกับจิตเป็นการที่ปรากฏในปัญญาส่วนของบัณฑิต

4) วิญฺญาณปทฏฺฐาน์ มีวิญาณเป็นเหตุใกล้ (พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, 2554, หน้า 70-71)

คำว่า “ลักษณะ” คือ ลักษณะนามธรรมที่มีอยู่จริง ที่รับรู้และปรากฏได้ และสามารถรู้ได้เรียกว่า “ธรรม” ตัวอย่างเช่น เมื่อหูได้ยินเสียงสิ่งนั้นจึงรู้ และสิ่งที่ให้รู้สิ่งนั้นจึงเรียกว่า “ธรรม” เป็นลักษณะเฉพาะสภาพของธรรม แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ สามัญลักษณะ และวิเสสลักษณะ

3. สามัญลักษณะ ซึ่งควบคุมด้วยกฎของไตรลักษณ์ มี 3 ประการ ดังนี้

1) อนิจจลักษณะ คือ มีลักษณะความไม่เที่ยง

2) ทุกขลักษณะ คือ มีลักษณะที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้

3) อนัตตลักษณะ คือ มีลักษณะที่มิใช่ตัว มิใช่ตน

4. วิเสสลักษณะ หมายถึง ลักษณะที่เป็นเฉพาะตัว ซึ่งจะมีความแตกต่างจากลักษณะสภาพธรรม ตัวอย่างเช่น จิตที่เห็นสี ว่าสีนั้นเป็นสีเทา มีลักษณะเพียงแค่รับรู้ ไม่มีการขยายความในสิ่งที่รับรู้ในสิ่งนั้น ๆ จึงเรียกว่า ลักษณะที่มีความเฉพาะตัว ไม่ปนกันเท่านั้น

สรุปว่า จิตมีคุณสมบัติในการรับรู้และจดจำ เป็นสภาวธรรมที่ปรากฏมีอยู่จริงในธรรมชาติ และฝังตัวอยู่ในสิ่งมีชีวิต และมีความเป็นลักษณะที่แน่นอน คือ มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เป็นอย่างนี้ เป็นธรรมชาติของจิตตามความจริง ที่ไว้ต่อการรับรู้ และจดจำ และมีอำนาจต่อการแปรสภาพการรับรู้ให้ริเริ่มที่จะกระทำ และให้ผลของการกระทำ

2.8.2 สมรรถนะของจิต

จิต ถึงแม้ว่าจะเป็นนามธรรมที่ไม่สามารถจับต้องได้ก็ตาม แต่จิตนี้เป็นสิ่งที่มีสมรรถนะที่มีความสามารถเฉพาะอยู่ในตัวของตัวเอง และสามารถพัฒนาให้มีสมรรถนะเพิ่มขึ้นด้วยการกรรมวิธีการฝึกต่าง ๆ เพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้ง สมรรถนะของจิต ดังที่กล่าวมานี้ กล่าวอธิบายตามสมรรถนะได้ 6 ด้าน ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) สมรรถนะด้านการกระทำ คือ จิตนี้เป็นตัวของการกระทำทั้งปวง หมายถึง จิตนี้ทำให้มนุษย์มีพฤติกรรมต่าง ๆ ที่แสดงออกมาทางดีและไม่ดี รวมถึงทำให้มนุษย์ทำในสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมา ทั้งในส่วนที่ก่อประโยชน์และไม่ก่อประโยชน์ ซึ่งบางครั้งก็น่าดูและไม่น่าดู หรือมีความแปลกประหลาดไป

2) สมรรถนะภายในตัวของตัวเอง สภาพจิตที่มีความหลากหลาย ทั้งที่เป็นกุศล อกุศลวิบากกิริยา เช่น จิตที่ประกอบด้วย โทสะ โมหะ หรือจิตที่ศรัทธา จิตมีปัญญา และจิตสงบ

3) สมรรถนะการสั่งสมกรรม จิตเป็นตัวเก็บสั่งสมกรรมที่บุคคลนั้น ๆ กระทำทั้งกรรมดีและกรรมชั่วไว้หมด คือ บาปบุญทั้งหลายจิตเป็นตัวสั่งสมเอาไว้และสามารถนำข้ามภพข้ามชาติไปด้วย

4) สมรรถนะในการรักษาผลของกรรม วิบากหรือผลแห่งกรรมที่บุคคลนั้น ๆ กระทำไม่ว่าดีหรือชั่ว จิตจะเป็นตัวรักษาไว้มิสูญหาย จนกว่าวิบากหรือผลแห่งกรรมนั้นจะปรากฏเมื่อถึงโอกาส นอกจากนี้ ยังหมายรวมถึงการที่จิตต้องเสวยวิบากหรือผลแห่งกรรมที่ทำไว้นั้นด้วย

5) สมรรถนะในการพัฒนาตัวเอง หรือสั่งสมสันดานของตน หมายถึง จิตนี้นั้นสามารถที่พัฒนาฝึกตนเองได้ทั้งทางดีและทางชั่วที่มาจากการกระทำของตัวเอง ที่แสดงออกมาเสมอ ๆ จนเกิดความชำนาญหรือควบคุมจนกรายเป็นนิสัย หรือสันดานของบุคคลนั้น ๆ ไปในที่สุด

6) สมรรถนะทางอารมณ์ จิตนี้จะรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ อยู่เสมอ ทั้งในด้านการมองเห็นที่รูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส รับรู้สัมผัส และปรุงแต่งอารมณ์ สับเปลี่ยนหมุนเวียนอยู่ในอารมณ์ทั้ง 6 ตลอดเวลา ไม่เคยว่างจากอารมณ์ (แสง จันทร์งาม,วศิน อินทสระ,สิทธิ์ บุตรอินทร์ และคณะ, 2541, หน้า 5-6)

สรุปว่า สภาวธรรมความไม่มีตัวตน แต่ทรงตัวแปรผลให้เกิดวิบากกรรมต่าง ๆ จากการสะสมที่เกิดจากกระบวนรับรู้ เป็นสิ่งที่ควบคุมได้ยาก แต่สามารถใช้หลักทฤษฎีแนวทางปฏิบัติตามแนวทางพระพุทธศาสนา ด้วยวิปัสสนากรรมฐาน เป็นอุบายการฝึกอบรมจิตใจ และอิสระจากการปรุงแต่งของอารมณ์

2.8.3 ความวิจิตรของจิต

ความเป็นธรรมของจิตที่ทำให้เป็นไป หรือความวิจิตร กล่าวอธิบายได้ 6 ประการ ดังนี้

1) กระทำให้วิจิตรต่าง ๆ สรรพสัตว์สิ่งมีชีวิตทั้งหมด มีความวิจิตรพิศดาร ก็เพราะอำนาจของจิตเป็นผู้ทำให้วิจิตร เช่น สรรพวัตถุที่เกิดขึ้น มีเครื่องกลไก ประดิษฐกรรม ศิลปะลวดลายวิจิตรกรรมต่าง ๆ ล้วนเกิดด้วยจิตทั้งสิ้น สัตว์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นวิจิตร ก็เพราะการทำงาน กาย วาจา ใจ วิจิตร การกระทำวิจิตรก็เพราะสัญญาความจำวิจิตร และสัญญาความจำวิจิตรก็เพราะสัญญาจำวิจิตร และสัญญาความจำวิจิตรก็เพราะจิตวิจิตร

2) วิจิตรด้วยตนเอง หมายถึง จิตเป็นไปได้ต่าง ๆ เช่น จิตเป็นบุญเป็นกุศล เป็นบาป เป็นอกุศลได้ เป็นวิบาก คือ ผลของบุญของบาป ทำสัตว์ทั้งหลายต่างกันด้วยกรรม ต่างกันด้วยเพศ ต่างกันด้วยสัญญาและคติก็ได้ เป็นต้น ความต่างกันด้วยกรรม คือ วิจิตรในกุศลกรรมทางกาย ทางใจ ในทานศีลภาวนา และในอกุศลกรรมถึงวิหิงสามานาสาไถย สภาวะแห่งกรรม เป็นอุปนิสัยปัจจัยให้เกิดต่างกันแห่งลิงค์ คือ สัณฐานมีมือเท้าเป็นอาทิ เกิดสำคัญในจิตว่าเป็นหญิงหรือชาย อันควรแก่ชื่อตามโลกียะกำหนด อันเป็นการต่างกันโดยสัญญา จึงมีโวหารเรียกว่าชาย หญิง ส่วนคตินั้น คือ เปตคติ ดิรัจฉานคติ นิริยคติ มนุษย์คติ และเทวดาคติ (พระนิติเกษมสุนทร, 2526, หน้า 15)

3) สั่งสมกรรมและกิเลส หมายความว่า กรรมเป็นการงานที่บังเกิดด้วยเจตนา (เจตสิกเจตนา) ไม่ว่าจะมากน้อยเพียงใด แม้แต่เพียงอารมณ์หนึ่งมากระทบจิตเกิดรู้ขึ้น เช่น เมื่อตาเห็นรูป เจตนาเจตสิกเกิด และกรรม คือ การงานจึงบังเกิดขึ้น จิตย่อมเก็บเอาการงานนั้นประทับเข้าไว้ จึงเป็นอันว่าการทำ คือ กุศล หรืออกุศลกรรมใด ๆ จะมากเล็กน้อยประการใดก็ตามย่อม จะเก็บประทับไว้ในจิตทั้งสิ้น ในทำนองนี้สรรพกุศล คือ ทาน ศีล ภาวนา หรืออุกศลกรรม คือ กิเลส เช่น โลภะ โทสะ และโมหะ ที่เกิดขึ้นมากมายก็ย่อมถูกประทับสั่งสมไว้ที่จิต

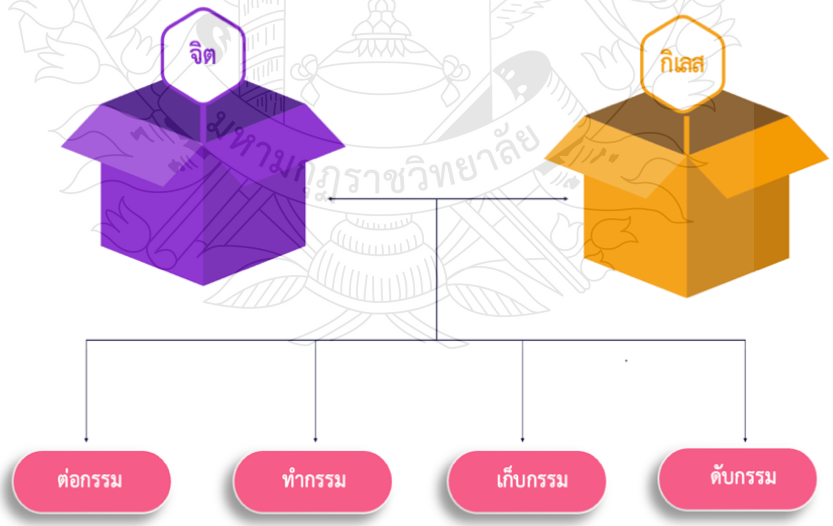
4) รักษาไว้ซึ่งวิบากของกรรมและกิเลสที่สั่งสมไว้ หมายความว่า กรรมและกิเลสที่สั่งสมไว้ในจิตนั้นไม่สูญหายไปจิตรักษาวิบากกรรม และกิเลสนั้นไว้ให้นอนเนืองอยู่ในสันดาน เมื่อถึงคราวใดที่มีโอกาสวิบากก็จะเกิดขึ้นแสดงไปตามอำนาจของกรรม วิบากคล้ายกับพลังงานคอยโอกาสแสดงออกอยู่เสมอ เมื่อ ๆ ได้ช่องก็จะแสดงออกในทันที ดังนี้แหละบุคคลจึงได้รับวิบากผลในปัจจุบันภพต่าง ๆ นานา

5) สั่งสมสันดานตนเอง หมายความว่า จิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นดับลง เป็นปัจจัยอุดหนุนให้จิตอีกดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ดับ แล้วอีกดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ดับติดต่อกันไปไม่ขาดสาย คือ เกิดดับเกิดขึ้นแล้วก็ดับเป็นสันตติต่อเนื่องสืบกัน ลงภวังค์แล้วก็เกิดขึ้นใหม่อีกดับไปอีกเสมอนิตยกาล ไม่ใช้แต่เพียงการเกิดดับสืบเนื่องกันเท่านั้น ยังส่งยอมรับช่วงบรรดากรรมและกิเลสที่จิตได้รับและก็สะสมไว้แล้วนั้นต่อไปอีกด้วย

6) มีการวิจิตรด้วยอารมณ์ต่าง ๆ หมายความว่า จิตนี้ย่อมรู้อารมณ์ต่าง ๆ ไม่ว่าอารมณ์นั้นจะเกิดกระทบในทางทวารใด จิตเป็นสามารถให้รับรู้รับเห็นได้ทั้งสิ้น เช่นรูปกระทบ จักขุทวาร จิตก็แล่นไปรู้คือเห็น ครั้งเสียงกระทบโสตทวารจิตก็แล่นไปรู้คือได้ยิน เมื่อกายถูกต้องของแข็ง จิตแล่นไปรู้การกระทำนั้น อย่างนี้แหละจึงเรียกว่า จิตมีวิจิตรด้วยอารมณ์ต่าง ๆ (พระนิติเกษมสุนทร, 2526, หน้า 17)

สรุปได้ว่า ความวิจิตรของจิตมีคุณลักษณะที่พิเศษ เพราะจิตมีการพัฒนาด้วยการรับรู้จดจำแต่ไม่สามารถปลดปล่อยตัวเอง จิตจะสะสมจำและคอยรับส่งผลจากที่ได้จดไว้ คอยจังหวะและโอกาสที่จะส่งผลตามกำลังของเหตุนั้น

ดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่า จิตมีลักษณะเป็นนามธรรม ที่ไม่สามารถจับต้องได้ แต่มีคุณลักษณะที่มีความวิเศษ คือ การไว้ต่อการรับรู้ ประมวลปรุงแต่ง และสะสมไว้ ด้วยการมีความจำที่สามารถรับและส่งผล ที่เกิดจากการประมวลผล เป็นลักษณะที่มีความวิจิตรทั้งหลายต้องมีจิตเป็นประธาน ตัณหาความปรารถนาพอใจทำให้เกิดความวิจิตร กรรม คือ การงานที่กระทำนั้น ก็ประณีตวิจิตรไปตามความเรียกร้องของตัณหา และโยนิ คือ การปฏิสนธิเป็นวิบากกำหนดให้สัตว์กำเนิด ในภพภูมิต่าง ๆ มีลักษณะอันความวิจิตรเป็นไปสมคล้อยตามเจตนารมณ์ของกรรมที่กระทำ อันเนื่องมาแต่ตัณหาซึ่งมีจิตเป็นประธาน จึงถือสำคัญได้ว่า จิต คุณลักษณะที่สำคัญเป็นอย่างยิ่ง และส่งผลโดยตรงกับวิถีชีวิตของมนุษย์ โดยตรงในฐานะเป็นผู้รับ ผู้ส่ง ที่ก่อให้เกิดกรรม และนำส่งผลต่อวิบาก ซึ่งสามารถอธิบายสรุปได้ตามภาพดังนี้

ภาพที่ 2.12 ลักษณะของจิต

2.9 ประเภทของจิต

สภาพเดิมของจิตถึงแม้ว่าจะมีเพียงหนึ่งเดียวที่เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ผ่องใส แต่เพราะส่วนประกอบ (เจตสิก) ที่มีคุณสมบัติแตกต่างกันเข้ามาร่วมในจิต จึงทำให้คุณภาพของจิตแปรไปตามส่วนกอบ เช่น จิตที่ประกอบกับเจตสิกฝ่ายไม่ดี (อกุศล) จึงแปรสภาพเป็นอกุศลจิตไป หรือในฝ่ายตรงข้าม ถ้าประกอบด้วยเจตสิกฝ่ายดี (กุศล) จิตก็จะกรายเป็นกุศลจิตมาทันที่ ตามลักษณะของจิตคนเราก็จะปรากฏอยู่ 2 เภท คือ กุศลจิต และอกุศลจิต ที่ทำให้เกิดกรรมจากพฤติกรรมของทุกคน (สำ.ม.อ 31/244) ซึ่งกล่าวอธิบายได้ดังนี้

2.9.1 กุศลจิต

กุศลจิต หรือมหากุศลจิต หมายความว่าจิตที่ไม่มีโทษและให้ผลเป็นความสุข ฉะนั้นชื่อว่ากุศล และสามารถให้ผลเกิดขึ้นมากกว่าตนทั้งเบื้องต้นของ ฌาน อภิญญา มรรค ผล ฉะนั้นจึงชื่อว่า “มหา” เมื่อรวมทั้งสองแล้ว จึงเรียกว่า “มหากุศลจิต”

คำว่า “กุศล” มีความหมายหลายอย่าง คือ ชื่อว่ากุศล เพราะอรรถว่า “ไม่มีโรค” “ไม่มีโทษ” “เกิดแต่ความฉลาด” “มีวิบากเป็นน่าปรารถนาเป็นที่สุข” ขณะให้ทาน รักษาศีล และเจริญ ภาวนา นั้นจิตเป็นกุศล กุศลต่าง ๆ เช่น อนุโมทนากุศลอยากของผู้อื่น สงเคราะห์เกื้อกูลผู้อื่น สุภาพอ่อนโยนอ่อนน้อมรวมอยู่ใน ทาน ศีล ภาวนา กุศลมีวิบากที่น่าปรารถนา กุศลทุกอย่างย่อมนำมาซึ่งวิบากที่น่าปรารถนา (พระธนันท์ชัย วรธมฺโม, 2554, หน้า 16)

ดังปรากฏในพระอภิธรรม ธรรมสังคณี ดังความว่า “วิบากแห่งกุศลธรรมและอกุศลธรรมที่เป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร โลกุตระ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมเป็นวิบาก” (อภิ.สง.76/665/337)

ดังข้อความที่กล่าวจะเห็นว่า กุศลจิตเกิดจากการปรุงแต่งที่ประกอบด้วยเจตสิก ที่เป็นไปตามกระบวนการทำงานของเบญจขันธ์ ที่เป็นสภาวธรรมยังวิบากแห่งความดี ที่เกิดจากการกระทำใจเจตนาที่ดีงาน เช่น มีจิตตั้งมั่นในการสวดมนต์ไหว้พระ เจริญวิปัสสนากรรม หรือมีความใฝ่รู้ใฝ่ศึกษาหลักธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา จิตใจก็เป็นสุขอย่างนี้ คือ ลักษณะของกุศลจิต

สรุปว่า กุศลจิต เป็นจิตที่ตั้งจงใจในการประกอบคุณงานความดี ซึ่งพิจารณได้ว่า เมื่อมีหลักธรรมใน ทาน ศีล ภาวนา หรือบุญกิริยาวัตถุ 10 จิตเหล่านั้นย่อมกุศลจิต และย่อมมีผลวิบากเป็นสุข หรือเรียกอีกอย่างได้ว่า เป็นจิตของคนฉลาด คนดีไม่โทษไม่มีพิษภัย เพราะมีแต่การกระทำอันเป็นประโยชน์ต่อตนเอง และผู้อื่น หรือกล่าวได้ว่า กุศลจิตมีลักษณะแสดงออกความผ่องใส่ที่นำไปสู่สุคติ เป็นสภาวะจิตของผู้ตั้งมั่นในการทำความดีโดยสมบูรณ์แล้วนั่นเอง เมื่อลักษณะจิตมีความผ่องใสกิริยาต่าง ๆ ก็จะดีตามจิตด้วยเช่นกัน พระพุทธศาสนาถึงได้กล่าวว่า บุญนั้นเมื่อกระทำแล้วย่อมนำพาความสุขมาให้

2.9.2 องค์ประกอบของกุศลจิต

การตั้งมั่น หรือจงใจในกุศลจิต ย่อมมีองค์ประกอบที่สำคัญเป็นสิ่งสนับสนุนให้กุศลจิตเป็นปรากฏ โดยจำแนกออกเป็น 4 ประเด็น ซึ่งกล่าวอธิบายได้ดังนี้

1. รากเหง้าของกุศลจิต

1) อโลภะจัดเป็นกุศลจิต การที่บุคคล ผู้ไม่มีความโลภ กระทำทางกายวาจาและใจจะเป็นกุศลกรรม แม้กรรมของบุคคลผู้ไม่มีความโลภ ความรูปไม่ครอบงำ จิตไม่ถูกความโลภกลุ้มรุมก่อความดี ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องที่จริง ไม่เบียดเบียนไม่จองจำไม่เสียทรัพย์ ไม่ถูกติเตียน จัดเป็นกุศลกรรม และกุศลกรรมจำนวนมากเหล่านี้เกิดจากความไม่โลภ ไม่มีความโลภเป็นเหตุ ไม่มีความโลภเป็นแดนเกิด ไม่มีความโลภเป็นปัจจัยย่อมเกิดมีแก่บุคคลผู้ไม่มีความโลภ (พระมหานุกูล มหาวีโร, 2554, หน้า 34)

2) อโทสะจัดเป็นกุศลจิต เกิดขึ้นกับบุคคลที่ไม่มีโทสะ ที่เกิดทางกายวาจาและใจเป็นกรรมของบุคคลผู้ไม่มีโทสะครอบงำ จิตจึงไม่ถูกโทสะ ไม่คิดพยาบาทปองร้าย หรือตำหนิติเตียนก็เกิดโทษแก่ผู้อื่น เป็นกุศลจิต กุศลกรรมจำนวนมากเหล่านี้ เกิดจากไม่มีโทสะ ซึ่งไม่เป็นเหตุ และไม่เป็น ปัจจัยก่อให้เกิดแก่บุคคล ผู้ไม่มีโทสะ

3) อโมหะจัดเป็นกุศลจิต บุคคลผู้ที่ไม่ได้กระทำกรรมอันเกิดจากโมหะ จากทางกายวาจาและใจ จะเรียกว่ากุศลกรรม ผู้ที่ไม่มีโมหะครอบงำจิตใจ ย่อมไม่ถูกอำนาจโมหะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น โดยปราศจากความเบียดเบียน ติเตียน กุศลกรรมจำนวนมากเหล่านี้ เกิดจากไม่มีโมหะ ซึ่งไม่เป็นเหตุ และไม่เป็น ปัจจัยก่อให้เกิดแก่บุคคล ผู้ไม่มีโมหะ

2. มีคุณเพราะความไม่โลภ คือ มีประโยชน์ทำให้มีอายุยืนยาว ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ ในด้านของนามธรรมทำให้จิตใจบริสุทธิ์ ในด้านรูปธรรมตนเองต้องประสบกับความเจริญต่าง ๆ เช่น มีชื่อเสียงมีกฎระเบียบวินัยในศีลธรรม เจริญในด้านโภคทรัพย์ ไม่มีความประมาทสังคมยอมรับ ไม่หลงลืมสติ ฉะนั้น ผู้กำจัดกิเลส คือ ความโลภ และความตระหนี่ในจิตสันดานและส่วนรวม คือ การช่วยเหลือผู้อื่น ให้ท่านสามารถผูกไมตรี ความสามัคคีของกันและกันได้ จึงเป็นผู้รู้อรรถ และเห็นคำของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่พึงสละความโลภให้หมดไปจากจิตใจ เมื่อสละได้แล้วปัญญา คือ ความฉลาดก็จะรู้เท่าทันสภาวธรรมตามความเป็นจริงอย่างแน่นอน (พระมหานุกูล มหาวีโร, 2554, หน้า 34)

3. มีความเมตตา ตามหลักคำสอนพระพุทธศาสนา คำว่า เมตตา หมายถึง คุณภาพจิตอย่างหนึ่ง ที่อยู่ในหมวดที่ชื่อว่า “พรหมวิหารสี่” เป็นเรื่องของการพัฒนาจิต หรือการทำจิต ให้ตั้งมั่นอยู่ในความเมตตา เมตตาที่แท้จริงจะกระตุ้นให้เราออกไปช่วยเหลือผู้อื่น เมตตาผู้อื่นกับเมตตาตัวเองเป็นเมตตาตัวเดียวกัน พระพุทธศาสนา มีหลักคำสอนแสดงให้เห็นถึงว่า ตัวเราย่อมแยกไม่ออกขาด

จากกันกับผู้อื่น ตามหลักที่ว่า “เพราะสิ่งนั้นมี สิ่งนี้จึงมี” (สำ.นิ.26/144/203) ที่ผูกสัมพันธ์กันทั้งในฐานะเพื่อนร่วมทุกข์ และเพื่อนร่วมโลก เป็นลักษณะคุณธรรมของกุศลจิตที่ดีงาม โดยไม่คิดพยาบาท มุ่งปองร้าย และจะระลึกจิตอยู่เป็นเนืองด้วยความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข

4. มีสัมมาทิฏฐิ หมายถึง “โดยชอบ” หรือถูกต้อง เมื่อประกอบเข้ากับกิริยานามบทใดก็ตาม ก็หมายความว่าเป็นการกระทำเช่นนั้นอย่างถูกต้อง เช่นคำว่า “สัมมาทิฏฐิ” ก็ย่อมมีความหมายว่า มีทิฏฐิอย่างถูกต้อง สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ หรือเห็นถูกต้อง ก็กล่าวได้โดยตรง หมายถึง ความเห็นถูกต้องในเรื่องเกี่ยวกับตัวความทุกข์ รู้เหตุของทุกข์ ตัวสภาวะที่ปราศจากทุกข์สิ้นเชิง รู้และเข้าใจ หลักการ ของกรรมและกระบวนการสร้างสัมพันธ์ของกรรม โดยเป็นไปอย่างถูกต้อง ไม่มีความสัมพันธ์ผิดหรือเข้าใจผิด ในเรื่องหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความจำเป็นเท่ากันหรือเกี่ยวเนื่องกัน กับความไม่เห็นผิดหรือสับสนในเรื่องคำสอน จัดเหมือนเป็นรุ่งอรุณของพระนิพพาน เป็นรุ่งอรุณของกุศลเหล่าอื่นบ้าง เป็นตัวนำขององค์มรรค องค์อื่น ๆ บ้าง ความเห็นถูกต้องเป็นเรื่องของกรรมดี เป็นเรื่องไตรลักษณ์ที่ดี เป็นเรื่องปฏิจจสมุปบาทที่ดี แม่ที่สุด แต่เรื่องความผิดชอบชั่วดีในทางศีลธรรมทั่ว ๆ ไป เกี่ยวกับโรคนี้หรือโรคหน้าก็ตาม ที่เป็นเหตุชักจูงบุคคลให้กระทำความดีแล้วจัดเป็นสัมมาทิฏฐิทั้งสิ้น (พระธรรมโกศาจารย์ (เสงี่ยม อินฺทปญฺโญ), 2528, หน้า 99-100)

สรุปว่า กุศลจิต เมื่อปรากฏขึ้นผลก็จะทำให้เกิดความสุขทั้งทางกาย และทางใจ โดยตั้งมั่นเป็นผู้ไม่มีซึ่ง โลภะ โทสะ และโมหะ หรือที่เรียกว่า ไม่มีความโลภ โกธร และหลง ซึ่งจำทำให้เกิดความเมตตา ที่ทำให้จิตใจเป็นสุขที่เกิดขึ้นเป็นอารมณ์ เป็นองค์ประกอบที่เกิดขึ้นจากรากฐานของสัมมาทิฏฐิ เพราะความเห็นถูก จึงถือว่าเป็นบุคคลที่ฉลาด เพราะเห็นว่าสิ่งทั้งหลายมิใช้ตัวตน เมื่อเห็นว่าไม่มีตัวตน ก็จะปฏิบัติตนให้ระงับซึ่งกรรมชั่วได้

2.9.3 อกุศลจิต

อกุศลจิต หมายถึง จิตที่มีโทษและให้ผลตรงกันข้ามกับกุศลจิต หรือเป็นที่ประกอบของอกุศลเจตสิก (พระธนันท์ชัย วรธมฺโม, 2554, หน้า 15-16 ดังในพระอภิธรรม ธรรมสังคณี ได้กล่าวว่า “อกุศล” ไม่ใช่ “กุศล” เช่นเดียวกับศัตรูไม่ใช่มิตร หรือสภาพที่ไม่ติดข้องตรงกันข้ามกับโลภะ เป็นต้น ฉันนั้น “อกุศล”ก็ตรงกันข้ามกับ “กุศล” ฉันนั้น (อภิ.สงฺ 75/1/148)

อกุศลกรรมย่อมให้ผลเป็นทุกข์ ไม่มีใครปรารถนาผลที่เป็นทุกข์ แต่คนส่วนมากก็ไม่รู้เรื่องอกุศลกันอันเป็นเหตุให้เกิดผลที่เป็นทุกข์ เขาไม่รู้ว่าจิตขนาดไหนเป็นอกุศล และคณะทำอกุศลย่อมไม่รู้เหมือนกัน (นี่น่า วันกอร์คอม, 2558, หน้า 40)

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “บุคคลเช่นนี้ถูกบาปอกุศลธรรมที่เกิดเพราะโทสะ ฯลฯ ที่เกิดเพราะโมหะครอบงำ มีจิตถูกบาปอกุศลธรรมที่เกิดเพราะโมหะกลุ้มรุม ย่อมอยู่เป็นทุกข์ลำบากคับแค้น เดือดร้อนในปัจจุบัน หลังจากตายแล้วพึงหวังได้ทุคติ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน”(องฺ.ติก

34/509/375) จากพระดำรัสจะเห็นว่า อกุศลจิต เป็นเครื่องหมายของการกรรมชั่ว เป็นบาป เพราะตกอยู่ในอำนาจของ โทสะ โมหะ และโลภะ ครอบงำจิตใจ จึงกล่าวได้ว่าเป็นดังคนที่ตายแล้ว จากคุณงามความดีในจิตใจ มักคิดมักทำอะไรจะเป็นแต่การเกิดโทษ เป็นคนที่ไม่ฉลาดในการใช้ชีวิต มีแต่สร้างความเดือดร้อนให้ตนเองและผู้อื่น

อกุศลจิต แม้จะเป็นจิตที่ชั่วเป็นบาปและให้ผลเป็นทุกข์ แต่ส่วนมากมักจะเกิดได้ง่ายและเกิดได้บ่อย ทั้งนี้เพราะเหตุว่าเมื่อจิตได้รับอารมณ์ใดแล้วส่วนมากก็ไม่ได้พิจารณาให้แยบคาย คือไม่พิจารณาให้เห็นถึงสภาพแห่งความเป็นจริงของอารมณ์ที่ประสบนั้น การไม่ใส่ใจพิจารณาอารมณ์ด้วยดีนี้เรียกว่า อโยนิโสมนสิการ เมื่อมีอโยนิโสมนสิการ อกุศลจิตย่อมเกิด และอโยนิโสมนสิการนี้ย่อมเกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุ 5 ประการ ดังนี้

1. ไม่ได้สร้างสมบุญไว้แต่ปางก่อน - เป็นอดีตกรรม
2. อยู่ในประเทศที่ไม่สมควร (คือไม่มีสัปบุรุษ) - เป็นปัจจุบันกรรม
3. ไม่ได้คบหาสมาคมกับสัปบุรุษ
4. ไม่ได้ฟังธรรมของสัปบุรุษ
5. ตั้งตนไว้ผิด (ผ้าขาวเปื้อนหมึก,2016)

สรุปว่า อกุศลจิตจะมีความเป็นตรงกันข้ามกับกุศลจิต กล่าวคือ เป็นไปโดยความไม่ฉลาด มีโทษและเป็นพิษภัย เป็นบุคคลที่เป็นคนผิดปกติ หรือเป็นคนเสียหายจากความดี เป็นอารมณ์ที่ถูกครอบงำจากความเป็นมิจฉาทิฏฐิ จะไม่เชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษ เพราะมีจิตที่ยึดมั่นถือมัน ในความเป็นตัวเป็นตน และจะเสพคุ้นในสิ่งที่กระทำด้วยความเคยชิน ในสิ่งนั้น ๆ จนกลายเป็นอุปนิสัยที่ฝังลึกด้วยกิเลส ความเชื่อที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ หรือไม่เชื่อว่าหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น อกุศลจิตจึงหมายถึง ความเศร้าหมอง เมื่อมีชีวิตอยู่ก็ย่อมเป็นผู้ไม่มีความสุข เมื่อพ้นจากโลกไปก็ย่อมไปสู่ทุคติ

2.9.4 องค์ประกอบของอกุศลจิต

อกุศลจิตเป็นอุปสรรคเครื่องกีดขวางความเจริญของกุศลจิต เพราะความไม่เข้าใจความไม่รู้ทำให้เกิดกิเลส ต่าง ๆ ล้วนแล้วเกิดจากความไม่รู้ ของอภิชาทั้งหมด อกุศลจึงถือว่าเป็นอันตรายเป็นอุปสรรคต่อกุศลจิต ซึ่งมีองค์ประกอบ ที่ก่อให้เกิดอกุศลจิตมี 4 ประการ ซึ่งอธิบายได้ดังนี้

1.รากเหง้าของอกุศลจิต

1) โลภะเมื่อเกิดขึ้นจึงเป็นอกุศลจิต ที่เกิดจากการกระทำทางกายวาจาและใจ รวมเรียกว่าอกุศลกรรม เป็นกรรมที่เกิดจากผู้มีโลภะ ถูกครอบงำจิตใจ อันก่อให้เกิดทุกข์ แก่ตนเองและผู้อื่น อันเกี่ยวเนื่องจากความไม่จริง ด้วยความเบียดเบียน จัดเป็นอกุศลกรรม เมื่อปรากฏกับผู้หนึ่งผู้ใดผู้นั้นย่อมเกิดปัจจัยให้เกิดกรรมยังส่งผลให้เป็นวิบาก

2) โทสะเมื่อเกิดขึ้นจึงเป็นอกุศลจิต ที่เกิดจากการกระทำทางกายวาจาและใจ รวมเรียกว่า อกุศลกรรม เป็นกรรมที่เกิดจากผู้มีโทสะ ถูกครอบงำจิตใจ อันก่อให้เกิดทุกข์ แก่ตนเอง และผู้อื่น อันเกี่ยวเนื่องจากความไม่จริง ด้วยความเบียดเบียน จัดเป็นอกุศลกรรม เมื่อปรากฏกับผู้หนึ่งผู้ใด ผู้นั้นย่อมเกิดปัจจัยให้เกิดกรรมยังส่งผลให้เป็นวิบาก

3) โมสะเมื่อเกิดขึ้นจึงเป็นอกุศลจิต ที่เกิดจากการกระทำทางกายวาจาและใจ รวมเรียกว่า อกุศลกรรม เป็นกรรมที่เกิดจากผู้มีโมหะ ถูกครอบงำจิตใจ อันก่อให้เกิดทุกข์ แก่ตนเอง และผู้อื่น อันเกี่ยวเนื่องจากความไม่จริง ด้วยความเบียดเบียน จัดเป็นอกุศลกรรม เมื่อปรากฏกับผู้หนึ่งผู้ใด ผู้นั้นย่อมเกิดปัจจัยให้เกิดกรรมยังส่งผลให้เป็นวิบาก

2. พิษภัยที่เกิดเพราะความโลภ หมายถึง ความหลุมลงในความอยากได้ อยากมี เพราะตกไปในอำนาจของโลภะ เป็นอกุศลที่เกิดจากโลภะทั้งหมด โลภะมีอันยึดซึ่งอารมณ์เป็นลักษณะดุจลิงติดตัง มีความข้องเฉพาะเป็นรสดุจชิ้นเนื้ออันเขาทิ้งไปที่กระเบื้องร้อน มีอันไม่สละเป็นเครื่องปรากฏ ดุจน้ำย้อมเจือน้ำมันสำหรับหยอด มีอันเห็นความแช่มชื่นในสังโยชนิธรรมเป็นปทัฏฐาน พึงเห็นว่าเมื่อโลภะเจริญอยู่โดยความเป็นแม่น้ำ คือ ตัวตัณหาย่อมพาไปสู่อบายถ่ายเดียว ดุจแม่น้ำมีกระแสเชี่ยวพัดพาไปสู่มหาสมุทรฉะนั้น ฯ (วิสุทธิ.1/776)

บางครั้งโลภะ แปลว่า “ต้องการ” หรือ “ความอยาก”โลภะแปลได้หลายอย่าง เพราะเหตุว่าโลภะมีหลายระดับขั้น มีโลภะ ขั้นหยาบ ขั้นกลาง และ ขั้นละเอียด คนส่วนมากรู้ว่าเป็นโลภะก็ต่อเมื่อเป็นโลภะที่แรงกล้า แต่ไม่รู้เมื่อเป็นโลภะที่ไม่รุนแรง เช่น เราอาจจะรู้ว่าเป็นโลภะ เมื่ออยากจะรับประทานอาหารที่อร่อยมาก ๆ หรือขณะที่อยากดื่มเหล้า หรือสูบบุหรี่ เรามีความผูกพันยึดมั่นในบุคคลและเป็นทุกข์เมื่อผู้เป็นที่รักตายจากไป เมื่อนั้นเราก็จะรู้ว่าความผูกพันทำให้เกิดความทุกข์ บางครั้งความผูกพันยึดมั่นก็เห็นได้ชัด แต่โลภะก็มีหลายระดับขั้น โดยมากเราไม่รู้ว่าเรามีโลภะ จิตเกิดดับอย่างรวดเร็วมาก และเราอาจไม่รู้ว่าโลภะเกิดขณะที่สภาพธรรมปรากฏทางทวารใดทวารหนึ่งในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะเมื่อเป็นโลภะที่ไม่แรงกล้าถึงขั้นที่เป็นราคะ หรือตัณหา ขณะใดที่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าพอใจปรากฏ ขณะนั้นโลภะย่อมเกิดขึ้น วันหนึ่ง ๆ โลภะเกิดขึ้นนับครั้งไม่ถ้วน โลภะเกิดขึ้นเมื่อมีเหตุปัจจัยให้เกิด ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชา (ผ้าขาวเปื้อนหมึก ,2016)

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

> “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นคุณของกามทั้งหลาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย กามคุณ 5 ประการนี้ 5 ประการเป็นไฉน คือ รูปที่พึงรู้แจ้งด้วยจักษุ น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เสียงที่พึงรู้แจ้งด้วยโสต ... กลิ่นที่พึงรู้แจ้งด้วยมานะ .... รสที่พึงรู้แจ้งด้วยชิวหา .... โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งด้วยกาย น่า

> ปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ประกอบด้วยกามเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ดูกรภิกษุทั้งหลาย กามคุณ 5 ประการเหล่านี้แล ความสุข ความโสมนัสใดเล่า อาศัยกามคุณ 5 เหล่านี้เกิดขึ้น นี้เป็นคุณของกามทั้งหลาย ฯ" (ม.มู.18/212/136)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า โลภะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อเราต้องพลัดพรากจากบุคคลผู้เป็นที่รักหรือสูญเสียสิ่งที่รัก เราย่อมเป็นทุกข์ ถ้าเราติดชีวิตที่สะดวกสบาย ก็ย่อมจะเดือดร้อนเมื่อต้องประสบกับความทุกข์ยากหรือเหตุการณ์ที่ไม่ได้เป็นไปตามที่ปรารถนา

3. พิษภัยที่เกิดจากความพยาบาท หมายถึง เมื่อมีความคิดที่จะทำให้ผู้อื่นประสบความพินาศย่อยยับ โดยความคิดปองร้าย ของผู้มุ่งทำร้ายชีวิตของสัตว์อื่น ตั้งแต่มดและยุงไปจนถึงมนุษย์ว่า ขอให้สัตว์เหล่านี้จงพินาศ จงวิบัติ ทำอย่างไรหนอสัตว์เหล่านี้พึงพินาศพึงวิบัติไม่พึงเจริญรุ่งเรือง ไม่พึงมีชีวิตอยู่ได้นาน พยาบาทนั้น จะต้องประกอบด้วยหลัก 2 ประการ คือ

1) เป็นคนอื่นสัตว์อื่น

2) คิดจะให้คนอื่นสัตว์นั้นถึงความพินาศ

พยาบาท หมายถึง ความปองร้ายซึ่งอาจจะเกิดจากความไม่พอใจ กระทบกระทั่งกันโกรธเคืองกันหรือลงมือทำร้ายกันแต่ใจยังเก็บเรื่องนั้นไว้ และยังนึกด้วยอำนาจการจองเวร ทำความอาฆาตมาดร้ายมุ่งทำร้ายล้างผ่านสิ่งของ หรือบุคคลที่ทำตนให้โกรธไม่พอใจ (คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี่ยงเซียง, 2541, หน้า 45 ความพยาบาทเป็นความขุ่นเคืองที่คิดจะประทุษร้าย ซึ่งก็ไม่พ้นจากสภาพธรรมที่มีจริง คือ โทสะ ซึ่งก็ควรเข้าใจความจริงของสภาพธรรมที่เป็นโทสะ กล่าวถึงสภาพธรรมที่มีจริงๆ ในชีวิตประจำวัน คือ โทสะ, โทสะหรือความโกรธ เป็นสภาพธรรมที่มีจริง สามารถที่จะเกิดได้กับทุกบุคคลตราบใดที่ยังไม่ได้ดับโทสะได้อย่างเด็ดขาดถึงความเป็นพระอนาคามีบุคคล เมื่อได้เหตุได้ปัจจัย โทสะก็เกิดได้ ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใครทั้งสิ้น โทสะ เป็นข้าศึกภายในที่ประทุษร้ายทันทีที่เกิดขึ้น ตามความเป็นจริงแล้ว เราไม่ได้ถูกใครประทุษร้ายเบียดเบียนเลย นอกจากโทสะซึ่งเป็นสภาพที่ประทุษร้าย ซึ่งเป็นกิเลสของเราเอง สำหรับโทสะที่ว่าเป็นข้าศึกภายในที่ประทุษร้ายทันทีที่เกิดขึ้น ซึ่งก็มีหลายระดับตั้งแต่เพียงขุ่นเคืองใจเล็กน้อย จนกระทั่งมีกำลังกล้าถึงขั้นประทุษร้ายเบียดเบียนผู้อื่นด้วยกาย หรือด้วยวาจา เป็นความเกิดขึ้นเป็นไปของอกุศลธรรม ไม่มีประโยชน์เลยแม้แต่น้อย มีแต่โทษโดยส่วนเดียวเท่านั้น และไม่ได้หมายเอาเฉพาะโทสะเท่านั้นที่มีโทษ ต้องหมายรวมถึงอกุศลธรรมทุกประเภทด้วย ที่มีแต่โทษโดยส่วนเดียว ไม่นำมาซึ่งคุณประโยชน์ใด ๆ เลย (มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา, 2559)

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนผูกโกรธ ถูกความโกรธครอบงำย่ำยีแล้ว ย่อมประพฤติทุจริต ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ครั้นตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต

นรก” (องฺ.อฏฺฐก. 37/16/203) จากพระดำรัสจะเห็นว่า ความพยาบาทเปรียบดังเหมือนไฟที่เผาจิตใจ มีแต่ทำร้ายตนเองและผู้อื่น เป็นความเศร้าหมองที่ฝังอยู่ในใจ และย่อมมีผลเป็นทุกข์ ทั้งโลกนี้และโลกหน้า ขณะที่พยาบาท เกิดขึ้น ซึ่งก็คือ ความโกรธ ความไม่พอใจ นั้นเอง (โทสเจตสิก) ย่อมไม่สบายใจ กระวนกระวายเดือดร้อน ไม่เป็นสุข ขึ้นชื่อว่าความโกรธแล้วไม่ดีเลย ไม่ว่าจะเกิดกับใครก็ตาม เพราะเป็นอกุศลธรรม เป็นธรรมที่มีโทษ

4. พิษภัยจากมิจฉาทิฏฐิ หมายถึง ทิฐิ คือ ความคิดเห็น ความเชื่อถือ ลัทธิ ทฤษฎี อุดมการณ์ต่าง ๆ มีความหมายอยู่หลายนัยย ใช้ได้ทั้งฝ่ายดี และฝ่ายไม่ดี และความหมายกลาง ๆ โดยมิได้ระบุว่าดีหรือไม่ดี คือ ไม่ชี้ชัดลงไปว่าถูกหรือผิด ถ้าอยู่ในฐานะที่เป็นกิเลส กลุ่มปปัญจธรรม คือ กิเลสตัณหา ทิฐิ มานะ ก็จะหมายถึงความเห็นผิด (พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, 2538, หน้า 76) ทิฐิเป็นกิเลสที่ประกอบอยู่ในกลุ่มของปปัญจธรรม และทิฐิที่ปรากฏเกิดขึ้นทั้งหมดมีอยู่ 2 แบบ ที่เป็นความคิดดี หรือคิดถูกเราเรียกว่าสัมมาทิฏฐิ แต่ทิฐิในปปัญจธรรมนั้นหมายถึง ความคิดที่ผิดไปจากความถูกต้องหรือความจริงซึ่งเป็นเหตุแห่งความเนิ่นช้า ด้วยมิจฉาทิฐิ ซึ่งไม่ควรเล็งเห็นธรรมอย่างอื่นแม้ข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่ไพบูลย์ยิ่ง เหมือนกับมิจฉาทิฐิ (พระมหานุกูล มหาวีโร,2554, หน้า 24) ดังพระพุทธจน์ที่ตรัสว่า

> “ดูก่อนภิกษุทั้งกลาย เราไม่เล็งเห็นธรรมอย่างอื่น แม้ข้อหนึ่งซึ่งเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญ ไพบูลย์ยิ่ง เหมือนกับมิจฉาทิฏฐินี้เลย”
> “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลเป็นผู้มีความเห็นผิด อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญ ไพบูลย์ยิ่ง.” (องฺ.เอกก 33/181/182)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า ผู้เข้าใจในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาและประพฤติปฏิบัติตามผู้นั้นจิตย่อมเป็นกุศลนำความผาสุขมาสู่ต้น ในทางกลับกัน สำหรับผู้ที่มีความเห็นที่แตกต่างไม่เชื่อในธรรมแห่งพระพุทธศาสนา ผู้นั้นก็ย่อมมีความทุกข์ ที่เกิดจากการทำอันเป็นบาป ที่เกิดจากอกุศลกรรม ความดีทั้งหลายก็ย่อมเสื่อมหายไปจากจิตใจผู้นั้นเช่นกัน

ดังพระพุทธที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นบุคคลอื่นแม้คนเดียว ที่ปฏิบัติเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ไม่เป็นความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความฉิบหาย มิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แก่เทพยดาและ มนุษย์ทั้งหลาย เหมือนกับโมฆบุรุษชื่อว่ามักขลินี้เลย” (องฺ.เอกก 33/184/192) ดังนั้น เมื่อความเห็นผิดเกิดขึ้นกับผู้ใด ผู้นั้นก็จะหาประโยชน์หรือแก่นสารอะไรได้เลย จะมีแต่ความเป็นแห่งทุกข์ทั้งปวง มีแต่ทางไปแห่งทุคติ มิสามารถจะพ้นสุขที่เป็นผลวิบากกุศลกรรม

เลยแม้แต่น้อย ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตไม่พิจารณาเห็นธรรมอย่างอื่น ที่เป็นธรรมอย่างเอก ที่มีโทษมากเหมือนมิจฉาทิฏฐินี้เลย ดูก่อนภิกษุทั้งหลายโทษ ทั้งหลายมีมิจฉาทิฏฐิเป็นอย่างยิ่ง ดังนี้.”(ขุ.อิติ 45/248/423)

สรุปได้ว่า ความเห็นผิดก็เหมือนกับปิดประตูทางไปสวรรค์ เมื่อเกิดขึ้นกับขณะจิตใดก็ตาม นั้นหมายความว่า ย่อมไม่เห็นหลักธรรมหรือสัจธรรมที่แท้จริง มีความเป็นอกุศลจิต เพียงอย่างเดียว ซึ่งจะก่อแต่ความเป็นโทษ และต้องวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏต่อไปมิสิ้นสุด ตามเหตุของผลที่เกิดจากอกุศลจิตนั้นเอง

ดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่า มนุษย์มีการกระทำที่เป็นกรรมที่เกิดจากจิตอยู่ 2 ประเภท คือ กุศลจิต และอกุศลจิต เป็นบ่อเกิดให้เป็นบุญ เป็นบาป โดยเกิดจากการสัมผัสทางอารมณ์ที่มากระทบทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 เป็นองค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ และกุศลจิตกับอกุศลจิตก็เกิดดับอยู่ร่วมในองค์ประกอบนี้ด้วยเช่นกัน แต่โดยสภาะที่แท้จริงกุศลจิต และอกุศลจิตยังไม่ถือว่าเป็นตัวกรรม เพียงแค่รับรู้และสะสมไว้เท่านั้น แต่จะเป็นกรรมได้ก็ต่อเมื่อเจตสิกเจตนาเข้ามาทำงานร่วม ซึ่งสามารถอธิบายสรุปได้ตามภาพดังนี้

ภาพที่ 2.13 ประเภทของจิต

2.10 การทำงานของจิต

การทำงานของจิตที่ประกอบกับเจตสิก จึงมีลักษณะของการเกิดดับสืบเนื่องด้วยกันอยู่ตลอดเวลา และอาศัยวัตถุ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งมีการเกิดและรู้อารมณ์ เช่นเดียวกับจิตที่ว่า มีการรับรู้ทางอารมณ์ และมีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา หรือเกิดขึ้นดับลงอยู่ทุกขณะจิต โดยการเกิดขึ้นตั้งอยู่ และดับไป แล้วก็เกิดขึ้นมาใหม่ ซึ่งเป็นอย่างนี้อยู่ตลอดเวลา ไม่เว้นว่าจะเป็นเวลาตื่นนอนหรือหลับอยู่ ในทางพระพุทธศาสนาจึงถือว่า จิตมีลักษณะที่ไวต่อการรับรู้ และมีลักษณะที่

เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง จิตเป็นต้นนั้น ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป”(ส.นิ. 26/232/293) ซึ่งอธิบายได้ดังนี้

2.10.1 การทำงานของจิตในส่วนของการรับรู้

กระบวนการรับรู้ของจิต หรือการทำงานของเบญจขันธ์นี้ เป็นไป ดังเช่น วงจรแห่งปฏิจจสมุปบาท กล่าวคือ เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยจึงทำให้เกิดได้ เนื่องสัมพันธ์กันไปได้ตามลำดับ ซึ่งเหตุปัจจัยหนึ่ง เป็นเหตุปัจจัยให้เกิด และเหตุปัจจัยหนึ่ง เป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้เป็นไปตามลำดับ และสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง กระบวนการของจิต เมื่อเริ่มแล้วจะต้องดำเนินไปสิ้นสุดที่กระบวนธรรมที่สังขารขันธ์ จึงจะกล่าวได้ว่า เป็นกระบวนการตามวงจรแห่งปฏิจจสมุปบาท แต่ถ้ากระบวนการของเบญจขันธ์ ดำเนินไปไม่ถึงสังขารขันธ์ จะเป็นแค่กระบวนการธรรมชาติของจิตเพียงเท่านั้น ไม่สามารถมุ่งเน้นให้ทราบถึงตัวกรรมที่แท้จริงได้ ที่มีตัณหาอุปาทานเข้ามาแทรก แต่การเจริญเติบโตในกระบวนการของเบญจขันธ์ จึงทำให้ทราบรู้หลักความจริงของชีวิต เพื่อให้รู้หลักการพิจารณาถึงคุณสมบัติต่าง ๆ ของเบญจขันธ์ ดังเช่น สิ่งใดเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกัน ที่ทำให้เกิดความสร้างสัมพันธ์กันได้ เป็นความอิสระ ที่มิอาจควบคุมไม่ได้จริง และมีการทำงานตามหน้าที่นั้น ๆ

อันส่งเคราะห์ประโยชน์นำไปสู่เส้นทางแห่งพุทธะ เป็นเส้นทางแห่งความเป็นผู้อิสระด้วยหลักของวิปัสสนากรรมฐาน อีกทั้งยังทำให้ทราบชัดแห่งการเจริญจิตแห่งปฏิจจสมุปบาท ที่เป็นฐานที่ตั้งเดียวของเหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ ที่ทำให้สามารถตอบปัญหาได้ว่า เหตุใดชีวิตเราจึงต้องเป็นทุกข์ ที่มักจะตัดท้อจิตใจว่า “กรรมอะไรหนอที่ทำให้เราเป็นอย่างนี้”

กระบวนการรับรู้ของจิต ซึ่งทำให้ทราบชัดต่อการศึกษาตามนัยของพุทธปรัชญา ซึ่งพบว่าการดำรงอยู่ของชีวิตที่ประกอบด้วยเบญจขันธ์ ซึ่งมีการติดต่อเกี่ยวข้องกับกระบวนการรับรู้ของจิต การมองสภาพของสิ่งทั้งหลายในรูปธรรมและนามธรรม ที่มาประชุมกัน โดยเฉพาะสิ่งพิเศษเกี่ยวกับชีวิต ก็ต้องดูที่เรื่องของด้านจิตใจ การแสดงออกส่วนต่าง ๆ จึงควบคุมทั้งวัตถุและจิตใจ มักจะแยกแยะเป็นพิเศษในด้านจิตใจ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564, หน้า 24.)

ดังพระพุทธพจน์ที่ทรงตรัสว่า

> “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยจักขุ และรูปจึงเกิดจักขุวิญญาณขึ้น การประจวบพร้อม (แห่งตา + รูป + จักขุวิญญาณ) รวมธรรมทั้ง 3 ประการจึงเกิดผัสสะ... ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยโสต และเสียงจึงเกิดโสตวิญญาณ การประจวบพร้อม (แห่งหู + เสียง + โสตวิญญาณ) รวมธรรมทั้ง 3 ประการ จึงเกิดผัสสะ... ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยฆาน และกลิ่นจึงเกิดฆานวิญญาณขึ้น การประจวบพร้อม (แห่งจมูก + กลิ่น + ฆานวิญญาณ) รวมธรรมทั้ง 3 ประการ จึงเกิด

ผัสสะ... ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยชิวหา และรสจึงเกิดชิวหาวิญญาณขึ้น การประจวบพร้อม (แห่งลิ้น + รส + ชิวหาวิญญาณ) รวมธรรมทั้ง 3 ประการ จึงเกิดผัสสะ... ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยกาย และโผฏฐัพพะจึงเกิดกายวิญญาณ การประจวบพร้อม (แห่งกาย + โผฏฐัพพะ + กายวิญญาณ) รวมธรรมทั้ง 3 ประการ จึงเกิดผัสสะ... ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยใจ และธรรมารมณ์จึงเกิดมโนวิญญาณขึ้น การประจวบพร้อม (แห่งใจ + ธรรมารมณ์ + มโนวิญญาณ) รวมธรรมทั้ง 3 ประการ จึงเกิดผัสสะ... (สำ. สฬา. 28/63/61)

จากพระดำรัสแสดงให้ทราบว่า ธรรม 3 ประการ คือ อายตนะภายใน อายตนะภายนอก วิญญาณกระทบกันเกิดการรับรู้อารมณ์ขึ้น 6 ประการ ดังนี้

1) ตากระทบรูป = เกิดความพอใจ และไม่พอใจในรูป (รูปารมณ์)

2) หูกระทบเสียง = เกิดความพอใจ และไม่พอใจในเสียง (สัททารมณ์)

3) จมูกกระทบกลิ่น = เกิดความพอใจ และไม่พอใจในกลิ่น (คันธารมณ์)

4) ลิ้นกระทบรส = เกิดความพอใจ และไม่พอใจในรส (รสารมณ์)

5) กายกระทบสิ่งที่ถูกต้อง = เกิดความพอใจ และไม่พอใจในสัมผัส (โผฏฐัพพารมณ์)

6) ใจกระทบเรื่องที่เกิดในใจ = เกิดความพอใจ และไม่พอใจในเรื่องที่คิด (ธรรมารมณ์)

ดังที่กล่าวมา ทำให้ทราบว่า ธรรม 3 ประการ เป็นแดนเชื่อมต่อมาบรรจบ หรือกระทบสัมผัสกัน เกิดการรับรู้ตามเหตุปัจจัย เป็นเริ่มต้นของกรรม ที่เกิดจากผัสสะการรับรู้ของจิต สิ่งสำคัญที่จะต้องประกอบคู่กัน จึงจะสามารถทำให้เกิดกระบวนการรับรู้เสพเสวยทางของโลก ลักษณะอาการต่าง ๆ ของสิ่งที่ถูกรู้ของโลกเหล่านี้ ซึ่งมีชื่อเรียกเหมือนกันหมด กล่าวคือ อายตนะ หมายถึง การเชื่อมต่อ รอยต่อที่ทำให้เกิดรู้ หรือแหล่งความรู้ ซึ่งแบ่งลักษณะแดนการเชื่อมต่อ เป็น 2 ประเภท คือ อายตนะภายนอก (แดนการรับรู้จากภายนอก) และอายตนะภายใน (แดนการรับรู้จากภายใน)

อายตนะ แปลว่า ธรรมที่มีสภาพคล้ายกับว่ามีความพยายาม เพื่อยังผลของตนให้เกิดขึ้น เช่น จักขุอายตนะกับรูป เป็นเหตุให้การเห็นเกิดขึ้น การเห็นจัดเป็นผล ที่เชื่อมต่อ เครื่องติดต่อ หมายถึง สิ่งที่เป็นสื่อสำหรับติดต่อกัน ทำให้เกิดความรู้สึกขึ้น อวัยวะที่ต่อระหว่างจิตกับอารมณ์ธรรมที่ทำซึ่งจิตและเจตสิกให้กว้างขวางเจริญขึ้น (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2562,หน้า 256)

ความรู้สึกที่เกิดขึ้นกับอวัยวะที่ต่อระหว่างจิตกับอารมรณ์ หรือ อายตนะ มีคุณสมบัติสำคัญที่วิเคราะห์แบ่งออกเป็น 5 ประเด็น ดังนี้

1) อายตนะภายใน เป็นที่เกิดแห่งวิถีจิตอยู่เสมอ จะเกิดในชาติใดภพใดก็ตามวิถีจิต ไม่เกิดที่อื่น ต้องเกิดตามอายตนะเหล่านี้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

2) อายตนะภายในเหล่านี้ มีลักษณะเหมือนเป็นที่อยู่ของวิถีจิต เหมือนพิณ เมื่อมีผู้ดีดก็จะมีเสียงดังขึ้น คล้ายกับว่าเสียงอยู่ในสายพิณ วิถีจิตก็เช่นเดียวกัน เมื่ออายตนะกระทบกันขึ้น วิถีจิตจึงเกิด

3) อายตนะภายในเหล่านี้ เกิดขึ้นอยู่ในสัตว์ทั่วไป ไม่เลือกชั้นสูง ต่ำ สัตว์เล็ก สัตว์ใหญ่ คือ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ เทวดา สัตว์เดรัจฉาน ก็ต้องมี ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยกันทั้งสิ้น

4) อายตนะภายนอก เป็นที่ประชุมของวิถีจิตทั้งหลาย คือ วิถีจิตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ต้องมีการรับอารมณ์เสมอ การรับอารมณ์คล้ายกับว่าเข้าไปประชุมอยู่ ในอายตนะภายนอกเหล่านั้น

5) อายตนะทั้งภายในและภายนอกจำนวนอย่างละ 6 นี้ เป็นเหตุให้วิถีจิตเกิด ถ้าไม่มีอายตนะเหล่านี้เสียแล้ว วิถีจิตย่อมเกิดไม่ได้

นอกจากคุณสมบัติดังที่กล่าวแล้ว อายตนะยังแบ่งเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1) อายตนะภายใน หมายถึง สื่อเชื่อมต่อที่อยู่ในตัวตน มี 6 อย่าง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทั้งหมดนี้เป็นที่เชื่อมต่อกับอายตนะภายนอก

2) อายตนะภายนอก หมายถึง สื่อเชื่อมต่อที่อยู่ภายนอกตัวตน มี 6 อย่างคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ทั้งหมดนี้เป็นคู่กับ

อายตนะภายใน เช่น รูปคู่กับตา หูคู่กับเสียง อายตนะภายนอกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อารมณ์ เมื่อตาเห็นรูป เรียกว่า สัมผัส รู้ว่ามีการเห็น เรียกว่าวิญญาณ เกิดความรู้สึกขึ้นเมื่อตาเห็นรูป เรียกว่า เวทนา (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2551,หน้า1403)

อารมณ์ แปลว่า สิ่งหน่วงเหนี่ยวจิต สิ่งยึดดึงจิตไว้ ไปเกาะเกี่ยวอยู่แล้วยึดจิตไว้ มี 6 อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรม มีชื่อเรียกโดยเฉพาะว่า รูปรมณ์ สัททารมณ์ คันทารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ธรรมารมณ์ ตามลำดับ ภาษาทางโลก นำมาใช้กับความรู้สึกนึกคิด หรือจิตใจที่แปรปรวน เปลี่ยนแปลงไปแต่ละช่วงเวลา เช่นที่ใช้ว่า อารมณ์ดี อารมณ์เสีย อารมณ์ร้อน อารมณ์เย็น ไม่มีอารมณ์ ซึ่งมีความหมายแตกต่างจากความหมายรูปศัพท์เดิมสิ้นเชิง (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2551, หน้า1406)

อารมณ์เหล่านี้ บุคคลใดจะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม ก็คงเป็นอยู่ธรรมดาก็ไม่สมประสงค์ยังคงเป็นอยู่อย่างนี้ สภาพอากาศที่แปรปรวนไปตามฤดูการสัมผัสกระทบ เพราะตาเป็นตน จนถึงมนะนึกคิดเรื่องจึงเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณรู้สึกขึ้น ถ้าวิญญาณรู้สึกเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี เป็นที่ตั้งแห่งความสุขก็จะเกิดสุขเวทนา ถ้าวิญญาณรู้สึกอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความยินร้าย (โกธร เกลียด กลัว) เป็นที่ตั้งแห่ง

ทุกข์ ก็เป็นทุกข์เวทนา ถ้าวิญญาณรู้สึกอารมณ์เป็นที่กลาง ๆ ก็เกิดเวทนาไม่สุขไม่ใช่ทุกข์ (สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, 2564,หน้า 675)

วิญญาณ หมายถึง จิตที่เป็นนามทำหน้าที่ หรือการทำงานเสริมกัน เมื่อได้รับผลงานอย่างไรก็ส่งให้จิตได้รับรู้อยู่ตลอดเวลา ในรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ทั้งหมด ในรูปขันธ์ที่เป็นสื่อสำคัญทางอายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ทั้งนี้มีวิญญาณแฝงอยู่ทั้งหมด วิญญาณในกายมีหน้าที่สำหรับรับรู้อารมณ์ที่เกิดขึ้นภายในใจ อารมณ์ทั้งหมดนี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวกับจิต ทั้งนั้น วิญญาณในเวทนาขันธ์ คือ รู้ทุกขเวทนา รู้สุขเวทนา วิญญาณในสัญญาขันธ์ก็รู้สึกในความจำต่าง ๆ วิญญาณในสังขารก็รู้ในการคิดปรุงแต่ง วิญญาณจึงแฝงอยู่ในธาตุทั้ง 4 ขันธ์ทั้ง 5 อายตนะภายใน (วิ.สุทธิ แปล, 3/69)

คำว่า “วิญญาณ” มาจากภาษาบาลี คำว่า “วิ+ญา” ประกอบด้วย ยุ ปัจจัย อ การันต์ สำเร็จรูปเป็น “วิญญาณ” คำว่า “วิ” แปลว่าต่าง ๆ มากมาย และ คำว่า “ญา” แปลว่า “รู้” คำว่า “วิญญาณ” มีความหมายทั่วไปครอบคลุมเท่ากันกับคำว่า “วิญญาณขันธ์” (วิ.สุทธิ แปล, 3/69)

จะเห็นได้ว่า คำว่า “วิญญาณ” มีความหมายบทบาทสำคัญ คือ การรับรู้จากสิ่งที่สัมผัสทางอายตนะ ในทางพระพุทธศาสนายังมีคำที่ใช้เรียกแสดงถึงความหมายเดียวกัน และมีลักษณะหน้าที่เช่นเดียวกับคำว่า จิต เรียกว่า “จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง จิตเป็นต้นนั้น ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ในกลางคืนและกลางวันก็ฉันนั้นแล” (สำ.นิ.26/232/293) ทั้งหมดนี้มีการทำงานที่เหมือนกัน คือ ทำให้เกิดการรับรู้ทางอารมณ์ ซึ่งมีลักษณะไว้ต่อการรับรู้ และมีเกิดดับตลอดเวลา พระพุทธเจ้าทรงตรัสอธิบายการรับรู้ของวิญญาณ ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่าวิญญาณ ? เพราะรู้แจ้งจึงเรียกว่าวิญญาณ รู้แจ้งอะไร ? รู้แจ้งรสเปรี้ยวบ้าง รสขมบ้าง รสเผ็ดบ้าง รสหวานบ้าง รสขื่นบ้าง รสไม่ขื่นบ้าง รสเค็มบ้าง รสจืดบ้าง” (สำ.ข 27/159/186)

จากพระดำรัสจึงแสดงอธิบายให้เข้าถึงการรับรู้ของวิญญาณ ซึ่งเป็นตัวอย่าง ทางลิ้นเพียงอย่างเดียว วิญญาณในฐานะการรู้แจ้ง เป็นอารมณ์ทางอายตนะ มี 6 คู่ ดังนี้

1) จักขุวิญญาณ คือ การรู้ในรูปด้วยตาเห็น

2) โสตวิญญาณ คือ การรับรู้เสียงด้วยหูจึงได้ยิน

3) ฆานวิญญาณ คือ การรับรู้ด้วยจมูกจึงได้กลิ่น

4) ชิวหาวิญญาณ คือ การรับรู้ด้วยลิ้นจึงรู้รส

5) กายวิญญาณ คือ การรับรู้โผฏฐัพพะด้วยกาย รู้สึกว่ากายสัมผัสกาย

6) มโนวิญญาณ คือ การรับรู้ในธรรมรมณ์ด้วยใจ จึงรู้เป็นความคิด

ดังนั้น ธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ธรรมชาตินั้นเรียกว่า วิญญาณ ตัวอย่างเช่น เห็นรูป ได้ยินเสียง การได้กลิ่น หรือการรับรู้รส เป็นต้น ซึ่งจัดอยู่ในเบญจขันธ์และย่อลงแบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือ

ส่วนรูปขันธ์ ส่วนนามขันธ์ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนี้ จัดเป็นส่วนของนามขันธ์ เป็นธรรมชาติที่น้อมไปสู่อารมณ์ เป็นธรรมชาติที่รู้แจ้งในอารมณ์ทางประสาททั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มีลักษณะที่เป็นธรรมชาติที่วิจิตร รับรู้อารมณ์ที่อยู่ไกลได้ รู้ได้ที่เกิดขึ้นทีละขณะ เป็นธรรมชาติที่ไม่มีสรีระ ที่สามารถสร้างชีวิตและสืบต่อชีวิตในปัจจุบันภพ ซึ่งเป็นธรรมชาติที่สืบต่อจากภพสู่ภพ และที่เป็นธรรมชาติที่เป็นรากฐานแห่งสิ่งทั้งปวง

ในแง่มุมมองของจิต ที่เป็นธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์ ซึ่งมีนัยความหมาย เช่นเดียวกันกับวิญญาณ ที่ปรากฏอยู่ในเบญจขันธ์ แสดงให้เห็นถึงระบบการทำงานของจิต ก็คือในส่วน นามขันธ์ที่มีความสัมพันธ์ที่จิตรับรู้ได้ เพราะมีรูปเป็นปัจจัยที่มาประชุมกันจึงเป็นรูป วิญญาณนี้เข้าอยู่ที่ส่วนในนามธรรม ตัวอย่างเช่น เห็นรูปได้ด้วยตา เมื่อเห็นรูปด้วยตาแล้วรู้สึกชอบใจจึงเกิด (เวทนา) ด้วยความรู้สึกที่ชอบใจนี้จึงส่งทอดให้กับความจำ (สัญญา) เป็นกระบวนการสัมพันธ์เนื่องด้วยจิต จึงทำให้รูป เวทนา สัญญา ทำงานได้ และทำให้เกิดความปรุงแต่งนึกคิด (สังขาร) มุ่งหมายว่าเป็นตัวตน เป็นเรา เขา ความทะยานอยาก เพราะความหลุมหลงจากกิเลสตัณหา จึงเกิดกรรม วิญญาณเป็นตัวรับรู้อารมณ์ และรับรู้รับส่งให้เป็นกรรม ที่เกิดจากกระบวนการของเบญจขันธ์

ในพระอภิธรรม ธรรมสังคณี ได้กล่าวไว้ดังนี้ “ธรรมเศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของสังกิเลส เป็นไฉน ? อกุศลมูล 3 คือ โลภะ โทสะ โมหะ และกิเลสที่ตั้งอยู่ฐานเดียวกัน กับอกุศลมูลนั้น เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ อันสัมปยุตด้วยอกุศลมูลนั้น, กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อันมีอกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน สภาวธรรม เหล่านี้ชื่อว่า ธรรมเศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของสังกิเลส” (อภิ.สง.76/667/338) เพราะอุปทานในความยึดมั่นว่าเป็นตัวเราเขา คล้อยไปตามอารมณ์ของอกุศลมูลเป็นไปตามกระแสของสภาวธรรม ท่องไปเที่ยวไปเพราะอุปทาน จึงเกิดจากกระบวนการสัมผัสของรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เพราะความยึดถือมั่นนี้เอง จึงเป็นเหตุให้วงวนอยู่กับกิเลสจนเป็นนิสัย กระบวนการรับรู้จะสามารถสมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อการทำงานครบองค์ประกอบอยู่ 3 อย่าง คือ อายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ ภาวะทั้งหมดดังที่กล่าวมานี้ ในภาษาทางธรรมจะเรียกว่า “ผัสสะ” หรือ “สัมผัส”

คำว่า “ผัสสะ”ไว้ว่า การกระทบ การถูกต้อง ที่เกิดจากกายกระทบใจ การที่ตา หู จมูก ลิ้น และกายกระทบรูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งที่รับรู้ได้ทางกาย เช่น ความสุขทางสัมผัส (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, หน้า 777) ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

> “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้น เพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะ เป็นไฉน จักขุสัมผัสบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุธาตุ จักขุสัมผัสสะเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัส ฯลฯ มโนสัมผัส

บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนธาตุ มโนสัมผัสสชาเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนสัมผัส ความต่างแห่งผัสสะบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งเวทนาบังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะ อย่างนี้แล”(สำ.นิ.26/340/412)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า การรับรู้ของจิต ที่แปรไปตามอารมณ์ต่าง ๆ จะสุข หรือ ทุกข์ มีการปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่อง และสิ่งที่ทำเกิดรู้ในความรู้นั้น ๆ คือ ผัสสะ เป็นจุดเชื่อมระหว่างการรู้และการถูกรู้ เป็นระบบกลไกของการทำงานของจิตของการส่งต่อ สืบเนื่องตามกระบวนการทำงานของจิต สิ่งที่เรียกว่า “ผัสสะ”นี้ เป็นตัวอาศัยเปรียบเหมือนเครื่องมือของจิต ในการเชื่อมต่อการรับรู้ของจิต และส่งทอดให้ระบบของเจตสิกทำการประมวล เหตุของผัสสะในการสร้างความสัมพันธ์ของจิต (ม.ม.19/448/180) ไว้ว่า “ผัสสะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย เวทนา เพราะผัสสะ เป็นปัจจัย ตัณหา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทาน เพราะตัณหาเป็นปัจจัย กรรมภพ เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ 1 อายตนะ 1 ธาตุ 1” ดังข้อความแสดงให้ทราบว่า ผัสสะนี้เป็นสิ่งเชื่อมต่อให้เกิดระบบการทำงานของจิต มีความสัมพันธ์ขององค์ประกอบในกระบวนการของเบญจขันธ์ กับทางอายตนะ และการรับรู้ (จิต) เป็นสิ่งสนับสนุนให้กิเลสตัณหาเกิด ตามการสืบเนื่องของวงจรปฏิจจสมุปบาท

ธรรมทั้งหลาย มีมโนวิญญาณ มีเวทนา สัญญา วิตก และวิจาร ธรรมทั้งหลายเหล่านี้เกิดขึ้นที่ใด ผัสสะย่อมเกิดขึ้นที่นั้นดุจดังประมุขของธรรมเหล่านี้ อุปมาเหมือนอย่างคนตีฉิง 2 ข้าง ในฉิง 2 ข้างนั้น พึงเห็นจักขุเป็นดุจฉิ่งข้างหนึ่ง พึงเห็นรูปเป็นดุจฉิ่งข้างที่ 2 พึงเห็นผัสสะเป็นดุจการตีถูกกันแห่งฉิ่งทั้ง 2 ข้างเหล่านั้น (มิลินฺท.1/147-149) ผัสสะ คือ การเข้าถึงเข้าระหว่างจิตที่เป็นผู้รู้สึก (อายตนะภายใน) สิ่งที่จะทำให้เกิดความรู้สึก (อายตนะภายนอก) เป็นสิ่งที่ต้องมีสำหรับมนุษย์ เพราะมนุษย์มีอวัยวะสำหรับผัสสะ และโลกก็เต็มไปด้วยอารมณ์สำหรับผัสสะ กรรมทั้งหลายมีจุดตั้งต้นที่ผัสสะ ไม่มีผัสสะก็ไม่มีเจตนา ไม่มีเจตนาก็ไม่มีกรรม จะอยู่เหนือกรรมก็ต้องอยู่เหนืออำนาจของผัสสะ (พุทธทาสภิกขุ, 2556, หน้า 14)

การประจวบ หรือการบรรจบของธรรมทั้ง 3 คือ อายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ กล่าวได้อย่างง่าย ๆ คือ ผัสสะ ก็คือ การรู้มีชื่อเรียกตามองค์ประกอบของอายตนะ ดังนี้

1) จักขุสัมผัสสะ หมายถึง ความสัมผัสที่กระทบทางอารมณ์ทางตา

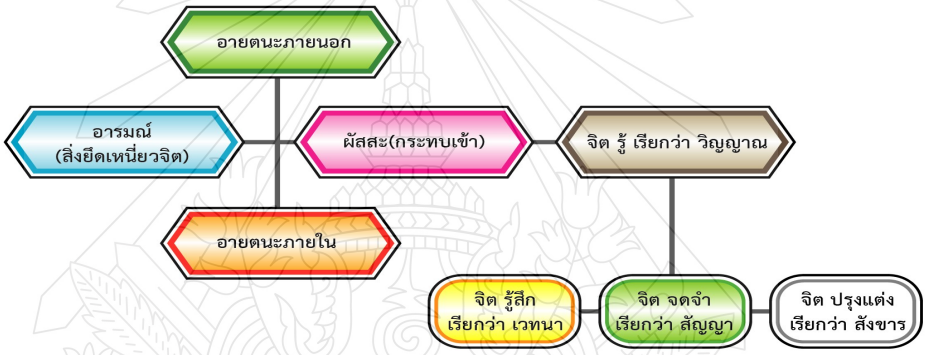
2) โสตสัมผัสผะ หมายถึง ความสัมผัสที่กระทบทางอารมณ์ทางหู

3) ฆานสัมผัสสะ หมายถึง ความสัมผัสที่กระทบทางอารมณ์ทางจมูก

4) ชิวหาสัมผัสสะ หมายถึง ความสัมผัสที่กระทบทางอารมณ์ทางลิ้น

5) กายสัมผัสสะ หมายถึง ความสัมผัสที่กระทบทางอารมณ์ทางกาย

ดังที่กล่าวมา สรุปว่า ความสำคัญของกระบวนการรับรู้ของจิต อยู่ตรงผัสสะ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว กระบวนการแห่งธรรมทั้งหลายก็จะดำเนินไปอย่างเป็นระบบ โดยการเริ่มจากอารมณ์ที่รับรู้ที่เข้ามานั้น ที่จะทำให้เกิดปฏิกิริยาอย่างอื่นของจิต กล่าวคือ มีการจำหมายในสิ่งนั้น ๆ เป็นการนำอารมณ์มาคิดปรุงแต่งขึ้น รวมถึงการแสดงออกต่าง ๆ ที่สืบต่อไปตามลำดับ ซึ่งในกระบวนการการรับรู้ในส่วนนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการรับรู้ของจิตเท่านั้น เป็นอาการของการรับรู้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น เปรียบดังความรู้สึกเหมือนเรากำลังนึกถึง อาหารสักอย่างมีความรู้สึกของการอยากทานเพียงเท่านั้น แต่ยังไม่รู้ว่าอาหารสิ่งนั้นที่เรานึกถึงรสชาติของอาหารจะเป็นอย่างไร ความรู้สึกรู้เฉย ๆ ของจิตก็เป็นเช่นกัน ซึ่งสามารถอธิบายสรุปได้ตามภาพดังนี้

ภาพที่ 2.14 การทำงานของจิตในส่วนของการรับรู้

2.10.2 การทำงานของจิตในส่วนของจิตกับเจตสิก

ธรรมที่ประกอบกับจิต, สิ่งที่เกิดในใจ, ทางใจ หมายถึง อาการหรือการแสดงออกของจิต จัดเป็นสมรรถนะของจิต มีลักษณะที่เกิดดับพร้อมกับจิต รับอารมณ์เดียวกับจิต เรียกว่า “เจตสิก” โดยใช้ในความหมาย เมื่อต้องการที่จะกล่าวถึงสภาวธรรมอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับสภาวะของจิต

เจตสิกนี้เกิดขึ้นและก็ดับพร้อมกับจิต ซึ่งเป็นไปตามไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง (เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป) ทุกขัง อนัตตา เช่น คิดเรื่องโลภก็ปรุงแต่งไปเรื่อย ๆ ปรุงแต่งมากความโลภก็มาก เมื่อเลิกคิด หยุดคิด การปรุงแต่งก็หยุดก็ดับ ฯลฯ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, หน้า 333) ดังตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสแสดงสภาวธรรมของเจตสิกที่เกิดร่วมกับจิต ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “โรค 2 อย่าง คือ 1 โรคทางกาย (กายิโก โรโค) โรคทางใจ (เจตสิก โรโค)” (องฺ.จตุก. 21/157/191)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า สภาวะของเจตสิกที่ปรากฏร่วมกับจิต ที่เกิดขึ้นจากโรคของมนุษย์ทางกาย และทางใจ เช่น โดนมีดบาดที่นิ้วมือ แบบเรียกว่าโรคทางกาย แต่เมื่อรับรู้ว่าเจ็บปวด

ในบาดแผลที่ถูกมีดบาด ตรงนี้และเป็นเจตสิก เป็นความรู้สึกที่เกิดจากเสวยทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นทางใจ ดังนั้น บรรดาเจตสิก ธรรมย่อมปรากฏแก่ผู้ทราบชัดโดยความเป็นอนัตตา ครั้นทราบชัดธรรมทั้ง 2 นั้น ทั้งที่หยาบและประณีตแล้ว ก็เป็นผู้มีความเห็นโดยชอบ ทราบชัดว่ามีอันแตกดับเป็นธรรมดาเป็นสภาพธรรมอีกประเภทหนึ่ง ที่เกิดขึ้นร่วมกับจิต รู้สิ่งเดียวกันกับจิต ดับพร้อมกับจิต และเกิดที่เดียวกับจิต เจตสิกแต่ละเจตสิกมีลักษณะ และกิจต่างกันตามประเภทของเจตสิกนั้น ๆ เช่น ในขณะที่จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น มีนามปรมัตถ์อีกประเภทหนึ่งเกิดขึ้นร่วมกับจิต และรู้อารมณ์เดียวกันกับจิต นามปรมัตถ์นั้น คือ เจตสิก เจตสิก ได้แก่ ความโกรธ ความรัก ความสุข ความทุกข์ ความตระหนี่ ความริษยา ความเมตตา ความกรุณา เป็นต้น (สุจินต์ บริหารวนเขตต์, 2560, หน้า 27) ตามทัศนะพระพุทธศาสนากล่าวถึงเจตสิก โดยให้ลักษณะความสำคัญที่มีอิทธิพลของเจตสิกที่ปรุงแต่งจิต และเมื่อประกอบร่วมกับจิตแล้ว ย่อมเป็นไปตามอาการต่าง ๆ ที่รับรู้

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “เธอทั้งหลายควรพิจารณาจิตของตนเนือง ๆ ว่า จิตนี้เศร้าหมองแล้วด้วยราคะ โทสะ โมหะ เป็นเวลานาน สัตว์ทั้งหลาย เศร้าหมองเพราะจิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายบริสุทธิ์เพราะจิตผ่องแผ้ว” (สำ.ข.27/259/347) จากพระดำรัสจะเห็นว่า เจตสิกเป็น สภาวธรรมที่ประกอบกับจิตและอิทธิพลทำให้จิตมีลักษณะอาการที่แตกต่างกันไป จัดองค์รวมแล้วเรียกชื่อเหล่านั้นตามลักษณะที่มีอิทธิพลต่อจิต เช่น โลภะ โทสะ โมหะ อกุศลมูล เพราะเป็นต้นต่อจากความชั่ว ซึ่งทั้ง 3 เป็นอกุศลเจตสิก จิตและเจตสิกมีความสำคัญต่อคนและสัตว์เป็นอย่างยิ่ง เพราะถ้าขาดนามธรรมกล่าวคือ “จิต” และเจตสิกเสียแล้ว คนหรือสัตว์ทั้งหลายถึงจะมีรูปร่างกายอวัยวะที่ครบสมบูรณ์ คนและสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นก็จะไม่มีใจ ไม่มีความรู้สึก และไม่สามารถทำอะไรต่าง ๆ ได้ ไม่ต่างอะไรกับชีวิตที่ไม่มีวิญญาณ

เจตสิก เป็นธรรมชาติอาศัยจิตเกิด หรือนามธรรมที่ประกอบกับจิต หากเปรียบจิตเหมือนดวงไฟแล้ว เจตสิกก็คือแสงสว่างของดวงไป เจตสิกไม่อาจแยกออกจากจิตได้ เหมือนแสงสว่างไม่อาจแยกออกจากดวงไปได้ฉันนั้น (พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), 2543,หน้า 74) เจตสิกเป็นสภาวธรรมที่คู่กับจิตพิจารณาทางระบบศาสตร์ จิต คือ โครงสร้าง เจตสิก คือ กระบวนการที่บรรลุตามเป้าประสงค์ เขียนเป็นสมการได้ดังนี้ ดังนั้นจิตกับเจตสิกจึงเป็นของคู่กันที่ต้องอาศัยกันจึงจะสามารถทำงานได้ เมื่อเปรียบกับสมอง จิต ก็คือสมองทั้งหมด ส่วนเจตสิกนั้นเปรียบ ดังสมองที่เป็นหน่วยการทำงานทั้งหมด (วิทูร โอสถานนท์, 2561,หน้า 23) และประกอบกับจิต เกิดและกับขณะเดียวกับจิต มีอารมณ์และที่ตั้งอย่างเดียวกับจิต มีลักษณะการทำงาน คือ ผัสสะ (กระทบ) เวทนา (ความรู้สึก) สัญญา (ความจำ) เจตนา (ความตั้งใจ) เอกัคคตา (ความมีอารมณ์เดียว) ชีวิตินทรย์ (สภาพสืบต่อชีวิต) และมนสิการ (ความใส่ใจ) เป็นระบบของการสัมพันธ์ของจิตกับเจตสิก ซึ่งถือได้ว่า

ถ้าจิตไม่มีเจตสิก สิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวของกับชีวิตมนุษย์ที่เป็นผลของการกระทำก็ไม่เกิดขึ้น (สงฺคห. 2/17)

เจตสิกแบ่งตามอาการที่จิตประกอบเจตสิก มีลักษณะ 4 ประการ ดังนี้

1. เอกุปปาทะ เกิดพร้อมกับจิต
2. เอกนิโรธะ ดับพร้อมกับจิต
3. เอกาลัมพนะ มีอารมณ์เป็นอันเดียวกันกับจิต
4. เอกวัตถุกะ อาศัยวัตถุอันเดียวกันกับจิต (วิทูร โอสถานนท์, 2561,หน้า 17)

ดังนั้น จิตนั้นมีสภาพที่รับรู้อารมณ์ เพราะจิตเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตาจึงรู้เป็นอารมณ์ จิตได้ยินจึงรู้เป็นอารมณ์ การนึกคิดในเรื่องต่าง ๆ ที่คิดจึงรู้เป็นอารมณ์ การรับรู้อารมณ์นั้นไม่ได้เกิดที่จิตเพียงอย่างเดียว ซึ่งยังมีนามธรรมอย่างอื่น ๆ ที่เข้าประกอบด้วย เช่น เจตสิกหลายดวงที่เกิดร่วมกับจิตในดวงหนึ่ง ๆ ตัวอย่างเช่น ความคิดที่อาจจะคิดอะไรต่าง ๆ ด้วยโทสะ ด้วยความรู้สึกที่เป็นสุข หรือด้วยปัญญา จะคิดด้วยโทสะก็ดี ความรู้สึกก็ดี หรือปัญญาก็ดี เป็นนามธรรมที่ไม่ใช้ จิต แต่เกิดจากเจตสิกต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิตในประเภทต่าง ๆ ที่ในขณะหนึ่งก็มีจิตดวงหนึ่งเพียงเท่านั้น เพราะเจตสิกที่เกิดขึ้นหลายดวง ซึ่งมีอย่างน้อย 7 ดวง ที่เกิดร่วมพร้อมกับจิตนั้น และก็ดับไปพร้อมกับจิตด้วยเช่นกัน เพราะจิตนั้นจะเกิดเองเพียงตามลำพังไม่ได้เลย ตัวอย่างเช่น ความรู้สึก หรือเรียกอีกอย่างว่า “เวทนา” ซึ่งเป็นเจตสิกที่ประกอบขึ้นกับจิตทุกดวง จิตเป็นเพียงแค่รู้อารมณ์เท่านั้น จิตไม่สามารถรู้สึกได้ถ้าไม่มีเวทนา

จิตจึงถือว่าเป็นประธาน ของการรับรู้อารมณ์ เจตสิกที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิตซึ่งมีอารมณ์เดียวกับจิต แต่เจตสิกนั้นไม่ได้แสดงความรู้สึกที่รับรู้อารมณ์ร่วมกับจิตเพียงดวงเดียวแต่มีลักษณะและกิจที่เฉพาะในของตน ๆ เจตสิกนั้นมีทั้งหมด 52 ดวง (ประเภท) แต่มีเพียงเจตสิกแค่ 7 ดวงเท่านั้นที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิตทุกดวง นอกจากนั้นไม่ได้เกิดขึ้นกับจิตทุกดวง จิตมีสภาพรับรู้อารมณ์ ความรู้สึกแล้ว จิตยังเป็นสภาพธรรมที่จำ ที่เรียกว่า “สัญญา” ซึ่งเป็นเจตสิกอีกดวงหนึ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิต ลักษณะของสัญญาที่เป็นลักษณะที่จดจำว่า “สัญญามีประเภทเท่ากันกับวิญญาณ เมื่อว่าโดยอาการมีลักษณะเป็นต้น สัญญาทั้งปวงนั้นมีความจำได้เป็นลักษณะ มีการทำเครื่องหมายไว้จำต่อไปว่า” “นั้นคือสิ่งนั้น” เป็นกิจ ดังช่างไม้ทำเครื่องหมายไว้ในตัวไม้เป็นอาทิ มีการทำความมั่นใจตามเครื่องหมายที่ยึดไว้เป็นผล ดังคนตาบอดคลำช้าง มั่นใจตามเครื่องหมายที่ตนจับได้ มีอารมณ์ที่ปรากฏเป็นเหตุใกล้ ดังความจำที่เกิดขึ้นแก่ลูกเนื้อ ในหมู่คนที่ผูกด้วยหญ้าว่าเป็นคนจริง ๆ ฉะนั้นแล”(วิสุทธิ 1/770)

เจตนาเจตสิก หมายถึง ความตั้งใจ จงใจ เป็นเจตสิกอีกดวงหนึ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิตทุกดวง ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ขันธนิเทศ ได้กล่าวอธิบายไว้ว่า “ธรรมชาติใดย่อมคิด อธิบายว่าย่อมพัวพัน

(อารมณ์) เหตุนั้นธรรมชาตินั้น จึงเรียกว่า เจตนา (ธรรมชาติผู้คิด) เจตนานั้น มีภาวะ คือ ความจงใจเป็นลักษณะ มีความเคลื่อนไหวเป็นกิจ มีความจัดแจงผล คือ ยังกิจของตนและกิจของผู้อื่นให้สำเร็จ ดุจคนผู้ใหญ่มีศิษย์ผู้ใหญ่ และนายช่างไม้เป็นใหญ่เป็นต้น ก็แล เจตนานี้เมื่อเป็นโดยภาวะที่ยังสัมปยุตธรรมทั้งหลายให้ แข่งขันขึ้นย่อมปรากฏในเมื่อนึกถึงงานรีบด่วนเป็นต้น (วิสุทธิ.1/772)

เจตนากับสังขาร ในความหมายทางพระพุทธศาสนา ถือว่า มีกระบวนการทำงานเป็นอย่างเดียวกัน กล่าวคือ เจตนา เป็นธรรมชาติที่ย่อมคิด หรือประมวลตามผล ให้เกิดการปรุงแต่ง เช่นเดียวกับ สังขาร ดังนั้น เจตนาและสังขาร จึงลงนิยามความหมายด้วยอันเดียวกัน

เจตสิกอีก 2 ดวง คือ อกุศลเจตสิกและโสภณเจตสิก เป็นเจตสิกที่ไม่ได้เกิดร่วมกับจิตทุกดวง กล่าวคือ อกุศลเจตสิกเกิดร่วมกับอกุศลจิต โลภะ โทสะ และโมหะ เป็นอกุศลเจตสิก ที่เกิดร่วมกับอกุศลจิตเท่านั้น ตัวอย่างเช่น เมื่อเราเห็นสิ่งใดที่สวยงาม จิตก็ย่อมยินดีชื่นชอบพอใจในสิ่งที่เห็นนั้นอาจเกิดขึ้น ซึ่งจิตในขณะนั้นมีโลภเจตสิกเกิดร่วมอยู่ด้วย เพราะโลภเจตสิกทำกิจให้ข้องในอามรณ์ นอกจากนี้ยังมีอกุศลเจตสิกอื่น ๆ ที่เกิดร่วมกับอกุศลจิตอีก เช่น ความสำคัญตน (มานะ) ความเห็นผิด (ทิฏฐิ) และความริษยา (อิสสา) ส่วนโสภณเจตสิกก็เช่นกันไม่ได้เกิดขึ้นกับจิตทุกดวง แต่เกิดร่วมกับโสภณจิต โสภณ แปลว่า ดีงาม ตัวอย่างเช่น อโลภเจติก อโทสเจตสิก อโมห (ปัญญา) เจตสิก ซึ่งขณะที่ให้ทานนั้น อโลภเจติก และอโทสเจตสิก ก็เกิดร่วมกับกุศลจิตด้วย และปัญญาเจตสิกก็อาจเกิดร่วมกับกุศลจิตนั้น ๆ ด้วย และโสภณเจตสิกอื่น ๆ ก็เกิดร่วมอีกด้วย จิตและเจตสิกต่างเป็นนามธรรม แต่มีคลักษณะที่แตกต่างกัน การที่จะสามารถรับรู้ในลักษณะของเจตสิกได้นั้น พึงพิจารณาสังเกตด้วยความเปลี่ยนแปลงของจิต เช่น ความเปลี่ยนแปลงจากความไม่ยินดีหรือยินร้าย จากความที่สบายใจก็กลายเป็นความไม่สบายใจ ซึ่งดูชัดได้ที่เวทนา

เจตสิกที่เกิดขึ้นในสภาวธรรม ซึ่งจำแนกได้เป็น 7 ประการ ดังนี้

1. **ผัสสะเจตสิก** หมายถึง เป็นธรรมชาติที่กระทบกับ สิ่งที่มาปรากฏ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ คือ รับภาพให้มากระทบกับตา รับเสียงให้มากระทบกับหู รับกลิ่นให้มากระทบกับจมูก รับรสให้มากระทบกับลิ้น รับความเย็น-ร้อน อ่อน-แข็ง หย่อน-ตึง ให้มากระทบกับกาย และเรื่องราว ที่ผ่านมาหรือเรื่องราวที่ยังไม่เกิด ให้มากระทบทางใจ แล้วจิตก็จะรับรู้สิ่งที่มากระทบนั้น ๆ ทำให้เกิดความพอใจ ไม่พอใจ หรือรู้สึกเฉย ๆ

2. **เวทนาเจตสิก** หมายถึง ความรู้สึกของคนและสัตว์ทั่ว ๆ ไป ซึ่งจะมีความรู้สึกอยู่ 3 อย่างคือพอใจ ไม่พอใจ และเฉยๆ เมื่อถูกด่าก็รู้สึกไม่พอใจ เมื่อถูกชมก็จะรู้สึกพอใจ ถ้าไปด่าหรือชมคนอื่นก็จะรู้สึกเฉย ๆ ความพอใจ ไม่พอใจ หรือเฉย ๆ นี้แหละ คือ เวทนา เจตสิกที่เกิดในจิตใจของคนเรานั่นเอง มิใช่สิ่งอื่นใด

3. สัญญาเจตสิก หมายถึง ความจำ เช่น เด็กเล็กจำ ก.ไก่ – ฮ.นกฮูก ได้ จำ A – Z ได้ ผู้ใหญ่ก็จำเรื่องราวต่าง ๆ ได้ คนและสัตว์ต่าง ๆ จะจำใน 6 สิ่งนี้เท่านั้น คือ จำรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และจำเรื่องราวที่คิดนึกทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต (บุญมี เมธางกูร และวรรณสิทธิ์ ไวทยะเสวี, 2530, 38)

4. เจตนาเจตสิก หมายถึง เป็นธรรมชาติที่ตั้งใจ หรือความมุ่งหวัง ที่เกิดขึ้นในจิตใจของคนเรา แล้วกระทำออกมาทางกาย วาจา ใจ สำเร็จเป็นบุญบาปที่เรียกว่า กุศลกรรม อกุศลกรรม เมื่อตายไปแล้วก็จะต้องไปเสวยผลของกรรมที่ได้ทำไว้ คือ ตกนรกบ้าง หรือมาเกิดเป็นมนุษย์บ้าง เจตนาเจตสิกจึงได้ชื่อว่าเป็น กรรม คือ การกระทำดี หรือไม่ดี

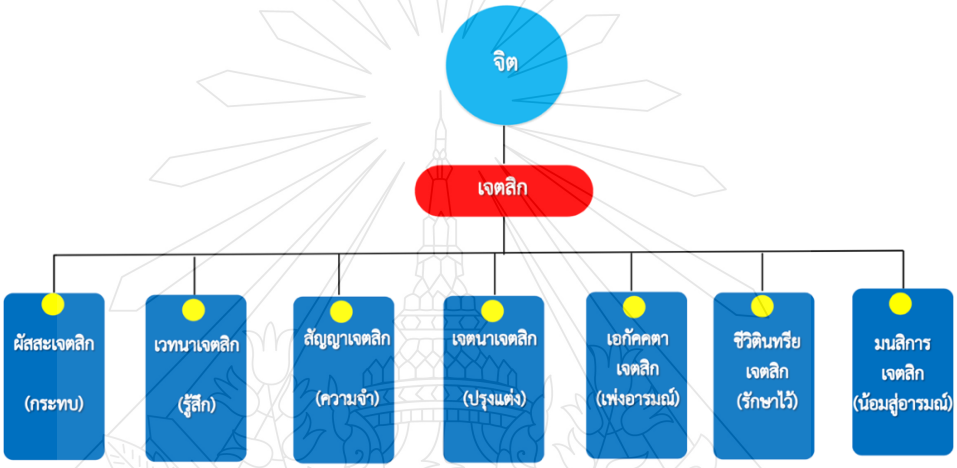
5. เอกัคคตาเจตสิก หมายถึง เป็นธรรมชาติที่ทำจิตใจ ให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว เพ่งอยู่ในอารมณ์เดียว ทำให้จิตใจเกิดความสงบเยือกเย็น ไม่ฟุ้งซ่านไปในเรื่องราวต่าง ๆ ที่เราเรียกว่า สมาธิ เช่นในขณะที่อ่านหนังสือ ถ้ามีจิตแน่วแน่หรือมีสมาธิในการอ่าน จิตใจไม่ซัดส่ายไปคิดเรื่องอื่น จะทำให้เข้าใจ ในเนื้อหาสาระในหนังสือโดยตลอด เด็กหรือนักศึกษา ถ้าได้รู้จักการฝึกสมาธิแล้ว จะทำให้เรียนหนังสือได้เก่ง การฝึกจิตให้สงบเกิดสมาธินี้ชื่อว่า เป็นกรรมฐานอย่างหนึ่งที่เรียกว่า สมถกรรมฐาน ซึ่งมีการฝึกถึง 40 วิธี ด้วยกัน รายละเอียดจะได้ศึกษากันต่อไป

6. ชีวิตินทรียเจตสิก หมายถึง เป็นธรรมชาติที่หล่อเลี้ยงรักษานามธรรม คือ จิตกับเจตสิก ให้มีชีวิตอยู่ และทำงานให้สำเร็จลุล่วงไปได้ คำว่า “ชีวิต” มี 2 อย่าง คือ ชีวิตนาม และ ชีวิตรูป ชีวิตนามหรือนามชีวิต ได้แก่ ชีวิตินทรียเจตสิกนี้เอง ส่วนชีวิตรูปจะได้ศึกษากันต่อไป ในเรื่องของรูปปรมัตถ์

7. มนสิการเจตสิก หมายถึง เป็นธรรมชาติที่น้อมจิตใจไปสู่อารมณ์ เช่น ขณะที่ดูทีวี ดูหนังดูละคร มนสิการเจตสิก ก็จะน้อมจิตให้จดจ่อ กับภาพกับเสียงบนจอทีวีอยู่เสมอตลอดเวลา ทำให้เกิดความสนุกสนาน เพลิดเพลิน นอกจากจะทำให้จิตใจน้อม ไปสู่การดูการฟังแล้ว ยังทำให้จิตใจน้อมไปสู่การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การสัมผัสถูกต้อง และการคิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ ด้วย

สรุปได้ว่า หากไม่ได้ศึกษาทำความเข้าใจหลักคำสอนเรื่องจิตเจตสิกตามแนวทางพระพุทธศาสนา ก็กล่าวได้ว่าย่อมเกิดความสับสนกับผู้นั้นอย่างแน่นอน ความเป็นธรรมชาติของสภาวธรรมที่ไม่มีรูปร่าง หรือความไม่มีตัวตนนั้นยากจะจับได้หรือสัมผัสได้ จิตกับเจตสิกหากไม่พิจารณาก็อาจจะแยกไม่ออกได้ เพราะทั้งสองเป็นธรรมที่เหมือนกัน และเกิดขึ้นพร้อมกัน แต่ได้เพ่งพิจารณาดูก็จะสามารถแยกเป็นส่วน ๆ ท่านว่าจิตไม่มีอะไรเป็นมากไปกว่าอื่น แต่ทุกอย่างรวมลงที่จิตก็เพราะภายในจิตมีกลไกการทำงานให้จิตควบคุมสภาวธรรมทั้งปวง ในตัวกลไก ก็คือ เจตสิก โดยความหมาย เรียกว่า การปรุงแต่ง ในความหมายจึงทราบได้ว่า จิตปรุงแต่งเพราะเจตสิก ในทางพระพุทธศาสนา กล่าวว่าลักษณะการทำงานของเจตสิก เหมือนกันกับตัว “เจตนา” ที่เหมือนกันก็

เพราะเจตนาก็เป็นแค่เจตนา แต่เป็นเจตนาโดยความหมายก็เพราะเจตสิกเข้าไปทำงานในภายในของเจตนา จึงเป็นอันว่า เจตนาเป็นตัวกรรม ก็อยู่ที่เหตุของปัจจัยนี้ ตัวตนเจตสิกเป็นอย่างไร ก็ยากที่จะอธิบายหรือวาดภาพมาประกอบได้ แต่สามารถกล่าวยกตัวอย่างประกอบ เพื่อให้เกิดความเข้าใจได้ว่าเปรียบเหมือนน้ำสะอาดที่เราเทใส่แก้ว เมื่อดื่มเข้าไปก็ไม่มีรสอะไร แต่ความรู้สึกของความสดชื่นที่ได้ดื่มน้ำเข้าไป นี้แหละคือ เจตสิก ซึ่งสามารถอธิบายสรุปได้ตามภาพดังนี้

ภาพที่ 2.15 การทำงานของจิตในส่วนของจิตกับเจตสิก

2.11 ผลกระทบของจิต

ธรรมชาติมีหลายอย่างหลายสิ่งที่ต้นกำเนิดของชีวิตต่าง ๆ หนึ่งในนั้นก็ คือ มนุษย์ ซึ่งพระพุทธศาสนาได้เป็นผู้ไขความลับของมนุษย์ ในความลับที่ไม่ลับที่มีอยู่ในมนุษย์คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สิ่งเหล่าถือเป็นสภาวธรรมที่ก่อเกิดขึ้นให้เป็นกระบวนของจิต ความแตกต่างของจิต ในแต่ละบุคคลก็อยู่ที่กระบวนการตรงนี้ ซึ่งจำแนกได้ 2 ประเภท คือ จิตที่ตั้งไว้ดีแล้ว และจิตที่ตั้งไว้ไม่ดี กล่าวอธิบายได้ดังนี้

2.11.1 ผลกระทบในส่วนจิตที่ตั้งไว้ดี

คุณลักษณะพิเศษของมนุษย์ คือ เป็นผู้มีปัญญาที่สามารถฝึกฝนและพัฒนาตนเองได้ เป็นผู้ที่เรียนรู้ความเป็นไปของธรรมชาติ และจักรวาลรู้จักกลไกของชีวิตที่อยู่กับตัวตน คือ กายและใจ ซึ่ง 2 อย่างนี้เป็นเพียงเครื่องกลที่อาศัยชั่วคราว เป็นความรู้สึกของผู้เข้าถึงสภาวธรรม ผู้เห็นภัยของวัฏฏะ เป็นผู้เข้าใจในความหมายของโลก เพราะทุกคนจะต้องเจอกับโลกธรรม แล้วถ้าเราขาดการพัฒนาจิตใจ เราจะต้องทุกข์กับโลกธรรม เพราะลาภยศอยู่ที่ไหน เสื่อมลาภเสื่อมยศอยู่ที่นั่น สรรเสริญอยู่ที่

ไหน นินทาอยู่ที่นั่น ไม่มีใครในโลกนี้ที่จะได้รับ แต่การสรรเสริญอย่างเดียวโดยไม่มีใครนินทา สำหรับคนที่ติดในคำสรรเสริญเยินยอ คำสรรเสริญ ก็เท่ากับว่ายังคงหลงอยู่ในมายาของโลก

ผู้ที่ฝึกฝนอบรมจิตใจ ดำเนินตามหลักการปฏิบัติตามแนวทางพระพุทธศาสนา จะเข้าใจว่าและเห็นว่า จิตแท้จริงก็เป็นเพียงแค่จิตเท่านั้น ไม่ได้มีอะไรที่เราเป็นตัวเรา จะรู้แจ้งกระบวนการของธรรม คือ การทำงานของจิต ที่เป็นการปรุงแต่งที่เกิดขึ้นทางอารมณ์ หากพิจารณาดี ๆ ก็จะเห็นธรรมะที่เป็นบ่อเกิดของทุกข์ ก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจนี้แหละ (พระราชวุฒาจารย์ (ดูลย์ อตุโล) ,2558, หน้า 97) เมื่อไรที่จิตส่งออกนอก เมื่อนั้นจิตจะมีอำนาจและก่อตัวให้เกิดปัจจัยหลายอย่าง ผู้ที่ฝึกรู้ดูจิต จะเข้าใจหลักธรรมที่แท้จริง คือ จิต ตามธรรมดานั้นเขาเรียกว่า “ภวังคจิต” คือสิ่งที่มีชีวิต จะต้องมีจิตประเภทภวังคจิต แต่ไม่ได้นึก ไม่ได้คิดชนิดที่จะเป็นกิเลส ที่นี้พอมีอะไร เข้ามากระทบทางตา ทางหู เป็นต้นจิตธรรมดานั้นก็จะเปลี่ยนเป็นจิตอีกชนิดหนึ่ง ที่มากำหนดสิ่งเหล่านี้ คือสละภาพตามธรรมดาตามปกติ มาเป็นจิตที่กำหนดอารมณ์เหล่านี้ (พุทธทาสภิกขุ, 2549, หน้า71)

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

> “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดใจด้วยใจอย่างนี้แล้ว ย่อมรู้ชัดบุคคลบางคนในโลกนี้ ผู้มีจิตผ่องใสว่า ถ้าบุคคลนี้พึงทำ กาละในสมัยนี้ พึงตั้งอยู่ในสวรรค์เหมือนที่เขานำมาเชิดไว้ฉะนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตของเขาผ่องใส ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แหละเพราะเหตุที่จิตผ่องใส สัตว์บางพวกในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์” (องฺ.เอกก 32/45/94)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า เมื่อใดจิตหลุดพ้นจากความเศร้าหมอง เมื่อนั้นจิตนั้นย่อมอ่อนเหมาะแก่การใช้งาน ผุดผ่อง ไม่ฟุ้งซ่าน ตั้งมั่นดีเพื่อความสิ้นอาสวะ และบุคคลใด จะน้อมจิตไปเพื่อทำให้แจ้งด้วยปัญญา อันยิ่งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งใด ๆ บุคคลใดหวังว่า เราพึงกำหนดรู้จิตของสัตว์และบุคคลอื่น ได้ด้วยจิตของตน จิตมีราคะก็รู้ว่ามีราคะ จิตปราศจาก ราคาก็รู้ว่าปราศจากราคะ จิตมีโทสะ ก็รู้ว่ามีโทสะ หรือปราศจากโทสะก็รู้ว่าปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ว่ามีโมหะ หรือปราศจากโมหะก็รู้ว่าปราศจาก จิตหดหู่ก็รู้ว่าหดหู่ จิตฟุ้งซ่านก็รู้ว่าฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะก็รู้ว่าเป็นมหัคคตะ หรือไม่เป็นมหัคคตะ ก็รู้ว่าไม่เป็นมหัคคตะ (พระทอมมี่ โชติธมฺโม, 2548,หน้า 111)

ดังตัวอย่าง ผู้ที่ฝึกจิตตั้งมั่นไว้ดีแล้วจะอยู่ใด หรือมีสิ่งใดเข้ามากระทบก็ไม่สามารถทำให้จิตใจเกิดความเศร้าหมองได้ ดังเรื่องของพระปุณณะ กล่าวโดยสรุปว่า “มีเรื่องเล่าพระภิกษุรูปหนึ่งชื่อปุณณะ ทูลลาพระพุทธเจ้าไปจำพรรษา ณ สุนาปรันตชนบท ที่นั่นมีแต่ผู้คนจิตใจโหดเหี้ยม ดุร้าย ไม่มีศีลธรรม พอใจในการเบียดเบียนประหัตประหารกัน พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า เธอจะไปอยู่

ณ ที่นั้นได้หรือ พระปุณณะทูลว่า ข้าพระองค์อาจอยู่ ณ ที่นั้นได้ พระพุทธเจ้าตรัสถามต่อไปว่า เมื่อเธอไปอยู่ ณ ที่นั้นแล้ว ถูกชาวบ้านนั้นด่าว่าเธอจะทำอย่างไร ? พระปุณณะทูลว่า เมื่อข้าพระองค์ถูกชาวบ้านชนบทนั้นด่าว่า ข้าพระองค์ จะแผ่เมตตาปรารถนาดีมองชาวบ้านชนบทนั้น ในแง่ดีว่าที่เขาด่าว่านั้นก็นับว่าเป็นการดีอยู่ คือ ดีกว่าที่เค้าจะประหัตประหารทุบตีให้เจ็บป่วยด้วยศัสตราวุธ

พระพุทธเจ้าตรัสต่อว่า ถ้าเขาประหัตประหารทุบตีด้วยศัสตราวุธเล่า เธอจะทำอย่างไร ? พระปุณณะทูลว่า เมื่อเข้าประหัตประหารทุบตีด้วยศัสตราวุธ ข้าพระองค์จะแผ่เมตตาปรารถนาดี มองเขาเหล่านั้นไปในแง่ดีว่าที่เข้าประหัตประหารด้วยศัสตราวุธ แต่ไม่ทำให้ถึงตายก็นับว่าเป็นการดีอยู่แล้วดีกว่าจะไปรักษาให้นานนักก็จักหาย พระพุทธเจ้าตรัสถามต่อไปอีกว่า ถ้าเข้าประหัตประหารเธอให้ตายเล่าเธอจะปฏิบัติอย่างไร ? พระปุณณะทูลว่า ถ้าเข้าประหัตประหารข้าพระองค์ให้ตาย ข้าพระองค์ก็จะมองเขาในแง่ดีว่าคนบางคนมีความคับแค้นใจอยากจะฆ่าตัวตาย บางคราวก็ต้องฆ่าตัวเองตายด้วยอาการที่ทรมานลำบาก นี่เข้าประหัตประหารให้ตายเองก็นับว่าเป็นการดีไม่น้อย เมื่อพระปุณณทูลพระพุทธเจ้าอย่างนี้แล้วพระพุทธเจ้าก็ตรัสประทานสาธุการว่า ดีละ ๆ ปุณณะ” (ม.อุ.14/757-763/482)

ดังข้อความตัวอย่าง จะเห็นว่า จิตที่ตั้งมั่นไว้ดีแล้วย่อมไม่หวั่นไหวต่อการเคลื่อนไหวของสิ่งที่มากระทบ ย่อมจะเห็นสภาวะที่เป็นจริงแท้ของมันอยู่เสมอ ประดุจเห็นไปถึงเบื้องหลังของละครที่กำลังแสดงอยู่ จิตนั้นจึงไม่ได้หวั่นไหว ต่อความโศกเศร้า หรือโมโหฉุนเฉียว ตามไปกับการแสดงนั้น (ไสว แก้วสม, ม.ป.ป.11) จึงเห็นได้ว่า หลักธรรมะชั้นโลกุตระนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำมาใช้ให้ได้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งความจริงควรจะกล่าวว่าจะต้องนำมาใช้ได้ทุกขณะที่จิตกระทบกับอารมณ์เสียด้วยซ้ำไป เพื่อจะได้ไม่ให้เกิดกิเลสขึ้นเบียดเบียนตนเองและที่จะเบียดเบียนไปถึงผู้อื่นด้วย

ตัวอย่างที่ 2 ที่แสดงให้เห็นถึงจิตที่ตั้งไว้ดี ย่อมทำให้เข้าถึงฐานะความประเสริฐ หรือมีคุณค่าดีตั้งแต่เบื้องต่ำ ถึงเบื้องสูง กล่าวคือ นิพพานสมบัติ ดังเรื่องของพระโสไรยเถระ กล่าวโดยสรุปว่า เมื่อสมัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี ลูกชายของเศรษฐีคนหนึ่งในไสไรยนครนั่งบนยานน้อยกับสหายรักไปสู่ท่าน้ำ เพื่ออาบ ขณะเดียวกันนั้น พระมหากัจจายนเถระเข้าไปบิญฑบาต ในนครโสไรยะเหมือนกัน ลูกชายเศรษฐีเห็นพระมหากัจจายนะผู้มีผิวพรรณเหมือนดั่งทองคำจึงเกิดความคิดขึ้นว่า “พระเถระรูปนี้สวยจริงหนอควรเป็นภรรยาของเรา หรือภรรยาของเราพึงมีผิวงามอย่างพระเถระรูปนี้” พร้อมกับความคิดนั่นเอง เพศชายของเขาหายไปเพศหญิงปรากฏขึ้น เขาระอายจึงลงจากยานน้อยหนีไป ยังเมืองตักศิลา แม้สหายของเขาที่นั่งไปด้วยกันและชนบริวารก็จำไม่ได้

สหายของเธอเมื่อไม่เห็นเธอ ก็เที่ยวค้นหาแต่ไม่เจอ มารดาบิดาของเธอจึงคิดว่าบุตรชายของตนตายแล้ว จึงร้องไห้และทำมตกภัตร์ (อาหารถวายสมณะอุทิศแก่ผู้ตาย) นางเห็นพวกเกวียน

ไปสู่ตักศิลาหมู่หนึ่งจึงเดินตามเข้าไป ผู้เกี่ยวเห็นแล้วจึงกล่าวว่า “นางเดินตามพวกเราไปทำไมเล่า พวกเราไม่รู้จักว่าเป็นลูกเต้าสำหรับใคร” นางบอกว่าขอให้เขาขับยานไปเถอะเธอจะเดินตามไปเรื่อย ๆ แต่พอเดินนานเข้าก็เหนื่อยนางจึงถอดแหวนออกจากนิ้วส่งให้นายเกรียนเป็นค่าโดยสารขออาศัยไปด้วย ชาวเกวียนเห็นนางอย่างประจักษ์แล้ว คิดว่า “บุตรชายเศรษฐีนายของพวกเรายังไม่มีภรรยาสตรีนี้เหมาะสมกับบุตรแห่งนายของเรา หากเราข้อเสนอสตรีผู้นี้ และนายชอบพวกเราคงจะได้รางวัลงาม”

เมื่อไปถึงนครตักศิลา ผู้อำนวยเกวียนก็ทำอย่างที่คิด ลูกชายสิทธิ์ขอดูตัวเมื่อเห็นนางมีไว้เหมาะสมกับตนและมีรูปร่างน่าพึงใจ มีความรักเกิดขึ้นจึงรับไว้เป็นภรรยา ในการแต่งงานใหม่ครั้งนั้นนางได้บุตรอีก 2 คน ร่วมกับบุตรอีก 2 คนเมื่อสมัยเธอเป็นชายรวมเป็น 4 คน ต่อมาบุกชัยเศรษฐีผู้เป็นสหายของนางเดินทางด้วยเกวียนจากโสไรยะ ไปตักศิลา นางยืนดู อยู่ที่ปราสาทมองเห็นแล้วจำได้ จึงใช้ให้คนไปเชิญมา ตนรับเลี้ยงดูเป็นอย่างดี แล้วนางก็เล่าเรื่องทั้งหมด ให้สหายฟัง สหายของนางจึงเป็นธุระให้นาง ได้เข้าไปขอขมาพระมหากัจายนะ โดยกั้นน้ำหญิงสหายมาหมอบลงแทบเท้าพลางกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญขอได้โปรดให้อภัยแก่หญิงสหายของข้าพเจ้าด้วย” พระเถระกล่าวว่า “จงลุกขึ้นเถิด อาตมาภาพยกโทษให้” เพศชายเดิมปรากฏขึ้น (ขุ.ธ.อ.40/451)

สามีของเธอ จึงกล่าวว่า สหายผู้ร่วมทุกข์เด็กชายสองคน นี่เป็นบุตรของเราทั้งสองเขาออกจากท้องของเธอเพราะอาศัยฉันเกิด เราทั้งสองจะเป็นเพื่อนกันอยู่ในนครนี่แหละ เธออยากคิดอะไรมากเลย ผู้กลับเพศกล่าวว่า “ผู้ร่วมทุกข์ของฉัน ฉันมีความแตกกว่าผู้อื่นถึง 2 ครั้ง คือ เดิมเป็นผู้ชายและกลับเป็นผู้หญิง แล้วเป็นชายอีกในอัตภาพเดียว เมื่อก่อนมีบุตรสองคน อาศัยฉันเกิด และมาบัดนี้บุตรอีกสองคนเกิดมาจากท้องฉัน สหาย ฉันคิดถึงเรื่องนี้แล้วไม่อยากอยู่ครองเรือนอีกต่อไป ฉันอยากบวชในสำนักของพระเถระ ขอให้เด็ก 2 คนนี้เป็นภาระของเธอ ดังนี้แล้ว จูบบุตรทั้ง 2 ลูบหลังแล้วมอบให้บิดาของเขาออกบวชในสำนักของพระเถระ พระมหากัจจายนเถระให้เธอบวช พาจาริกไปโดยลำดับจนถึงเมืองสาวัตถีราชธานีแห่งแคว้นโกศล คนทั้งหลายจึงเรียกท่านว่าพระโสไรยะเถระ

เรื่องของท่านแพร่สะพัดไปอย่างรวดเร็ว คนทั้งหลายเห็นว่าเป็นเรื่องแปลก จนพากันถามท่านพวกแล้วพวกเล่าว่าเรื่องที่เกิดขึ้นนั้นจริงหรือ ? ท่านตอบว่าจริงขอถามต่อไปว่าในบรรดาบุตร 2 ประเภทคือประเภทที่อาศัยฐานเกิด และประเภทที่เกิดในท้องของท่านท่านรับรู้ประเภทไหนมากกว่า ท่านตอบว่ารักลูกในท้องมากกว่า เมื่อถูกถามอยู่หนึ่งเรื่องและตอบอยู่ณเมืองในเรื่องนี้ ท่านก็เกิดความรำคาญเอือมระอาจึงพยายามปีกตนออกไปจากหมู่ อยู่แต่ผู้เดียวทำความเพียรไม่ย่อหย่อนตั้ง ความสิ้นความเสื่อมในอัตภาพ ไม่นานนักได้บรรลุพระอรหันตผล พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย

จากนั้น มีคนถามท่านว่า ในบุตร 2 พวก ท่านรักบุตรพวกไหนมากกว่า ความสิเนหาในบุตรไม่มีแก่ท่านแล้ว ภิกษุทั้งหลายสดับเรื่องนั้นแล้วเข้าใจว่า พระโสไรยะพูดพยากรณ์อรหันต์ คืออวดมรรคอวดผล ความกราบทูลพระศาสดา พระตถาคตเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุตรของเราพูดอวด

มรรคอวดผลก็หามิได้ เพราะตั้งแต่บุตรของเราเห็นมรรคด้วยจิตที่ตั้งไว้ชอบแล้ว เธอก็หมดความสิเนหาในบุตร ภิกษุทั้งหลาย จิตที่ตั้งไว้ชอบย่อมให้สมบัติ ที่มารดาบิดามิอาจให้ได้" (ขุ.ธ.อ. 40/453)

ดังข้อความตัวอย่าง จะเห็นว่า ผู้เป็นบิดามารดา หรือเครือญาติย่อมเป็นที่รักย่อมจริงอยู่ อาจให้ทรัพย์เพื่อเลี้ยงชีพเพียงแค่สบายไปชาติหนึ่ง แต่ก็เป็นแค่เพียงชาติเดียวเท่านั้น ไม่สามารถให้ข้ามภพข้ามชาติได้ แต่จิตที่บุคคลตั้งไว้ถูกแล้ว ย่อมทำให้ได้สมบัติ ทั้งที่เป็นโลกียะ โลกุตระ ภายใด้สักการะ ความนับถือ เกียรติยศ และอื่น ๆ อีกมากมาย อันอยู่เหนือวิสัยที่มารดาบิดาพึ่งจะให้ได้ จิตที่ตั้งไว้ถูกจึงมีคุณค่ามาก บุคคลจะได้สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ ก็เพราะจิตที่ตั้งไว้ถูก แม้มนุษย์สมบัตินี่ก็เหมือนกัน (วศิน อินทสระ, 2538, หน้า 24)

สรุปได้ว่า การรับรู้ในตามอารมณ์ที่ปรากฏขึ้นมา และเข้ามากระทบ เมื่อสามารถรับรู้และตามทันต่อการรับรู้ได้นั้น สิ่งเหล่านี้จึงเรียกกว่า รู้ธรรมะจากธรรมชาติของจิต จะเป็นผู้รู้ ผู้ตามเห็น จะไม่มีสถานที่ทำชั่วทำผิดสำหรับผู้รู้ ดังนั้น สำหรับผู้ที่รู้จะไม่มีความผิดใด ๆ ทั้งในที่ลับและที่แจ้ง ความเป็นมิจฉาทิฏฐิจะควบคุมให้ก่อเกิดปัญญา และสามารถพิจารณาศาสนธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ได้ผลประโยชน์ตามกำลังได้อย่างดี จะรู้แยกแยะว่าสิ่งใด คือ บุญ-บาป เปรียบเหมือนกับดื่มน้ำที่เย็นก็ว่าเพียงแค่ว่าน้ำนี้เย็น ดื่มน้ำร้อนก็รู้แต่เพียงว่าน้ำนี้ร้อนเพียงแค่นั้น

2.11.2 ผลกระทบในส่วนจิตที่ตั้งไว้ไม่ดี

การดำเนินชีวิต หรือการศึกษาวิถีชีวิตของเรานั้น บางที่ก็ไม่อยู่ที่บทเรียน หรือตำราต่าง ๆ อาจศึกษาได้เป็นแนวทาง เพื่อนำมาวิเคราะห์สังเคราะห์ในการนำมาปรับใช้ให้ตรงจุดกับปัญหาหรือจริตของแต่ละบุคคล อุปสรรคหรือปัญหาชีวิตมันเป็นของคู่กันที่จะไม่ห่างหายหรือไปไกลจากตัวเรา ตอนแรกเกิดปฏิกิริยาแรกเริ่มก็คือ การร้องไห้นั้นหมายความว่าเริ่มต้นของชีวิตก็ต้องทุกข์เสียแล้ว มนุษย์เองกำหนดความต้องการในปัจจัย 4 และการแสวงหาความเป็นไปของโลกธรรม 8 เชื่ออย่างสนิทใจว่าสิ่งเหล่านี้จะทำให้ชีวิตของ ๆ ตน มีความสุข ด้วยเหตุนี้แหละความวุ่นวายจึงเกิดขึ้นทั้งกายใจ ความเป็นตัวตนที่เป็นอัตตามีมากขึ้น ตรงนี้ละกฎแห่งกรรมจึงมีศักยภาพการทำงานในการส่งผลวิบากอย่างมีคุณภาพ

การตระหนักหรือแม้ว่าเชื่อในหลักธรรมศาสนาย่อมไม่เกิด หรือมีก็อาจจะมีน้อยมาก เพราะความไม่รู้ในสิ่งนี้ จึงไม่รู้ว่าแท้จริงในตัวเรานี้ คือ ธรรมะ ความเชื่อความเข้าใจในทางที่ผิด จึงไม่รู้ในความหมายที่แท้จริงของคำว่า "จิต" ถึงว่าจะได้ยินนับบ่อยครั้งในประโยคที่ว่า "จิตสงบ" จิตสมาธิ" "ตั้งจิตตั้งมั่น" หรือ "ทำจิตให้เป็นกลาง" เป็นต้น รู้แค่การอ่านตามพยัญชนะ แต่ไม่รู้ในนัยแห่งความหมายที่แท้จริง เปรียบดังคนส่องกระจกก็จะเห็นรูปร่างหน้าตา แต่ไม่เห็นความงานที่อยู่ภายใน ฉันใดก็ฉันนั้น เพราะอวิชชาครอบงำพาให้ดำดิ่งลงแหวลึก จนไม่รู้แนวทางการสร้างสัมพันธ์ของกระบวนการทำงานของจิต ให้ตามรู้ทันตามสภาวะอันให้ก่อเกิดปัญญา เพื่อนำมาแก้ปัญหาชีวิตได้

เมื่อได้ยินหรือได้พบก็จะมีอาการความพอใจและไม่พอใจ พอใจก็ดีใจ แต่เมื่อไหร่ความไม่พอใจเกิดขึ้นก็จะต่อต้านหรือหลบหนี บางคนก็ย้ายที่อยู่ในการแก้ปัญหา แต่พอย้ายไปอีกเจอเหตุการณ์เช่นเดิมก็หนี้อีกเป็นอยู่อย่างนี้ หนักมากเข้าไปกล่าวโทษชะตาซ้ำเขาไปอีก อันเป็นว่าลักษณะแบบนี้ก็จะต้องทุกข์ไปอีกไม่รู้วันจบวันสิ้นสุด จึงมองว่ากรรมเมื่อแสดงผลแล้วก็ต้องเป็นเช่นนั้น ไม่สามารถที่แก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงอะไรได้

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่สรรเสริญมิจฉาปฏิปทาของคฤหัสถ์หรือบรรพชิต คฤหัสถ์หรือบรรพชิตปฏิบัติผิดแล้ว ย่อมไม่ยังญายธรรมอัน เป็นกุศลให้สำเร็จเพราะความปฏิบัติผิดเป็นตัวเหตุ” (สำ.ม.30/68/53) จากพระดำรัสจะเห็นว่า พระพุทธศาสนาไม่สรรเสริญบุคคลที่ไม่รู้ในเหตุ และรู้ในผล ตรงที่ว่า ไม่เข้าใจความหมายของชีวิตที่แท้จริง เมื่อจะกล่าวจะอธิบายก็ยากที่จะเข้าใจและแก้ไขได้ ไม่รู้ว่าการกลไกของชีวิตมีความสัมพันธ์การทางของโลกอย่างไร ก็ต้องตกอยู่ในมายาอยู่อย่างนี้ ชีวิตอย่างไม่เข้าใจอย่างท่องแท้ ก็ไม่ต่างอะไรกับการทานอาหารที่ไม่รู้รส ไม่ทราบชัดว่ารสชาติของอาหารเป็นอย่างไร สารประโยชน์ของอาหารอยู่ตรงไหน เหมือนกระดาษขาวที่เอาปากกามีขีดเขียนทับไปทับมาทุกวันจนไม่รู้และจำไม่ได้ว่าเขียนอะไร สุดท้ายก็ไปลงที่กรรม ว่าเกิดขึ้นเพราะกรรม การตั้งใจไว้ที่ผิดนี้ก็สามารถกล่าวตัวอย่างได้

ดังเรื่อง นันทโคปาลกะ ยิ่งจิตที่ตั้งไว้ผิด นายโคบาลนั้นถ้าในกรุงสาวัตถีเป็นคนมั่งคั่งมีทรัพย์มากมีสมบัติมาก ดูแลฝูงโคของอนาถบิณฑิกเศรษฐีคฤหบดีอยู่ เขาถือเอา ปัญจาโครถ คือ นมสด นมข้น เนยข้น เนยใสมาสู่เรือนของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีคฤหบดี ได้พบพระศาสดาฟังธรรมและทูลวิงวอนพระศาสดาให้เสด็จมาสู่เรือนของตน พระศาสดาทรงรอความแก่กล้าแห่งญาณของเขาอยู่ จึงยังไม่เสด็จไป ต่อมาทรงทราบว่าญาณของเขาแก่กล้าแล้ว พระศาสดาเสด็จจาริกไปพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แวดล้อมทรงแวะประทับนั่งที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่งซึ่งใกล้เรือนของเขา เข้าไปสู่ที่ประทับของพระศาสดาถวายบังคมกระทำปฏิสันถารนิมนต์พระศาสดาได้ถวายปัญจโครสทานประณีตแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานตลอดเจ็ดวัน (ขุ.ธ.อ.40/44)

ในวันที่เจ็ด พระศาสดาทรงกระทำอนุโมทนาเสร็จแล้ว ได้แสดงอนุบุพพีกถาต่าง ๆ โดยทานกถาเป็นต้น ในเวลาจบกถาเขาตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลรับบาตรของพระศาสดาตามส่งเสด็จพระศาสดาไปไกล พระศาสดาทรงรับสั่งให้กลับ ด้วยพระดำรัสว่า “อุบาสก จงหยุดเธอ” เข้าถวายบังคมพระศาสดาแล้วกลับไป ลำดับนั้นนายพรานคนหนึ่งได้แทงเขาจนเสียชีวิต พวกภิกษุผู้มาข้างหลังเห็นเหตุการณ์จึงไปกราบทูลพระศาสดาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นายโคบาลชื่อนันทะถวายมหาทานตามส่งเสด็จแล้วกลับไป เขาถูกนายพรานฆ่าตายเสียแล้ว ค่อนข้างความที่พระองค์เสด็จมาในที่นี้ถ้าว่าพระองค์จักไม่ได้เสด็จมาแล้วใส่ความตายจากไม่ได้มีแค่เขาเลย

พระศาสดาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรามาก็ตาม มิได้มาขอตามชื่อว่า อุบายเป็นเครื่องพ้นจากความตายของนายนันทะนั้น แนะผู้ไปอยู่ทิศใหญ่ ทิศทั้งสี่ ทิศน้อยย่อมไม่มี ด้วยว่า จิตซึ่งตั้งไว้ผิดแล้ว อันเป็นไปในภายในของสัตว์เหล่านี้ ย่อมทำความพินาศ ฉิบหายที่พวกโจร หรือพวกคนจองเวรจะทำให้ไม่ได้ ดังนี้ตรัสพระคาถานี้ว่า “จิตซึ่งตั้งไว้ผิดแล้ว เพิ่งทำเขานั้นให้เลวทรามยิ่งกว่าความพินาศฉิบหายที่โจรเห็นโจรหรือคนจองเวรเห็น คนจองเวรธรรมนั้น” (ขุ.ธ.อ.40/45) ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมากบรรลุอริยพลทั้งหลายมีโสดาปัตติผลเป็นต้น เทศนามีประโยชน์แก่มหาชนแล้ว ก็กรรมที่อุบาสกได้ทำไว้ในระหว่างภพ พวกภิกษุมิได้ทูลถาม เพราะฉะนั้น (กรรมนั้น) พระศาสดาจึงมิได้ตรัสบอกดังนี้แล

ดังข้อความตัวอย่าง จะเห็นว่า เพราะอวิชชานี้เอง ที่ทำให้ไม่เข้าความจริงในหลักของเหตุผล เมื่อเกิดปัญหาก็จะกล่าวอ้างโทษสิ่งที่อยู่รอบตัวก่อนเสมอ ว่าสิ่งนั้นเป็นให้เกิดวิบัติ แสดงให้ทราบชัดว่าหลักความคิดการตั้งใจไว้ที่ผิด นั้นก็เกิดความเสียหายเป็นอย่างมาก

ดังตัวอย่างที่สอง ที่แสดงให้เห็นถึงความประมาทแม้เพียงเล็กน้อยของการไม่ควบคุมจิตใจก็เป็นเหตุให้รุกราม เปรียบเหมือนไม้ขีดไฟเพียงก้านเดียว ก็สามารถเผาป่าได้ทั้งป่า จิตที่ขาดการควบคุมเพียงนิดเดียวก็สามารถกระทำกรรมใหญ่ให้เกิดขึ้นได้ ฉันใดก็ฉันนั้น ดังตัวอย่างของ เรื่องภิกษุไม่ถนอมบริขาร กล่าวโดยสรุปว่า ภิกษุผู้หนึ่ง ใช้สอยบริขารของสงฆ์มีเตียงและตั่งเป็นต้น โดยนำไปใช้ในภายนอกแล้วก็ทิ้งไว้ในที่นั้นไม่นำเข้ามาเก็บ บริขารเหล่านั้นจึงเกิดความเสียหายไปเพราะฝนบ้าง เพราะแดดบ้าง เพราะพวกสัตว์มีปลวกเป็นต้นบ้าง

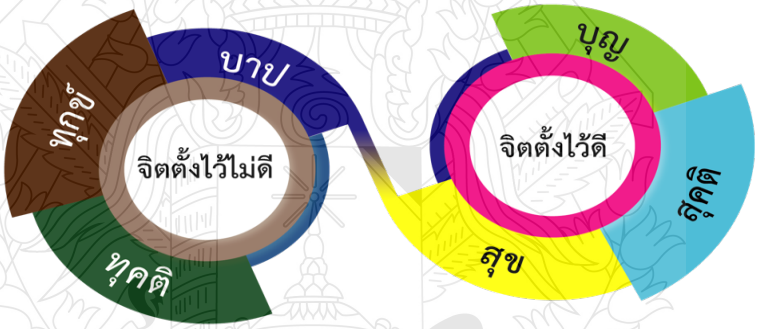
ภิกษุอื่นก็กล่าวเตือนว่า “ผู้มีอายุ ปกติแล้ว ภิกษุควรเก็บงำบริขารมิใช่หรือ ?” ภิกษุผู้นั้นกลับตอบว่า “กรรมที่ผมทำนั่นนิดหน่อยเท่านั้น ผู้มีอายุ เพราะบริขารนั้นไม่มีจิต ทั้งความวิจิตรก็ไม่มี” เมื่อตอบแล้ว ก็ยังขืนทำอยู่อย่างนั้นต่อไปอีก ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลการกระทำของภิกษุผู้นั้นแด่พระศาสดา พระศาสดารับสั่งให้เรียกภิกษุนั้นมาแล้ว ตรัสถามว่า “ภิกษุ เธอได้ใช้บริขารอย่างนั้นจริงหรือ ?” ภิกษุรูปนั้นแม้ถูกพระศาสดาตรัสถามแล้ว ก็กราบทูลอย่างดูหมิ่นเหมือนเดิมว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนั้นจะเป็นอะไรไป ข้าพระองค์ทำกรรมเพียงเล็กน้อย เพราะบริขารนั้นไม่มีจิตทั้งความวิจิตรก็ไม่มี” (ขุ.ธ.อ.42/24)

พระศาสดาตรัสว่า “อันภิกษุทั้งหลายทำอย่างนั้น ย่อมไม่ควร ขึ้นชื่อว่าบาปกรรม ใคร ๆ ไม่ควรดูหมิ่นว่านิดหน่อย เหมือนกับภาชนะที่เขาเปิดปากตั้งไว้กลางแจ้งเมื่อฝนตกอยู่ แม้จะไม่เต็มได้ด้วยหยาดน้ำหยาดเดียวก็จริง แต่เมื่อฝนตกอยู่บ่อย ๆ ภาชนะนั้นย่อมเต็มได้แน่ ๆ ฉันใด บุคคลผู้ทำบาปกรรมอยู่ ย่อมทำกองบาปให้ใหญ่โตขึ้นโดยลำดับได้อย่างแน่ ๆ ฉันนั้นเหมือนกัน” (ขุ.ธ.อ.42/24) ดังข้อความตัวอย่าง จะเห็นว่า จิตมีความลักษณะที่ไวต่อการรับรู้ แม้ในกิจสิ่งใดเพียงน้อยนิดความประมาณก็เหมือนกับการ ดูหมิ่นบาปอย่างนี้ว่า เราทำบาปมีประมาณน้อยเมื่อไร บาปนั่นจัก

ผลิตผล จิตที่ตั้งไว้ไม่ดีย่อมมียางเป็นเชื่อของกิเลสตัณหา อันเป็นสิ่งให้เกิดอกุศลจิตให้เป็นความเศร้าหมองจิตใจด้วยบาปอกุศล

สรุปได้ว่า บุคคลที่ไม่เข้าใจ และไม่ศึกษาในเรื่องของจิตให้ดีพอก็จะกล่าวโทษแต่สิ่งอื่นทำอะไรก็หาเหตุผลของปัญหาไม่ได้ และก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาชีวิตไม่ได้ เพราะการตั้งจิตไว้ไม่ดี คือไม่รู้โดยนัยความของที่แท้จริงอย่างถ่องแท้

ดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่า ชีวิตคนเราทุกคนเกี่ยวเนื่องด้วยจิต ทั้งนั้น พระพุทธศาสนาจึงลงความหมายว่า ธรรมทั้งหลายรวมลงอยู่ที่จิต จิตดีชีวิตก็เป็นสุข จิตไม่ดีชีวิตก็เป็นทุกข์ ปัญหาของทุกข์คนถ้าจะแก้ไขก็ต้องแก้ไขที่จิตนี้แหละ ทราบได้โดยนัยว่ากระบวนของจิตเป็นสิ่งที่ซับซ้อน ยากที่จะเห็นหรือควบคุมให้อยู่ได้ เพราะธรรมชาติของจิตไวต่อการรับรู้อารมณ์ แต่ถ้ามีหลักกฎเกณฑ์ในการสร้างเงื่อนไขด้วยการเพ่งพิจารณาอย่างถูกต้องเราทุกคนก็จะเข้าใจสภาวะของจิตโดยธรรมชาติได้ไม่ยากนัก สิ่งสำคัญ คือ ต้องศึกษาให้เข้าว่ากระบวนการสัมพันธ์ของจิตเป็นอย่างไร จึงจะรู้แจ้งจิตใจจิต ซึ่งสามารถอธิบายสรุปได้ตามภาพดังนี้

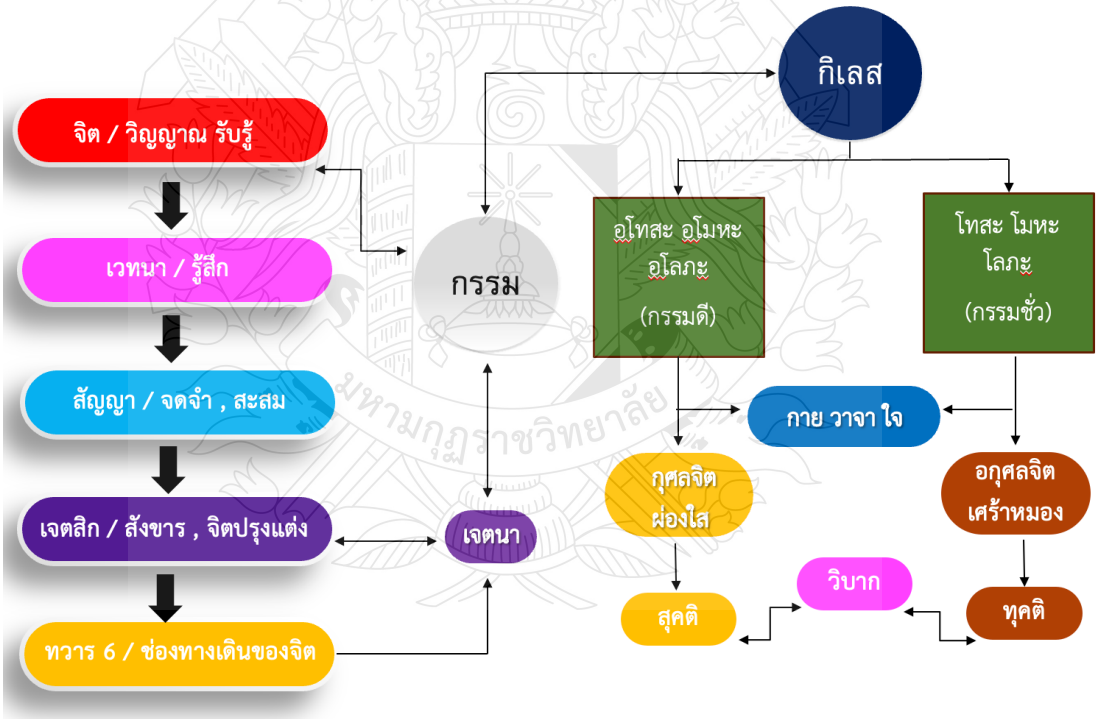
ภาพที่ 2.16 ผลกระทบของจิต

2.12 สรุปท้ายบท

การศึกษากรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า กรรมเป็นปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อกระบวนการชีวิตของมนุษย์ ล้วนแล้วมีความเกี่ยวเนื่องกับกรรมทั้งหมด ตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนามีหลักการณ์ที่ว่า “เจตนาหำ ภิกฺขเว กมฺมำ วทามิ แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย เจตนานั่นเอง เราเรียกว่ากรรม บุคคลจงใจแล้ว จึงกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ” ความสำคัญจึงอยู่ที่ “เจตนา” หมายถึง การรับรู้ที่เกิดจากการปรุงแต่งของจิต คือ “การกระทำการคิดที่ทำงานหรือมีหน้าที่ต่าง ๆ เรียกว่า กิจลักษณะของจิต จะสั่งสมกรรมกิเลส และสันดานของตน จิตมีลักษณะสั่งสมไว้ซึ่งการสืบต่อ

ของตน เพื่อการมีตัวตนต่อไป และมีลักษณะเมื่อดับแล้วต้องเกิดทันที ลักษนะของกรรมก็เหมือนกับลักษณะของจิต คือ เมื่อเป็นกรรมดีจิตย่อมผ่องใส เมื่อเป็นกรรมชั่วจิตย่อมเศร้าหมอง

ตามลักษณะการทำงานของจิตจึงมีรูปแบบ เป็นระบบการรับรู้ ที่เกิดดับและอาศัยร่วมกับเจตสิก จิตไวต่อการรับรู้ จดจำ สะสมไว้ ด้วยเหตุที่ว่า เมื่อจิตประกอบเข้ากับเจตสิก จึงทำให้จิตทำงานอย่างเป็นระบบ คือ มีผู้ปรุงแต่ง สิ่งปรุงแต่ง และผลลัพธ์ ไปตามหลักของ ปฏิจจสมุปปันนธรรม คือ ความเป็นเหตุเป็นผล หรือกรรมนั้นเอง จิตแล่นไปตามกระแส ที่รับรู้อารมณ์ได้กระทบทางทวาร 6 คือ จักขุทวาร โสตทวาร ฆานทวาร กายทวาร มโนทวาร โดยประกอบด้วย โลภะ โทสะ โมหะ จึงเป็นอกุศลกรรม เพราะกิเลสครอบงำ ผลของของการกระทำจึงเกิด เป็นปัจจัยสืบต่อกัน หรือที่เรียกว่า วิบาก ที่เป็นตัวกำหนดให้เป็นไปตามผลนั้น ๆ ให้ไปทางสุคติ หรือทุคติ และมีความซับซ้อนยากต่อการจำแนกให้เข้าใจ หรือให้ตรงตามผลของการกระทำของแต่ละบุคคล ซึ่งสรุปอธิบายได้ตามแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 2.1 สรุปกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บทที่ 3
ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บทนี้จะเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท จุดประสงค์หลักในการอภิปรายเนื้อหาในบทนี้ ผู้วิจัยเพียงแค่นำเสนอให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต ดังกล่าวตามที่ปรากฏในคัมภีร์สำคัญทางหลักธรรมของพระพุทธศาสนา เนื้อหาในบทนี้จะเป็นสิ่งที่สำคัญ เพื่อใช้ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบทที่ 4 ต่อไป

3.1 ความหมายของความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต

ตามทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท แสดงให้เห็นว่า “กรรม” กับ “จิต” ประกอบอยู่ในชีวิตของมนุษย์ที่แสดงออกมาจากพฤติกรรมของความรู้สึกนึกคิด การปรุงแต่ง ซึ่งจะถูกแสดงออกให้เห็นชัด คือ ความดี และความชั่ว “กรรม” กับ “จิต” มีคุณสมบัติความแตกต่างกันตรงที่กำหนดหน้าที่ “กรรม” กระบวนการแห่งเจตจำนง หรือคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ต่าง ๆ พร้อมทั้งผลที่สืบเนื่องออกไปอันสอดคล้องสมกัน เช่น ทำกรรมดี ได้ผลดี ทำกรรมชั่ว ได้ผลชั่ว “อุปมาว่า คนพิการ 2 คน เดินทางร่วมกัน ซึ่งคนหนึ่งนั้นเป็นง่อย ส่วนอีกคนหนึ่งตาบอด ทั้ง 2 จะเดินทางท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ ก็ไม่สามารถที่จะไปได้ เนื่องด้วยอีกคนตาบอดมองไม่เห็นทาง คนที่เป็นง่อยมองเห็นแต่เดินไม่ได้ คนพิการทั้ง 2 คน จึงช่วยกันให้คนที่เป็นง่อยขึ้นบ่า คนที่เป็นง่อยคอยบอกทาง จึงทำให้ทั้ง 2 คนเดินทางไปได้” “กรรม” กับ “จิต” ก็เป็นเช่นเดียวกันอย่างนี้ (วิสุทธิ, (แปล), 1/20-21)

ดังนั้น การเข้าใจความสัมพันธ์ของกรรมและจิต จึงต้องศึกษาตามนัยยของความหมายตามนัยยที่เกี่ยวของกับบริบทชีวิตของมนุษย์ ดังมีรายละเอียดได้ดังนี้

3.1.1 ความหมายตามนัยของหลักเหตุและผล

กรรมกับจิตเป็นหลักธรรมที่ทางพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับมนุษย์อย่างใกล้ชิดทุกคน โดยเฉพาะการกระทำที่เกิดจากอำนาจของกิเลสที่แฝงอยู่ในจิตใจ ตราบใดยังไม่สูญสิ้นจากกิเลสตัณหานุสัย กรรมนั้นจะต้องให้ผลทุกวัน แต่กรรมนั้นให้ผลก็ต่อเมื่อกรรมนั้นมีโอกาสจนกว่าโลภะ โทสะ โมหะจะสลายตามเหตุและผล กรรม คือ เจตนาของบุคคลที่จะคิด กระทำด้วยกาย วาจา ใจ เพราะกรรมกระทบต่อสรรพสัตว์เหมือนเงาที่สืบทอดมาตามร่างกายของมนุษย์ โดยสอดคล้องกับคติทางพระพุทธศาสนาสอนให้เชื่อว่ากรรมนั้นไม่สูญสลายไปไหน แต่กรรมมีหน้าที่

รอให้ผล ตามเหตุและผลของผู้กระทำแห่งเหตุของกรรมนั้น เหตุดีผลกรรมก็ทำหน้าที่ในทางดี เหตุไม่ดีผลกรรมก็ทำหน้าที่ในทางไม่ดี กรรมบางอย่างอาจต้องรอเวลาในการให้ผล ซึ่งขึ้นอยู่กับลักษณะและระยะเวลาของกรรม ซึ่งกรรมในอดีตอาจส่งผลในปัจจุบันกรรมในปัจจุบันสามารถให้ผลในปัจจุบันได้ (องฺ.ติก.อ.34/49) ดังพระพุทธที่ตรัสว่า “ยาทิสํ วปเต พีชํ ตาทิสํ ลภเต ผลํ กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปาปการี จ ปาปกํ คนหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำเหตุดี ย่อมได้ผลดี ส่วนคนทำเหตุชั่ว ย่อมได้ผลชั่ว” (องฺ.เอกก.อ.33/168) จากพระดำรัสจะเห็นว่า บุคคลใดก็ตามที่กระทำโดยประกอบด้วยเจตนา ที่แสดงออกทางกายทางวาจา และทางใจ การกระทำทั้ง 3 ทางนี้ที่สำคัญที่สุด คือ ทางจิตใจเพราะการกระทำทางกาย ทางวาจานั้นล้วนเกิดจากสั่งการของจิตให้แสดงออกทางกาย ทางวาจา ที่จำแนกออกเป็น 2 ลักษณะ คือ เหตุของกรรมดี ย่อมให้ผลดี ไม่ทุกข์ร้อนจิตในภายหลัง ส่วนของเหตุกรรมชั่ว ย่อมให้ผลชั่ว ทุกร้อนใจในภายหลัง

ดังนั้น สิ่งทั้งปวงย่อมเกิดจากกรรม เป็นเหตุแห่งความเป็นไป เพราะความที่กรรม แม้นั้นเป็นไปเพราะกรรมในก่อนเหมือนหน่อแห่งพืช ย่อมเกิดจากพืชต้นก่อ กรรมทำให้ผลในจิตใจ มีการสั่งสม คุณสมบัติ คือ คุณภาพทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว มีอิทธิพลปรุงแต่งความรู้สึกนึกคิดความโน้มเอียงต่าง ๆ ทุกครั้งที่บุคคลทำความชั่ว (อภิ.ก.อ.81/526) กรรมนั้นที่บุคคลทำไว้ในขณะใด แม้จะไม่มีอยู่ในขณะอื่นจากนั้น ย่อมยังผลให้เกิดขึ้นในกาลที่บุคคลพึงเข้าถึงปัจจุบัน (อภิ.ป.อ.85/80)

สรุปได้ว่า ความเป็นชีวิตของมนุษย์มีความเกี่ยวเนื่อง ที่เกิดกับความสัมพันธ์ของกรรมและจิต ตามหลักของเหตุและผลจากการกระทำ และไม่มีใครเลยที่จะหลีกเลี่ยงจากผลตอบแทนของกรรมที่ตนเองได้กระทำลงไว้แล้ว จิตมีฐานะของการสะสมและสังการตามเหตุของการปรุงแต่ง กรรมจึงมีหน้าที่ก่อให้เกิดผลที่แน่นอน เที่ยงธรรมและเท่าเทียมกัน ทั้งนี้โดยขึ้นอยู่กับกาลเวลาแห่งการให้ผลหน้าที่แห่งกรรมและความหนักเบาแห่งการให้ผล

3.1.2 ความหมายตามนัยธรรมชาติของกรรมกับจิต

มนุษย์มีชีวิตเกิดขึ้นจากกระบวนการธรรมชาติ ซึ่งอาศัยเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดขึ้นได้ ธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ภายในของมนุษย์ คือ กรรมกับจิต ที่สื่อออกทางพฤติกรรมของมนุษย์ กรรมกับจิต มีความแตกต่างกันตรงรูปศัพท์ และความหมายซึ่งคุณสมบัติของ“กรรม”มีแต่ “จิต”ไม่มี ในขณะเดียวกันคุณสมบัติของ “จิต” มีแต่ “กรรม” ไม่มี แต่ด้วย “กรรม” กับ “จิต” เป็นองค์ประกอบที่อยู่ในชีวิตของมนุษย์ จึงมีระบบการทำงานที่สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

ความเป็นธรรมของจิตมีกระบวนการทำงานที่สืบต่อกันไปตามลำดับ นับตั้งแต่การเกิดขึ้นของการรับรู้ในอารมณ์ หรือสิ่งที่เร้า ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และความรู้สึกนึกคิดในสิ่งต่าง ๆ อารมณ์เหล่านี้นั้นเมื่อสัมผัสกับทวาร ซึ่งได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จึงทำให้เกิดปกระบวนการทำงานของจิตในการรับรู้ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564, หน้า 269)

กระบวนการรับรู้จึงแสดงออกมาทางการกระทำของมนุษย์ทุกคน เมื่อกระทำโดยทุจริตกรรมแล้ว ครั้นการกระทำกาลกิริยาแห่งกุศล จิตย่อมผ่องใส การกระทำกาลกิริยาแห่งอกุศล จิตย่อมเศร้าหมอง ธรรมชาติของกรรมจึงมีเจตนา ที่ผันตามฐานะหน้าที่กับความสัมพันธ์สถานการณ์ ที่ให้ผลเป็นวิบากบาป ส่วนจิตมีอนุภาพมากกว่ากรรม เพราะจิตไม่มีอายุ ไม่มีเพศ ไม่มีฐานันดร และปรุงแต่งทำให้เกิดกรรม แบกไว้ซึ่งบุญบาป และส่งไปภพภูมิต่าง ๆ ตามระดับของกรรม (มิลินฺท 1/475)

“ผู้ทำบาปเป็นปกติ ย่อมเศร้าโศกในโลกนี้ ละไปแล้วย่อมเศร้าโศก ย่อมเศร้าโศกในโลกทั้งสอง เขาเห็นกรรมเศร้าหมองของตนแล้ว ย่อมเศร้าโศกเขาย่อมเดือดร้อน” (ขุ.ธ.อ.40/3) จะเห็นว่าหลักความจริงธรรมชาติของกรรมและจิต เมื่อมีความสัมพันธ์ จิตก็ปรุงเรื่องโน้นปรุงเรื่องนี้ เดี๋ยวก็ปรุงชั่วเดี๋ยวก็ปรุงดี และจิตก็จะส่งถึงกรรม และกรรมก็จะทำให้การแสดงผลตามแหตุของเจตนา หากทำบาปอกุศลมาก เราก็มีความทุกข์ มีความเศร้าหมอง หากทำกุศลก็มีความสะอาดหมดจด มีความสุข ดังนั้น จิตเศร้าหมอง เพราะอุปกิเลส คือ เครื่องเศร้าหมองทั้งหลายที่จรเข้ามาอาศัยอยู่ในจิตปรากฏเป็นกิเลสอย่างละเอียด คือ กิเลสที่ปรากฏเป็นความโลภ ความโกรธ ความหลงต่าง ๆ ตามทางแห่งกรรมที่บังเกิดย่อมกลัดกลุ้มรุมอยู่ในจิต ที่ทุกคนก็รู้ว่าจิตของตนมีโลภบ้าง มีโกรธบ้าง มีหลงบ้าง

ดังนั้น สัตว์ทั้งหลายย่อมสะดุดในกิเลสทั้งหลาย มีราคะเป็นต้น และในทุจจริตทั้งหลาย มีกายทุจริตเป็นต้น สัตว์ทั้งหลายสะดุดพลาดไปแล้ว ย่อมตกไปจากพระพุทธศาสนาบ้าง จากสุคติบ้าง เพราะฉะนั้น ความไม่สม่ำเสมอ คือ ราคะ เป็นต้น เพราะการสะดุดแล้วก็ตกไปเป็นเหตุให้เกิดจิตที่เศร้ามอง ในทางกลับกัน เมื่อสัตว์ทั้งหลายไม่ต้องหลุ่มหลงในกิเลส เป็นไปทางสุจริตทั้งหลาย มีกายสุจริตเป็นต้น สัตว์ทั้งหลายย่อมไม่สะดุดพลาดไป หากไกลจากพระพุทธศาสนาบ้าง จากสุคติบ้าง เพราะฉะนั้น ความสม่ำเสมอปราศจาก คือ ราคะ เป็นต้น ย่อมเป็นไปแล้วแห่งเหตุให้เกิดจิตผ่องใสเป็นที่สุด

สรุปได้ว่า กรรมและจิตเป็นธรรมชาติที่แฝงอยู่ในสรรพสัตว์ทั้งหลาย และมีกระบวนการทำงานที่รับส่งซึ่งกันและกันตามเหตุปัจจัย โดยความเป็นธรรมชาติแล้ว เมื่อจิตประกอบสมบูรณ์ตามกลไกของการปรุงแต่งเป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง แล้วก็ส่งให้กรรมแสดงผล และกรรมก็ส่งกลับไปให้จิตมีสภาพความจิตผ่องใส่บ้าง จิตเศร้าหมองตามแต่เหตุของปัจจัยของกิจนั้น ๆ

3.1.3 ความหมายตามนัยการทำงานตามกฎ

พระพุทธศาสนาสอนหลักความจริงของสรรพสิ่ง ไม่ว่ามนุษย์สัตว์หรือสิ่งของ รูปธรรมหรือนามธรรม วัตถุหรือจิตวิญญาณ ไม่ว่าจะเป็นชีวิต หรือโลกที่แวดล้อมล้วนเป็นไปตามเหตุปัจจัยย่อมเกี่ยวกับปัจจัย ด้านทัศนคติโดยปกติสายตามนุษย์จะรับรู้สิ่งนี้ หลักความจริงของสิ่งนี้อยู่ที่ว่า “ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัยสิ่ง ๆ ย่อมเกิดขึ้น” (อภิ.สง.อ.76/396) จึงเรียกว่าสิ่งทั้งปวงเป็นไปตามกฎ ซึ่งกรรมกับจิตเป็นสภาวะที่ปรากฏอยู่ในธรรมชาติ มีระบบกลไกที่สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

ในภายใต้ของกฎ เพราะเป็นสิ่งที่เกิดปัจจัยปรุงแต่งอำนาจของการปรุงแต่ง (การทำงานของจิต) และย่อมก้าวหนี้ไม่พ้น และไม่มีทางพ้น ผลของที่เกิดจากการปรุงแต่ง (กรรม) จะดีก็ตาม จะร้ายก็ตาม เพราะตัวเจตนาที่เป็นกรรมจะมีได้ก็ต่อเมื่อมีกิเลส มีความยึดถือ จัดแจงปรุงแต่งไปตามกฎของธรรมชาติ หรือเป็นไปตามกฎของ “อิทิปปัจจยตา” อันเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ก่อสร้างขึ้น ก็สิ่งใดสิ่งหนึ่ง อันเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ก่อสร้างขึ้น สิ่งนั้นไม่เที่ยง มีความดับไปเป็นธรรมดา ธรรมที่แท้จริง จิตจะก่อเกี่ยวตามสภาวธรรมที่เป็นกุศล และอกุศล กรรมจึงผันตัวสัมพันธ์กับจิต ส่งผลให้เป็นวิบาก ด้วยเหตุนี้สภาวธรรมทั้งหลายเหล่านี้จึงปรากฏขึ้นได้ เพราะการทำงานไปตามกฎ ดังเช่น ปลาย่อมอาศัยน้ำ ถ้าไม่มีน้ำปลาก็มีชีวิตอยู่ไม่ได้ กรรมก็ต้องอาศัยจิต ถ้าไม่มีจิตผลวิบากของกรรมก็ไม่มีเช่นกันฉันใดก็ฉันนั้น

หลักคำสอนตามพระพุทธศาสนาถือว่า กรรมมีความสัมพันธ์กับจิต และมีความเกี่ยวโยงกับวิถีชีวิตของมนุษย์เป็นอันมาก หลักกรรมจะไม่สมบูรณ์ถ้าไม่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องผลของการกระทำไว้ซึ่งบุญบาป ที่ไม่มีตัวตน มองไม่เห็น และไม่สามารถสัมผัสได้ แต่จะถูกเก็บประทับไว้ที่จิต เมื่อมีเหตุปัจจัยอันสมควร ผลของบุญบาปนั้นก็จะแสดงออกมาตามระบบการทำงานตามรูปแบบวงจรของปฏิจจสมุปบาท (ม.มู.19/448/180)

สรุป กรรมกับจิต เป็นหลักธรรมที่ปรากฏในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ที่มีระบบการทำงานตามกฎของความเป็นจริงที่อาศัยซึ่งกันและกัน โดยการเกิดขึ้นด้วยตามปัจจัยปรุงแต่ง ที่อยู่กับสิ่งทีชีวิตทั้งปวงและควบคุมทุกชนชั้น และทุกระดับตามอำนาจของการยึดถือของตัณหาของจากการจิตถูกล่อล่วงที่จิตของกิเลส

3.1.4 ความหมายตามนัยของปัญญา

ศาสนาธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ได้วางแนวทางขั้นตอนในการปฏิบัติไว้อย่างชัดเจน ที่สะดวกง่ายต่อผู้ปฏิบัติ และยังเป็นการช่วยเหลือให้ด้วยหลักการพิจารณาตามลำดับของ “ญาณ” ที่มีความหายเหมือนกับ “ปัญญา” แตกต่างเพียงรูปศัพท์ หมายถึง เป็นความรู้ตามสภาวะที่เป็นจริงตามเหตุปัจจัยกับสรรพสัตว์ทั้งหลาย ได้พิจารณาได้รู้ทั่วถึงเหตุและผล ตามสัจจะความเป็นจริง เป็นความรู้ในธรรมชาติของจิต เพราะทุกคนมีจิตเป็นวิญญาณ คือ ธาตุรู้ คือ ย่อมรู้อะไร ๆ ได้ เมื่อมีอวิชชาความไม่รู้ คือ ความไม่รู้จริงประกอบอยู่ ก็ทำให้จิตนั้นเป็นธาตุรู้ที่ผิด เป็นความรู้ที่หลง เรียกว่าโมหะ คือ ความหลงที่เป็นรากฐานของกรรม

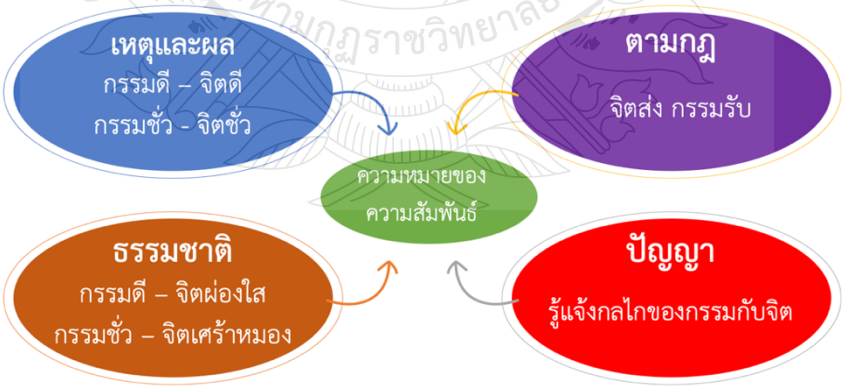
ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทาสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ที่สุดสองอย่าง นั้นนั่นตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน” (วิ.ม.6/13/44)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนา มีหลักการปฏิบัติด้วยการเพ่งพิจารณาตามสภาวะจิต ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ และโมหะ ที่สามารถผลัดเปลี่ยน

ให้จิตถึงพร้อมด้วยกุศลมูลอันเป็นรากเหง้าของกุศล เป็นต้นตอของความดี คือ อโลภะ ความ ไม่โลภ อโทสะ ความไม่โกรธ และอโมหะ ความไม่หลง ที่จิตตามรู้ด้วยอารมณ์ของนิพพิทานุปัสสนาญาณ สภาวะจิตที่เกิดต่อเนื่องกันโดยไม่มีอะไรมาคั่น จิตจะเกิดปัญญารู้แจ้งว่าระบบการปรุงแต่งของจิตด้วยการสร้างกลไกในการระงับอุปกิเลส เป็นลักษณะของกุศลกรรม ที่ไม่ลดถอย และการกระทำจะเกิดขึ้นพร้อมกับการพิจารณาในญาณ การเพ่งพิจารณาด้วยปัญญาด้วยความเห็นถูกต้องตามหลักของกลไกของจิตกับกรรม มนุษย์จึงสามารถยกระดับจิตสูงขึ้นหรือดีขึ้นกว่าเดิม เพราะวิปัสสนาญาณ คือ สัมมาทิฏฐิกำจัดซึ่งอวิชชา และยังสามารถทำให้จิตพัฒนาให้อยู่เหนืออำนาจของกิเลส สามารถละอนุสัยกิเลส ให้หลุดพ้นจากบ่วงแห่งทุกข์ที่เกิดการกระบวนการทำงานของจิตร่วมกับกรรม มีเหตุเป็นทุกข์จากผลวิบาก

สรุป การเพ่งพิจารณาด้วย “ญาณ” หรือ “ปัญญา” ทำให้ทราบชัดในเนื้อแท้ของสาเหตุของทุกข์ ในจุดเริ่มต้นที่จิตเป็นเหตุให้เกิดผล คือ กรรม ปัญญาจึงเป็นแนวทางการเข้าสู่กระบวรการของการพ้นทุกข์ โดยการเข้าใจในกระบวนการทำงานของกรรมและจิต และสามารถค่อยกำหนดการสร้างสัมพันธ์ที่ดีของกรรมและจิตได้

ดังที่กล่าวมาสรุปว่า กรรมและจิตตามนัยของความหมายดังที่กล่าวมา พบว่า กรรมกับจิตมีเหตุปัจจัยต้องมาอาศัยซึ่งกันและกัน เหตุของผลในจากความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตจึงเกิดขึ้นและย่อมเป็นสาเหตุของปัญหาในชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ด้วยที่ว่า เมื่อมีจิต ต้องมีกรรม และเมื่อมี 2 หลักธรรมนี้ จึงมีผล หรือทำให้มีระบบชีวิตในรูปนาม และเมื่อมีรูปนามวิถีชีวิตของมนุษย์จึงมีความเป็นไปตามอำนาจของกรรมที่เกิดจากการปรุงแต่งของจิต ซึ่งสามารถสรุปอธิบายได้ตามภาพดังนี้

ภาพที่ 3.1 ความหมายของความสัมพันธ์

3.2 ความสำคัญของกรรมกับจิต

ความสำคัญของการศึกษาความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ส่งผลต่อมนุษย์โดยตรง ที่มีประโยชน์สำคัญต่อชาวพุทธและผู้ที่สนใจในการศึกษา กล่าวอธิบายได้ 3 ความสำคัญ ดังต่อไปนี้

3.2.1 ความสำคัญทางความรู้และความเชื่อ

พระพุทธศาสนาได้ค้นพบหลักความจริงของธรรมชาติ ที่มีความละเอียดและซับซ้อน เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับสรรพสิ่งมีชีวิต กล่าวคือ กรรมและจิตมีสภาวะที่เป็นนามธรรม ที่ไม่สามารถสัมผัสได้ แต่มีความวิจิตรและอัศจรรย์ในการแสดงผล ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดมีความเข้าใจในเรื่องของกรรมและจิตที่แตกต่างในแต่ละบุคคล ดังนั้น กรรมและจิตจึงมีความสำคัญ อยู่ 2 ประการ ซึ่งกล่าวอธิบายได้ดังนี้

1. ความสำคัญทางความรู้

ความสำคัญที่มนุษย์ยังคงมีความรู้ว่า สิ่งที่เกิดขึ้นกับชีวิตของตนเองส่งผลมาจากกรรมจากอดีตทั้งหมด ยึดถือกรรมที่ได้ทำไว้ในอดีตเป็นสาระสำคัญ มากกว่าความพอใจหรือจากสิ่งที่พยายาม เมื่อจะกระทำกิจสิ่งใด ก็ความพิจารณาเสียก่อนว่ากิจนั้นควรทำหรือไม่ควรทำ เป็นตามลักษณะของความรู้ที่เกี่ยวกับทิฐิมาเกี่ยวข้อง (องฺ.เอกก.34/501/268)

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญา ที่แสดงอธิบายถึงหลักความรู้ที่สำคัญที่เกี่ยวเนื่องกับกรรมและจิต ที่เหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่ง ทุกอย่างในสรรพสิ่งทั้งหลายย่อมไม่เที่ยง เมื่อยึดสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมเกิดทุกข์กับผู้นั้น ด้วยเหตุนี้ ความเห็นตรงของความเสื่อมสลายอันแน่วแน่ในธรรมอย่างไม่คลอนแคลน บุคคลเหล่านั้นจึงเรียกว่า เป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ ย่อมเป็นอันสลัดมิจฉาทิฐิได้ ทั้งอกุศลธรรมลามกเป็นอเนกบรรดามี เพราะมิจฉาทิฐิเป็นปัจจัยนั้น ก็เป็นอันผู้มีสัมมาทิฐิสลัดได้แล้วและกุศลธรรมเป็นอเนก ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เพราะสัมมาทิฐิเป็นปัจจัย (ม.มู.17/115/524) ของความรู้ในหลักของกรรมกับจิตที่เป็นจุดเหตุของทุกข์ สามารถวิเคราะห์แยกแยะพฤติกรรมที่เกิดจากการกระทำ หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดโดยการกระทำในกิจนั้น ๆ (ม.มู.17/129/536)

เพื่อการรู้ชัดอกุศลและรากเหง้าแห่งอกุศลอย่างนี้ รู้ชัดกุศลและรากเหง้าแห่งกุศลอย่างนี้ เมื่อนั้น ด้วยการละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) บรรเทาปฏิฆานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่อง คือ ปฏิฆะ) ถอนทิฏฐานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่อง คือ ทิฏฐิ) และมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่อง คือ มานะ) ที่ว่า “เป็นเรา” โดยประการทั้งปวง ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชาให้เกิดขึ้น แล้วเป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้ (ม.มู.17/111/520) ดังนั้น เมื่อได้ศึกษากรรมกับจิตก็จะเกิดความรู้ความเข้าใจว่าเหตุการณ์ทุกอย่างที่เกิดขึ้น เพราะสภาวะของจิตที่หลงติดยึดจากการปรุงแต่งจากการรับรู้ ในวัตถุหรือเรื่องราวใดเรื่องราวหนึ่งจึงนำไปสู่กิเลสตัณหาและความทุกข์ทรมาน ดังพระพุทธพจนท์ที่ตรัสว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ดวงตา ญาณ ปัญญา วิชชา แสงมีสว่าง ได้เกิด ขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า ทุกข์อริยสัจนี้นั้นแล ควรกำหนดรู้” (วิ.ม.6/15/272)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า อันบุคคลที่มีสัมมาทิฏฐิ ย่อมปฏิบัติพิจารณาเล็งเห็นว่า อันหมู่สัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกรรม ยึดตามอำนาจของกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เป็นสภาพของจิตที่หลงใหลตามกิเลส ความทุกข์ของสัตว์โลกจึงปรากฏ ผู้ศึกษาคอยสังเกตสภาพของจิตที่ไหลกำหนดรู้ชัดเหตุแห่งทุกข์ อันมีสัมมาทิฐิอันเป็นรากฐานสำคัญของการหล่อเลี้ยงให้สัมมาทิฐิข้ออื่น ๆ ค่อย ๆ เจริญงอกงามขึ้นมาในจิตใจจนเป็นมรรค 8 ที่บริบูรณ์

2. ความสำคัญทางความเชื่อ

ในสังคมปัจจุบันส่วนหนึ่งยังคงมีความเชื่อในรูปแบบของเจ้ากรรมนายเวร ว่าสิ่งที่กระทำกับผู้ถูกกระทำในอดีต สิ่งนั้นจะคอยติดตามให้ผล และจะมองรูปแบบการให้ผลจะต้องเป็นไปตามรูปแบบเดิมในสิ่งนั้น เช่น ฆ่าคนตาย ก็จะคอยหวาดระแวง หรือจดจำว่า วิญญาณของบุคคลที่ถูกฆ่าจะตามมาล้างแค้น เพราะความเชื่อว่าการให้ผลของกรรมเป็นไปตามลักษณะ ที่ว่าทำอย่างไรต้องได้รับผลอย่างนั้น ซึ่งก็ไม่ถือว่าผิดเสียทั้งหมด และก็ไม่ถูกต้องเสียทั้งหมด เพราะตามหลักการให้ผลของกรรม ย่อมมีผลตามสิ่งที่กระทำ แต่อาจจะไม่ตรงตามสิ่งนั้นเสียทั้งหมด เพราะบุคคลเรานั้นต่างประกอบด้วยการกระทำดี และทำชั่ว การให้ผลของกรรมจึงเป็นไปตามระดับของกรรม และเหตุปัจจัยจากกระทำเข้ามาสนับสนุนกรรมดี และกรรมชั่ว

“ความเชื่อไม่มีตามความเป็นจริงอีกอย่างหนึ่งชื่อว่า “มิจฉาทิฏฐิ” เพราะอรรถว่าเห็นคลาดเคลื่อนโดยถือเอาผิด ชื่อว่า “มิจฉาทิฏฐิ” เพราะอรรถว่า เป็นทิฏฐิอันบัณฑิตเกลียดเพราะนำมาแต่ความฉิบหายบ้าง แม้ในมิจฉาสังกัปปะเป็นต้นก็นัยนี้แหละ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า “มิจฉาทิฏฐิ” เพราะอรรถว่า เป็นเหตุให้คนเห็นผิด หรือเห็นผิดเอง หรือทิฏฐินี้ เพียงเห็นผิดเท่านั้น” (อภิ.สง.อ.76/5) ความเป็นผิดเป็นสภาพธรรมที่มีจริง แต่เป็นสภาพธรรมที่เป็นอกุศลกรรม ตามหลักทางพระพุทธศาสนาถือว่ามีโทษมาก

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตได้เห็นสัตว์ผู้ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฏฐิ ยึดมั่นการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ เมื่อตายไปเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก”(ขุ.อิติ.45/248/241)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า ความเชื่อที่เห็นผิดจึงหลัดพรากจากสุคติ เพราะความยึดมั่นในความเชื่อ อกุศลจิตจึงพร้อมขององค์ประกอบทางกาย ทางวาจา และทางใจ เพราะอำนาจเพียงเห็นผิด และจิตจะเสพติดไว้เป็นความเคยชินจนกรายเป็นนิสัย โดยความเชื่อว่าสิ่งที่ทำเป็นสิ่งที่ถูกต้อง เช่น คนฆ่าสัตว์เป็นอาชีพ โดยมีความเชื่อว่าสัตว์นั้นเป็นอาหารของมนุษย์ การฆ่าสัตว์จึงเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องทำเพื่อการเลี้ยงชีพ ความเคยชินจากความเชื่อจึงก่อตัวให้จิตหยาบกระด่างขาดความปราณี ด้วยอำนาจของอกุศลจิต ซึ่งผิดต่อหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ด้วยการให้

สรรพสัตว์ทั้งหลายมีการสร้างสรรค์อยู่ร่วมกันอย่างไม่เบียดเบียน เพราะไม่ว่ามนุษย์และสัตว์น้อยใหญ่ก็ต่างรักและห่วงแหนความเป็นชีวิตของตนเองทั้งหมด

ความเชื่อที่ผิดแม้เพียงน้อยนิด ของแค่ความคิด ก็สามารถเกิดโทษได้เช่นกัน ความเชื่อในรากฐานของมิจฉาทิฏฐิ ย่อมพัฒนาให้เกิดความเคยชิน ตามอำนาจของอกุศลจิตที่ความติดข้องต้องการ เพราะมีโลภะเกิดร่วมด้วยเป็นไปในอาการหลายอย่าง เช่น ความกำหนัด ความยินดี ความเพลิดเพลิน ความรักใคร่ ความทะยานอยากจึงถือว่าย่อมอันตราย เพราะผลของวิบากกรรม

สรุปได้ว่า ความรู้ในสัจความจริงตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาว่า สรรพสิ่งมีชีวิตทั้งหลายต่างมีกรรมเป็นของตน เหตุเกิดของกรรมเพราะการปรุงแต่งตามสภาวธรรมของจิตเป็นสัมมาทิฏฐิ ที่พิจารณาดูตามจริงในคำสอนของพระพุทธศาสนา ความเชื่อที่เห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) และจะกระทำตามความเชื่อเป็นอุปนิสัยด้วยในทางอกุศลกรรม สภาวะของจิตจึงย่อมปรากฏความเศร้าหมอง ตามอุปนิสัยของการกระทำจากผลของความเชื่อที่ผิด ผลจึงเป็นมีอำนาจเป็นกรรมที่ก่อขึ้นเป็นวิบากตามผลของการกระทำ

3.2.2 ความสำคัญทางศีลธรรม

คำสอนเรื่องกรรมและจิตมีความสำคัญกับทุกคน เนื่องจากเป็นกฎธรรมชาติที่ว่าด้วยการกระทำและผลของการกระทำมีผลต่อการปฏิบัติตามหลักศีลธรรมที่ทำให้เกิดคุณค่าต่าง ๆ เช่น ไม่มีความเชื่อโชค มีความเห็นว่าการกระทำสามารถบรรลุผลลัพธ์ที่ต้องการได้ เมื่อนำไปปฏิบัติตามจุดมุ่งหมายแล้ว ผลของการกระทำ ย่อมไม่สูญหายไปไหน แต่แฝงอยู่ในจิตสำนึกของทุกคน ผลลัพธ์จะแสดงออกมาให้ปรากฏ

พระพุทธศาสนามีหลักการและทัศนคติที่ชัดเจนมากเกี่ยวกับการไม่เบียดเบียน ท่านไม่ได้หมายถึง ความเบียดเบียนต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ยังรวมถึงสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ และสิ่งแวดล้อมด้วย ในหลักคำสอนมุ่งหมายให้มนุษย์จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติสังคมสงบสุข หรือทำงานร่วมกัน เพื่อการบรรลุผลสำเร็จ โดยมีคติให้พึงรู้จักฝืนทนจิตใจต่อสิ่งที่กระทบจากการปฏิสัมพันธ์ต่อกับด้วยการให้อภัยต่อกัน ซึ่งถือเป็นการงับเวรไม่ให้เกิดขึ้น และกำหนดกฎเกฑณ์เพื่อกระตุ้นให้ทุกคนคิดและประพฤติปฏิบัติได้ถูกต้องตามหลักศีลธรรม (ขุ.ธ.อ.40/65)

ศีลนั้นเป็นเหตุอันได้คุณเป็นอันมาก เช่น ความไม่เดือดร้อน (วิสุทธิ.1/33) ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนอานนท์ ศีลที่เป็นกุศล มีความไม่เดือดร้อนเป็นผล มีความไม่เดือดร้อนเป็นอานิสงส์” (องฺ.ทสก.38/504/208) จากพระดำรัสจะเห็นว่า ผู้ที่รักษาศีลย่อมไม่มีความเดือนร้อนทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนาเชื่อว่า ชีวิตของมนุษย์ทุกคนจะสุขหรือทุกข์ ก็ขึ้นอยู่กับเจตนาที่กระทำ

ด้วยเหตุนี้จึงสอดคล้องกับหลักของศีลที่เป็นข้อกำหนดให้มนุษย์ดำรงอยู่ เพื่อความสิ้นทุกข์ที่เกิดจากผลของเจตนา เมื่อเกิดขึ้นกับบุคคลผู้มีศีล ย่อมกำจัดภัยมีการตำหนิตนเป็นต้นเสียได้

โดยประการทั้งปวง และย่อมบันดาลให้เกิดเกียรติ และความหรรษาให้กาลทุกเมื่อ จึงถือว่าศีลเป็นรากฐานแห่งคุณทั้งปวง (วิสุทธิ.1/15) เป็นข้อประพฤติชอบ เป็นปกติ คือ มีความเป็นระเบียบวินัยทางกาย ทางวาจา และทางใจ อันอาศัยเจตนาเพื่องดเว้นในการละบาปอกุศลกรรม

พระพุทธศาสนาถือว่า บาปนั้นเมื่อผู้ที่กระทำแล้วผลย่อมส่งผู้ที่กระทำอย่างแน่นอน แต่นัยคติทางพระพุทธศาสนายังถือว่าบาปนั้นย่อมชำระได้ด้วยการระงับซึ่งอกุศล ที่เกิดทางกาย ทางวาจา และทางใจ โดยการชำระล้างจิตใจให้ผ่องใส อันจิตสมควรต่อการยกระดับด้วยการข่มไว้ด้วยอานุภาพแห่งอนุปุพพิกถา (ที.สี.อ.12/92) เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศ ให้ทราบหลักการปฏิบัติด้วยการกล่าวแสดงโทษแห่งความต่ำทราม แห่งการทุศีลความเศร้าหมองจะพึงเกิดกับบุคคลนั้น (วิ.ม.6/27/64) และคุณของศีล ที่แสดงตามความเป็นจริง เพื่อละกิเลสที่ครอบงำ ที่เป็นเหตุให้การกระทำเกิดโทษได้ คือ ทราบชัดว่าขณะนั้นแเป็นกุศลจิตที่ขัดเกลาอกุศลจิต ศีลจึงเป็นรากฐานสำคัญที่เกี่ยวข้องทั้งกรรมและจิต เพราะกุศลหรืออกุศลย่อมเกิดได้จากการปรุงแต่งของจิต ดังนั้น ความสำคัญในธรรมชาติของชีวิตจะสุขหรือทุกข์ จึงอยู่ที่กรรมและจิตนั้นเอง ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

> “อกุศล ได้แก่ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จพูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ อยากได้ของผู้อื่น ปองร้ายเขา มีรากเหง่าของอกุศล ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ กุศล ได้แก่ ความเว้นจากฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ ไม่อยากได้ของผู้อื่น ไม่ปองร้ายเขา มีรากเหง้าของกุศล ได้แก่ อโลภะ อโทสะ” (ม.มู.17/111/520)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า หลักธรรมทางพรระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องซึ่งกันโดยมีเจตนา เพื่อให้ทราบถึงความสำคัญของการกระทำของมนุษย์ การงานที่กระทำทางใจนี้จึงมีได้เมื่อมี มโนกรรม ก็จัดอยู่ในประเภทของศีล คือ ความที่เว้นจากมโนกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศลก็จัดเป็นศีล เช่นเดียวกับเว้นจากกายกรรมที่เป็นอกุศลเว้นจากวจีกรรมที่เป็นกุศลก็จัดเป็นศีล และเมื่อมีมโนกรรมที่เป็นอกุศล ก็มีวจีกรรมที่เป็นอกุศลก็จัดเป็นการละเมิดศีล เพราะฉะนั้น แม้กรรมที่เป็นไปทางใจก็มีอยู่ ดังนั้น ศีลจึงมีความหมายถึงเจตนา คือ ความงดเว้นจากกายกรรมวจีกรรม มโนกรรมที่เป็นอกุศลที่เป็นบาป เป็นทุจริตทั้งหมด และอรรถ คือ เนื้อความที่เป็นอันเดียวกันของศีล คือความเป็นปกติจึงมีความหมายถึงความปกติกาย

อีกแห่งหนึ่ง หลักธรรมที่ช่วยสนับสนุน ที่ส่งเสริมศีล และการสร้างความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต ไม่ให้เกิดผลกระทบทั้งความขัดแย้ง ตั้งกายกรรม ประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง กระทำให้เป็นที่รัก ให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (ที.ปา.16/422/419) ด้วยสาราณียธรรม 6 ประการ ดังนี้

1. เมตตามโนกรรม หมายถึง คิดดี มองโลกในแง่ดี หวังดี และมีความปรารถนาดีรักกันมีน้ำใจกัน คิดแต่สิ่งดีดีให้กัน ไม่ริษยา ไม่ระแวง ไม่อาฆาต ไม่อาฆาตพยาบาท รู้จักการให้และให้อภัยกันอยู่เสมอ

2. เมตตาวจีกรรม หมายถึง การใช้ถ้อยคำที่ไพเราะต่อกันด้วยความรัก และความปรารถนาดีรู้จักพูดคำให้กำลังใจกัน ไม่พูดจาซ้ำเติม ไม่นินทาต่อหน้าหรือลับหลัง พูดถึงเรื่องที่ดีและมีประโยชน์ ให้คำแนะนำด้วยความปรารถนาดี โดยไม่กล่าวเท็จ

3. เมตตากายกรรม หมายถึง การทำความดีต่อกัน สนับสนุนช่วยเหลือกันทางด้านกำลังกายมีความอ่อนน้อมถ่อมตน รู้จักสัมมาคารวะ ไม่เบียดเบียนหรือรังแกกัน ไม่ทำร้ายกันให้ได้รับความทุกขเวทนา ทำแต่ในสิ่งที่ถูกต้องต่อกันอยู่ตลอดเวลา

4. สาธารณโภคี หมายถึง การเกื้อกูลช่วยเหลือรู้จักแบ่งปันผลประโยชน์กันด้วยความยุติธรรมช่วยเหลือกัน โดยการเห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน ด้วยไม่เอาเปรียบและมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน

5. สีลสามัญญตา หมายถึง การปฏิบัติตามตามข้อกำหนดตามกฎของศีล ในศีลอันไม่ขาดทั้งต่อหน้าและลับหลัง ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เพื่อความผ่องใส ในความปีติแห่งกุศลกรรม และความสันติสุขของสังคม

6. **ทิฏฐิสามัญญตา** หมายถึง มีทิฏฐิที่ดี ด้วยการเชื่อในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาและมุ่งหมายปฏิบัติตามกฎของกระบวนการสัมพันธ์ของกรรมกับจิต เพื่อลดและล่วงพ้นจากบ่วงแห่งวัฏฏะ

หลักธรรม 6 ประการดังที่กล่าว ช่วยเสริมสร้างหลักการปฏิบัติของมนุษย์ทุกคน ให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข ด้วยการรู้กำหนดโดยการข่มไว้ซึ่งอำนาจของกิเลสที่เย้ายวนใจ และเป็นตัวปรุงแต่งทำให้จิตหวั่นไหว ซึ่งเป็นโทษแก่จิต เป็นเหตุแห่งกรรมที่เกิดทางกาย ทางวาจา และทางใจ ซึ่งผลของการกระทำจะถูกบันทึกไว้ เพราะการพลาดพลั้งทำกรรมไม่ดี ไม่ว่าจะเกิดทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ ย่อมนำไปสู่ทุคติต่าง ๆ อันไม่พึงปราถรายิ่ง

สรุปได้ว่า กรรมและจิตมีความสำคัญต่อมนุษย์ในด้านของศีลธรรมและจริยธรรม เป็นเครื่องกำหนดให้เกิดความตระหนัก และเป็นหลักการปฏิบัติ เพื่อให้การดำเนินชีวิตอยู่อย่างสันติสุข เข้าใจรู้จักแยกแยะในหลักของการกระทำตามเหตุปัจจัยของสิ่งนั้น ๆ

3.2.3 ความสำคัญทางแนวการปฏิบัติ

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการปฏิบัติ โดยการมุ่งเน้นการกระทำ ในการปรับคนชั่วให้เป็นคนดี เพื่อละความเห็นผิดอันเป็นเหตุให้ก่อเกิดความพยาบาทเบียดเบียน อันก่อให้เกิดกรรม และสิ่งที่ควรรู้ คือ จิต เป็นรากฐานของกระบวนการชีวิตที่มีอิทธิพลในการสรรสร้างชีวิตให้สุขหรือทุกข์ มนุษย์จึงมีความจำเป็นต้องมีการปฏิรูปจิต ด้วยหลักการปฏิบัติ ตามหลักการที่เจตนาในการ

ลดละความยึดมั่นถือมั่น คือ การละโดยความกำจัดธรรมฝ่ายดำ อันมีตัณหา อวิชชา เป็นเครื่องผูก เป็นรากเหง้าเป็นธรรมฝ่ายดำ เมื่อบุคคลใดปฏิบัติในการสิ้นแล้วธรรมฝ่ายดำ ก็ย่อมเห็นถึงซึ่งสภาวธรรมความเป็นจริง อันบุคคลละได้แล้ว ตัดขาดถอดรากแห่งกิเลส ก็เปรียบดังตาลยอดด้วน ย่อมให้ถึงความไม่มีในภายหลัง กล่าวคือ เมื่อบุคคลย่อมไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น แม้เหตุเพียงแค่ทำลายตัณหา อวิชชา ดังนี้ จึงชื่อว่า บุคคลสละธรรมเหล่านั้นแล้วไม่ถือมั่น (ขุ.ม.อ.65/812) ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่ได้ตรัสรู้ ไม่ได้แทงตลอดอริยสัจ 4 เราด้วย เธอทั้งหลายด้วย จึงแล่นไป ท่องเที่ยวไปยังสังสารวัฏนี้ตลอดกาลนาน” (สำ.ม.31/1698/438)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า อำนาจของกิเลส กรรม และวิบาก เป็นเหตุให้วนเวียน เมื่อจิตปฏิสนธิ กิเลสก็เริ่มก่อตัวใหม่ตราบใดยังไม่สิ้นความดับแห่งกิเลสสรรพสัตว์ทั้งหลายก็ต้องวนเวียนอยู่กับความทุกข์มิสิ้นสุด ด้วยเหตุนี้ เหล่าพระสงฆ์ทั้งหลาย ผู้เห็นถึงโทษของการเวียนว่ายตายเกิด ด้วยการมุ่งเน้นแนวการปฏิบัติชำระล้างมลทินออกจากจิตใจ ด้วยการตั้งใจสมาทาน เป็นผู้มักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลากิเลส ความสงัด ความไม่มีซึ่งกิเลส ด้วยการปรารภความเพียร และความเป็นผู้เลี้ยงง่าย เป็นต้น ก็จักเป็นผู้ที่บริสุทธิ์ด้วยดี เป็นผู้มีมารยาทบริสุทธิ์ด้วยคุณแห่งศีลอันหาโทษมิได้ (วิสุทธิ.1/83) ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

> “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เกิดฉันทะพยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อมิให้อกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดบังเกิดขึ้น เพื่อละอกุศลธรรมอันลามกที่บังเกิดขึ้นแล้ว เพื่อให้กุศลธรรม ที่ยังไม่เกิดบังเกิดขึ้น เพื่อความตั้งอยู่ไม่เลือนหาย เจริญยิ่งไพบูลย์ มีขึ้นเต็มเปี่ยมแห่งกุศลธรรมที่บังเกิดขึ้นแล้ว” (ม.มู.17/149/628)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า สัตว์ทั้งหลายมีชีวิตที่เป็นทุกข์ ตามอำนาจของกรรมกับจิต ที่สร้างสัมพันธ์ที่ผิดตามความไม่รู้ของอวิชชา พระพุทธศาสนาแสดงให้ทราบด้วยเหตุ เพื่อให้เหล่าหมู่สัตว์ทั้งหลายได้เข้าใจความจริงของสภาวะของกรรมกับจิต ที่สร้างสรรค์พฤติกรรมด้วยการมีหลักการปฏิบัติจากภายในสู่ภายนอก หรือการควบคุมทางกาย ทางวาจา และทางใจ ยึดมั่นในความเพียร ปฏิวัติการดำเนินชีวิตด้วยการพึ่งพอใจ พึ่งได้ในสิ่งที่มี สละภาระทางโลก รักความสันโดษปรารถนาที่แสวงหาความสงบ กิเลสเป็นเหตุเกิดของอกุศล และลื่นไหลได้ไว ดังนั้น จึงต้องอาศัยการควบคุมกาย วาจา และใจ เพื่อตามทันต่อสภาวะของกิเลส ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

> “การสำรวมระวังในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เป็นผู้ไม่ถือเอาเป็นนิมิตในความเป็นบาปเป็นอกุศล ด้วยการสำรวมอินทีรย์ เรียกว่า สังวรปธาน พึงละ ถอดถอนเสียซึ่งความพยาบาท ความวิตก เรียกว่า ปหานปธาน พึงเจริญสัมโพชฌงค์ ด้วยสติ ธรรมวิจยะ วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา อันอิงวิเวก อิงวิราคะ อิงนิโรธ น้อมไปเสีย

> ซึ่งทางสละ เรียกว่า ภาวนา พึงตามรักษาสมาธินิมิตอันเจริญที่เกิดขึ้นแล้ว คือ อัฏฐิกสัญญา ปุพวกสัญญา วินีลกสัญญา วิปุพพกสัญญา วิจฉิทกสัญญา อุทธุมาตกสัญญา นี้เราเรียกว่าอนุรักขนาปธาน” (องฺ. จตุกฺก 35/14/42)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า แนวทางการปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา ให้ความสำคัญกับศีลของการเริ่มต้น เพราะศีลเป็นการสำรวจจิตใจ เพื่อน้อมนำเข้าสู่หลักธรรมในการนำพาปฏิบัติ ดังปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศอรรถกถา ความว่า

> “ชนใด ย่อมบอกศีลและวัตรของตน มีความว่า คำว่า ใด คือ เช่นใด ประกอบอย่างใด จัดแจงอย่างใด มีประการ อย่างใด ถึงฐานะใด ประกอบด้วยธรรมใด ชื่อว่าศีล การสมาทาน ชื่อว่าวัตร ชื่อว่าศีล เพราะมีความหมายว่า สังวร ชื่อว่าวัตรเพราะมีความหมายว่าสมาทาน นี้ตรัสเรียกว่าศีลและวัตร (ขุ.ม.อ.65/417)

ศีลกับวัตร มีความแตกต่างแต่เป็นสิ่งที่อาศัยต่อกัน ศีลเป็นสิ่งเกื้อกูลสงเคราะห์ให้วัตร คือ ข้อปฏิบัติให้เกิดความสมบูรณ์ และราบรื่นต่อการปฏิบัติ พระวิปัสสนากรรม หรือพระกรรมฐานสายวัดป่าจึงยึดหลักการปฏิบัติ ในการสำรวมระวังจิตใจ มีความพึงพอใจในสิ่งที่มีตามมีตามได้ อาศัยการวิเวก เพื่อประโยชน์ต่อความสงบ ด้วยหลักธุดงค์ หมายถึง องค์คุณเครื่องสลัดหรือกำจัดกิเลส ข้อปฏิบัติประเภทวัตรที่ผู้สมัครใจจะพึงสมาทานประพฤติได้ เพื่อเป็นอุบายขัดเกลากิเลสทางกาย ทางวาจา และทางใจ เพื่อการระงับยังความสิ้นไปของอกุศลกรรม ช่วยส่งเสริมความมักน้อยและสันโดษเป็นต้น มีทั้งหมด 13 ข้อวัตร อาจพิจารณาในหลักธุดงค์ 13 ข้อวัตร ก็จะเห็นว่ารวมลงอยู่กับปัจจัย 4 ที่เป็นสิ่งที่มนุษย์พึงขวนขวายเพื่ออาศัยให้อยู่ได้ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2562, หน้า 256) ซึ่งจำแนกอธิบายตามหมวด ดังนี้

หมวดที่ 1 เรื่องจีวรปฏิสังยุต หมายถึง การทรงไว้ซึ่งผ้าบังสุกุล ได้แก่ ปังสุกูลิกังคะ คือ การถือเอาผ้าบัสสุกุลเป็นวัตร ซึ่งปัจจุบันพระกรรมฐานจึงยึดหลักปฏิบัติตาม เตจีวริกังคะ คือ ถือสมาทานด้วยการครองจีวรเพียง 4 ผืน เพื่อเป็นการปฏิบัติในการฝึกจิต ให้ไม่หลงไหลไปตามอำนาจของกิเลส ด้วยการพิจารณาการครองผ้าเพื่อการปกปิด และป้องกันจากเหลื่อมยุง แดด เพราะเมื่อจิตละได้ซึ่งความกำหนัดความยินดีเพลิดเพลิน จากสิ่งปรุงแต่งอันความสวยงานทางกาย จากเครื่องนุ่งห่ม ย่อมส่งผลให้ระงับซึ่งกิริยาอันเป็นโทษ ที่เกิดจากความกำหนัดในความยินดี ที่หล่อแหลมต่อการขุ่นหมองของจิต อันเป็นเหตุให้อกุศลกรรมปรากฏขึ้น (วิสุทธิ.1/84)

หมวดที่ 2 เรื่องปิณฑปาตปฏิสังยุต หมายถึง ได้แก่ ปิณฑปาติกังคะ คือ ถือด้วยการสมาทานเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร สปทานจาริกังคะ คือ ถือคำสมาทานด้วยการบิณฑบาตไปตามลำดับโดยการไม่เลือกว่าสถานที่ไหนดีกว่า ในประโยชน์แก่ลาภสักการะ เอกาสนิกังคะ กล่าวคือ เป็นการ

ปฏิบัติฝึกตนเพื่อลดละตัณหาออกจากนิสัย ด้วยการพึงพอใจในสิ่งที่มี ในสิ่งที่ได้ ไม่ตกไปตามแสวงเพราะความต้องการของสิ่งต่าง ๆ ที่ทำให้จิตเกิดความเสื่อมถ้อย หรือย่อย่อนต่อการปฏิบัติ โดยยึดพิจารณาการฉันเป็นเพียงแค่การลดความลำบาก หรืออุปสรรคต่อการปฏิบัติที่เกิดความเบียดเบียนจากการหิว อันเป็นไปเพื่อการละอกุศลกรรมทั้งปวงที่เกิดจากความเพลิดเพลินของจิต และตั้งใจตั้งมั่นในการปฏิบัติให้เกิดกุศลกรรม เพราะการฉันเพียงมือเดียว ย่อมถือว่าเป็นผู้มีอาพาธน้อย เป็นผู้เบากาย โดยการไม่มุ่งหมายหาประโยชน์ อันเป็นการให้จิตต้องหนักด้วยกิเลส เมื่อเป็นผู้ฝึกโดยการเป็นผู้ละข่มกิริยาจิตก็จะเกิดความเคยชิน การปฏิบัติจึงถือก้าวหน้าเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น

หมวดที่ 3 เสนาสนปฏิสังยุต หมายถึง ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับเสนาสนะ คือ อารัญญิกังคะ ถือคำสมาทาน การอยู่ป่าเป็นวัตร รุกขมูลิกังคะ คือ ถือคำสมาทานอาศัยอยู่ตามโคนต้นไม้เป็นวัตร อัพโภกาลิกังคะ กล่าวคือ การมุ่งหมายเพื่อการปฏิบัติด้วยการอยู่ตามสถานที่สงบ อันเหมาะสมกับการปฏิบัติภาวนา พระสายวิปัสสนากรรมฐานจึงนิยมการปลีกวิเวกอยู่ตามป่าเขา เพื่อเป็นสิ่งช่วยขจัดซึ่งการรบกวนจากสิ่งภายนอกต่าง ๆ เช่น บุคคล สถานที่ หรือกิจกรรม อันทำให้บั่นทอนการปฏิบัติไม่ก้าวหน้า อีกอย่างหนึ่งการเลือกสถานที่อันเงียบสงบเป็นหลักปฏิบัติภายนอกที่ส่งผลต่อการปฏิบัติภายใน เพราะเมื่อสติตั้งมั่นในกายโดยพร้อม ย่อมเห็นซึ่งกระแสของจิตที่เกิดขึ้นตามกระบวนการในความเป็นธรรมชาติ ดังนั้น การปฏิบัติโดยอาศัยซึ่งสถานที่อันสงบโดยสัปปายะ ย่อมส่งเสริมด้วยการขัดเกลาจิตใจให้เกิดความละกิริยาอันเป็นโทษทางอกุศลกรรม

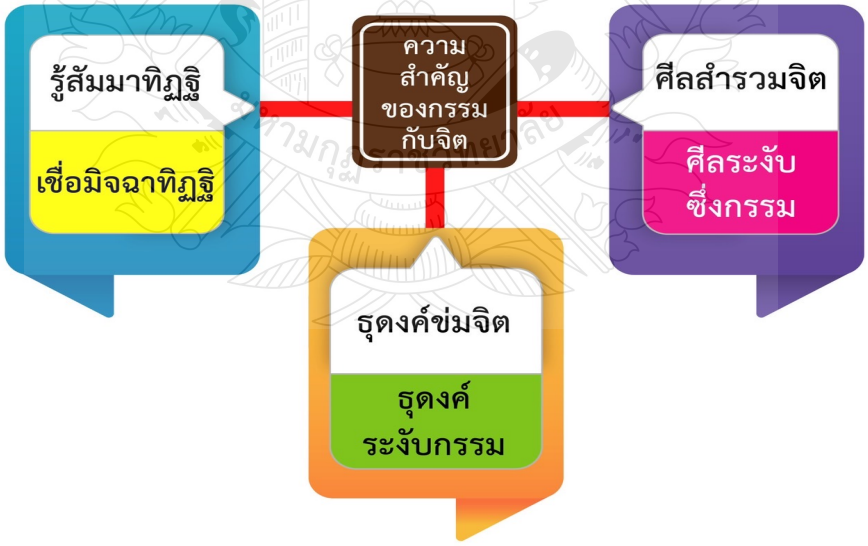
หมวดที่ 4 วิริยปฏิสังยุต หมายถึง การเพียร ได้แก่ เนสัชชิกังคะ คือ ถือคำสมาทานการนั่งเป็นวัตร คือ เว้นนอน อยู่ด้วยเพียง 3 อิริยาบถ โดยการควบคุมสติ ทั้งกาย วาจา และใจ ตั้งเป็นอารมณ์ตามอริบท ไม่ไหลไปตามอารมณ์อันเป็นโทษ เป็นศรัตรูต่อการปฏิบัติ กล่าวคือ เป็นหลักการปฏิบัติโดยการยึดหลักของความเพียรในการให้ความสำคัญต่อการปฏิบัติ เพื่อการเผากิเลสให้สูญสิ้นออกจากจิตใจ ด้วยพึงหลับนอนแต่เพียงพอกับสภาพร่างกาย และควบคุมอริยาบทด้วยสติให้ตามเท่าทันตามช่องทางที่เกิดกรรม ด้วยมุ่งหมายปฏิบัติจิตอันเป็นซึ่งโทษของความยึดมั่นถือมั่นความเป็นตัวตน เพราะเมื่อฝึกจิตโดยมากแล้วย่อมทำให้ความหยาบของจิตใจเบาบางลง และสามารถส่งเสริมให้ก้าวเข้าสู่ระดับในขั้นต่อไปจนถึงละความยึดมั่น อันทำให้เข้าสู่ระดับการปฏิบัติของพ้นจากอำนาจกรรมได้ในที่สุด

หลักธุดงค์วัตรเป็นแนวทางการปฏิบัติ เพื่อความปรารถนาความสันโดษ เป็นการชำระล้างมลทินความเศร้าหมองของกิเลสตัณหาที่ฝังลึกอยู่ในจิต เป็นการสร้างสรรค์ด้วยการพัฒนาจิตให้เคยชินตามอุปนิสัยของการปฏิบัติ เมื่อจิตเกิดความคุ้นเคย ก็จะแสดงออกมาทางกาย ทางวาจา และทางใจไร้ซึ่งอกุศลกรรม แต่จะมีเพียงกุศลกรรม เมื่อความสมบูรณ์ขององค์กอบทางกุศลกรรม เมื่อความสุขงอมพร้อมดีแล้ว สภาวะจิตจะน้อมเข้าสู่วิปัสสนา อันเป็นปัญญาความรู้แจ้งปราศจากอวิชชา ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ภิกษุประคองจิตมุ่งมั่นว่า เนื้อและเลือดในร่างกายจงเหือดแห้งไป

จะเหลืออยู่แต่หนัง เอ็น และกระดูกก็ตามทีเถิด ผลใดพึงบรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ” (ขุ.ม. 65/81/417) การยึดหลักธุดงค์วัตรตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา เป็นแนวทางปฏิบัติที่สร้างเงื่อนไขของการสร้างความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต ให้เป็นกุศลกรรม เพื่อความบริบูรณ์แห่งคุณทั้งหลายมีความเป็นผู้มักน้อย และความเป็นผู้สันโดษ เป็นต้น อันเป็นความผ่องแผ้วของศีล หรือการทำให้เกิดความสุขสงบ โดยเริ่มจากภายจิตใจที่เป็นฐานสำคัญของกระบวนการเกิดกรรม ในประโยชน์ให้เกิดปัญญาที่เข้าใจหลักของกรรมกับจิต และพัฒนาก้าวไปตามลำดับ เพื่อการเข้าถึงหลักความจริงที่สามารถก้าวพ้นจากบ่วงทุกข์ทั้งป่วง ทางพระพุทธศาสนาจะเรียกว่า เป็นผู้ถอดทอดสิ้นแล้วหมดแล้วจากกิเลสตัณหา เป็นผู้ฉลาดหลุดแล้วซึ่งความไม่รู้จากอวิชชา (วิสุทธิ.1/132)

สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาแสดงหลักกรรมและจิต ในการส่งเสริมพัฒนาให้รู้จักคุณค่าในความหมายของชีวิตที่ถูกต้อง ด้วยการสร้างความเข้าใจในการฝึกข่มระงับจิตใจให้คงด้วยความสงบอันเกิดปัญญา เพื่อการก้าวพ้นจากบ่วงของความสัมพันธ์ของกรรมและจิต ที่วนอยู่ในสังสารวัฏ

ดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่า ความสำคัญของการศึกษาความสัมพันธ์ของกรรมและจิต สาระสำคัญที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษา กล่าวคือ ด้านความเข้าใจในหลักของกรรม โดยการวิเคราะห์แยกแยะประเภทของกรรมได้ ด้านศีลธรรมและจริยธรรม ด้วยการตระหนักและเป็นสิ่งยึดเหนี่ยว ในผลของกรรม มีความเข้าใจในกระบวนการของความสัมพันธ์ และด้านการปฏิบัติโดยการสร้างข้อกำหนด หรือการสร้างเงื่อนไขต่อการปฏิบัติในการสร้างกุศลใหม่ให้เกิดขึ้นได้ ซึ่งสามารถสรุปอธิบายได้ตามภาพดังนี้

ภาพที่ 3.2 ความสำคัญของกรรมกับจิต

3.3 ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามแนวทางนิยาม 5

ความเป็นธรรมชาติที่เป็นไปของโลกนี้ ถูกกำหนดเป็นระเบียบรวมลงไว้ที่เรียกว่า “นิยาม” ซึ่งเป็นความปกติที่สามารถจำแนกตามความสัมพันธ์เชิงสาเหตุ เฉพาะที่ทำให้เกิดอาการ หรือความเกี่ยวข้องอย่างใดอย่างหนึ่ง นิยามมีความสัมพันธ์และครอบคลุมปรากฏการทุกอย่างที่เกิดขึ้นอยู่ในโลกและจักรวาล เป็นแนวคิดให้เข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการธรรมชาติของกรรมกับจิตว่าสิ่งทั้งปวงย่อมเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย กฎธรรมชาติเป็นธาตุเป็นภาวะที่มีการทรงตัวอยู่เป็นธรรมดา เป็นธรรมฐิติ ภาวะที่ดำรงอยู่อย่างแน่นอนโดยธรรมดาเป็นธรรมนิยาม เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดในหลักธรรรมชาติอย่างแน่นอนเป็นลักษณะธรรมดา ไม่มีผู้ได้กำหนดไว้หรือสร้างขึ้นดลบันดาลในช่วงหลัง ๆ พระอรรถกถาจารย์จึงได้จำแนกแจกแจงอธิบายให้เห็นถึงลักษณะกฎธรรมชาติในแต่ละข้อไว้อย่างชัดเจน และง่ายต่อการศึกษาได้เข้าใจมากขึ้น มีชื่อเรียกว่า “นิยาม 5” ซึ่งปรากฏอยู่ในอรรถกถาทีฆนิกาย ได้จัดเรียบเรียงตามลำดับของแต่ละประเภทตามลำดับดังนี้

3.3.1. อุตุนิยาม (physical laws)

อุตุนิยาม หมายถึง กฎเกณฑ์เกี่ยวกับอุตุเป็นเรื่องของอุณหภูมิสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ กฎเกณฑ์เกี่ยวกับดินฟ้าอากาศ เช่น แสงจากดวงอาทิตย์สาดส่งมายังผิวน้ำ ความร้อนจากแสงอาทิตย์กระทบกับผิวน้ำ ละเหยเป็นไปลอยสู่อากาศเกาะรวมตัวกันเป็นก้อนเมฆ แล้วตกลงเป็นสายฝนลงสู่พื้นดิน เป็นต้น อุตุนิยาม เป็นกฎของสิ่งแวดล้อมมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันกับวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ สภาพอากาศมีการปรับเปลี่ยนไปตามฤดูกาล เมื่ออากาศเปลี่ยน อารมณ์ก็เปลี่ยน จิตใจกับร่างกายจึงมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพอากาศ ย่อมส่งผลต่ออารมณ์ของมนุษย์ได้เช่นกัน กล่าวคือ เมื่ออากาศร้อนก็จะมีอารมณ์กระสับกระสาย หงุดหงิด ไม่สบายกาย ส่งอารมณ์ให้เป็นผลให้เกิดความไม่สบายใจ ในขณะช่วงฤดูฝนสภาพอากาศมีความชื้นสูง ท้องฟ้ามืดครึ้มเป็นสีเทา หรือฤดูหนาวหรือหมอกเยอะในตอนเช้า ช่วงเวลาของกลางคืนจะยาวนานกว่ากลางวัน ส่งผลให้เกิดความรู้สึกเหงาเศร้า หรือ หดหู่อย่างไม่มีสาเหตุ

เมื่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพอากาศ ส่งผลต่อสภาพอารมณ์ดังที่กล่าวข้างต้น พิจารณาได้ว่า อุตุนิยาม เป็นกฎธรรมชาติปรากฏการการเปลี่ยนแปลงทางฝ่ายวัตถุ ถึงแม้ว่าจะไม่เป็นสิ่งที่มีชีวิตวิเคราะห์ได้เห็นหลัก ๆ คือ สภาพสิ่งแวดล้อมภูมิอากาศ มีระบบวงจรการหมุนเวียนไปตามกลไกลของธรรมชาติก็ตาม แต่ก็ไม่ได้มุ่งหมายเป็นการบอกแต่ฤดูกาล หรือเป็นจุดเด่นในการก่อกำเนิดของวัฏจักรของธรรมชาติอย่างเดียว แต่ยังมีผลต่อสภาวะจิตใจในมนุษย์ทำให้เกิดอารมณ์แปรผันไปตามเหตุปัจจัยของสภาวะการเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศ

สรุปได้ว่า อุตุนิยาม จึง เป็นกระบวนการตามกฎธรรมชาติ ที่สัมพันธ์กับระะนิเวศทางธรรมชาติ ที่เกี่ยวข้องกับฝ่ายวัตถุ ส่งผลกับวงจรชีวิตของมนุษย์ ทางด้านอารมณ์ที่เกิดจากความเปลี่ยนแปลงของวงจรธรรมชาติ

3.3.2 พืชนิยาม (biological laws)

พืชยาม หมายถึง “กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ การเจริญเติบโตของต้นไม้” ตั้งแต่เมล็ดพืชที่ได้ทำการปลูกมีการเจริญเติบโตจนเป็นพืชชนิดนั้น ๆ หรือเรียกอีกอย่างว่าพันธุกรรม รวมถึงชีวิตของมนุษย์ในการสืบสายพันธุ์ เชื่อชาติของมนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตซึ่งความตรงกันข้ามกับอุตุนิยาม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564, หน้า 247)

ความที่พืชนั้น ๆ ให้ผลเหมือนกันกับพืชนั้น คือ ความที่กอถั่วพูชนิดหนึ่งทอดยอดไปทางซ้าย เถาวัลย์ไปทางขวา พันล้อมต้นไม้ไปทางขวา ดอกทานตะวันหันหน้าไปทางพระอาทิตย์เถาย่านทรายมุ่งหน้าไปเฉพาะต้นไม้อย่างเดียว ผลมะพร้าวมีรูข้างบท ชื่อว่า พืชนิยาม (อภิ.สง. 76/416/82) ความเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งนี้นั้น มีความเป็นสิ่งนั้นแน่นอนไม่แปรเปลี่ยนเป็นสิ่งอื่น เป็นไปตามพันธุ์กรรมของสิ่งนั้น ๆ จากการศึกษาวิจัยความเชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องของกฎธรรมชาติที่เกี่ยวข้อง จึงได้ทราบว่า พืชนิยามเป็นสิ่งมีชีวิตที่ต้องอาศัยการก่อตัวจาก อุตุนิยามเช่นกัน เช่น เมื่อเราจะปลูกต้นมะพร้าวหากไม่มีดินเป็นรากฐานสำคัญในการเพราะปลูก ไม่มีน้ำในการหล่อเลี้ยงให้เจริญเติบโต ต้นมะพร้าวก็ไม่สามารถที่จะเจริญเติบโตได้ในตัวตนของมันเอง ยังคงเป็นสิ่งอาศัยต่อกันเป็นเหตุปัจจัยของสิ่งนั้น ๆ จึงจะสามารถเจริญเติบโตได้

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่าด้วยการอุปมาวิญญาณด้วยพืช ทรงแสดงให้เห็นถึงกระบวนการสัมพันธ์โดยการอาศัยด้วยเห็นปัจจัยของอุตุนิยาม และพืชนิยามไว้ ตามหลักของกฎวงจรธรรมชาติ อย่างเห็นได้ชัด ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย พืช 5 อย่างนี้ เป็นอย่างไฉน คือ พืชงอกจากรากเหง้า 1 (มูลพืช) พืชงอกจากลำต้น 1 (ขนฺธพืช) พืชงอกจากข้อ 1 (ผลพืช) พืชงอกจากยอด 1 (อคฺคพืช) พืชงอกจากเมล็ด 1 (พืชพืช) ภิกษุทั้งหลาย ก็พืช 5 อย่างนี้ มิได้ถูกทำราย ไม่เน่าไม่ถูกลมแดดให้เสีย ยังเพาะขึ้น อันบุคคลเก็บไว้ดี แต่ไม่มีดินและไม่มีน้ำ พืช 5 อย่างนี้พึงถึงเจริญความงอกงามไพบูลย์ได้หรือ ? ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้อนั้นไม่ได้พระเจ้าข้า ภิกษุทั้งหลาย พืช 5 อย่างนี้ มิได้ถูกทำลาย ฯลฯ อันบุคคลเก็บไว้ดี และมีดินมีน้ำ พืช 5 อย่างนี้ พึงถึงความเจริญงอกงามได้หรือ ?” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ได้พระเจ้าข้า. (สำ.ข. 27/107/115)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า กระบวนการสัมพันธ์ที่ต้องอาศัยโดยธรรมชาติ การเจริญโตของพืชนั้นจึงต้องอาศัยดิน ซึ่งทางพระพุทธศาสนาสอนไว้ว่า กรรมฝ่ายกุศลกรรมและฝ่ายอกุศลกรรมย่อมเปรียบดังพืช เหตุที่เปรียบกรรมว่าเป็นพืช เพราะกรรมทั้งหลายย่อมชักนำพาให้สัตว์ทั้งหลายเป็นไปตามกรรม แล้วแล้วเกิดจากพืชกรรม

สรุปได้ว่า พีชนิยามมีความแตกต่างกับอุตุนิยาม กล่าวคือ อุตุนิยามควบคุมฝ่ายวัตถุ แต่พีชนิยามควบคุมฝ่ายสิ่งมีชีวิต ทางด้านพันธุกรรม เป็นการสืบสาย แต่ทั้ง 2 กฎก็ทำงานโดยอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อมีต้นไม้ แต่ไม่มีดินต้นไม่ก็เจริญเติบโตไม่ได้ เช่นกัน

3.3.3 จิตตนิยาม (psychic law)

จิตตนิยาม หมายถึง กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการทำงานของจิต เช่น เมื่อจิตอย่างนี้เกิดขึ้นเจตสิกอะไรประกอบได้บ้าง ถ้าเจตสิกอันนี้เกิดขึ้นจะมีเจตสิกไหนเกิดร่วมได้ อันไหนร่วมไม่ได้ เมื่อจิตจะเกิดขึ้นสู่วิธีออกรับรู้อารมณ์มันจะดำเนินอย่างไร ก่อนออกจากภวังค์ก็มีภวังค์คจลนะ (ภวังค์) แล้วจึงภวังค์คุปัจเฉท (ตัดภวังค์) จากนั้นมีอะไรต่อไปอีกจนถึงชวนจิต แล้วกลับตกภวังค์อย่างเดิมอีก อย่างนี้เรียกว่ากฎแห่งการทำงานของจิต (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2565, หน้า 55)

จิตมีกระบวนการทางความคิด เช่น การเข้าใจจิตใจผ่านกระบวนการของความรู้สึก การทำงานของจิตในการรับอารมณ์ ความรู้สึก และความคิดต่าง ๆ การเก็บความทรงจำ เป็นต้น ธรรมชาติของจิต (การรับรู้) และเจตสิก (อารมณ์) อยู่ในกระบวนการของเหตุตามนิยามของจิต เมื่ออารมณ์กระทบประสาทใคร ๆ เป็นผู้กระทำหรือสั่งให้ใครกระทำว่า “เจ้าจงชื่อว่า อาวัชชนะ ฯลฯ เจ้าจงชื่อว่า ชวนะ ดังนี้ ย่อมไม่มี ก็โดยธรรมดาของตน ๆ ตั้งแต่เวลาที่อารมณ์กระทบประสาทแล้ว จิตเป็นกิริยามโนธาตุ ก็ยังภวังค์ให้เปลี่ยนไปมาเป็น จักขุวิญญาณก็ทำทัสสนกิจ (หน้าที่เห็น) วิบากมโนวิธาตุ ก็ทำสัมปฏิจฉนกิจ (หน้าที่รับอารมณ์) วิบากมโนวิญญาณธาตุ ก็ทำสันตีรณกิจ (หน้าที่พิจารณาอารมณ์) กิริยามโนวิญญาณธาตุ ก็ทำโวฏฐัพพนกิจ (หน้าที่ตัดสิ้นอารมณ์) ชวนะเสวยรสอารมณ์

ดังนี้ ชื่อว่า จิตนิยาม เป็นกระบวนการทำงาน ที่เกิดจากความเคลื่อนไหวที่เกี่ยวข้องกับระบบประสาทสัมผัส ในวิญญาณจิต และในหทัยวัตถุทางประสาททั้ง 5 และวิญญาณ 6 ทำงานไปตามระบบของกลไกธรรมชาติ ที่อยู่ในภายใต้ของกฎนิยาม 5 ซึ่งมีความสัมพันธ์กันกับกรรม จิต อุตุ อาหาร เป็นปัจจัยใหญ่ ๆ (อภิ.สง.อ.76/84) ในความเป็นชีวิตของมนุษย์จึงถือได้ว่ามีความสำคัญ โดยในความเป็นธรรมชาติชีวิตของมนุษย์นั้น มีธรรม คือ จิตและเจตสิกดวงก่อน ๆ เป็นปัจจัยโดยอุปนิสัยปัจจัยแห่ง ธรรม คือ จิตและเจตสิกดวงหลัง ๆ เพราะฉะนั้น การเกิดขึ้นแห่งสัมปฏิจฉันนะเป็นต้นในลำดับแห่งจักขุวิญญาณเป็นต้นนี้เป็นจิตตนิยามที่ถูกควบคุมภายใต้ของกฎของนิยามด้วยเช่นกัน (ที.ม.อ.13/101)

ดังนั้น ธรรมชาติของชีวิตมนุษย์จึงเกี่ยวข้องกับกระบวนการทำงานของจิตที่ส่งผลให้เกิดเป็นพฤติกรรมต่าง ๆ ที่มนุษย์นั้นเป็นผู้สร้างขึ้น ในการดำรงชีวิต “หน้าที่ของจิต คือ การให้ความหมายแก่โลก และข้อสำคัญ คือ เราจะให้ ความหมายแก่โลกภายนอกตัวเราอย่างไร นั่นขึ้นอยู่กับตัวเราเอง โลกภายนอกเป็นอย่างไรไม่สำคัญสำหรับเราที่สำคัญ คือ เราตีตรา หรือกำหนดความหมายให้คุณค่าแก่มันอย่างไรต่างหาก ถ้าเราตกอยู่ใต้อำนาจกิเลสตัณหา เราก็ตีค่าสถานการณ์

ไปทางหนึ่ง แต่ถ้าเรามีธรรมประจำใจ เราก็ให้ความหมายแก่โลกไปอีกทางหนึ่ง หรือกล่าวได้ เป็นการแสดงออกผลของการกระทำ (พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2555, หน้า 74)

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “กายและจิตย่อมมีความปรารภหวั่นไหวและดิ้นรน เพราะจิตรู้เกินไป ตกไปข้างฝ่ายความกำหนัด กายและจิตย่อมมีความปรารภ หวั่นไหวและดิ้นรน เพราะจิตไม่รู้ตกไปข้างฝ่ายพยาบาท” (ขุ.ป.69/379/91) จากพระดำรัสจะเห็นว่า ความเป็นธรรมชาติของชีวิตมนุษย์จะมีองค์ประกอบอยู่ 2 หลักใหญ่ ๆ คือ กายกับจิต กล่าวคือ จิตเป็นสิ่งที่ทำหน้าที่ในการรับรู้จากสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทางประสาทสัมผัส เมื่อจิตลงกำหนดในความกำหนัดในความยินดีแห่งความพยาบาท สภาวะจิตแห่งดวงนั้นย่อมผลักดันให้กายกระทำตามสภาวะของจิต ตัวอย่างเช่น หูนั้นได้ยินเสียงคำกล่าวว่าร้าย จิตเกิดขึ้นที่การรับรู้ถึงคำกล่าวว่าร้ายจิตจึงเกิดที่โสตวิญญาณ ในความเป็นกลไกของจิตจะส่งต่อสืบทอด ในขณะนั้นอกุศลจิตครอบงำ จิตจึงมีความพยาบาท ซึ่งทำให้แสดงออกทางกาย โดยการกล่าวโต้ตอบ หรือการลงมือทำร้ายกลับ เมื่อพิจารณาแล้วก็จะเห็นได้ว่า กายนี้ ก็คือกรรมที่เป็นผลมาจากการทำงานของจิต ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

> “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดรู้จิตของบุคคลบางคนในโลกนี้ ผู้มีจิตขุ่นมัว ด้วยจิตอย่างนี้แล้ว ถ้าในสมัยนี้ บุคคลนี้พึงกระทำกาละไซร้ เขาถูกกรรมของตนซัดไปในนรก เหมือนถูกนำมาทิ้งลงฉะนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตของเขาขุนมัว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะเหตุแห่งจิตขุ่นมัวแล สัตว์บางพวกในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงอบายทุคติ วินิบาต นรก อย่างนี้” (ขุ.อิติ.45/198/135)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า จิตกับกรรมมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ที่เป็นไปตามลักษณะของกลไกการทำงานที่เป็นวงจรธรรมชาติที่เป็นไปตามกฎของนิยาม ที่เกี่ยวข้องกับการการรับรู้ส่งผลสู่การกระทำ ในความเป็นจิตจึงถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความเป็นชีวิตของมนุษย์ ในฐานะเป็นธรรมชาติที่เกิดในองค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ และจะถูกจิตให้ผูกติดอยู่ในอารมณ์ที่หลงไหลไปตามกามคุณ 5 ดังนั้น ความเป็นชีวิตของมนุษย์จะสุข หรือจะทุกข์นั้น ก็ขึ้นอยู่กับจิตทั้งหมด ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาจึงให้สำคัญกับเรื่องจิตที่มีอิทธิพลในการสร้างกรรม (ขุ.ธ.อ40/387)

ในเรื่องของจิตที่มีความสัมพันธ์กับกรรม ที่ส่งผลแสดงให้เห็นถึงจิตมีอิทธิพลสู่การะทำที่แสดงออกทางกาย มีกล่าวแสดงอธิบายเป็นตัวอย่างได้ ดังเรื่องของ พระภาคิไนยสังฆรักขิต ดังความว่า น้องชายของพระสังฆรักขิตนั้น เป็นบุตรชายคนหนึ่งให้บวชในสำนักของท่านพระสังฆรักขิตผู้เป็นลุง แม้กระนั้นก็ชื่อว่าสังฆรักขิตเหมือนกันจึงเรียกกันว่า ภาคิไนยสังฆรักขิต คือ สังฆรักขิตผู้เป็นหลาน พระภาคิไนยสังฆรักขิตผู้เป็นหลานมีความตั้งใจที่จะถวายผ้าวัสสิกสาฎกแก่ผู้เป็นลุง ท่านอ้อนวอนถึง 3 ครั้ง แต่ก็ถูกปฏิเสธ จึงคิดว่าท่านรังเกียจในการรับผ้าวัสสิกสาฎกที่ตั้งใจถวายมานาน จึงคิดว่าจะอยู่ในสมณะทำไม เราควรสึกเป็นคฤหัสถ์ ดังนี้แล้วจึงคิดต่อไปว่า “การครองเรือนตั้งตัวได้ยากควรจะ

ทำอะไรกิน มองเห็นทางอยู่อย่างหนึ่ง คือ เอาผ้าสาฎก 8 ศอกไปขายแล้วซื้อแม่แพะมาเลี้ยงตัวหนึ่ง แม่แพะออกลูกเร็ว เมื่อแม่แพะออกลูกแล้วก็ขายลูกแพะ

เมื่อรวมเงินได้ก็หาหญิงมาเป็นภรรยาหนึ่งคน ต่อมามีลูกด้วยกัน ก็จะพาลูกนั่งเกวียนมาหาหลวงลุง เราจะอุ้มลูกแต่แม่บอกให้เราขับเกวียน เขาจะอุ้มเอง โดยความเผลอเลอ ลูกหล่นลงไปอยู่ทางเกวียน ล้อเกวียนจะทับลูก เราโกรธภรรยาจับเอาด้ามปฏักตีหัวมัน” คิดมาถึงตอนนี้ พระสังฆรักขิตเอาด้ามพัดตีหัวหลวงลุงเพราะความเพลิดเพลินไปว่าเป็นภรรยา “พระเถระคิดว่าทำไมพระหลานชายจึงทำอย่างนี้ กำหนดจิตรู้ ด้วยความเป็นพระอรหันต์ จึงกล่าวว่า สังฆรักขิต เธอตีมาตุคามไม่ได้แล้วเรื่องอะไร จึงมาตีเราเล่า ?” ตายจริง ! พระอุปัชฌาย์รู้เรื่องที่เราคิดด้วย เราจะอยู่เป็นพระได้อย่างไรต่อไป เราจะสึกละ ดังนี้ จึงวางพัดใบตาลแล้วออกวิ่งหนี้ (ธ.อ.2/199-204)

ดังตัวอย่าง แสดงให้เห็นว่า จิตมีลักษณะในความเป็นกฎที่แน่นอนที่ส่งผลอำนาจจากการปรุงแต่งและผลักดันส่งต่อให้เกิดกรรมที่แสดงออกได้ทางกาย ทางวาจา และทางใจ จึงกล่าวได้ว่า จิตเป็นธรรมชาติที่อาศัยอยู่ในสิ่งมีชีวิตที่รวมถึงความเป็นชีวิตของมนุษย์ด้วยเช่นกัน ด้วยเหตุนี้บริบทความเป็นชีวิตของมนุษย์จึงผูกรัดด้วยจิตเป็นกลไกที่สร้างสังสารวัฏของมนุษย์เอง เป็นกฎของธรรมชาติที่ปรากฏขึ้นตามกลไกของนิยาม ดังนั้น จึงถือว่า จิต นี้ย่อมมีอำนาจและควบคุมสิ่งที่เป็นชีวิต และส่งผลแสดงให้เป็นกรรมนี้ ยังมีกล่าวอธิบายให้เห็นถึง ความสัมพันธ์ของจิตกับกรรมที่ทำงานร่วมกันที่เป็นไปตามกฎ ดังปรากฏในมหาสัจจกสูตร ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

> “เมื่อปุถุชน ณ โลกนี้ ไม่ใช่เป็นผู้สดับแล้ว สุขเวทนา เกิดขึ้น, เขาเป็นผู้ถูกสุขเวทนาถูกต้อง ย่อมเป็นผู้มีความกำหนัด ต่อสุขเวทนา แลถึงความเป็นผู้มีความกำหนัดต่อสุขเวทนาด้วย, สุขเวทนานั้น ของเขาดับไป, เพราะสุขเวทนาดับไป, ทุกขเวทนาย่อมเกิดขึ้น, เขาเป็นผู้ถูกทุกขเวทนาถูกต้อง,ย่อมเศร้าใจ ลำบาก ร่ำไร คร่ำครวญทุบอก ถึงความหลงใหลไป สุขเวทนานั้น แม้เกิดขึ้นแล้วแก่เขา ก็ครอบงำ จิตตั้งอยู่เพราะ ความที่ภายเป็นของที่ตนไม่ได้เจริญไว้, ทุกขเวทนาแม้เกิดขึ้นแล้วก็ครอบงำ จิต ตั้งอยู่ เพราะความที่จิตเป็นของที่ตนไม่ได้เจริญไว้” (ม.มู.อ.19/111)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า จิตมีความสำคัญต่อความเป็นชีวิตของมนุษย์ ซึ่งตามแนวทางพระพุทธศาสนาให้สำคัญเรื่องจิต เพราะเชื่อว่าจิตมีกลไกการทำงานที่สัมพันธ์กับกรรม ที่เป็นไปของกฎตามเหตุปัจจัย โดยลักษณะของจิตนั้น เมื่อถูกกำหนัดด้วยอวิชชา ตามลักษณะของความเป็นปุถุชน ย่อมหลงไหลไปตามการรับรู้ ที่ถูกกิเลสครอบงำจิตใจ กรรมจึงปรากฏขึ้นตามลักษณะการรับรู้ของจิต ที่เป็นไปตามกระบวนการทำงานโดยธรรมที่เป็นไปตามกฎ ด้วยความเป็นธรรมชาตินี้ จิตนี้จึง

จัดอยู่ในหลักของนิยาม หมายถึง กระบวนการรับรู้ที่ผลักดันสนับสนุนให้เป็นกรรม โดยมีลักษณะการทำงานที่สัมพันธ์ของจิตกับกรรม

สรุปได้ว่า จิตตนิยาม เป็นกฎสำหรับการทำงานของจิตจึงมีความสำคัญมาก โดยการสร้างความสัมพันธ์ที่เกิดจากกระบวนการที่สัมผัสกระทบกับฝ่ายวัตถุ แล้วเกิดการรับรู้ในสิ่งที่ถูกรู้ จดจำไว้และแสดงออกเป็นพฤติกรรมต่าง ๆ ซึ่งมีผลที่ได้รับตามระดับของเหตุปัจจัยของพฤติกรรมที่แสดงผลออกส่งให้เกิดผลได้ทั้ง อดีต ปัจจุบัน และอนาคต หรือ จิตเป็นส่วนหนึ่งของร่างกายที่มีความสัมพันธ์กับกระกบวนการวัตถุ และมีหน้าที่จดจำและส่งต่อแสดงผลเป็นกรรม

3.3.4 กรรมนิยาม (Karmic Laws)

กรรมนิยาม หมานยถึง กฎอย่างหนึ่งของธรรมชาติ กฎแห่งกรรมในฐานะนิยามตามธรรมชาติ บทนี้ครอบคลุมพฤติกรรมของมนุษย์และสัตว์โลกทั้งหลาย ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า มีกรรมเป็นของคน สัตว์ทั้งหลายเป็นทายาทแห่งกรรม เพราะฉะนั้น สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า เป็นทายาทแห่งกรรม” (ม.อุ. 23/262/579) จากพระดำรัสจะเห็นว่า ความแตกต่างของสัตว์ทั้งหลาย มีความสืบเนื่องมาจากผลของกรรม ผลของวิบากกรรมนี้เอง ที่จัดแจงจำแนกความเป็นไปของแต่ชีวิต จะสูง ต่ำ ดำขาว ร่ำรวย ยากจน การดำรงอยู่ของสรรพสัตว์ขึ้นอยู่กับนิยามของกฎแห่งกรรมว่าเป็นกฎแห่งสรรพสัตว์ ที่เป็นผู้เกี่ยวข้องในวัฏสงสาร ในตำแหน่งเพื่อนร่วมชะตากฎแห่งกรรมเปรียบเสมือนอุปกรณ์ที่ควบคุมทุกสิ่งที่เกิดขึ้นในโลก ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “โลกเป็นไปเพราะกรรม หมู่สัตว์เป็นไปเพราะกรรม สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่องกระชับ เหมือนลิ่มสลักแห่งรถที่แล่นไปอยู่ ฉะนั้น” (อภิ.ก.อ.81/1700/524-525)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า ผลคือวิบาก แม้ว่ามนุษย์และสัตว์จะมีมาตรฐานทางศีลธรรมที่แตกต่างจากสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ แต่แบบแผนทางศีลธรรม ตามแนวทางพระพุทธศาสนามุ่งหมายกฎธรรมชาติแห่งความสัมพันธ์ กล่าวคือ การกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจของแต่ละคน อื่น ๆ ไม่ทำร้ายตัวเองหรือผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็น คน สัตว์ หรือแม้กระทั่งธรรมชาติ สิ่งที่มีบทบาทสำคัญ ที่ทำให้มนุษย์เพราะเป็นส่วนประกอบ ที่มีส่วนร่วมในวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เปรียบเป็นตัวกำหนดโครงสร้างของวิธี ที่จะดำเนินอยู่ของชีวิต ในมุมมองของพระพุทธศาสนาได้กำหนดคำนิยามนี้ว่า “สังขาร” ซึ่งจัดอยู่ในข้อ ๆ หนึ่งของปฏิจจสมุปบาท ซึ่งให้ความหมายว่า สภาพของการปรุงแต่งด้วยจิต คือ คุณสมบัติของจิต เพราะมีตัวเจตนาเป็นตัวกำหนด

กรรมนิยาม เป็นกฎที่ครอบคลุมความเป็นไปในฝ่ายจิตวิญญาณโดยเฉพาะ ได้แก่ กฎแห่งกรรมเป็นกฎแห่งการให้ผลของการกระทำ กฎอันเป็นเหตุเป็นผลของธรรมชาติทางนามธรรม คือ การกระทำของจิตที่เกิดจากเจตนาของจิตอันเป็นมโนกรรม คือ กรรมจากความนึกคิดต่าง ๆ ตลอดจนอาจเป็นเหตุให้ทำกายกรรม คือ กรรมจากการกระทำทางร่างกาย และวจีกรรม คือ กรรมจากการสื่อสาร และมีการให้ผลเป็นวิบากกรรม คือ กรรมสามารถให้ผลแสดงออกมา ในสภาพทาง

กายหรือทางวัตถุได้ ซึ่งการให้ผลของกรรมมีลักษณะเป็นอจินไตย คือ ไม่อาจเข้าใจได้ด้วยการคิดทางตรรกะพิจารณาให้เข้าใจถึงแก่นแท้ของกรรม หรือมองให้ถึงต้นต่อ มองให้เห็นเฉพาะตัวกรรมก็จะเห็นว่าเกิดจากเจตนา อันได้แก่ ความจงใจ คิดกระทำโดยมีการไตร่ตรอง ตัดสินใจพร้อมที่กระทำหรือเหตุจูงใจที่เป็นตัวกระทำนั่นเอง เจตนาหรือเจตจำนง ถือเป็นสิ่งกำหนดให้เห็นการกระทำของมนุษย์ เป็นแก่นนำให้ริเริ่ม ปรุงแต่งด้วยเหตุนี้จึงสามารถสรุปรวมได้ว่าเป็นตัวแท้ของกรรม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564, หน้า 247)

นักปรัชญาทางพระพุทธศาสนา มีความเชื่อว่าจิตอยู่เหนือกาย จิตเป็นสารถี ส่วนกายเป็นเพียงรถม้าเทียมม้า เหมือนกับการกระทำใด ๆ ด้วยกาย วาจา และด้วยใจย่อมอยู่ในความรับผิดชอบของจิต ทำดีย่อมได้ดี จึงหมายถึงการกระทำด้วยกาย วาจา ใจ เป็นกุศลย่อมได้ดีเสมอ แต่ความดีในพุทธปรัชญา หมายถึง ความดีเป็นความรู้สึก ความพึงใจ ความพอใจ ในการกระทำไม่จำเป็นต้องหมายถึง ความดีที่เป็นวัตถุที่เป็นอามิสปัจจัยเสมอไป ซึ่งแสดงให้เห็นถึงกระบวนการให้ผลของกรรมที่ละเอียดและซับซ้อนสรรพสิ่งทั้งหลายที่ปรากฏขึ้นมาจากธรรมชาติมีการเจริญเติบโต และก็มีเสื่อมสลายไปตามกฎของธรรมชาติ และมนุษย์นั้นก็มีเจตจำนงเสรีในการกระทำ ๆ ได้ด้วยสติปัญญาของตนเองภายใต้กฎของธรรมชาติด้วยเช่นกัน (แม่ชีอาภัสรา ชื่นพลี, 2553, หน้า 21)

ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต คือ ธรรมเหล่านั้นมาประชุมร่วมกันในอุปปัตติทวาร 6 ทวาร ทั้ง 6 ที่เกิดของวิถีจิตมีจักขุทวารเป็นต้น หรือในกรรมทวาร 3 ทวารที่ก่อเกิดกรรมมีกายทวารเป็นต้น ย่อมปรุงแต่งกิจทั้งหมด มีการเห็นและการได้ยินเป็นต้น ซึ่งเป็นกิจทั่วไป หรือกิจทางกาย ทางวาจา ทางใจ หรือการนอน การนั่ง การยืน การเดิน การพูด และการนึกคิดเป็นต้น ด้วยหน้าที่ของตน ๆ (ป.ที.7/675) ซึ่งมีการสัมผัสและความตั้งใจเป็น อุปมาเปรียบดังว่า “กรรมเปรียบดังต้นไม้ และผลของกรรมเปรียบดังผลของต้นไม้ และผลเหล่านั้นจึงสามารถแสดงอยู่ (นามรูป) เป็นการสืบเนื่องอยู่ตราบใดที่ยังไม่ขาดสาย ก็จะแสดงกรรมทั้งหลายเหล่านั้นให้แสดงอยู่” เมื่อมีกรรม จึงมีนามรูป (จิต) หลักธรรมทั้ง 2 ประการนี้ มีความสัมพันธ์ที่สืบต่อซึ่งกันและกัน ตราบใดผลของกรรมยังคงปรากฏกระบวนการสืบเนื่องของนามรูป จึงยังคงอยู่เนื่องด้วยผลของกรรม (มิลินฺท.1/186)

กฎแห่งกรรม แม้จะเป็นกฎธรรมชาติเช่นเดียวกับกฎอื่น ๆ และส่วนใหญ่จะมีมุมมองที่เข้าใจว่า กฎแห่งกรรมตามที่แสดงปรากฏตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นกฎที่กล่าวถึงบาปบุญคุณโทษ เมื่อทำกระทำอย่างใด ก็ต้องได้รับผลอย่างนั้น แต่โดยนัยทางพระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเพื่อประสงค์ให้มนุษย์ทุกคนหลุดพ้นจากบ่วงแห่งวัฏฏะ หลุดจากการเวียนว้ายตายเกิด โดยการประพฤติปฏิบัติให้ความเศร้าหมอง ที่เกิดจากกิเลสตัณหาออกจากจิตใจ โดยการอธิบายเหตุของปัญหาที่ทำให้มนุษย์ทุกคนตกอยู่ในวังวนบ่วงแห่งทุกข์ ก็คือ การสอนเรื่องกรรม เป็นหลักธรรมในการยึดเหนี่ยวจิตใจที่ทำให้เชื่อมั่นในคุณงามความดี (พระธรรมวิสุทธิกวี, (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), 2543, หน้า 137)

สรุปได้ว่า โดยนัยกรรมนิยามตามแนวทางพระพุทธศาสนา แสดงให้ทราบได้ว่า หลักกรรมเป็นสิ่งหนึ่งที่ปรากฏขึ้นอยู่แล้วในธรรมชาติ เป็นหนึ่งในกฎทั้ง 5 ในนิยาม มีกระบวนการสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องด้วยปัจจัยตามเหตุและผล ซึ่งเป็นกลไกของธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับสิ่งมีชีวิตทั้งหมด ที่เกิดขึ้นร่วมกับกระบวนการทำงานของจิต และมีอำนาจต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ โดยมีองค์ประกอบให้เกิดความจูงใจ ตามปัจจัยจากภายนอกที่สนับสนุนให้เกิดเป็นกรรม และผลวิบากตามมา การนำหลักของกฎกรรมนิยาม มาเป็นเกณฑ์การพิจารณา ก็จะทำให้เข้าใจกลไกของกรรม และชัดความเป็นตัวกรรมที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ เพื่อการปฏิบัติตามหลักคำสอนพระพุทธศาสนา ในการหลุดพ้นจากกฎ หรือที่เรียกว่า กฎแห่งกรรม

3.3.5 ธรรมนิยาม (General Laws)

ธรรมนิยาม หมายถึง กฎธรรมชาติ ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างที่เรียกกันว่าความเป็นไปตามธรรมดา เช่น สิ่งทั้งหลายมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเป็นธรรมดา บุคคลย่อมมีความเกิดแก่เจ็บตายเป็นธรรมดาเนื่องเพราะเหตุปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องและเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมนิยาม ยิ่งกว่านั้นพระโพธิสัตว์ทั้งปวงทรงถือปฏิสนธิ ณ เวลาที่ทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เมื่อเวลาออกจากครรภ์มารดา เมื่อครั้งทรงแสดงพระธรรมเทศนาครั้งแรก รวมถึงครั้งที่ตอนพระองค์ทรงปลงอายุสังขาร และในยามปรินิพพาน เหตุการณ์ดังที่กล่าวนั้น เป็นเหตุทำให้จักรวาลนับหมื่นหวั่นไหว (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564, หน้า 247)

ธรรมนิยามนอกจากจะเป็นกฎธรรมชาติที่ครอบคลุมกฎทั้งหมด มีสภาพขับเคลื่อนไปตามกระแส เป็นลักษณะของการเกิดดับของธรรมทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งมีกุศลและอกุศลมีต้นเหตุการเกิดจากกิเลส ยังสามารถทำให้สรรพสัตว์ทั้งปวงทำกรรม และจำแนกแจกแจงผลของกรรม คือ วิบากที่สรรพสัตว์ทั้งหลายพึงกระทำและต้องได้รับผลของกรรมนั้น เป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างที่เรียกว่า ความเป็นไปตามธรรมดา เช่น สัตว์ทั้งหลายมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เป็นธรรมดา

บุคคลย่อมมีการเกิดแก่เจ็บตายเป็นธรรมดา เนื่องด้วยปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง และมีการเปลี่ยนแปลงตามกฎของรวมอยู่ในกฎนิยาม 4 อย่างแรก เพราะได้มีการจำแนกออกมาจากธรรมนิยามเป็นสามัญญลักษณะ มี 3 อย่าง คือ สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา เรียกว่า กฎไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ธาตุทั้งปวงเป็นกระแส สั่นสะเทือน เปรียนแปร ไม่แน่นอน สิ่งใดเกิดขึ้นสิ่งนั้นย่อมดับไปเป็นธรรมดา สัตว์ทั้งหลายย่อมต้อง เกิด แก่ เจ็บ ตาย ทั้งสิ้น เป็นกฎความจริงที่เกี่ยวกับสิ่งทั้งหลาย เป็นกฎที่ครอบคลุมความเป็นไปของธรรมชาติทั้งฝ่ายจิตและฝ่ายวัตถุ และมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน

ปฏิจจสมุปบาทแสดงถึงอาการความเกี่ยวเนื่องอาศัยกัน เป็นเหตุปัจจัย (วิ.สุทธิ.1/717) จัดแจงผล คือ ยังผลนั้น ให้เป็นไป หรืออำนวยให้ถึงผลนั้น ๆ ธรรม 5 อย่างนี้คือ คือ เหตุยังผลให้เกิดอย่างใดอย่างหนึ่ง อริมรรค ภาษิต กุศล และอกุศลชื่อว่า ธรรมโดยเฉพาะสำคัญยิ่งกุศลและอกุศล เพราะเป็นปัจจัยที่แสดงเหตุผลที่ชัดเจนของผล เป็นลักษณะอำนวยผลให้เป็นเหตุให้เกิดกรรม ที่อยู่ในกระบวนการของธรรมนิยาม กล่าวคือ เป็นกลไกของสรรพสิ่งทั้งหลายที่อยู่ในธรรมชาติ และมีคุณสมบัติที่ตายตัว คือ มีสภาพที่ไม่คงทน หรือเป็นสภาวะที่ควบคุมสิ่งทั้งหลายทั้งปวง

สรุปว่า ธรรมนิยาม เป็นกฎที่ควบคุมในจักรวาลทั้งหมด สภาวธรรมทั้งปวงที่ปรากฏอยู่ธรรมชาติ สภาวธรรมเหล่านั้น ล้วนแล้วต่างตกอยู่ภายใต้ของธรรมชาติ และมีลักษณะที่แน่นอน ตามหลักของไตรลักษณ์ ความเปลี่ยนแปลงไม่เที่ยงแท้แน่นอนนี้เอง เป็นเหตุบ่อเกิดปัญหาที่สรรพสิ่งทั้งหลาย รวมถึงวิถีชีวิตด้วยเช่นที่ ต่างได้รับผลกระทบทั้งหมด

เมื่อกล่าวคำว่า “กฎ” เป็นหลักปรากฏของสิ่งนั้น และสิ่งนั้นย่อมมีกฎและกลไกการเกิดการดับอยู่ในสิ่งนั้นเช่นกัน ดังท่านพระอัสสชิ ได้กล่าวธรรมปริยายนี้แก่สารีบุตรปริพาชก ความว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรม เหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น” (วิ.ม.6/69125) จะเห็นได้ว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคทรงไม่แสดงธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ พร้อมทั้งเหตุ ปัจจัยของธรรมนั้น ๆ ก็จะไม่มีผู้ใดรู้ว่า ธรรมใดเกิดจากเหตุ ปัจจัยใด ทรงแสดงเหตุ ปัจจัยที่ทำให้เกิดธรรมนั้น ๆ ธรรมทั้งปวงจะเกิดขึ้นโดยไม่มีปัจจัยไม่ได้เหตุ ปัจจัยที่ทำให้เกิดนั้น มีมากและสลับซับซ้อนมาก แต่ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ของพระผู้มีพระภาค ฯ ผู้ทรงตรัสรู้ธรรมทั้งปวง พร้อมทั้งเหตุ ปัจจัยของธรรมทั้งปวงนั้น พระองค์จึงทรงแสดงธรรม ตามสภาพความเป็นจริงของธรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ” (สำ.นิ.26/154/215)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า กฎแห่งกรรมที่เข้าใจว่าเป็นกฎของธรรมชาติ จึงมีกลไกที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของสัตว์โลกทั้งหลาย หากพิจารณาตามหลักของกรรมที่จำแนกเป็นกุศลกรรม และอกุศลกรรม ย่อมหมายความว่า กฎแห่งกรรมก็มีกลไกการทำงานที่สามารถก้าวพ้นกฎนี้ได้ ศาสนธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาสามารถปฏิบัติตามได้ โดยไม่กำจัดกาล และเมื่อปฏิบัติแล้วย่อมรู้ได้ตนเอง พระอริยสาวกผู้ที่เจริญรอยตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ย่อมเป็นผู้เข้าใจกลไกของกฎแห่งกรรม ตัวอย่างเช่น พระอัญญาโกณฑัญญะครั้นได้สดับฟังพระธรรมเทศนาในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ท่านน้อมจิตพิจารณาตามพระธรรมเทศนาด้วยสติปัญญา จึงแจ้งประจักษ์ถึงเหตุของความทุกข์ที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ เป็นผู้เข้าใจและเข้าถึงหลักความจริงของกฎแห่งกรรม ที่ปรากฏอยู่ในธรรมชาติ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเปล่งอุทานว่า “โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ”จากพระดำรัสจะเห็นว่า หัวใจหลักของพระพุทธศาสนามีวัตถุประสงค์เพื่อการดับกรรม กล่าวคือ การปฏิบัติตามหลักของอริยมรรคองค์ 8

ซึ่งเป็นกฎ หรือการสร้างเงื่อนไขเป็นทางสายเอกหนทางสู่การหลุดพ้นจากกฎแห่งกรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

> “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือปฏิปทาสายกลายนั้น ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณได้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน.” (วิ.ม. 6/14/45) “อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ประการนี้แล คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ เป็นปฏิปทาให้ถึงความดับแห่งกรรม” (องฺ.ปญจ. 36/334/771)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า หากพิจารณาในอริยมรรคแล้วนั้น จะเห็นได้ว่า ผลที่ได้จากการปฏิบัติตามกฎของอริยมรรคองค์ 8 อย่างสมบูรณ์ดีแล้ว ก็คือ การเป็นผู้หลุดพ้น จากทุกข์ สูญสิ้นกิเลส เมื่อสูญสิ้นกิเลส ตัณหาก็สิ้นตามกรรมใหม่จึงไม่เกิดขึ้น จึงกลายเป็นผู้อิสระจากการไม่ได้เป็นผู้ต้องรับผลกรรม สิ้นภพสิ้นชาติเป็นผู้ออกจากกฎของธรรมชาติ ที่ไม่ต้องวงเวียนอยู่ในสังสารวัฏอีกต่อไป

ดังที่กล่าวมาจะเห็นว่า พระพุทธศาสนาเชื่อว่ากฎธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์และสัตว์แต่ละชนิดดำเนินไปตามครรลอง หรือวิถีชีวิตของต้นเอง ภาษาทางวิชาการเรียกว่า “นิยาม” เป็นกฎที่เกิดขึ้นในธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์ของกรรมนิยามกับจิตตนิยาม ที่แสดงตามหลักของเหตุและผล ตามกลไกวงจรของธรรมนิยามอย่างเป็นระบบ และเกี่ยวกับมนุษย์โดยตรง ทางด้านพฤติกรรมของมนุษย์ หรือกล่าวได้ว่าเรียกว่า “ปัจจยาการ” หมายถึง สิ่งนี้มี สิ่งนี้ไม่มี ถ้าพิจารณาตามระบบของเหตุปัจจัย ก็จะทำให้เห็นการทำงานของจิต สิ่งสำคัญ คือ ทำให้รู้ในสิ่งที่เป็นปัญหา หรือทำให้รู้ว่าไม่มีความเกี่ยวข้องกับการดลบันดาล หรือความบังเอิญ ซึ่งสามารถสรุปอธิบายได้ตามรูปภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 3.3 ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามแนวทางนิยาม 5

3.4 ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามแนวทางปฏิจจสมุปบาท

กรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาถือเป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ในกระบวนการแห่งปฏิจจสมุปบาท และมีความสัมพันธ์ที่แยกส่วนอย่างเห็นได้ชัด ในส่วนของกระบวนการนี้ หมายถึง วัฏฏะ หรือไตรวัฏฏ์ แปลว่า วน วนเวียน องค์ประกอบที่หมุนเวียนต่อเนื่องของภวจักร หรือ สังสารจักร คือ การวนเวียนแห่งชีวิตที่ดำเนินไปเป็นเหตุเป็นผลอย่างสืบเนื่องต่อกันไว้ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2562, หน้า 100)

คำว่า “วัฏฏะ” แปลว่า กลม มน รายจ่าย ค่าใช้จ่าย เช่น วฏฺฏตีติ วฏฺฏ สิ่งที่กลม สิ่งที่หมุนเวียน (วฏฺฏ ธาตุในความหมายว่าหมุน วน อ ปัจจัย) วัฏฏะ ยังแปลว่า วงกลม การหมุนเวียนเป็นวงกลม หมายถึง การหมุนเวียนไปด้วยอำนาจ กิเลส กรรม และวิบาก คือ เมื่อยังกิเลสก็เป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมก็ต้องได้รับวิบาก คือ ผลกรรม เมื่อเสวยวิบากอยู่ก็เกิดกิเลสอีก เมื่อกิเลสเกิดก็ทำกรรมอีก หมุนเป็นวงจรอย่างนี้เรื่อยไป เรียกว่าวงจร เช่นนี้ว่า วัฏจักร หรือเป็นการหมุนเวียนไปอย่างนี้ทำให้เจ้าของกิเลสกรรม วิบากนั้นต้องเวียนว่ายตาย เกิดไม่รู้จบ เรียกการหมุนเวียนตายเกิดนี้เรียกว่า วัฏสงสารหรือ สังสารวัฏ (พระธรรมกิตติวงศ์, (ทองดี สุรเตโช), 2551, หน้า 416)

การปรุงแต่ง คือ สังขตธรรม สิ่งที่ปรุงแต่ง หรือสังขารสิ่งที่ผสมปรุงแต่งนั้น ก็มีความหมายอันเดียวกันกับคำว่า วัฏฏะ คือ คำว่าวน และอยู่ในข่ายของกาลเวลา คือ มีอดีต มีอนาคต มีปัจจุบัน กาลเวลา คือ อดีต อนาคตและปัจจุบันก็ดี ความวนอันเรียกว่าวัฏฏะก็ดี ความเป็นสังขาร คือ ผสมปรุงแต่งก็ดี ย่อมสัมพันธ์กันอยู่กับ อนิจจตา คือ ความไม่เที่ยง ทุกขตา คือ ความเป็นทุกข์ อนัตตา คือ ความความ เป็นอนัตตามิใช่อัตตาตัวตน ก็เพราะว่าสิ่งที่เป็นสังขาร คือ สิ่งที่ผสมปรุงแต่งทั้งที่มีชีวิตและทั้งที่ไม่มี ชีวิต จะต้องมีวัฏฏะ คือ ความวน คือ ไม่นิ่ง ต้องปรุงแต่งอยู่เสมอไม่หยุดนิ่งและความไม่หยุดไม่นิ่งก็คือ ไม่หยุดไม่อยู่ด้วยความเกิดความดับความที่ปรุงเข้ามาเป็นความเกิดและความที่เสื่อมสลายไปก็เป็น ความดับ แล้วก็ต้องปรุงเข้ามาใหม่ และเมื่อปรุงเข้ามาใหม่แล้วก็เสื่อมสลายไปอีก แล้วก็ปรุงเข้ามา ใหม่อีกไม่มีหยุด การวนเวียนอย่างนี้เป็นความวนของสัตว์โลกไว้ (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, 2554, หน้า 81-82)

วงจร หรือการหมุนเวียนของความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามแนวทางปฏิจจสมุปบาท ซึ่งสามารถจำแนกได้ 3 ประการ ดังนี้

3.4.1 ความสัมพันธ์ในส่วนของกิเลสวัฏฏะ

กิเลสวัฏ คือ แรงผลักดันของกิเลสที่ทำให้เกิด ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดการกระทำต่าง ๆ ดีบ้างชั่วบ้างตามแต่เหตุนั้น ๆ ซึ่งการกระทำในเหตุนั้นย่อมจะต้องแสดงผลเป็นสุขบ้างและทุกข์บ้าง กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมก็ได้รับวิบาก คือ ผลของกรรมนั้น อันเป็นปัจจัยให้เกิดกิเลสแล้วทำกรรมหมุนเวียนต่อไปอีก เช่น เกิดกิเลสอยากได้ของเขา จึงทำกรรมด้วยการไปลักของเขามา ประสบวิบากหรือในทางตรงข้ามถูกขัดขวาง ได้รับทุกขเวทนาเป็นวิบาก ทำให้เกิดกิเลส คือ โทสะแค้นเคือง

แล้วพยายามทำกรรม คือ ประทุษร้ายเขา เมื่อเป็นอยู่อย่างนี้ วงจรจะหมุนเวียนต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2563,หน้า 25)

กิเลสวัฏฏะ มีองค์ประกอบ 3 อย่างคือ อวิชชา ตัณหา อุปทาน ซึ่งมีปรากฏอยู่ในปฏิจจสมุปบาท กล่าวอธิบายได้ดังนี้

1. อวิชชา หมายถึง ความไม่รู้เป็นลักษณะ มีความหลงในรส มีการปกปิด อวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร เป็นความเขลา ในความไม่รู้ในสัจธรรมความจริงของธรรมชาติ และถือว่าเป็นกิเลสในระดับขั้นพื้นฐาน ที่นำส่งก่อตัวให้กิเลสตัวอื่น ๆ เกิดขึ้น (วิสุทธิ.1/882)

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุ ความไม่รู้ในทุกข์ ในเหตุให้เกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางที่จะให้ถึงความดับทุกข์ นี้เรียกว่าอวิชชา และด้วยเหตุ เพียงเท่านี้ บุคคลย่อมชื่อว่าตกอยู่ในอวิชชา” (สำ.ม.31/1694/433) จากพระดำรัสจะเห็นว่า ความปกติของมนุษย์ มุ่งหมายให้ความสำคัญต่อการศึกษาทางวัตถุ เพื่อให้ได้ในสิ่งนั้น ๆ มาเติมเต็มความเป็นชีวิต โดยไม่รู้ความเป็นแก่นแท้ของชีวิต ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นแรงพลักดันในความเป็นชีวิตถูกครอบงำในจิตใจด้วยกิเลส อันก่อเกิดให้เป็นกรรม เพราะความไม่รู้ของอำนาจอวิชชา ซึ่งพระพุทธศาสนาถือว่า เป็นผู้เขลา

ความไม่รู้กลไกกระบวนการของชีวิต โดยมีจิตเป็นผู้กำหนด ก็จะทำให้จิตนี้ไม่ก้าวหน้าในคุณธรรม จิตนี้ก็จะหลงไหลไปตามอำนาจของอกุศลธรรมอันเป็นเหตุทำให้จิตเศร้าหมอง และทำให้อ่อนกำลังแห่งปัญญา ที่จะเข้าใจหลักความจริงของชีวิต ไม่สามารถยับยั้งอกุศลกรรม หรือการสร้างสรรค์กุศลกรรมให้เกิดขึ้นได้ รวมถึงไม่สามารถแยกแยะผิดชอบชั่วดี หรือไม่สามารถที่จะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง เพราะความไม่รู้ในเหตุนั้นว่าสิ่งนั้นสำคัญอย่างไร

ดังเช่น เมื่อได้ยินคนพูดกล่าวว่าร้าย ด้วยถ้อยคำที่ถากถางจิตใจ จิตก็จะถูกครอบงำโดยโทสะ ประทุแรงในการกระทำด้วยกิริยาวาจา หรือการทำร้าย เพราะความไม่เข้าใจเหตุของการกระทำอันเป็นคุณหรือเป็นโทษ ดังตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความเขลาเพราะอวิชชา จึงถูกกิเลสครอบงำจิตใจจนเป็นเหตุเกิดกรรม เรื่องของนันทมาณพ กล่าวโดยย่อว่า “นันทมาณพผู้ไร้ซึ่งสติปัญญา มีจิตคิกปฏิพัทธ์รักใคร่ในพระอุบลวรรณาเถรี ซึ่งเป็นพระอรหันต์ตัดกิเลสเป็นสมุจเฉทประหารมานาน วันหนึ่งได้มีโอกาสเข้าไปปลุกปล้ำองค์พระอรหันต์ ซึ่งถูกแผ่นดินสูบไปเสวยทุกข์ในนรก” (ธ.อ.3/214-216)

ดังตัวอย่างแสดงให้เห็นว่า ความหลงใหลของกิเลส นำพาซึ่งจิตไปตามกระแสแห่งความหลงอันมีอวิชชาเป็นมูลเหตุ เจตนาจงใจในกิจสิ่งนั้นด้วยความพอใจ เป็นเหตุพิษของกรรมที่เป็นทุคติ เพราะความเป็นปุถุชนผู้ถูกอวิชชาครอบงำ ดังนั้น อวิชชาจึงถือเป็นต้นเหตุอันก่อให้เกิดกิเลส ถือเป็นต้นต่อแห่งมูลเหตุแห่งกรรม เพราะความเร้าร้อนแห่งกิเลส อุปมาเหมือนโคที่เขาจะฆ่า ซึ่งถูกความเหนื่อยหอบเพราะถูกลนด้วยไฟและถูกทุบด้วยไม้ค้อนครอบงำแล้ว ย่อมรนดื่มน้ำร้อน ที่เขาตั้งให้ซึ่งทั้งไม่อร่อยทั้งนำมาซึ่งความพินาศแก่ตน ทั้งนี้ก็เพราะความกระสับกระส่ายอยู่ด้วยความ

เหนื่อยหอบนั้น ฉันนั้น พระพุทธศาสนาจึงถือว่า อวิชชาจึงจัดอยู่ในส่วนของกิเลส เป็นเหตุธรรมชาติ เป็นแรงกระตุ้นพลักดันให้เป็นอกุศลกรรม ที่เกิดทางกาย ทางวาจา และทางใจ (วิ.สุทธิ.1/877)

2. ตัณหา หมายถึง ความยินดีติดใจอยาก ความใคร่ในสิ่งที่ปรารถนาจากความพอใจ เป็นหลักธรรมข้อหนึ่งในพระพุทธศาสนา ถือว่าเครื่องนำจิตให้ติดกับรสของโลก กล่าวว่า ตัณหาจะปรากฏขึ้นกับผู้ที่ประมาท อันมีจิตใจฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ประกอบด้วยความกำหนัดเพลิดเพลินติดของตามอำนาจของการหลงไปในอารมณ์ อันบุคคลใดก็ตามติดข้องอยู่ด้วยการครอบงำของตัณหาย่อมพาให้เกิดความเศร้าโศกเป็นทุกข์ เพราะอำนาจผลของกรรม ดังความที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิการ สคาวรรค ได้กล่าวว่า “เทวดาทูลถามว่า โลกอันอะไรหนอย่อมนำไปอันอะไรหนอ ย่อมเสือกไสไป โลกทั้งหมดเป็นไปตามอำนาจของธรรมอันหนึ่งคืออะไร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า โลกอันตัณหาย่อมนำไป อันตัณหาย่อมเสือกไสไปโลกทั้งหมดเป็นไปตามอำนาจของธรรมอันหนึ่ง คือ ตัณหา” (สำ.ส.24/182-183/286)

ดังข้อความในพระสูตรแสดงให้เห็นว่า ตัณหา นี้เป็นเครื่องผูกรัดไว้ย่อมเลือกไปตามกระแสของกิเลส เปรียบดังแม่น้ำที่ไหลเชี่ยว กล่าวคือ ตัณหาก็เปรียบดังสายแม่น้ำที่ไหลเชียวพัดลงสู่มหาสมุทร ดังนั้น ตัณหา จึงถือว่าเป็นตัวกิเลสและเป็นเหตุให้เกิดกรรม พิจารณาโดยลักษณะของตัณหานั้น เกิดขึ้นจากความรู้สึกของจิต ที่เป็นความรู้สึกอย่างเดียวกับเวทนาที่ปรากฏขึ้นโดยธรรมชาติ จากการรับรู้ของจิตในสิ่งที่ผัสสะ ที่เป็นความรู้สึก ความปรารถนาจากภายในของตนเอง ดังนั้น กิเลสตัณหาจึงนอนเนื่องอยู่ในจิต และสะสมไว้ ยังส่งผลให้เป็นกรรม

พระพุทธศาสนามีหลักการพิจารณาด้วยการใช้สติในการตามดูจิต ด้วยการกำหนดรู้ตามความคิด จึงทราบว่า ในความคิดที่ติดในธรรมมารมณ์มีสิ่งประกอบด้วยกับตัณหา อันจิตมีโทสะ จิตมีโลภะ และจิตมีโมหะ อันเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายต้องวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ

ดังพระพุทธพจน์ตรัสว่า“ตัณหายังคนให้เกิด จิตของเขาย่อมวิ่งพล่าน สัตว์เวียนว่ายไปยังสงสารทุกข์เป็นภัยใหญ่ของเขา” (สำ.ส.อ.24/277) จากพระดำรัสจะเห็นว่า สาเหตุของสัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสาร ด้วยอำนาจของกรรม และในความเป็นกรรมก็เกิดจากแรงพลักดันของกิเลสตัณหา ที่ฝังอยู่ในจิต ดังนั้น กลไกชีวิตของสัตว์ทั้งหลายจึงต้องอยู่ภายใต้การกระบวนการสัมพันธ์ของกรรมกับจิต โดยสาระสำคัญของตัณหา คือ จิต ที่ไปติดหน่วงเหนี่ยว ความอยากในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส (โผฏฐัพพะ) และธรรมารมณ์ ด้วยเหตุนี้ ตัณหาจึงเป็นอุปกิเลสแห่งจิต เพราะโดยธรรมชาติของจิตจะไม่หยุดนิ่ง จะรับรู้ไปตามสิ่งที่กระทบอยู่ตลอดเวลา เมื่อตัวตัณหาเกิดขึ้นทางใด ก็จะแสดงให้ปรากฏตามช่องทางนั้น ซึ่งในทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า ทวาร กล่าวคือ มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นกลไกกระบวนการทำงานของจิต

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า“อำนาจความพอใจในรูปตัณหา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนัดด้วย อำนาจความพอใจ ในสัททตัณหา ฯลฯ ในคันธตัณหา ฯลฯ ในรสตัณหา ฯลฯ ในโผฏฐัพพตัณหา ฯลฯ ในธรรมตัณหา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต” (สำ.ข.27/506/541)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า ธรรมชาติของจิตที่มีกระบวนการทำงานตามทางการรับรู้ เมื่อกระทบกับสิ่งที่ถูกรู้ ในขณะนั้นประกอบด้วยตัณหา จิตก็จะติดอยู่ในอารมณ์ ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งรูปตัณหา แห่งสัททตัณหา แห่งคันธตัณหา แห่งรสตัณหา แห่งโผฏฐัพพตัณหา แห่งธรรมตัณหา ในเหตุนี้กรรมจึงเกิดขึ้น เพราะอุปกิเลสแห่งตัณหา (สำ.ข.27/403/534) ดังนั้น จิตจะรับรู้ตามอารมณ์จะปรากฏทวาร และจะตอบโต้แสดงออกมาทางกาย ทางวาจา และทางใจ โดยจิตเป็นผู้สั่งการให้กระทำเป็นกรรม เป็นระบบความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต โดยมีตัณหาเป็นตัวยึดเชื่อมต่อ และแยกตามอาการได้ 3 อย่าง ดังนี้

1). กามตัณหา ความอยากได้สิ่งสำหรับตอบสนองความต้องการทางประสาททั้ง 5

2). ภวตัณหา ความอยากได้สิ่งต่าง ๆ โดยสัมพันธ์กับภาวะชีวิตอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือความอยากในภาวะชีวิตที่จะอำนวยสิ่งที่ปรารถนานั้น ๆ ได้ ในความหมายที่ลึกซึ้ง คือ ความอยากในความมีอยู่คงอยู่ของตัวตนที่จะได้เป็นอย่างใดอย่างหนึ่งตลอดไป

3). วิภวตัณหา ความอยากให้ตัวตนพ้นไป ขาดหาย พรากหรือสูญสิ้นไปเสียจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือภาวะชีวิตอย่างใดอย่างหนึ่งที่ไม่ปรารถนา ตัณหาชนิดนี้ ในรูปที่หยาบ เช่น ความรู้สึกเบื่อหน่าย ความเหงา ว้าเหว่ ความเบื่อตัวเอง ความชังตัวเอง ความสมเพชตัวเอง ความอยากทำลายเป็นต้น (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564, หน้า 198)

พระพุทธศาสนาถือว่า ตัณหานี้เป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ในหมวดของกิเลสตามหลักปฏิจจสมุบาท โดยมีผลสืบต่อในความเห็นผิดตามอวิชชา ในความเข้าใจผิดจึงเป็นเหตุปัจจัยของกระบวนการสัมพันธ์ของกรรมกับจิต ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนาเปรียบตัณหาดุจเหมือนยางเหนียว นำพาดวงวิญญาณท่องเที่ยวไป หลายภพหลายชาติในสังสารวัฏ ถ้าจิตวิญญาณ ยังมียางเหนี่ยวติดอยู่ ยางเหนียวนี้ก็เจริญงอกงามในเนื้อนา (กรรม) อุปมาเหมือนดัง เครื่องนุ่งห่มที่ห่อหุ้มร่างกายไม่ให้ได้รับผลกระทบจากเหลือบ ยุง ลมแดด ตัณหา ก็เช่น ย่อมห่อหุ้มเกาะติดอยู่ในจิตใจ และจะส่งผลให้เป็นกรรม ฉันใดก็ฉันนั้น (องฺ.ติก.34/516/422)

ดังตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึง ความหลงไปตามกระแสของตัณหา ที่เป็นปัจจัยให้กรรมกับจิตสัมพันธ์ และทำให้ได้รับผลกระทบจากความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต ดังเรื่องของพระไสไรยเถระผู้ตกอยู่ในอำนาจของกิเลสตัณหาครอบงำจิต ด้วยเห็นความงามของท่านพระมหากัจจายนะด้วยความชื่นชมยินดี และเกิดอกุศลว่า “น่าจะได้พระเถระเจ้าเป็นภรรยาของเรา หรือไม่ก็ขอให้ภรรยาของเรา ได้มีสรีระกายงาม ดังพระเถระเจ้ารูปนั้น” ด้วยจิตอกุศลนั้น จึงทำให้กลายเป็นเพศหญิงทันที ทำให้เกิดความอับอาย ต้องหลบหนีไปอยู่ที่เมืองตักศิลา (ธ.อ.2/232-240)

ดังตัวอย่างที่กล่าวมา จะเห็นว่า เมื่อมีตัณหาย่อมมีจิตและมีกรรม เพราะตัณหาเป็นแรงสนับสนุนให้ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต เป็นกระบวนการสืบต่อตามเหตุของปัจจัยตามหลักที่ว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงมี” ที่รวมลงอยู่ในวัฏฏะตามหลักของปฏิจจสมุบาท

3. อุปาทาน หมายถึง ความยึดมั่น นึกคิดเอาเองว่าสิ่งนั้นเป็นของเรา และหมายมั่นว่าสิ่งนั้นจะเป็นไปอย่างที่คิด ซึ่งเป็นการยึดมั่นมาจากอำนาจของกิเลส และการยึดติดมาที่สืบเนื่องมาจากตัณหาผูกตัวตนไว้อันเป็นที่ตั้ง ที่ถือว่าเป็นหนึ่งในเหตุปัจจัยในปฏิจจสมุปบาท เพราะตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2562, หน้า 160)

เมื่ออยากได้ในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ความยึดมั่นก็จะแรงกล้าขึ้นเท่านั่น ในกรณีที่พบเจอกับทุกขเวทนา อยากพ้นไปจากสิ่งนั้น ก็จะมีความหมายมั่นในแง่ชิงชังต่อสิ่งนั้นอย่างรุนแรง พร้อมกับที่มีความยึดมั่นในสิ่งอื่นที่ตนดิ้นรน ไปหาความรุนแรงขึ้นในอัตราเท่า ๆ กัน จึงเกิดความสนอง ในความต้องการต่าง ๆ ยึดมั่นในภาวะชีวิตที่จะอำนวยสิ่งที่ปรารถนา ยึดมั่นในตัวตนที่จะได้จะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ยึดในความเห็น ความเข้าใจทฤษฎี และหลักการอย่างใดอย่างหนึ่งที่สนองตัณหาของตน ตลอดจนยึดมั่นในแบบแผนข้อยึดถือปฏิบัติ วิธีต่าง ๆ เพราะเกิดการคิดปรุงแต่งแสวงหาเพื่อสนองความอยากของตน เป็นปัจจัยจึงเกิดการพูดการกระทำก็คือกรรมไม่ว่าจะหยาบหรือละเอียด ก็เพื่อสนองตัณหาของตนนั้นเอง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564, หน้า 199)

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็น ความพอใจเนือง ๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหาย่อมเจริญ เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน ฯลฯ ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้” (อง.ทสก.38/92/298)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า การเย้ายวนของตัณหา จึงสรรสร้างนำพาจิตให้ติดอยู่กับสิ่งที่พอใจ จนกลายเป็นความเคยชิน ที่ทำให้มุ่งแต่แสวงหาแต่ความต้องการตามใจตน เปรียบดังไฟที่ รุกราม ก็เพราะมีเชื่อจากไม้แห้ง การหลงใหลตามอำนาจความพอใจก็เช่น ย่อมมีเชื่อเพราะตัณหา จึงติดข้องถูกผูกรัดด้วยอำนาจของกิเลสในจิตใจคน เหตุเพราะการยึดมั่นในสิ่งนั้นว่าเป็นสิ่งที่ตัวตน ความวุ่นวาย ความทุกข์ร้อนต่าง ๆ จึงมีการเกิดขึ้นได้เพราะการสืบเนื่องมาจากตัณหา พระพุทธศาสนาจึงถือว่า สิ่งทั้งหลายย่อมเป็นไปเพราะความหลงในโลก อันเป็นเหตุให้เกิดอุปาทาน จึงกระทำสิ่งที่ผิดอันเป็นโทษ เพราะความทุกข์จากผลของกรรม

ความยึดมั่นถือมั่นความเกี่ยวข้องกับภาวะชีวิตอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต เพราะความยึดมั่นนั้น เป็นจุดเริ่มทำให้คิดมุ่งหมายเจตจำนง เพื่อให้เป็นไปอย่างหนึ่ง หรือเพื่อการหลีกเลี่ยงอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนั้น ความคิดจึงปรุงแต่งแสวงหาวิธีการต่าง ๆ ที่ดำเนินตามความมุ่งหมายของความคิดนำไปสู่การกระทำดังที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ย่อมถูกผลักดันจากแรงในรูปแบบของอุปาทาน คือ มีความเป็นไปตามอำนาจของความเชื่อ ความคิดและในสิ่งที่เห็น ตามความเข้าใจ ด้วยความพอใจ ชอบใจอย่างใดอย่างหนึ่งที่ตนเองยึดถือไว้ จึงแสดง

ออกเป็นพฤติกรรมต่าง ๆ ซึ่งถือว่ามีการสอดคล้องกับอุปาทาน ตัวอย่างเช่น มีความพอใจอยากได้สิ่งของที่มีค่าของผู้อื่น สภาวะจิตเกิดความยึดมั่นว่าตนนั้นเป็นเจ้าของ จึงกระทำด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้ได้สิ่งนั้นมา โดยไม่รู้ในความเป็นโทษจากการกระทำในสิ่งนั้น จึงได้กระทำทุจริตขึ้นด้วยการลักขโมยของผู้อื่น

โดยนัยแห่งความหมายที่กล่าวมา แสดงให้เห็นว่า มนุษย์สามารถทำกรรมชั่ว หรือกรรมดีบ้างตามเหตุปัจจัย โดยกระทำจากความเชื่อ ของความพอใจ ความยึดมั่นหรือข้อผิดผลาด หรือถูกต้องของกรณีนั้น ๆ ย่อมเกิดขึ้นเป็นกระบวนการพฤติกรรมไปในทิศทางแห่งแรงผลักดันจากอุปาทาน และปรากฏรูปลักษณ์อันสอดคล้องกันกับ กรรมภพ เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้มีผลวิบากตามมา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564, หน้า 199-200) ส่วนในทางพระพุทธศาสนานั้นได้ถือว่าเป็นสิ่งที่ทำให้เกิด “ความพอใจนี้ แหละคือมาร” (สำ.ข.27/401/451) ดังนั้น ความพอใจ ยึดมั่นในสิ่งใด ย่อมถือว่าเหตุนี้เป็นอุปสรรคต่อชีวิต เพราะในเหตุของความพอใจย่อมครอบงำจิตใจให้กระทำตามจิตที่จดจำ และประมวลปรุงแต่งแสดงออกทางกาย ทางวาจา จึงกล่าวได้ว่า ผู้นั้นย่อมถูกมารควบคุมจิตใจ

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า“ดูก่อนราธะ รูปเป็นมาร เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในรูปนั้นเสีย ฯลฯ วิญญาณเป็นมารเธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในวิญญาณนั้นเสีย” (สำ.ข.27/401/451)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า ความสำคัญอยู่ที่จิต เพราะความยึดมั่น พอใจกำหนัดเป็นอุปาทาน ในตัวอุปาทานนี้ คือ กิเลสที่ผลักดันให้จิตปรุงแต่ง กล่าวคือ ตัวอุปาทานนี้ มีลักษณะคล้ายกันกับสัญเจตนา เป็นธรรมชาติในความใจเป็นอารมณ์ ย่อมกระหายตามความอยากความต้องการ ที่เป็นไปตามกิเลสของตน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดกรรมทางกาย ทางวาจา และทางใจ ดังนั้นอุปาทาน จึงถือว่าเป็นกิเลสอย่างหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในกระบวนของวัฏฏะที่แรงผลักดันสนับสนุนจากตัณหา ด้วยการผ่านระบบกลไกทางการทำงานของจิต นำไปสู่พฤติกรรมต่าง ๆ ด้วยการตกอยู่ในความพอใจ ที่ถือว่าเป็นมารขัดขวางซึ่งความดี นำพาให้กระทำผิดโดยความเชื่อ จนเป็นเหตุต้องทุกข์เพราะผลกรรม

ดังตัวอย่าง เรื่องอานันทเศรษฐี ผู้ที่ยึดติดในทรัพย์ จึงมีอุปนิสัยตะหนี่ ไม่เคยให้อะไรแก่ใครเมื่อเขาป่วยและตายไป ด้วยใจที่ตะหนี่ เหนี่ยวแน่นในทรัพย์ ได้ไปปฏิสนธิในท้องของหญิงจัณฑาลคนหนึ่ง พ่อแม่เลี้ยงไม่ได้เพราะเป็นต้นเหตุของความขัดสนอย่างที่สุด จึงให้ไปขอทานกินเอง ขอได้ก็ได้กิน ขอไม่ได้ก็อดกิน ต้องนอนพักตามเรือนร้างบ้าง ตามศาลาบ้าง ตามใต้ต้นไม้บ้าง ต้องใช้ชีวิตอย่างยากลำบาก (ธ.อ.3/183-185) ดังข้อความตัวอย่างที่กล่าวมา จะเห็นว่า แม้เพียงแค่ความคิดด้วยการยึดติดในสิ่งของ ๆ ตน โดยความเชื่อจากความพอใจในของ ๆ ตน ย่อมเป็นเหตุให้เกิดโทษเพราะเกิดจากความคุ้นเคยที่กระทำอยู่เป็นประจำ ในความยึดมั่นนี้จึงเป็นอกุศลจิต เพราะการ

ครอบงำของอุปาทานอันมีฐานของกิเลสตัณหาเป็นแรงดัน จึงส่งผลให้เป็นกรรม และเกิดวิบากกรรมแก่ผู้กระทำนั้นเอง

ดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่า ในส่วนของกิเลสวัฏฏะ วงจรของกิเลสที่ประกอบ อวิชชา ความไม่รู้จึงสร้างเหตุ ตัณหา ความทะยานอยาก ที่เกิดจากความไม่รู้อันเป็นเหตุ ส่วนอุปาทาน ความยึดมั่นในความเป็นตัวเป็นตน เกิดจากความไม่รู้ และหลุ่มหลงในความยาก จึงสร้างสรรค์ปรุงแต่งให้สู่การกระทำตามเจตนาที่ตั้งใจ ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการทำงานของจิต ที่ได้รับและสั่งการตามความรู้ในภายใต้ของกิเลสวัฏฏะ ด้วยเพราะเป็นกิเลสผลจึงปรากฏเป็นอกุศลกรรม

3.4.2 ความสัมพันธ์ในส่วนของกรรมวัฏฏะ

กรรมวัฏ คือ การกระทำโดยเจตนา และผลของการบรรลุเจตนานี้ กรรม คือผลของการกระทำของผู้ตั้งใจ กล่าวคือ การกระทำของเจตจำนง ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเรื่องกรรมที่ปรากฏ ในจูฬกัมมวิภังคสูตร แสดงให้ทราบว่า “สัตว์ทั้งหลายจักเป็นไปตามกรรม เข้าถึงผลบุญและบาป คือ ผู้ทำบาปจักไปนรก ส่วนผู้ทำบุญจักไปสวรรค์ ฉะนั้น บุคคลควรทำกรรมดีสะสมไว้เป็นสมบัติในโลกหน้าเพราะบุญเป็นที่ พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า” (ม.อุ.23/581/251)

กรรมหรือกรรมวัฏฏะนี้ จึงเป็นการวนเวียนในการกระทำตาม อำนาจของกิเลส ได้แก่ สังขาร (กรรม) และภพ (ภาวะชีวิต) เป็นกระบวนการกระทำหรือกรรม ทั้งหลายที่ปรากฏปรุงแต่งชีวิตในรูปลักษณะต่าง ๆ กรรมจึงเกิดขึ้นจากการกระทำที่ประกอบด้วยหรือหมายเอาเจตนา คือทำด้วยความจงใจหรือจงใจทำ ซึ่งเกิดได้ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ถ้าเป็นการกระทำที่ดีเรียกว่า กุศลกรรม ถ้าเป็นการกระทำที่ชั่ว เรียกว่า อกุศลกรรม แต่ถ้าไม่ดีไม่ชั่ว ก็เรียกว่าอัพยากตกรรม กรรมเหล่านี้มีปรากฏอยู่กรรม 12 นั่นเอง หรืออาจจะกล่าวได้ว่าการกระทำ กรรมก็คือ พฤติกรรมอันหนึ่งที่เกิดขึ้นในวงจรปฏิจจสุมบาท (วัชระ งามจิตรเจริญ, 2556, หน้า 174)

กรรมที่ปรากฏในอรรถกถา แสดงให้ทราบว่า องค์ประกอบของกรรมที่ทำให้เกิดผลของแต่เหตุที่ทำให้กรรมวัฏฏะทำงานเป็นวงจรได้นั้นก็เกิดขึ้นเพราะ สังขาร (การปรุงแต่ง) กับ ภพ (กรรมที่จะนำไปเกิด) ซึ่งกล่าวอธิบายได้ดังนี้

1. สังขาร หมายถึง การปรุงแต่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย โดยมีสภาพการปรุงแต่งที่เกิดจากธรรมเจตนาเป็นประธานในการปรุงแต่งจิตใจให้ดีหรือชั่ว หรือการกระทำที่มนุษย์ปรุงแต่งขึ้นมาด้วยเหตุนี้สังขารจึงอยู่ในส่วนของกรรม มนุษย์มีชีวิตที่มีองค์ประกอบรวมของสภาวะทั้งที่ร้ายหรือดีที่มีอยู่ในจิตใจ และมีหน้าที่ปรุงแต่งตามสภาพจิตความนึกคิดตลอดจนแสดงออกสู่พฤติกรรมด้วยการกระทำของมนุษย์ทางการคิด การพูด การกระทำ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564, หน้า 16) ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย “เพราะอะไรจึงเรียกว่า สังขาร เพราะปรุงแต่งสังขตธรรม จึงเรียกว่า สังขาร ปรุงแต่งสังขตธรรมอะไร ปรุงแต่งสังขตธรรม คือ รูป โดยความเป็นรูป ปรุงแต่ง สังขตธรรม คือ เวทนา” (สำ.ข.27/159/185-186)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า พระพุทธศาสนาถือว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมมีสภาวะของการปรุงแต่ง เป็นกระบวนการทำงานส่วนของจิตที่ประกอบกับเจตาสิก และจงใจ ตั้งใจ พร้อมที่กระทำในกิจนั้น ๆ ให้สำเร็จตามเจตนา ซึ่งเป็นไปตามความหมายในปฏิจจสมุปบาท เจตนาเจตสิกที่เป็นอภิสังขาร เป็นสภาะที่มีการปรุงแต่งอย่างยิ่ง และให้เกิดผลตามวิบากของกุศล และอกุศล โดยได้รับปัจจัยในอวิชชา เพราะความไม่รู้ตามความเป็นจริง ไม่เห็นแจ้ง ไม่เข้าใจชัด จิตจึงคิดปรุงแต่ง ความไม่รู้เท่าทันตัวสภาวะของสังขาร จึงเกิดการปรุงแต่งขององค์ประกอบต่าง ๆ ตามอำนาจของกิเลสที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย เช่น คิดเห็นสิ่งของมีค่าของคนอื่น ๆ ด้วยความอยากได้มาครอบครอง จึงกระทำด้วยการลักขโมย (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564, หน้า 185)

เพราะสังขารก็จะเข้ามาปรุงแต่ง ถ้าถูกใจก็ปรุงแต่งให้ชอบใจ ถ้าไม่ถูกใจก็ปรุงแต่งให้ไม่ชอบ พอปรุงแต่งแล้วการกระทำก็เกิดขึ้นมาพร้อมกัน คือ กายก็จะทำตามคำสั่งใจ เช่น ชอบก็ให้รีบไปไขว่คว้าเอามา ถ้าไม่ชอบการผลักไส ออกไปให้ห่าง ๆ ก็เป็นกรรม (การกระทำ) ขึ้นมาแล้ว ถ้าทำกรรมดีที่เป็นกุศลก็จะได้บุญ แต่ถ้าทำ อกุศลก็เป็นบาป ผลของกรรมที่ได้กระทำนี้ก็จะส่งผลหรือบันทึกไว้ในดวงจิต (ภวังคจิต) จนกว่าจะถึง วันที่เราใกล้จะสิ้นลมหายใจ ในเวลานั้นผลของการกระทำนั้นก็จะมาแสดงปรากฏให้บุคคลคนนั้นได้ เห็นซึ่งบางคนทำความดีผลกรรมก็จะแสดงให้บุคคลคนนั้นเห็นในสิ่งดีแล้วนำไปเกิดในทางทีดี แต่ถ้าทำกรรมไม่ดีไว้ในทางตรงกันข้ามก็จะแสดงภาพนิมิตที่ไม่ดี นาไปสู่นรก เปรต เดรัจฉาน ได้กรรมวัฏฏ์นี้ (เทวินทร์ เหล็กศักดิ์ดา, 2561, หน้า 20)

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุงแต่งกายสังขาร... วจีสังขาร. . . มโนสังขารอันมีความเบียดเบียน... เขาอันผัสสะที่มีความเบียดเบียนถูกต้องแล้ว ย่อมได้เสวยเวทนาอันมีความเบียดเบียนเป็นทุกข์โดยส่วนเดียว เหมือนสัตว์นรก” (องฺ.จตุกฺก.35/234/587)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า มนุษย์มีพื้นฐานการปฏิบัติการในรูปแบบของการนึกคิดและปรุงแต่ง ที่เป็นรากฐานของกระบวนการดำเนินชีวิต ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างทางความคิดที่กระทบทางประสาทสัมผัส และการรับรู้นี้ก็จะสร้างพฤติกรรมที่แสดงตามสภาวะที่ประกอบตามเหตุปัจจัยนั้น ๆ อันมีผลด้วยการเบียดเบียน ซึ่งก่อให้เกิดกรรมที่เป็นไปตามกระบวนการสัมพันธ์ของกรรมกับจิต โดยสามารถกล่าวอธิบายช่องทางการแสดงที่เกิดจากกระบวนปรุงแต่งตามรูปแบบของปฏิจจสมุปบาทได้ดังนี้

1) กายสังขาร หมายถึง การกระทำที่อันเกิดจากการทำงานของจิต โดยประกอบเจตนาและแสดงออกทางกายที่ปรากฏเป็นกรรม เช่น คิดโดยกำหนดรู้อยู่ในใจว่าวันนี้อยากทานปลา จึงลงมือฆ่าปลาเพื่อเป็นอาหาร

2) วจีสังขาร หมายถึง สภาพการปรุงแต่งที่เกิดจากการทำงานของจิต โดยประกอบเจตนา และแสดงออกทางวาจา ด้วยอาการวิตกวิจาร หมายถึง การตรึกตรองโดยกำหนด ในสิ่ง

ที่จะพูด เช่น จิตครุ่นคิดถึงเพื่อนด้วยโทสะเป็นมูลเหตุของอารมณ์ นึกกำหนดว่าจะกล่าวว่าด้วยถ้อยคำอันหยาบ เมื่อพบเจอหน้าเพื่อนก็กล่าววาจาอันหยาบตามที่จิตกำหนดไว้

3) จิตตสังขาร หมายถึง กระบวนการปรุงแต่งของจิตที่ส่งผลต่อการกระทำ ซึ่งเป็นกลไกการทำงานของจิตตามรูปแบบของขันธ์ 5 โดยมีสัญญาเวทนา เป็นตัวเคลื่อนให้เกิดการปรุงแต่ง มีลักษณะเป็นกลาง ๆ ซึ่งหมายถึงเป็นได้ทั้งกุศลและอกุศล ในลักษณะของการทำงานก็จะเป็นไปตามการรับรู้ของจิต และแสดงออกทางอาการทางกาย และวาจา เพราะเวทนาเป็นตัวรู้ และส่งต่อให้สัญญานั้นจำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโผฏฐัพพะ จำธรรมะ คือ เรื่องราว ซึ่งกระบวนการของการจดจำนี้ เมื่อประกอบกับเหตุปัจจัยตามเหตุในสิ่งนั้น เช่น ประกอบกุศลจิต ก็จะเป็นกรรมดี ดังนั้นจิตตสังขารจึงถือควบคุมการทำงานของกายสังขาร และวจีสังขาร

ดังนั้น สังขารทั้ง 3 ประเภทนี้ จึงเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดกรรม โดยมีจิตเป็นรากฐานของกลไกการทำงานให้ปรุงแต่ง เมื่อมีจิตจึงส่งผลให้เกิดภพตามขึ้นมา ผลที่เกิดจากการปรุงแต่งของสังขารนี้ เมื่อปรากฏขึ้นตามลักษณะของเหตุปัจจัยตามรูปแบบของปฏิจจสมุปบาท จึงแปรปรากฏให้เป็นกรรม ที่อาศัยตามอำนาจของกิเลสอันสร้างความเบียดเบียนนั้น โดยการแสดงออกทางกาย ทางวาจา และทางใจ ในทางพระพุทธศาสนา ถือว่า การแสดงออกที่เกิดจากการปรุงแต่งของจิตนั้น ในส่วนของจิตถือเป็นจุดสำคัญที่สุด ดังคำท่านว่า ธรรมทั้งหลายรวมลงอยู่ที่จิต

ดังตัวอย่างเรื่องเศรษฐีคนหนึ่ง มีจิตพยาบาทพยายามฆ่านายโฆสกะหลายครั้งหลายคราเช่น เอาไปโยนเหวบ้าง เอาไปปล่อยบนกลางเกวียนบ้าง ทิ้งในป่าช้าบ้าง ปล่อยหน้าคอกโคบ้าง เพราะเหตุที่อยากจะให้บุตรของตนเองเป็นเศรษฐีแต่ก็ไม่สำเร็จ ในที่สุดก็ต้องเสียบุตรชายผู้เป็นที่รักไป ต้องโศกเศร้าทุกข์โทมนัสเป็นอย่างยิ่ง (ธ.อ.3/237-238)

ดังตัวอย่างแสดงให้เห็นว่า จิตเป็นตัวแปรสำคัญเป็นตัวกำหนดบริบทของเหตุด้วยอาศัยแรงพลักดันจากอำนาจของกิเลส กุศลจิตจึงครอบงำจิตใจด้วย โทสะอันก่อให้เกิดความพยาบาทคิดประมวลปรุงแต่งหากลวิธีที่จะจัดการผู้ที่หมายจ้องทำร้าย เมื่อกระทบสำเร็จตามเจตนาที่กำหนดไว้ กรรมจึงปรากฏตามวาระของเหตุปัจจัยในการสร้างผลของกรรม คือ วิบาก ด้วยความแน่นอนแม่นยำของกฎแห่งกรรมนั้นจึงส่งผลตอบสนองกลับยังผู้กระทำ ด้วยเหตุนี้ ความเป็นจิตส่งผลต่อความเป็นชีวิตตามอำนาจของกรรมที่ต้องสืบเนื่องในการแสดงผลไปตามภพ ที่เกิดจากการจัดสรรกระบวนการคิด และการแสวงหาอารมณ์มาตอบสนองความคิด โดยสอดคล้องกับอุปนิสัย

2. ภพ หมายถึง เจตนา เจตจำนงที่จะกระทำการ เพื่อให้ได้มาและให้เป็นไปตามความยึดติดถือมั่นนั้นที่เกี่ยวข้องกับสภาวะของชีวิตอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นไปตามสิ่งที่ปรารถนา หรือความหลุดพ้นจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งจำแนกเป็น กรรมภพ และอุปัตติภพ สามารถกล่าวอธิบายได้ดังนี้

1) กรรมภพ หมายถึง ความมี ความที่จะเป็นของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเสพสมในกาม ซึ่งตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนามีความเชื่อการเวียนว่ายตายเกิดของหมู่สัตว์ เป็นไปตามอำนาจของกรรมดี และกรรมชั่ว และผลของการกระทำนั้นย่อมนั้นสัตว์ให้ไปเกิดในภพภูมิต่าง ๆ

ดังปรากฏในคัมภีร์ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา ว่า “ในกรรมภพก่อน ความหลงเป็นอวิชชา กรรมที่ประมวลมาเป็นสังขาร ความพอใจเป็นตัณหา ความเข้าถึงเป็นอุปาทาน ความคิดอ่านเป็นภพ ธรรม 5 ประการในกรรมภพก่อน เหล่านี้ เป็นปัจจัยแห่งปฏิสนธิในอุปัตติภพนี้ (ขุ.ป.อ.68/641)

ดังปรากฏในคัมภีร์เตมีภูมิกถา พระยาลิไทย ในหลักคำสอนที่เชื่อว่า “ทำบาปย่อมตกนรก ทำบุญย่อมขึ้นสวรรค์ เป็นคำสอนทางพระพุทธศาสนาทางอ้อมว่าให้คนเว้นการทำความชั่วหมั่นพรากเพียรทำความดี และทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว โดยการเริ่มกล่าวถึงการเวียดว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลายใน 3 ภพ ซึ่งสามารถกล่าวอธิบายได้ดังนี้

(1). กามภพ หมายถึง ที่เกิดของผู้ที่ยังเกี่ยวข้องอยู่ในกาม, โลกเป็นที่อยู่อาศัยของผู้เสพกาม ด้วยความยินดียึดในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมมารมณ์ และจะแสดงพฤติกรรมตามสิ่งที่ยึดติดในสิ่งนั้นแล้วแสดงออก ทางกาย ทางวาจา และทางใจ (สงฺคห 1/62) ซึ่งกามภพสืบเนื่องตามเหตุปัจจัย เมื่อกรรมปรากฏขึ้นสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมมี และดำเนินไปตามของปฏิจจสมุปบาทด้วยความไม่ขาดแห่งวงล้อภพ (วิสุทฺธิ 1/885)

(2). รูปภพ หมายถึง ธรรม คือ จิตและเจตสิกของ บุคคลผู้เข้าสมาบัติของบุคคลผู้เกิดในพรหมโลก หรือของท่านผู้มี พรหมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน อันท่องเที่ยว คือ นับเนื่องในโอกาสนี้ ข้างล่างตั้งแต่พรหมโลกขึ้นไปจนถึงเทวดาชั้นอกนิฏฐ ข้างบน เป็นที่สุด (ขุ.ป.68/173/811)

(3). อรูปภพ หมายถึง ธรรม คือ จิตและเจตสิกของบุคคลผู้เข้าสมาบัติ ของบุคคลผู้ที่เกิดในพรหมโลก หรือของท่านผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน อันนับเนื่องในโอกาสนี้ ข้างล่างตั้งแต่เทวดาผู้เข้าถึงชั้นอากาสานัญจายตนภพ ตลอดขึ้นไปจนถึงเทวดาผู้เข้าถึงชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนภพข้างบนเป็นที่สุด (ขุ.ป.68/174/811)

จุดกำเนิดของชีวิตมนุษย์ในภพหนึ่ง ๆ มาพร้อมกับการปฏิสนธิจิตซึ่งมีตัณหาเป็นตัวยึดโยงจิตให้เกาะเกี่ยวกับวัตถุ (รูป) ผลกรรมเป็นตัวปรุง หรือสร้างรูปแบบของชีวิตนั้นให้เป็นไปในลักษณะต่าง ๆ เช่น เพศ สถานภาพทางร่างกาย และสถานภาพทางฐานะความเป็นอยู่ หรือการเกิดของภพต่าง ๆ เป็นต้น อีกประการหนึ่งของจุดชีวิตมนุษย์นั้นมีผลมาจากการอิงอาศัยกันและกันตามเหตุของปัจจัยของวัตถุและจิต (รูปนาม) “ถ้าวิญญาณไม่หยั่งลงครรภ์มารดานามรูปก็ก่อตัวไม่ได้ ถ้าวิญญาณหยั่งลงในครรภ์มารดาแล้วดับไปเสีย นามรูปก็คงอยู่ต่อไปไม่ได้ ถ้าวิญญาณของทารก (ในครรภ์มารดา) ขาดความสืบต่อ นามรูป (คือชีวิตของทารก) ก็เจริญงอกงามต่อไปไม่ได้ (ที.มหา.13/60/168)

เมื่อถือกำเนิดขึ้นแล้ว วิญญาณกับนามรูป (คือหน่วยชีวิต) ก็ต้องอาศัยซึ่งกันและกันตลอดชีวิตจึงดำเนินไปได้ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดรูปนาม ถ้าวิญญาณไม่หยั่งลงในครรภ์มารดา นามรูปก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดวิญญาณ ถ้าวิญญาณไม่อาศัยนามรูป ความเกิดขึ้นของชาติชรามรณะเป็นไปไม่ได้ นี้ก็แสดงถึงกระบวนการทำของปัจจัยที่เป็นนามเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป ซึ่งจัดเป็นกระบวนทำแห้งปัจจัยขนาดใหญ่อันดับ 1 ทั้ง 5 ปัจจัย คือ เหตุปัจจัย ฌานปัจจัย มัคคปัจจัย กัมมปัจจัย และวิปากปัจจัยนั่นเอง (พระมหาวิสูตร วิสุทฺธิเมธี, 2557, หน้า 73) ชีวิตของมนุษย์ถึงมีกรรมเป็นสิ่งลิขิต เป็นผู้บันดาลชีวิต และมีจิตจดจำ เมื่อโอกาสวาระตามเหตุปัจจัยมาถึง หลักสำคัญในวาระจิตสุดท้ายหากไม่มีฝึกควบคุมจิต ปล่อยไปตามกระแสของจิตซึ่งประกอบอยู่ในกุศลจิตก็จะนำไปสู่สุคติ หากประกอด้วยอกุศลจิตก็จะไปสู่ทุคติ

ดังตัวอย่าง เรื่องนายจุนทะ ที่มีชื่อต่อท้ายว่า สูกริก นั้น เพราะว่าเป็นคนฆ่าหมูเลี้ยงชีพเป็นประจำ ซึ่งมีวิธีที่ฆ่าหมูอย่างโหดร้าย เริ่มด้วยการจับหมูตัวนั้นมัดแน่นแล้วทุบตัวหมูด้วยค้อนเนื้อตัวบวมขึ้น แล้วเขาก็ใช้ไม้ง้างปากไว้แล้วกรอกน้ำร้อนที่เดือดพล่านเข้าไปล้างลำไส้ ขับไล่อาหารทั้งใหม่และเก่า พร้อมทั้งสิ่งปฏิกูลอื่น ๆ ออกมา เขากรอกน้ำร้อนอย่างต่อเนื่องจนกว่าน้ำที่ไหลออกทางทวารหนักจะใส จนวันหนึ่ง โรคบางอย่างเกิดขึ้น ร่างกายเขาร้อนรุ่ม ดุจกายเขาไปอยู่ในอเวจีนรกแล้ว ความร้อนในอเวจีมหานรกปรากฏแก่เขา ซึ่งนายจุนทะรู้อยู่คนเดียว เป็นความร้อนในกายที่เกิดจากอกุศลกรรมให้ผล ความร้อนเพิ่มความทุกข์กายทุกข์ใจยิ่งขึ้น ๆ จนคุมสติไม่ได้ เขาส่งเสียงร้อง ดังลั่นเหมือนหมูถูกทุบตี กรอกน้ำร้อนคลานไปทั่วเรือน เพื่อนบ้าน จึงช่วยกันจับเขาขังไว้ในห้อง ถึงกระนั้นตอนกลางคืนเสียงร้องดุจหมูของเขาก็ดังไปโดยรอบ 7 วัน จึงถึงแก่ความตาย ในวาระสุดท้ายจิตทรมานด้วยกรรมที่กระทำ จิตเกิดความเศร้าหมองจึงต้องตกไปสู่มหานรกอเวจี (ธ.อ.1/168-172)

ดังนั้น มนุษย์มีชีวิตที่เวียนวนดุจล้อเกวียน ความไม่รู้ความจริง การกระทำของความเขลาจึงเป็นเหตุของการเกิด (กรรม) กลไกของชีวิตจึงทำงานตามเหตุปัจจัย (จิต) ความสำคัญยิ่งในการเข้าใจที่ผิด ความไม่สงบแห่งจิต จึงมีโทษที่ส่งผลในการสืบต่อภพภูมิตามฐานอำนาจของกรรมที่เกิดขึ้นตามกระแสแห่งจิตในวาระสุดท้าย จิตผ่องใสย่อมนำพาไปสุคติ จิตเศร้าหมองย่อมนำพาไปสู่ทุคติ จิตที่ผ่องใสย่อมนำพาไปสู่สุคติ เช่นกัน

2. อุปัตติภพ หมายถึง ภาวะแห่งชีวิตสำหรับตัวตนหรือตัวตนที่จะมี จะเป็นไปภาวะแห่งชีวิต คือ ขันธ์ 5 ที่จะปรากฏในภพที่สมควรกับกรรมนั้นไว้พร้อมด้วย (อุปัตติภพ) เช่น อย่างพวกเราขณะนี้มีอุปัตติภพเป็นมนุษย์อุปัตติ คือ อุบัตินั่นเอง เราอุบัติมาเป็นมนุษย์ เพราะว่ากิเลสตัณหาที่เคยทำไว้ในอดีตผลักดันให้เรามาอยู่ในภพของมนุษย์ตามการขับเคลื่อนของกรรมในอดีตที่ส่งผลสู่ปัจจุบัน ดังตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจของกิเลสตัณหาที่ส่งผลให้ความเป็นชีวิตของมนุษย์ไปสู่ตามภพเพราะกรรมที่กระทำไว้ในอดีต

ดังเรื่องนางสุมนาเทวี ได้ทำหน้าที่แทนท่านอนาถปิณฑกเศรษฐี ในการทำบุญเลี้ยงพระภิกษุสงฆ์เป็นประจำแล้วฟังธรรมจนบรรลุสกทาคามี และเมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วก็ได้ไปเกิดในเทวโลกชั้นดุสิตเนื่องจากกรรมดีที่นางได้กระทำไว้ (ธ.อ.2/170-172) ดังข้อความจะเห็นว่า กรรมที่ฐานะที่มีการส่งผลตามเจตนาของจิตที่ได้กระทำ ความเป็นจิตจะรับรู้และสร้างสรรค์ตามสิ่งที่รู้ที่ทำจนเป็นอุปนิสัย ด้วยเหตุนี้ ผลของกรรมจึงไปตามทางของจิต และนำไปสู่การจำแนกไปตามภพของกรรมที่ทำไว้ในอดีต

สรุปว่า กรรมวัฏฏ์ เป็นวงจรที่เกิดขึ้นจากการปรุงแต่งของจิต อันมีสังขารเป็นสภาวะในการประมวลสร้างสรรค์ด้วยอำนาจของกิเลส โดยแสดงออกทางกาย ทางวาจา และทางใจ ความเป็นจึงจำแนกออกไปตามภพ และในความเป็นภพก็เกิดขึ้นเพราะอุปาทานในความยึดที่จะเป็นในความต้องการของจิตที่ถูกกิเลสครอบงำด้วยเช่นกัน ซึ่งจะส่งผลให้แก่ผู้ที่ทำซึ่งเป็นไปตามวงจรแห่งปฏิจจสมุปบาท

3.4.3 ความสัมพันธ์ในส่วนของวิปากวัฏฏะ

วิปากวัฏฏ์ หมายถึง สภาพที่หมุนเวียน หรือ วนเวียนไปในสังสารวัฏ คือ ทำให้มีการเกิดในภพใหม่ ทำให้มีการเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สัมผัส ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดกิเลสวัฏฏ์ต่อไป ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่รู้แล้ว ย่อมไม่กล่าวความสิ้น สุดแห่งกรรมที่สัตว์ตั้งใจกระทำสั่งสมขึ้น ก็วิบากนั้นแล อันสัตว์ผู้ทำพึง ได้เสวยในปัจจุบัน ในอัตภาพถัดไป หรือในอัตภาพต่อ ๆ ไป” (องฺ.ทสก.38/194/470)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า สภาพของชีวิต หรือความเป็นไปอันเป็นผลของกรรม ถ้าเป็นผลดีในบุคคลนั้นย่อมมีความสุขใจ มีความเพลิดเพลินหมุนไปตามกิเลสแห่งราคะหรือโลภะต่อไปอีก ถ้าเป็นผลร้าย ในบุคคลนั้นก็ย่อมทุกข์ใจ ความไม่สบายใจ ไม่พอใจ จึงก่อให้เกิดโทมัส เกรี้ยวกราดมุ่งร้าย ก่อให้เกิดกิเลสโทสะอย่างไม่รู้เท่าทัน กลายเป็นคนลุ่มหลงมัวเมาในอบายมุข ก่อให้เกิดโมหะ ซึ่งเป็นต้นเค้าของโลภะและโทสะด้วย กล่าวได้ว่า ผลนำไปสู่เหตุที่ทำให้ต่อไปสู่ กิเลส กรรม และวิบากได้อีก วนอยู่อย่างนี้ วิปากวัฏฏ์นี้ประกอบด้วย วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ชาติ และชรามรณะ ที่ปรากฏอยู่ในปฏิจจสมุปบาท

ความวน หรือความเวียน ตามหลักธรรมในพุทธศาสนา มี 3 อย่างคือ กิเลสวัฏฏะ วนคือกิเลส กรรมวัฏฏะ วนคือกรรม วิบากวัฏฏะ วนคือวิบาก ผลของกรรมอันหมายความว่า กิเลสก็เป็นเหตุให้ทำกรรม กิเลสจึงเป็นเหตุ กรรมจึงเป็นผลของกิเลสและกรรมนั้นเอง ก็เป็นตัวเหตุ ให้เกิดวิบาก คือ ผลกรรมจึงเป็นเหตุวิบากจึงเป็นผล และวิบากนั้นเอง ก็เป็นตัวเหตุก่อกิเลสขึ้นอีก เมื่อเป็นดังนี้ วิบากนั้นก็เป็นเหตุ กิเลสก็เป็นผลของวิบาก เพราะฉะนั้นกิเลส กรรม วิบากจึงวน อยู่อย่างนี้ ก็โดยที่บุคคลหรือจิตของบุคคลนั้นวนอยู่ในกิเลส กรรม วิบาก แล้วก็กลับเป็นเหตุก่อกิเลส กรรม วิบากขึ้นอีก

สัตว์และบุคคลจึงวนเวียนอยู่ในกิเลส กรรม และวิบาก ทั้ง 3 นี้จึงเป็นวัฏฏะ ตัวกิเลส (แปลว่าสิ่งเกาะติด) และตัณหา (หมายถึงความติดใจอยาก) เป็นสิ่งที่แฝงติดอยู่ในใจ แล้วทำให้ใจเศร้าหมองขุ่นมัว ตัณหาเป็นต้นเหตุทำให้เกิดทุกข์ เมื่อดับตัณหาเสียได้ ก็เป็นอันว่าหักวัฏฏะดังกล่าวได้ ดับกิเลส ดับทุกข์ทางจิตใจในปัจจุบัน และเมื่อดับขันธ์ในที่สุด ไม่เกิดอีก ดับรอบสิ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวง (เทวินทร์ เหล็งศักดิ์ดา, 2561, หน้า 24) “เหล่ากิเลสอันไม่มีกำลัง ย่อมครอบงำนรชนนั้น เหล่าอันตรายย่อมย่ำยีนรชนนั้น เพราะอันตรายนั้น ทุกข์ย่อมติดตามนรชนนั้นไปเหมือนน้ำไหลเข้าสู่เรือที่แตกแล้วฉะนั้น” (ขุ.ม.อ.65/17)

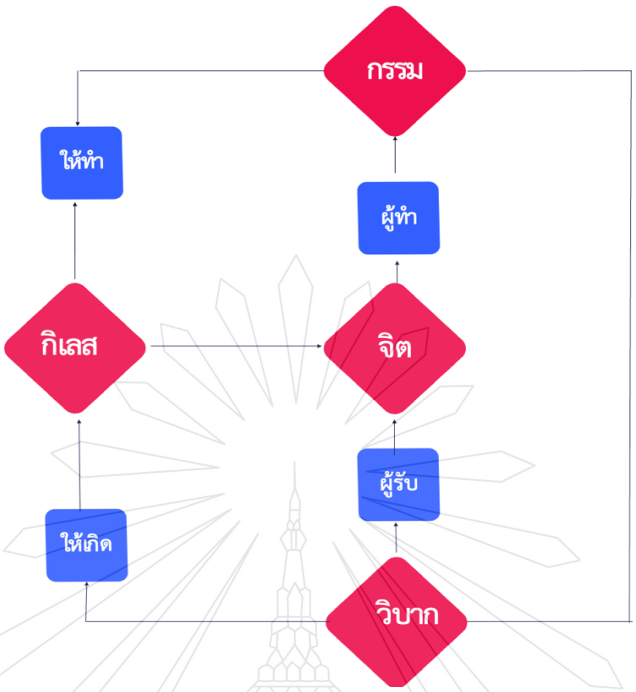
จากพระดำรัสจะเห็นว่า บุคคลใดก็ตามเมื่อตกอยู่ในอำนาจของกิเลสครอบงำ บุคคลนั้นย่อมถือว่าเป็นผู้อ่อนต่อกำลัง ในการขัดขวาง หรือระงับซึ่งกรรม จึงถือว่าบุคคลเหล่านั้นขึ้นชื่อว่าเป็นผู้อันตรายเพราะกิเลสผลักดันให้แสดงเหตุเป็น กายทุจริต วาจาทุจริต และมโนทุจริต เป็นอกุศลกรรมที่เป็นผลของวิบาก ดังตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า ความอ่อนแอหวั่นไหวของจิตจนถูกกิเลสเข้าซัดยังด้วยความไม่รู้เพราะอวิชชา ความทะยานยากแห่งตัณหา และความยึดมั่นถือมั่น ความมีตัวตนของอุปทาน จึงเป็นสาเหตุปัจจัยที่ทำให้เป็นกรรมวัฏ เมื่อได้กระทำกรรมแล้ว การเสวยผลของกรรมจึงต้องติดตามมา เป็นวิปากวัฏ

ดังเรื่องพระมหาโมคคัลลานะเถระ ถูกโจรทุบตีจนกระดูกแตก เป็นเพราะกรรมในอดีตที่ท่านได้ทุบตีมารดาบิดาจนตาย กรรมชั่วดังที่กล่าวนั้นทำให้ท่านตกไหม้อยู่ในนรกหลายแสนปี และด้วยวิบากที่เหลือ ท่านก็ถูกทุบตีจนตายถึง 100 อัตภาพ (ธ.อ.5/93-100)

ดังข้อความแสดงให้เห็นว่า มนุษย์ต้องเป็นผู้เสวยผลวิบากของกรรมนั้น สืบเนื่องอยู่อย่างนี้เรื่อยไป และก็วนเวียนอยู่กับกิเลส กรรม วิบาก กิเลสเป็นเหตุให้กระทำกรรม และวิบาก และเมื่อผลวิบากนั้นก็เป็นที่ตั้งของกิเลสขึ้นอีก ด้วยเหตุนี้ สัตว์ทั้งหลายจึงวนเวียนหรือท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ

สรุปา เมื่อพิจารณาตามวงจรของวัฏฏะ ก็จะเห็นถึงความชัดเจนของกระบวนการทำงานของจิตกับกรรมที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน เมื่อทั้ง 2 กลไกนี้ทำงานครบองค์ประกอบโดยสมบูรณ์ในความเป็นวิบากจึงปรากฏขึ้น

ดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่า ตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ได้แสดงอธิบายให้ทราบถึง วงจรชีวิตที่เป็นกลไกที่สัมพันธ์กันตามเหตุปัจจัยในระบบของรูปนามตามหลักรูปแบบของปฏิจจสมุปบาทที่แสดงให้เห็นถึงความชัดเจนของกระบวนการทำงานของกรรมกับจิต โดยมีกิเลสเป็นเหตุที่ทำให้เป็นกรรม ตามลักษณะการทำงานของจิตจะเป็นผู้รับ และผู้ส่ง ที่เกิดจากการสนับสนุนของกิเลส ดังนั้นเมื่อกิเลสยังปรากฏอยู่ที่จิต วงจรชีวิตมนุษย์จึงต้องวนอยู่ในวงจรของกรรมกับวิบาก ตามหลักระบบของไตรวัฏฏ์ เป็นอัตตลักษณ์ของกรรมกับจิต ที่ไม่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องของความบังเอิญหรือความเชื่อในเรื่องของโชคชะตา ซึ่งสามารถกล่าวสรุปอธิบายได้ตามภาพดังนี้

ภาพที่ 3.4 ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามแนวทางปฏิจจสมุปบาท

3.5 ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามแนวทางขันธ์ 5

ตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนาถือว่า ชีวิตก็คือขันธ์ 5 เป็นกลไกในการสร้างสรรค์ความเป็นชีวิตที่ไหลไปตามกระแสของโลก ดังนั้น กรรมกับจิตจึงมีระบบการทำงานที่สัมพันธ์กันอยู่ในฐานะระบบของขันธ์ 5 ซึ่งสามารถกล่าวอธิบายจำแนกตามส่วนของขันธ์ได้ดังนี้

3.5.1 รูปขันธ์

คำว่า “รูป” หมายถึง สิ่งที่รับรู้ด้วยตาเป็น 1 ในขันธ์ เป็นรูปร่างกายที่มีอวัยวะส่วนต่าง ๆ ที่รวมลงประชุมอยู่เป็นรูปธรรม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, หน้า 1010) ซึ่งมีคุณสมบัติต่าง ๆ ของการขับเคลื่อนทางร่างกาย และทางพฤติกรรม และในคุณสมบัติในตัวของรูปขันธ์ยังมีส่วนช่วยสนับสนุนทางการสื่อสารที่แสดงทางอารมณ์และส่งผลจากที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

ในพระอภิธรรม วิภังค์ ให้ความหมายว่า “รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ รูปอดีต รูปอนาคต รูปปัจจุบัน รูปภายในรูปภายนอก รูปหยาบ รูปละเอียด รูปทราม รูปประณีต รูปไกล รูปใกล้ ประมวลย่อเข้าเป็นกองเดียวกัน นี้เรียกว่ารูปขันธ์” (อภิ.วิ.77/2/1) ตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนาอธิบายเรื่องรูปขันธ์ เพื่อใช้เป็นอุบายในการฝึกปัญญา เพื่อทำลายสมมติบัญญัติ ที่จิตเข้าไปยึดหมั่นว่าเป็นอัตตา ด้วยการแสดงร่างกายเป็นเพียงสิ่งบัญญัติให้เข้าไปศึกษาเรียนรู้ เพื่อการถอดถอนความเป็น

รูปขันธ์ ด้วยการตัดรอนสังขารขันธ์ที่จะนำไปสู่การปรุงแต่งของจิตให้หลงยึดมั่นว่าเป็นตัวเป็นตน แต่กลับให้รู้ว่ารูปขันธ์นั้นเพียงแค่ธาตุสี่เป็นส่วนหนึ่งที่รวมลงอยู่ในองค์ประกอบของชีวิต

นอกจากดังที่กล่าวมา พระพุทธศาสนายังแสดงให้เห็นว่า รูปขันธ์เป็นฐานที่อาศัยของจิตในการปรุงแต่งที่สืบเนื่องจากธาตุ 4 เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นต้น หรือแบ่งตามประสาท 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นอารมณ์ 4 คือ รูป เสียง รส ความเป็นหญิง เป็นชาย ที่ตั้งของจิต และแสดงออกให้รู้ทางกาย ทางวาจา และทางทางใจ ดังนั้นรูปขันธ์เป็นธรรมชาติที่เป็นส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด และเป็นสิ่งที่แสดงออกของพฤติกรรมต่าง ๆ โดยมีสภาวะแห่งอารมณ์ของจิตเป็นสิ่งกำหนดอยู่ ดังความที่ปรากฏในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ ว่า “รูปใดของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นนั้น ๆ ซึ่งมีในตนเฉพาะตน เกิดในตน เฉพาะบุคคล อันกรรมที่สัมปยุตด้วยตัณหาทิฏฐิยึดครอง ได้แก่มหาภูตรูป 4 และอุปาทายรูปที่อาศัยมหาภูตรูป 4 นี้เรียกว่า รูปภายนอก” (อภิ.วิ.77/4/2) ดังข้อความในพระอภิธรรมปิฎก จะเห็นว่า รูปขันธ์เป็นฐานรองรับที่ตั้งของกระบวนการทำงานของกรรมกับจิต เมื่อรูปขันธ์ปรากฏขึ้นในสัตว์เหล่าใด และสัตว์เหล่านั้นเมื่อตกอยู่ภายใต้การควบคุมของตัณหาที่ผลักดันจิต ในความเป็นสัตว์เหล่านั้นย่อมสร้างกรรมขึ้นมาเช่นกัน ด้วยเหตุนี้จึงเป็นมูลเหตุให้สัตว์ต้องตกอยู่ในค่ายวังวนของสังสารวัฏ

อีกแห่งหนึ่ง กรรมกับจิตมีความสำคัญที่เกี่ยวข้องอันทำให้ปรากฏเป็นรูปขันธ์ได้ จากการกำเนิดของสัตว์ด้วยเช่นกัน การเกิดของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ได้จำแนกช่องทางการเกิดตามเหตุของปัจจัย ซึ่งตามหลักพระพุทธศาสนาได้กล่าวแสดงช่องทางการเกิดตามลักษณะของผลวิบากที่นำไปจุติ คือ โยนิ หมายถึง กำเนิด เช่น ชลาพุชะ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดในมดลูก คือ มนุษย์ และสัตว์เดียรัจฉานเกิดโดยการคลอดออกมาเป็นตัว และเลี้ยงลูกด้วยนม เช่น มนุษย์ ช้าง สุนัข เป็นต้น ชลาพุชะกำเนิดและอัณฑชะกำเนิดนี้ เพราะเกิดอยู่ในครรภ์ของมารดาก่อน ภายหลังจึงออกจากครรภ์

เมื่อพิจารณาก็จะเห็นว่าการเกิดของสรรพสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ซึ่งมีทั้งความดี และความชั่วที่มาจากการกระทำของมนุษย์ และสัตว์ทั้งหลายนั้นเอง ที่จะบันดาลให้เป็นไปในโลกไหนก็ตาม จะเป็นนรก สวรรค์ ปัจจัยก็มาจากการกระทำของสรรพสัตว์ทั้งหลาย จะไปเกิดอย่างไรนั้นก็ย่อมขึ้นอยู่กับสภาพแห่งจิตของตน ดังนั้น การเกิดของสัตว์จึงมีผลมาจากวิบากกรรมที่ได้กระทำไว้ในอดีต และจำแนกตามวาระของกรรมตามเหตุปัจจัย เมื่อการเกิดเป็นมนุษย์ จึงปรากฏเป็นรูปขันธ์ เพราะเกิดจากผลกระทบที่เกิดจากความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต นำสู่ผลวิบากกรรมมานั้นเอง

การกำเนิดของชีวิตมนุษย์ จึงมีผลมาจากการอิงอาศัยซึ่งกันและกันของวัตถุและจิต (รูป นาม) ดังปรากฏในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ดังความว่า “ถ้าวิญญาณไม่หยั่งลงในครรภ์มารดา นามรูปก็ก่อตัวขึ้นไม่ได้ ถ้าวิญญาณหยั่งลงใรครรภ์มารดาแล้วก็ดับไปเสีย นามรูปก็คงอยู่ต่อ นามรูป ก็จักเจริญงอกงามดีไปไม่ได้” (ที.มหา.13/61/176) และเมื่อถือกำเนิดแล้ว วิญญาณกับนามรูป จึงต้องอาศัยกันในการดำเนินชีวิตจนกว่าจะสิ้นอายุช่วงหนึ่งของมนุษย์ “เพราะวิญญาณเป็น

ปัจจัยจึงเกิดรูปนาม ถ้าวิญญาณไม่หยั่งลงในครรภ์มารดา นามรูปก็เกิดขึ้นไม่ได้อาศัยนามรูปความเกิดขึ้นของชาติชรามรณะก็เป็นไปไม่ได้ (ที.มหา.13/58/166

สรุปว่า รูปขันธ์เป็นธรรมชาติที่เกิดตามสภาวะของวิบาก ที่เกิดจากความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต และเป็นฐานรองรับกลไกการทำงานของกรรมกับจิต ในการสร้างความสัมพันธ์ด้วยการสร้างสรรค์กรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล

3.5.2 เวทนาขันธ์

คำว่า “เวนทา” หมายถึง ความรู้สึกของความคิดในการแยกแยะ เป็นส่วนของจิตในระดับที่ 1 ในส่วนของนามขันธ์ เวทนาเป็นสภาวธรรมส่วนหนึ่งที่ทำให้จิตรู้ตามอารมณ์ คือ การรู้สึกต่อสิ่งที่ถูกรู้ที่เกิดขึ้นในขณะที่มีการรับรู้ ได้แก่ ความสุขทางกาย ใจ หรือความไม่สุขสำราญทางกาย ทางใจ หรือการเสวยอารมณ์ที่ไม่ใช่ความสำราญที่มิใช่ความไม่สำราญทางกาย และทางใจ (ม.ม. 19/516/359)

เวทนา ถือเป็นหนึ่งในองค์ประกอบของชีวิตในส่วนของจิต มีหน้าที่รับรู้ หรือเสวยอารมณ์สุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ ซึ่งอารมณ์ตามที่กล่าวมาเกิดจากการสัมผัสทางประสาททาง รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และใจ เป็นส่วนของความรู้สึกในสิ่งที่กระทบ ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “อายตนะ” เป็นองค์ประกอบของเกิดขึ้นทั้งภายนอกและภายใน ได้แก่ ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รับรส กายสัมผัส จิตรับรู้ พระพุทธศาสนายังแสดงให้ทราบอีกว่า เวทนายังอยู่ในส่วนของความรู้สึกที่เกิดจากกระบวนการของอายตนะทั้งส่วนภายนอกและภายใน ด้วยการถึงลักษณะของจิตที่รับรู้ความจริง ตามที่เป็น (ธรรมมารมณ์) มนายตนะกับธัมมมายตะ เป็นเหตุ การรู้เรื่องราวต่าง ๆ เป็นผล

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนัดด้วย อำนาจความพอใจในจักขุสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ในโสตสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ในฆานสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ในชิวหาสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ในกายสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ในมโนสัมผัสสชาเวทนา เป็นอุปกิเลส แห่งจิต” (สำ.ข.27/502/539) จากพระดำรัสจะเห็นว่า ความรู้สึกที่เกิด ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่มีความรู้สึกพอใจ และไม่พอใจ เป็นอารมณ์ที่เป็นส่วนของจิตโดยประกอบกับเวทนาในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ได้กล่าวว่า เวทนา เป็นที่ประกอบกับจิต และเจตสิก ซึ่งเกิดขึ้นตามเหตุ กิจ ทวาร อารมณ์ และวัตถุ (สงฺคห.1/36) ดังนั้น มนุษย์จึงมีความรู้สึกที่ของความชอบใจ และไม่ชอบใจ ที่เกิดจากความรู้สึกของรับรู้ของจิต โดยประกอบกับเจตสิกความรู้สึกนี้จึงจำแนกไปตามอารมณ์ที่กระทบตามวัตถุของสิ่งที่ถูกรู้ และเมื่อเวทนาประกอบกับกุศลจิต ความรู้สึกในสิ่งนั้นก็จะเป็นกุศล

วงจรแห่งปฏิจจสมุปบาทแสดงให้เห็นว่า ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา ซึ่งเกิดจากการประชุมกันของอายตนะ เมื่อสภาวธรรมประชุมเกิดขึ้นก็มีการกระทบสัมผัสให้มีสภาวธรรมการรู้สึกเกิดขึ้น กล่าวได้ว่า เกิดจากกระบวนการของจิต ผัสสะ และเวทนา ที่เป็นความรู้สึกพอใจและไม่พอใจ ซึ่งกระบวนการนี้เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ซึ่งหมายถึงความดิ้นรนทะยานอยากไม่จนสิ้น ตัณหา

กระหายอยากในอารมณ์ที่มีแล้วให้มากขึ้นไปอีก ตัณหานี้ก็เหมือนความหิวกระหายที่ไม่รู้จักอิ่ม ไม่ว่าจะได้รับอารมณ์ที่ปรารถนามาแล้วมากเพียงใด ก็ยังต้องการให้ได้รับมากยิ่งไปอีก

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนอานนท์ เพราะเวทนาอาศัยตัณหา จึงเกิดการแสวงหา เพราะอาศัยการแสวงหา จึงเกิดซึ่งลาภ ด้วยการตกลงใจ การรักใคร่การพอใจ ในการพะวง ด้วยเหตุนี้ จึงเกิดการยึดมั่นถือมั่น จึงเกิดการตระหนี่จึงมีความป้องกัน จึงเกิดอุกศลกรรมอันชั่วช้าลามกมิใช้น้อย ด้วยการพูดจาส่อเสียด” (ที.ม.13/59/169) จากพระดำรัสจะเห็นว่า ความคิดความรู้สึกเป็นพฤติกรรมที่แสดงออก โดยมีต้นเหตุมาขากเจตสิกที่ปรุงแต่งจิต ที่เป็นสาเหตุให้มนุษย์มีพฤติกรรมที่แสดงออกเป็นสุข (กุศล) ทุกข์ (อกุศล) และอุเบกขา ซึ่งทำให้เกิดการกระทำต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับตัณหา เมื่อจิตประกอบเจตสิกจึงทำให้ความแตกต่างกันตามอำนาจของเจตสิกนั้น ๆ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดเวทนาที่เป็นการปรุงแต่งที่ทำให้มนุษย์ต้องประสบกับสุขเวทนา ทุกขเวทนา อุเบกขาเวทนา และเมื่อสิ่งที่คิดด้วยความพอใจเกิดขึ้นมาก พฤติกรรมนั้นก็จะประกอบด้วยเจตนาตามวีถีจิตอันแรงกล้าจากความโลภ ความหลง และความโกธร เป็นต้น

สรุปว่า เวทนา เป็นสภาวธรรมที่ที่ประกอบรวมกับจิต มีลักษณะในความเป็นธรรมชาติที่รู้สึกที่เป็นทั้งพอใจ ไม่พอใจ และเฉย ๆ โดยความรู้สึกนี้มีองค์ประกอบของตัณหาตามระบบของผัสสะเป็นปัจจัยให้จิตติดอยู่ในอารมณ์ และแสดงพฤติกรรมที่แสดงออกตามความรู้สึกตามเหตุปัจจัยในสิ่งที่กระทบที่เป็นได้ทั้งกุศล และอกุศล ซึ่งเป็นความรู้สึกที่เกิดดับอยู่ตลอดเวลา แต่ไม่หายไปในจะถูกจดจำไว้ที่จิต ซึ่งถือว่า ความรู้สึกนั้นสามารถปรากฏขึ้นได้ หากมีสิ่งใดมากระตุ้น หรือแสดงให้ระลึกได้

3.5.3 สัญญาขันธ์

คำว่า “สัญญา” หรือสัญญาขันธ์ มีลักษณะคล้ายกับเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์เกิดขึ้นโดยอาศัยการสัมผัสระหว่างอายตนะ 6 กับ โลกภายนอก ตัวสัญญาขันธ์นี้เป็นตัวรับรู้อินทรีย์วัตถุไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรมก็ตาม เป็นความจดจำที่เกิดขึ้นอยู่ภายในจิตใจ (ม.ม.อ.19/349)

สัญญา หมายถึงความจำได้ ความหมายรู้ต่างๆ อันมีสมองแม้เป็นส่วนหนึ่งของกาย แต่ก็เป็นส่วนหนึ่งของหทัยวัตถุ (ส่วนหนึ่งของจิต) เป็นเหตุปัจจัยอันสำคัญ ในที่นี้แสดงให้เห็นสัญญา 2 ครั้ง ครั้งแรกเป็นสัญญาที่จดจำและเข้าใจในสิ่งที่เห็น (กระทบเห็นหรือผัสสะ) นั้น ส่วนครั้งที่สองเป็น สัญญาหมายรู้ ที่หมายถึงการคิดค้น ประมวลผล แก้ปัญหา เปรียบเทียบ ขบคิด ฯลฯ อันเป็นผลให้ เกิดการสรุปผล แล้วเกิดการสั่งการไปเป็นสังขารขันธ์หรือการกระทำต่าง ๆ นา ๆ อันครอบคลุมทั้งทาง กาย วาจา ใจ (พระมหาไพฑูลย์ สิริธมฺโม, 2561, หน้า 147)

สัญญาขันธ์ จะรู้ได้เมื่อจำสิ่งใดได้ และจะเกิดขึ้นกับจิตทุกดวง จิตแต่ละดวงเกิดขึ้นรู้อารมณ์ และสัญญาซึ่งเกิดขึ้นพร้อมจิตก็จำและหมายรู้อารมณ์นั้น เพื่อจำอารมณ์นั้น ๆ สัญญาเกิดดับและดับพร้อมกับจิต สัญญาไม่เที่ยงตราบใดที่ไม่รู้ลักษณะของสัญญาตามความเป็นจริงว่า สัญญาเป็น

นามธรรมชนิดหนึ่งที่มีเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทันนี้แต่ยังยึดมั่นถือสัญญาว่าเป็นตัวตน (นี่น่า วันกอร์คอม 2553, หน้า 24) ดังพระดำรัสที่ตรัสว่า

> “ดูก่อนภิกษุ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับในโลกนี้ เป็นผู้ไม่ได้เห็นพระอริยะไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้ฝึกในธรรมของพระอริยะไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้ฝึกในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมเล็งเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาบ้าง ย่อมเล็งเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตาบ้าง ย่อมเล็งเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตาบ้าง ย่อมเล็งเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา ย่อมเล็งเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตาบ้าง ดูก่อนภิกษุ อย่างนี้แลสักกายทิฏฐิจึงมีได้” (ม.อุ. 22/126/172)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า บุคคลผู้ไม่เข้าใจกระบวนการชีวิต มีความยึดมั่นในความเป็นตัวตน ด้วยความเป็นมิจฉาทิฏฐิ จึงทำให้พฤติกรรมของมนุษย์ไปตามความรู้สึกของความเชื่อในความจำของสัญญา เพราะสัญญาเจตสิกเกิดขึ้นทำหน้าที่จดจำอารมณ์เหล่านั้น เจตนาเกิดขึ้นทำหน้าที่จงใจรับอารมณ์เหล่านั้น เมื่อมีความจำที่ผิดเป็นมิจฉาทิฏฐิ จิตก็จะปรุงแต่งตามอารมณ์ของความไม่รู้ ไม่เข้าใจ กระบวนการทำงานของจิตจากการรู้สึกของเวทนา และส่งต่อให้จำจดไว้ เรียกว่าสัญญา และจะการแสดงออกทางกาย ทางวาจา และทางใจ

ซึ่งเป็นนามของจิต หรืออาการของจิต ทำหน้าที่หาข้อมูลที่ได้มาจากสมมุตินั้นเองส่งต่อไปสู่จิต สัญญานี้เป็นทั้งคุณและโทษ คือ ขึ้นอยู่กับจิตที่ฉลาดหรือโง่ ฉะนั้น สัญญาจึงเป็นตัวเชื่อมโยงไปถึง สังขารและวิญญาณ ถ้าสติปัญญาไม่ดีไม่มีเหตุผล ไปจดจำในสิ่งที่เป็นโทษก็จะก่อให้เกิดกิเลสตัณหา จะนำพาให้เกิดความเสื่อม ความเศร้าหมองทำให้ใจมีความฝักใฝ่ไปในทางต่ำ ด้วยเหตุนี้สัญญาจึงมีความเป็นลักษณะในความจำ ที่สามารถจำให้ได้ทั้งดีและไม่ดี ในความจำของสัญญาจะทำให้จิตจดจำไว้ และรอการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัยตามกิจของการรับรู้ในการจำของจิต (จ่าสิบเอกอนชุชิต กิ่งนรา, 2561,หน้า 84)

สรุปว่า คุณสมบัติของจิตมีลักษณะความวิจิตรที่สามารถจำจด และสะสมสิ่งที่จดจำไว้ เมื่อสัญญานั้นหมายจำผิด ก็จะส่งผลให้กระบวนการชีวิตมีการสร้างสรรค์ที่ผิด เพราะจิตจะจำแนกแจกแจงแสดงออกตามความจำ ในความจำที่ผิดจึงก่อเกิดให้เป็นอกุศลกรรม

3.5.4 สังขารขันธ์

คำว่า “สังขาร” หมายถึง องค์ประกอบของชีวิตในส่วนของนามธรรม เป็นกลไกการทำงานของจิต เมื่อแยกประเภทตามธรรมจัดเป็นสังขตธรรม คือ สิ่งที่ปัจจัยหรือสร้างขึ้น ก็คือสิ่งที่เป็นไปตามปัจจยาการ โดยมีสมบัติประกอบต่าง ๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว หรือเป็นคำกลาง ๆ ปรุงแปรการตริตรึกนึกคิดในใจ และการแสดงออกทางกาย ทางวาจา ให้เป็นไปตามต่าง ๆ เป็นที่มาของกรรม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564, หน้า 25)

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุงแต่งกายสังขารอันมีความเบียดเบียน ย่อมปรุงแต่งวจีสังขาร อันมีความเบียดเบียน ย่อมปรุงแต่งมโนสังขารอันมีความเบียดเบียน ครั้นแล้ว ย่อมเข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียน ผัสสะอันมีความเบียดเบียนย่อมถูกต้องบุคคลนั้น ผู้เข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียน” (องฺ.จตุกฺก.35/233/584)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า ชีวิตของมนุษย์โดยปกตินิสัยมีความปรารถนาอยู่กับอารมณ์อยู่ 2 อย่าง คือ อารมณ์ที่พอใจยินดีในสิ่งนั้น ๆ เรียกว่า อิฏฐารมณ์ อารมณ์ที่ไม่พอใจไม่ยินดีในสิ่งนั้น ๆ เรียกว่า อนิฏฐารมณ์ และมีความดิ้นรนแสวงหาผลจากตอบแทนในโลกธรรม 8 อย่าง ยังรวมไปถึงการควบคุมถึงอารมณ์ 6 อย่าง ซึ่งอาศัยธรรมอันเป็นรากเหง้าที่เป็นกุศลกรรม และอุกศลกรรม ด้วยความโลภ ความโกธร และความหลง เหตุนี้จึงทำให้จิตหมุนเวียนเปลี่ยนไปตามทางรับรู้ของโลก มนุษย์มีการรับรู้ในอารมณ์แสดงให้เห็นปรากฏการณ์อยู่ 2 ด้าน คือ ทางด้านจิต และทางด้านการแสดงออกด้วยเจตนาจากการรับรู้ เป็นการกระทำที่เกิดในกิจกรรมต่าง ๆ ของประจำวัน กล่าวคือ “กรรม”

การรับรู้โลก หรืออารมณ์นั้น เกิดจากการที่ตาได้เห็นรูปและมีวิญญาณ หมายถึง การรูปแจ้งอารมณ์ทางตาจึงทำให้เกิดกระบวนการรับรู้ โลกและชีวิต ทำให้เกิดผัสสะ เกิดเวทนา เกิดตัณหา (ความอยาก) เกิดอุปาทาน (ยึดมั่นถือมั่น) และ เกิดเป็นภพ เป็นชาติ อันมีแก่ เจ็บ ตาย พลัดพราก และทุกข์ตามมา หมุนเวียนกันไปตามวัฏจักร หรือวงจรของชีวิต ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนัดด้วย อำนาจความพอใจในรูปสัญเจตนา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนัด ด้วยอำนาจความพอใจในสัททสัญเจตนา ฯลฯ ในคันธสัญเจตนา ฯลฯ ในรสสัญเจตนา ฯลฯ ในโผฏฐัพพสัญเจตนา ฯลฯ ในธรรมสัญเจตนา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต” (สำ.ข.27/505/540)

จิตมีสภาพที่นำเอาข้อมูลต่าง ๆ มาจากกองสัญญาอีกต่อหนึ่ง เพื่อส่งต่อให้ วิญญาณ เป็นผู้กำกับอีกที เหตุที่สังขารปรุงได้นั้นพุทธปรัชญาเถรวาทกล่าวว่ามาจากสิ่งที่จิตสมมุติเป็นหลักยึดตัวจึงก่อให้เกิดความยินดีหรือยินร้ายต่ออารมณ์นั้น ๆ การปรุงแต่งจะต้องอาศัยความจำ ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะมาเป็นมูลเหตุต้น แล้วสร้างอารมณ์เป็นสุข หรือทุกข์ขึ้นมาประกอบ เพื่อให้เกิดกิเลสตัณหาสนับสนุนให้เกิดโมหะเป็นตัวปกป้องปิดบัง การปรุงแต่งในสังขารที่มีสมมุติเป็น จอภาพจินตนาการเป็นผู้ให้สำนวนในการคิด สัญญาเป็นความจำเรื่องที่คิดไว้ให้ดี อารมณ์ของสุข เวทนามีหน้าที่ให้เกิดความสุขอันร่าเริง สังขารการปรุงแต่งของกิเลสตัณหาก็ทำงานได้อย่างเต็มกำลัง (อภิ.วิ. 77/23/13)

การปรุงแต่งของจิต คือ สิ่งที่เรียกว่าภพ เพราะในแต่คนนั้นถือว่าเป็นผู้บริหารการสร้างภพอยู่ตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาจึงถือว่าสังขารเป็นกรรม เพราะเกิดจากสภาพการปรุงแต่งตามกระบวนการของจิตที่ปรากฏลงในองค์ประกอบของขันธ์ 5 ถือว่าเป็นกระบวนการชีวิต ตัวอย่างเช่น คิดพยายามต้องทำอย่างนี้ ต้องพูดด้วยถ้อยคำอย่างนี้ หรือแม้แต่จะออกไปทำกิจกรรม

ต่างๆ ตามสถานที่ต่าง ๆ ก็ต้องจัดสรรพยายามจัดแต่งรูปแบบเครื่องแต่งกายให้ดูดี หรือการปฏิสัมพันธ์ก็ต้องกำหนดวางรูปแบบด้วยกิริยาและวาจา ดังนั้น การปรุงแต่งเพื่อให้ตัวเองดูดีเป็นสิ่งที่ติดตัวมนุษย์และจะแสวงหาในสิ่งที่ต้องการจาการเสพวัตถุ หรือมาบำเรอภายนอก ที่นำมาปรนเปรอ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ของตนเอง

สรุปว่า กระบวนการชีวิตของมนุษย์มีการแสวงหาความต้องการ จากความคิดปรุงแต่งตามลักษณะของความรู้สึกในอารมณ์ เมื่อกิเลสประกอบอารมณ์โดยเจตนา สภาวะจิตจะส่งต่อและประมวลผลแสดงออกของโมหะ โทสะ และโลภะ ที่ส่งทอดทางกาย ทางวาจา

3.5.5 วิญญาณขันธ์

คำว่า “วิญญาณ” หมายถึง สภาวธรรมอย่างหนึ่ง มีลักษณะธาตุรู้ และไวต่อการรับรู้ เป็นความรู้แจ้ง คือ รู้ในอารมณ์ความรู้แจ้งทางทวารทั้ง 6 ได้แก่ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ หรือเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกกระทบกัน

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุวิญญาณไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา โสตวิญญาณ ฯลฯ ฆานวิญญาณ ฯลฯ ชิวหาวิญญาณ ฯลฯ กายวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณ ไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา” (สำ.ข.27/471/523)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า จิต สัมผัสไม่ได้โดย ตา หู จมูก ลิ้น กาย โดยตรง แต่สัมผัสได้ด้วยจิต คือ มโนวิญญาณ หรือจิตตธาตุ สิ่งที่รู้ได้ด้วยจิต ด้วยมโนธาตุ สิ่งนั้นเรียกว่า ธรรม หรือธรรมารมณ์ เป็นสภาวะที่ยึดเหนี่ยวที่ เข้าไปอาศัยของจิตและเจตสิกทั้งหลายก็คือ อารมณ์” (ขุ.จูฬ.อ.67/403) และอารมณ์ มีอยู่มี 6 อย่าง คือ “รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ล้วนน่าปรารถนา น่าใคร่น่าพอใจ มีประมาณเท่าใดโลกกล่าวว่ามีอยู่ 6 อย่างเหล่านี้ โลกพร้อมทั้งเทวโลกสมมติกันว่าเป็นสุข” (สำ.ส.อ.25/44) ซึ่งสภาวะในที่นี้มีความหมายครอบคลุมสรรพสิ่งทั้งหมดทั้งปวง ซึ่งเกิดจากรูปธรรม และ นามธรรม มีอารมณ์กลัวเกิดขึ้นแล้ว

มนุษย์มีกระบวนการในการรับรู้ของประสาทสัมผัสทางกาย ที่รวมเรียกกระบวนการนี้ว่า “ผัสสะ” ฉะนั้นจึงสามารถพิจารณาในจุดนี้ได้ว่า มนุษย์เริ่มที่คิด หรือจิตมนุษย์เริ่มต้นที่การรับรู้ได้ก็ต่อเมื่อมีประสาททางกายเริ่มทำงาน แต่ถ้าหากประสาททางกายไม่ทำงานความคิดของมนุษย์ก็ไม่ทำงาน จึงเปรียบ“จิตเหมือนเด็กอ่อนหรือทารกนั้น คิดอารมณ์หรือเรื่องราวที่เป็นอดีต เด็กที่มาจากพวกนรกเมื่อคิดถึงทุกข์ในอดีตแล้วก็ร้องไห้ เด็กที่มาจากสวรรค์เมื่อคิดถึงสมบัติในสวรรค์แล้วก็หัวเราะ (ม.ม.อ.20/616) ในขณะที่ประสาททางกายยังไม่สามารถพร้อมที่จะให้อารมณ์ หรือไม่ส่งข้อมูลไปให้จิตได้คิด แต่จิตนั้นก็ยังคิดในอารมณ์ที่เกิดจากข้อมูลเก่า ๆ (สุเชาว์ พลอยชุม, 2560, หน้า 53) ในอดีตที่ติดค้างมากับตัวเองได้

ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า จิตเป็นธรรมชาติที่มีคุณสมบติที่คิดอยู่ตลอดเวลา และนอกจากนี้จิตยังมีคุณสมบัติที่มีความสามารถรู้ (วิญญาณ) จิตจำทำหน้าที่ในการคิดอยู่ตลอดเวลา

ไม่ว่าประสาททางกายนั้นจะทำงานหรือไม่ก็ตาม ซึ่งจะมีความแตกต่างอยู่ตรงที่ว่า เมื่อมีการรับรู้จากประสาททางกาย หรือผัสสะภายนอกที่เข้ามาสู่จิตก็จะคิดตามข้อมูล ในการรับรู้ในสิ่งนั้น แต่ถ้าไม่มีการรับถ้าไม่มีการรับรู้จากข้อมูลทางประสาททางกายภายนอก จิตก็ยังสามารถรับรู้สิ่งที่เป็นอดีต (สัญญา) หรืออารมณ์ในอดีตที่เคยรับรู้ตั้งแต่อดีตชาติก็ได้ ซึ่งจิตในภาวะเช่นนี้ ก็คล้ายกับภาวะของจิตที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า จิตในภวังค์ หรืออยู่ในภวังค์ ซึ่งมักเข้าใจกันว่า จิตหยุดคิดหรือไม่คิด แต่ความจริงมิได้เป็นเช่นนั้น เพราะธรรมชาติของจิตคิดอยู่ตลอดเวลา เพียงแต่ในภาวะภวังค์ หรืออยู่ในภวังค์นั้น จิตมิได้คิดหรือรับรู้เรื่องจากภายนอก หรือคิดออกไปข้างนอก แต่คิดอยู่ภายในตัวเอง (ตกภวังค์)

กระบวนการรับรู้ของจิต แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ การรับรู้ที่เกิดจากข้อมูลที่เกิดจากภายนอก และเกิดจากการรับรู้ที่เกิดจากเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับตัวเอง การรับรู้ของจิตที่เกิดจากประสาทสัมผัสทางกาย เป็นกระบวนการทำงานของจิตที่รับรู้จากข้อมูลภายนอก ส่วนลักษณะที่ 2 เป็นการคิดที่ไม่ได้เกิดจากการับรู้จากภายนอก แต่เป็นการรับรู้ที่เกิดขึ้นในตัวของจิตเอง เพราะธรรมชาติของจิตมีหน้าที่ในการรับรู้ กระบวนการรับรู้ของจิตนั้น เรียกได้ว่าทางรับรู้ หรือแดนรับรู้ มิได้มีแค่ อายตนะภายใน เท่านั้น กระบวนการรับรู้จะขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีองค์ประกอบครบด้วย แดนของการรับรู้ (อายตนะภายใน) สิ่งที่ถูกรู้ (อายตนะภายนอก) และความรู้ (วิญญาณ) ซึ่งจะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งมิได้

ในกระบวนการรับรู้ เมื่อแดนรับรู้ มีการกระทบกับสิ่งที่ถูกรู้ ก็จะทำให้เกิดความรู้ที่ของเฉพาะด้านในแดนรับรู้ของแต่ละอย่างขึ้น เช่น ตากระทบรูป เกิดความรู้ที่ทำให้มองเห็น หูกระทบเสียง เกิดความรู้ที่ทำให้ได้ยิน อย่างนี้เป็นต้น ความรู้เฉพาะด้านที่เกิดขึ้นในแต่ละด้านจึงเรียกว่า “วิญญาณ” ซึ่งแปลว่า ความรู้แจ้ง หมายถึง การรู้ในสิ่งที่ถูกรู้ พระพุทธศาสนาแสดงให้ทราบว่า จิตโดยอาศัยอยู่ในร่างกาย ที่ไม่ได้อยู่เฉย ๆ แต่มี กระบวนการความคิด หรือหน้าที่การรับรู้ของจิตที่ปรากฏของขันธ์ส่วนของนามธรรม

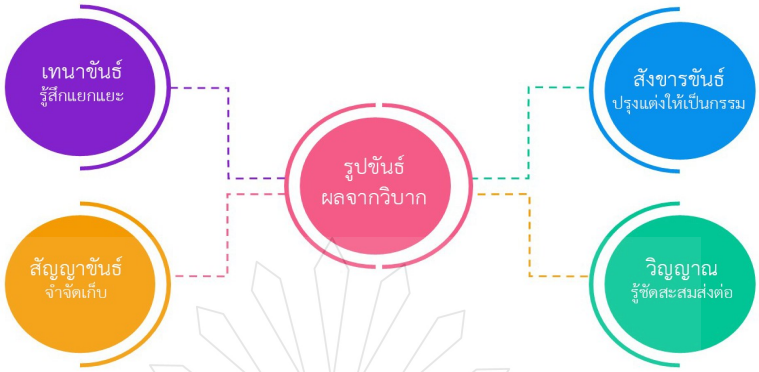
สรุปว่า ทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นส่วนสำคัญที่ปรากฏขึ้นกับชีวิตของมนุษย์ทุกคน และเป็นกระบวนการรับรู้ของจิตมีความสัมพันธ์กับทางรับรู้ของโลก เป็นระบบที่เกิดจากการยึดเหนี่ยวจิตใจ เรียกว่าอารมณ์ มีระบบการทำงานจากผัสสะ ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นกลไกที่ปรากฏและฝังลึกอยู่ในตัวของมนุษย์ เป็นสิ่งวิเศษยิ่ง เพราะด้วยมีอำนาจแปรผลสภาพการรับรู้ต่าง ๆ ให้เกิดขึ้น เป็นอีกกรรมวิธี หรืออีกส่วนหนึ่ง ที่ทำให้ชีวิตแปรเปลี่ยน หรือดำเนินไปเป็นองค์ประกอบของการทำงานในการสร้างความสัมพันธ์ของกรรมและจิต ที่ทำงานร่วมกัน โดยการแสดงออกจากกระบวนการของภายใน และส่งต่อเข้าสู่กระบวนการภายนอก ที่แสดงออกในส่วนของพฤติกรรมของมนุษย์เอง และเมื่อความสมบูรณ์แล้ว จึงทำให้เป็นบุญ หรือเป็นบาป ที่ส่งผลเป็นวิบากติดตามเหมือนเงาตามตัว และก่อรวมเป็นองค์ประกอบของชีวิต

ดังที่กล่าวมาจะเห็นว่า ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในส่วนของขันธ์ 5 เป็นสิ่งปรากฏขึ้นตามหลักของธรรมชาติ เป็นกลไกการทำงานของกรรมกับจิตของชีวิต เป็นกระบวนการที่เกิดจากการกระทำ โดยเหตุที่เกิดจากอวิชชาความหลุ่มหลงในตัณหา ที่ส่งผลให้ต้องวนเวียนอยู่ตามภพตามฐานวิบากที่ผู้เป็นเจ้าของได้กระทำไว้ โดยมีองค์ประกอบ คือ กรรมดี กรรมชั่ว ที่คนทำ กับวิญญาณ หรือปฏิสนธิวิญญาณ และตัณหา คือ เจตสิกที่มีพลังสะสมอยู่ในจิตเป็นตัวสืบต่อ

สาเหตุทางจิต คือ ปฏิสนธิจิต หรือวิญญาณนั้น ยังแฝงสาเหตุสำคัญของการกำเนิดชีวิตไว้อีก 2 อย่างคือ กรรมและกิเลส สิ่งที่มาพร้อมปฏิสนธิจิตอีก 2 อย่าง คือ กรรม ซึ่งมีผลกรรมและตัณหา หรือกิเลสนั้น เป็นอีก 2 สาเหตุที่มีส่วนในการก่อกำเนิดของชีวิต โดยตัณหาเป็นตัวยึดโยงจิตหรือวิญญาณให้เกาะเกี่ยวกับวัตถุ (รูป) หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นพลังฝ่าย อสสารที่เป็นตัวผนึกดันให้จิต หรือวิญญาณรวมเป็นสสาร คือ รูป แล้วก่อกำเนิดเป็นชีวิตขึ้น ส่วนกรรมหรือผลของกรรมนั้น เป็นตัวปรุงแต่ง หรือสร้างรูปแบบของชีวิตนั้นให้เป็นสภาพต่าง ๆ คือ เป็นเทวดา มนุษย์ หรือ ดิรัจฉาน พร้อมเป็นไปลักษณะต่าง ๆ เช่น สมประกอบ หรือไม่สมประกอบ สวยงามหรือไม่สวยงาม เกิดฐานะสูง หรือฐานะต่ำ เป็นต้น

ในทางพระพุทธศาสนา มีแนวคิดการเกิดของมนุษย์รวมลงที่ขันธ์ 5 ที่มีลักษณะของการปฏิสนธิของจิตที่ส่งผลมาจากอำนาจของกรรม ที่มีกระบวนการตามธรรมชาติของความสัมพันธ์ตามหลักปฏิจจสมุปบาท โดยการอิงอาศัยตามเหตุปัจจัย มนุษย์ในฐานะเป็นสสารที่มีชีวิต ในทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า “ อุปาทินนกสังขาร” จึงมีสาเหตุทางจิต คือ ปฏิสนธิจิตเข้ามาร่วมในกระบวนการก่อกำเนินด้วยชีวิตหรือสิ่งที่ปรากฏ การทำหน้าที่หลัก หรือธรรมชาติการทำงานของจิตที่มีองค์ประกอบ คือ เวทนามีหน้าที่รู้สึกแยกแยะ สัญญามีหน้าที่จำจัดเก็บ สังขารมีหน้าที่คิดปรุงแต่งและวิญญาณมีหน้าที่รับรู้ หรือเป็นการรู้ที่พร้อมที่จะกระทำสิ่งต่าง ๆ

เมื่อสภาะต่าง ๆ มีการส่งผลกระทบให้เกิดอารมณ์ หรือสิ่งที่จิตรับรู้ได้จากทาง รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และ ทางใจ คือ ธรรมารมณ์ อันได้แต่ความนึกคิดในสิ่งต่าง ๆ เมื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งมากระทบจิตย่อมมีการรับรู้ตอบสนองแปรเป็นอารมณ์ อารมณ์ดีหรืออารมณ์ไม่ดีก็ขึ้นอยู่ ณ เหตุปัจจัยในสิ่งนั้นๆ ความรู้สึกที่ตอบสนองต่ออารมณ์ที่รับรู้นั้นถูกตอบสนอง การจำหน่าย การคิดปรุงแต่งต่าง ๆ ที่สืบต่อเนื่องไปตามลำดับ ความรู้สึกของอารมณ์ ดังนั้น สิ่งที่มนุษย์สามารถรับรู้และสัมผัสได้ตั้งแต่แรกเกิด คือ อารมณ์กลัวจากนั้นจึง ค่อยเรียนรู้ และวิวัฒนาการไปสู่ สุขและทุกข์ หมุนเวียนไปตามกระแสแห่งโลกที่ไม่สิ้นสุด ซึ่งสามารถอธิบายสรุปได้ตามภาพดังนี้

ภาพที่ 3.5 ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามแนวทางขันธ์ 5

3.6 กรรมกับความสัมพันธ์ต่อศรัทธา

พระพุทธศาสนามุ่งเน้นการสอนให้เหล่าพุทธศาสนิกชน มีความเข้าใจหลักการดำเนินชีวิตด้วยการวางรูปแบบการปฏิบัติ เพื่อความสมดุลกับสภาพของชีวิตตามบริบทของตนเอง ความสำคัญต่อการพัฒนาจิตใจ ด้วยการอรรถาธิบายเรื่องกรรม ให้ชาวพุทธยึดปฏิบัติตั้งตนอยู่ในความดีและเข้าใจผลกระทบที่เกิดจากความชั่ว ด้วยการศึกษาตามหลักการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาให้เกิดปัญญาที่เกิดความเชื่อที่มั่นใจ จนสามารถปรับเปลี่ยนจิตใจให้ตนอย่างมีเหตุและผลด้วยตนเองได้

ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล มีนัยหลักของเหตุในความเชื่อ หมายถึง เชื่อด้วยการเห็นตามเชื่อใจ เชื่อฟังประพฤติตามหลักคำสั่งสอนและเชื่อมั่นโดยการไม่เปลี่ยนแปลง เชื่อในการกระทำดีว่าได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2562, หน้า 140) หลักความเชื่อหรือศรัทธาในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง หลักการเชื่อด้วยเห็นผล ที่สร้างความเชื่อถือในเรื่องผลของกรรม เพื่อให้เกิดความตระหนักในการทำความดี โดยไม่แหน่หน่ายย่อท้อต่อการกระทำของตนเอง หรือการส่งผลของกรรม ที่เกิดจากการเปรียบเทียบจากการกระทำจากบุคคลอื่น ๆ

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “อริยสาวกใดมีศรัทธามั่น เลื่อมใส ในตถาคต อริยสาวกนั้นไม่พึงเคลือบแคลงหรือสงสัยในพระตถาคตหรือใน ศาสนาของพระตถาคต ด้วยว่าอริยสาวกผู้มีศรัทธาพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเป็นผู้ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม มีกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย” (สำ.ม.31/1017/83)

จากพระดำรัสจะเห็นว่า ความเชื่อมั่นศรัทธาในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา และประพฤติตามด้วยการไม่ลดละในความเพียร มีกำลังเป็นพลังจากจิตใจที่เกิดจากความเชื่อมั่น ผู้นั้นย่อมถือว่าเป็นผู้ว่างธุระแห่งวิบากกรรมทั้งปวง ดังนั้น หลักความเชื่อ ความศรัทธาที่เห็นตามความเป็นจริงตามศาสนธรรมคำสอน ย่อมหมายถึง สัมมาทิฏฐิ คือ การเห็นถูกด้วยการเข้าใจว่า ชีวิตบุคคลเรา

นั้นย่อมมีระบบที่ทำให้เกิดความเป็นตัวตน และกระตุ้นให้เกิดการปรุงแต่ง ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยให้ระบบชีวิตเคลื่อนย้ายตามลักษณะของการปรุงแต่งของจิต ดังนั้น ความเชื่อในคำสอนย่อมเป็นบ่อเกิดความศรัทธา เมื่อมีความศรัทธาก็จะกระตุ้นให้จงใจที่กระทำตามสิ่งนั้น และย่อมเกิดผลสำเร็จ

ศรัทธา ในคำสอนทางพระพุทธศาสนา นั้น เป็นธรรมฝ่ายดี (โสภณธรรม) ที่เกิดร่วมกับจิตที่ดีงาม คือ จิตที่ไม่มีกิเลสเกิดร่วมด้วย ศรัทธาเป็นสภาพธรรมที่ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว เป็นไปในทาน เป็นไปในศีล เป็นไปในการอบรมความสงบของจิต และการอบรมเจริญปัญญา จะไม่เกิดร่วมกับอกุศลจิต ดังนั้น ศรัทธา ก็ต้องเป็นธรรมฝ่ายดี ความเป็นจริงของศรัทธา จะไม่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ความเป็นผู้เห็นประโยชน์ของพระธรรมฟังพระธรรมบ่อย ๆ เนือง ๆ ละเว้นบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา คบหาสมาคมกับบุคคลผู้มีศรัทธา ย่อมเกื้อกูลให้ศรัทธาเจริญยิ่งขึ้นได้

ความเชื่อ ศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นความเชื่อที่ ไม่งมงาย ประกอบด้วยปัญญาหรือเหตุผล ซึ่งเรียกว่า ศรัทธาเพื่อปัญญา ศรัทธาในพระพุทธศาสนามี 4 ประการ กล่าวอธิบายได้ ดังนี้

3.6.1 กัมมสัทธา เชื่อกฎแห่งกรรม

ถ้าทำโดยเจตนา ถ้ามีสติก็เป็นกรรม คือ มีดีมีชั่วเกิดขึ้นในตัวเป็นปัจจัยให้เกิดผลดีผลเสียในอนาคต การกระทำไม่ว่างเปล่า และพวกเขาเชื่อว่าผลลัพธ์ที่ต้องการสามารถบรรลุได้จากการลงมือทำไม่ใช่ด้วยการร้องขอ หรืออ้อนวอนเพื่อความมั่งคั่ง กรรม เป็นสิ่งที่ควรพิจารณาในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ พบกับนั้นจะส่งผลต่อชีวิตในปัจจุบันและอนาคตได้ จึงทำให้มีอันเป็นไปตามเหตุและปัจจัยที่ทำให้เกิดกรรม การที่เราเกิดมาล้วนเป็นเรื่องของกรรม เมื่อเกิดมาต้องประสบกับผลกรรมที่ตนก่อไว้ในอดีต

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “สตรี บุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิตควรพิจารณาเนือง ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม เรามีกรรมเป็นกำเนิด เรามีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ เรามีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกันอันใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น” (องฺ.ปญฺจก.22/57/101) จากพระดำรัสจะเห็นได้ว่า กรรมในฐานะที่เป็นภาระต่อผู้รับกรรมนั้น เมื่อใดกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว กรรมนั้นย่อมให้ผลแน่นอน ตามหลักคำสอนพระพุทธศาสนา มีการมุ่งเน้นหลักการสอนด้วยการยืนยันว่า เมื่อเราได้กระทำกรรมแล้ว จะต้องได้รับผลของกรรมแน่นอน ซึ่งการให้ผลของกรรมอาจมีส่งผลทันตา หรืออนาคต ก็ขึ้นอยู่กับกาลและองค์ประกอบหลาย ๆ อย่าง และเมื่อไรกรรมยังไม่กลายเป็นอโหสิกรรม กรรมนั้นก็จะยังมีอำนาจที่จะคอยตอบสนองอยู่เรื่อยไป

ดังตัวอย่าง ที่แสดงให้ทราบชัดว่าหลักของกฎแห่งกรรม ที่ปรากฏในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เรื่องพระเทวทัต กล่าวโดยสรุปว่า เทวทัตผู้มีจิตใจอหังกา คิดพยาบาทมุ่งทำร้ายพระพุทธเจ้าหลายต่อหลายครั้ง ในที่สุดความโอ้อวดของเทวทัตก็ไม่อาจรอดพ้นสายตาแห่งความตายซึ่งนำความตายและวิบากกรรมมาสู่เทวทัตได้ธรณีนี้ได้สูบร่างพระเทวทัต

จมหายไปในปฐพีเพราะจิตใจที่ไร้คุณธรรมของพระเทวทัต ที่กรรมโดยการทำร้ายพระพุทธเจ้า (ขุ.ธ. 40/11/108)

สรุปว่า กรรมเป็นหลักหรือกฎของธรรมชาติ เมื่อกระทำแล้วย่อมส่งผลเป็นวิบาก ด้วยสิ่งนี้จึงเรียกว่า กฎแห่งกรรม คือ กฎที่แสดงผลจากกระทำ และจะส่งกับผู้กระทำ ดังนั้น มนุษย์ หรือสัตว์ทั้งหลายจึงมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นผู้ให้ผล และมีกรรมเป็นผู้กำหนด หรือลิขิตชีวิตให้ดี หรือร้าย ก็สืบเนื่องจากกรรม

3.6.2 วิปากศรัทธา เชื่อผลของกรรม

เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำไว้ต้องให้ผลและผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “สัตว์มีกรรมเป็นทายาท” (ม.ม. 20/88/190.) จากพระดำรัสจะเห็นได้ว่า หลังจากที่ทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งลงไปแล้ว ก็จะต้องเกิดผลขึ้นมา ซึ่งอาจเกิดขึ้นทันทีหรืออาจให้ผลตามภายหลัง ผู้ที่จะได้รับผลกรรมโดยตรงนั้น คือ ตัวผู้กระทำเอง ซึ่งไม่มีใครรับผล กรรมแทนกันได้ หากกรรมที่กระทำเป็นกุศล กรรมก็จะเป็นมรดกตกทอดให้แก่ผู้กระทำนั้นได้รับ เช่นเดียวกัน หากผู้ทำกรรมอกุศล กรรมนั้น ก็จะเป็นมรดกตกทอดให้แก่ผู้กระทำเช่นกัน (พระมหายิ่งสันต์ ภทฺราสิทธิ, 2564, หน้า 23)

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน”(ม.อุ. 23/579/259) ดังนั้น กรรมจึงถือเป็นกรรมของผู้กระทำ เพราะกรรมชั่วย่อมให้ผลแน่นอน ในฐานะผู้สืบทอดของมรดก ไม่มีทางที่จะได้ผลตรงกันข้าม เช่น ทำดีได้ดีได้ชั่ว หรือทำชั่วได้ชั่ว ดังตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในกุกกุโรวาทสูตร ว่าด้วยการประพฤติเลียบแบบสุนัขของชีเปลือยที่ชื่อว่า “เสนียะ” กล่าวโดยสรุปว่า ถามแก่บุตรของชายโกลิยะที่ชื่อว่าปุณณะว่า ท่านบำเพ็ญกุกกุรวัตรเป็นการบำเพ็ญตนตามปกติของสุนัข บำเพ็ญจิตแบบสุนัข บำเพ็ญกิริยาอาการแบบสุนัขอย่างสมบูรณ์ไม่ขาดสายแล้ว หลังจากที่ตายไป เขาย่อมไปเกิดในหมู่สุนัข ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ทำอย่างไรก็ได้เช่นนั้น และกระทำที่ จำแนกผู้ที่กระทำได้ว่าเป็นคนดีหรือเป็นคนเลวนั้น ซึ่งสามารถสังเกตได้จากผลของการกระทำนั้นเอง (ม.ม.20/85/187)

3.6.3. กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน

เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงสาเหตุที่มนุษย์และสัตว์โลกทั้งหลายเกิดมาไม่เหมือนกันสุมาณพโตเทยบุตร เมื่อสุมาณพโตเทยบุตรทูลถาม พระพุทธองค์ทรงวิสัชนา ว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนมีกรรมเป็นทายาทมีกรรมเป็นกำเนิด การเป็นเผ่าพันธุ์และมีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน (ม.อุ 23/597/262) จากพระดำรัสจะเห็นว่า หมู่สัตว์ทั้งหลายการเกิดมาแล้วต้องเป็นแบบนี้ เพราะกรรมที่ได้ก่อไว้ในกาลก่อนแล้ว ถ้าทำกรรมที่เป็นกุศลมาก่อนนั้น กุศลแล้วกันก็จะก่อขึ้น เป็นเหตุปัจจัย ให้ประสบแต่สิ่งที่ดีงามในปัจจุบัน

ดังนั้น เราทำกรรมอะไรก็ตามจะส่งผลให้ตนเอง ได้รับผลของการกระทำนั้นด้วย ถ้าเราได้ทำความดีเอาไว้ก็จะได้รับผลของกรรมดี ซึ่งอาจจะส่งผลเร็วหรือช้า อีมเราจะได้รับผลอย่างแน่นอนถ้าทำกรรมชั่วก็จะได้รับผลชั่วที่ตนเองทำไว้ เช่นกัน โดยให้ยึดหลักการอธิบายแบบเดียวกับหลักปฏิจจสมุปบาท และสังสารวัฏ ซึ่งท่านกล่าวว่า คนเราเกิดมานั้นเพราะยังมีกรรมเหลืออยู่ หมายถึง ยังมีกิเลสมาก มีกรรมและวิบากกรรม คือ ผลของกรรม มีรูปนั้นย่อมส่งวิญญาณให้ไปเกิดในที่ต่าง ๆ ตามความเหมาะสมแก่กันจะมีแต่คน ซึ่งเป็นไปตามระบบของวงจรชีวิตของหมู่สัตว์ (วศิน อินทสระ, 2555, หน้า 52)

3.6.4. ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

การมั่นใจในองค์พระตถาคต ว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง 9 ประการ ตรัสธรรมบัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่ามนุษย์ คือ เราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดี ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุดบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2562, หน้า 140) ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง ความเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้น ก็คือความเชื่อในการใช้ศักยภาพของมนุษย์ เพื่อพัฒนาตนเองจนบรรลุเป้าหมาย เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญบารมีเป็นระยะเวลาที่ยาวนานจนสามารถตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่สุด (ยัง กุนอก, 2559, หน้า 74)

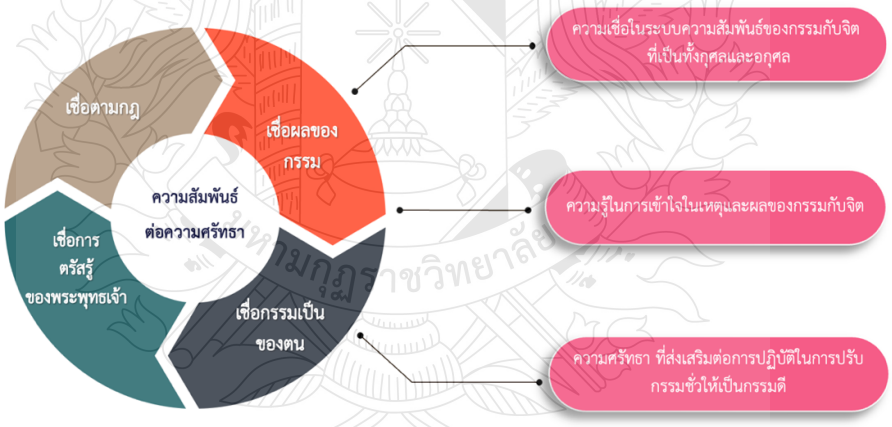
คำว่า “ตถาคตโพธิสัทธา” จึงมีความหมายว่า ความเชื่อมั่นในศักยภาพที่จะตรัสรู้ได้ของสัตว์โลก หมายความว่า การตรัสรู้หรือการมีญาณ (ความรู้) เพื่อความสิ้นกิเลส-สิ้นทุกข์นั้น สัตว์โลกก็เข้าถึงได้ คือ ความเชื่อมั่นว่า สัตว์โลกสามารถที่จะตรัสรู้ได้ อันสอดคล้องกับหลัก “กรรม” ในคำสอนที่กล่าวว่า กรรม คือ การกระทำของสัตว์โลกเอง เมื่อต้องการจะสิ้นกิเลสหรือสิ้นทุกข์ ก็ต้องทำกรรมเอง (เพื่อให้สิ้นกิเลสหรือสิ้นทุกข์) (สยามรัฐออนไลน์, โดยอุทัย บุญเย็น, 2563)

พระพุทธองค์ทรงค้นพบความจริงในธรรมชาติ และทรงไตร่ตรองพิจารณาด้วยพระสติปัญญา แล้วเรียงร้อยมาเป็นหลักธรรมสั่งสอน การตรัสรู้ของพระองค์ทรงมีพระเมตตาต่อไวยสัตว์ เพื่อต้องการให้ก้าวล่วงพ้นจากบ่วงแห่งทุกข์ทั้งหลาย โดยพระองค์ทรงตั้งพระทัยปรารถนาให้สรรพสัตว์ทั้งหลายได้แจ้งรู้ในธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ตาม “เปรียบเหมือนบุรุษ ได้ไม้จันทน์เป็นจันทน์เหลือง หรือจันทน์แดง จะสูดกลิ่นตรงที่ใด จะเป็นราก ลำต้น หรือที่ยอด ก็ย่อมได้กลิ่นหอม สนิทเป็นกลิ่นแท้ ฉันใด บุคคลฟังธรรมของท่านพระโคดมพระองค์นั้น...ก็ย่อมได้ปราโมทย์ ได้ความโสมนัส ฉันนั้น” การศึกษาปฏิบัติหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา จะสามารถทำให้สร้างเหตุที่ถูกต้อง เพื่อความปรารถนาสิ้นความทุกข์ที่เกิดจากวิบากกรรมทั้งหลาย (ม.ม.20/355/542)

ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ได้แสดงให้ว่า เมื่อเหล่าชาวพุทธมีความตั้งมั่นตั้งใจที่จะดำเนินชีวิต ด้วยการกระทำความดี ไม่สับสนหรือย่อท้อ หรือแม้แต่สงสัยในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา และผลของกรรม โดนการยึดหลักที่ว่า กรรมนั้นมีจริง

สามารถส่งผลให้มนุษย์ และเหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลายให้เสวยวิบาก ที่เกิดขึ้นตามลักษณะของกรรมกับจิต ที่มีระบบสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัย เมื่อเข้าใจในหลักของกรรมกับจิตจึงเท่ากับเข้าใจในคำสอนทางพระพุทธศาสนา (สำ.สฬา.28/231/276)

ดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่า กรรมเป็นกฎตามหลักของธรรมชาติ ที่ทางพระพุทธศาสนาได้นำมากล่าวแสดงจำแนกแจกแจงให้สรรพสัตว์ทั้งหลายได้เข้าใจ ในกฎของธรรมชาติของกรรมที่แท้จริง ในตัวกรรมนี้ไม่ได้มีอะไรเลย เป็นเพียงสภาวะหนึ่งเท่านั้น แต่ที่มีอำนาจที่ทรงด้วยอนุภาพมาก เพราะความเป็นไปตามเหตุปัจจัยแห่งปฏิจจสมุปบาท เป็นกลไกระบบการทำงานภายในตัวกรรมในการขับเคลื่อน เปรียบดังรถยนต์ถ้าไม่มีน้ำมันก็ไม่สามารถขับวิ่งได้เช่นกัน เมื่อกระบวนการทำงานของกรรมปรากฏ ผลวิบากของกรรมเกิดปรากฏในรูปของเบญจขันธ์ ในส่วนตรงนี้จะเป็นการแสดงให้ทราบชัดในลักษณะของกรรมที่ชัดเจนขึ้นเพราะเกิดอยู่ในองค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ เป็นกระบวนการสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องการดำเนินชีวิต ที่มีกรรมเกี่ยวข้องในฐานะการส่งผลของกรรม ซึ่งเป็นสาระสำคัญต่อความเข้าใจหลักการให้ผลในเรื่องกรรม ศรัทธา 4 เป็นอีกหนึ่งองค์ประกอบในหลักธรรมที่สัมพันธ์กับกรรม ในด้านหลักความเชื่อ และหลักการพิจารณาให้การปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามหลักคำสอนเรื่องกรรมที่ปรากฏในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถอธิบายสรุปได้ตามรูปภาพดังนี้

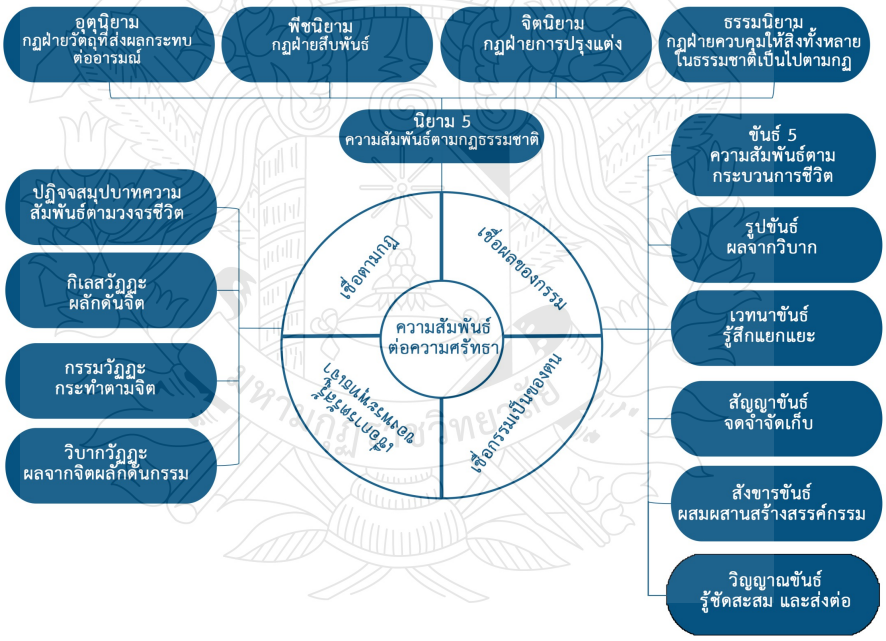

ภาพที่ 3.6 กรรมกับความสัมพันธ์ต่อศรัทธา

3.7 สรุปท้ายบท

ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเถรวาท แสดงให้เห็นถึงความสำคัญที่มีผลต่อมนุษย์ หรือกล่าวได้ว่า ความเป็นชีวิตจึงอยู่ที่กรรมกับจิต ที่คอยจัดสรรความ

เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ สาระสำคัญของกรรมกับจิต คือ เมื่อ 2 หลักธรรมนี้สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เมื่อไหร่ เมื่อนั้นความเป็นชีวิตจะปรากฏขึ้นอย่างชัดเจน โดยจะแสดงออกจากพฤติกรรมของมนุษย์ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นสิ่งลึกลับเพราะไม่สามารถสัมผัสได้ แต่ไม่ลับเพราะแสดงให้เห็นทางพฤติกรรม และอารมณ์ อนึ่ง กรรมกับจิตเป็นหลักธรรมที่มีกลไกการทำงานเป็นไปตามธรรมชาติ มีกระบวนการสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และจะปรากฏอยู่ด้วยกันจะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ได้ ในหลักของความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต มีลักษณะความสัมพันธ์ที่เป็นไปตามรูปแบบของปฏิจจสมุปบาท และย่อส่วน ไตรวัฏฏะ เป็นส่วนที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการสัมพันธ์ของกรรมกับจิต ที่แสดงผลเป็นไปตามกฎ ที่สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการชีวิตของมนุษย์ในรูปแบบของความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต ในการให้ผลวิบากส่งต่อ หลอมรวมลงเป็นขันธ์ 5 เป็นกลไกกระบวนการสัมพันธ์ของการทำงานของขันธ์ 5 ที่ให้ถึงกระการส่งผล โดยมีต้นเหตุจากการปรุงแต่งของจิตตามระบบของผัสสะเป็นรากฐานการสนับสนุนให้แสดงออกทางพฤติกรรม หลักธรรมศรัทธาจึงเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่จะช่วยส่งเสริมทำให้เข้าใจระบบกลไกลความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต ซึ่งสรุปอธิบายได้ตามแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 3.1 สรุปความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บทที่ 4
การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิต ในบทนี้ ผู้วิจัยได้ใช้การสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา 12 รูป/คน แล้วมาวิเคราะห์ตามพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารทางพระพุทธศาสนา ตามประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

4.1 การสร้างความเข้าใจในความเป็นกฎของกรรมกับจิต

ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนาได้แสดงอธิบาย ในเรื่องของกรรมกับจิตมีระบบการทำงานที่สอดคล้องอิงอาศัยซึ่งกันและกัน และมีอยู่ก่อนสิ่งทั้งปวงที่มีอยู่ในทุกที่ทุกกาล จึงเรียกว่า “กฎ” ด้วยเหตุนี้ กรรมกับจิตจึงถือว่าเป็นหลักธรรมอย่างหนึ่งที่ปรากฏในหลักของกฎธรรมชาติ เพราะมีระบบกลไกที่สัมพันธ์ซึ่งกันตามเหตุปัจจัย ความซับซ้อนของกรรมกับจิตจึงส่งผลต่อเข้าใจ ในการสร้างเงื่อนไข และทัศนคติในความเชื่อ ซึ่งสามารถกล่าวอธิบายได้ดังนี้

4.1.1 การสร้างเงื่อนไขปรับเปลี่ยนกฎของกรรมกับจิต

การที่จะสร้างเงื่อนไขการปรับเปลี่ยนกรรมกับจิต ได้นั้นสิ่งสำคัญต้องยึดหลักการพิจารณาจากความหมายเป็นฐานเบื้องต้น ที่จะทำให้เห็นกลไกของกรรมกับจิต ตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวอธิบายสาเหตุสำคัญของระบบ พบว่า ในการกระบวนสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามนัยยความหมายของกรรมกับจิต กรรม คือ การเคลื่อนไหวของธรรมชาติ และในความเป็นธรรมชาติจึงมีอยู่สองอย่าง คือ อนุปาทินนกสังขาร สิ่งที่ไม่มีใจครอง กับ อุปาทินนกสังขาร สิ่งที่มีใจครอง ซึ่งในสิ่งที่ไม่มีใจครอง มีการเคลื่อนไหวแต่ไม่เป็นกรรม ธรรมชาติที่มีใจครองเท่านั้นเมื่อเคลื่อนไหวแล้วจะเป็นกรรม เพราะว่าเป็นการเคลื่อนไหวภายใต้การควบคุมของจิต จึงเรียกว่าเป็นกรรม เพราะเป็นการเคลื่อนไหวที่มีก่อให้เกิดวิบากให้มีผลตามมา ส่วนการเคลื่อนไหวที่ไม่มีผลวิบากจึงไม่เรียกว่ากรรม ตัวอย่างเช่น แม้แต่การเคลื่อนไหวของสิ่งทีชีวิตที่มีจิตเป็นตัวควบคุม ถ้าไม่มีกิเลสแล้วจึงไม่เรียกว่ากรรม แต่เรียกว่า กิริยา เพราะว่าเป็นการเคลื่อนไหวที่ไม่มีวิบาก ดังนั้นการเคลื่อนไหวของพระอรหันต์นั้นไม่เป็นกรรม แต่เป็นเพียงแค่กิริยา เพราะความไม่มีซึ่งกิเลสปรากฏอยู่ในจิตของพระอรหันต์

“กิเลส” จึงเป็นแรงพลักดัน เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเศร้าหมอง ดังวจนัตถะที่ปรากฏในพระอภิธรรม อกุสลสังคหะ ได้กล่าวว่า “กิลิสฺสติ เอเตหีติ กิเลสา” แปลว่า สัมปยุตธรรม คือ จิต เจตสิก ย่อมเศร้าหมอง เร่าร้อนด้วยธรรมชาติใด ฉะนั้นธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งความเศร้าหมอง

เร่าร้อนของสัมปยุตนั้น จึงชื่อว่า กิเลส เมื่อ จิต เจตสิก รูป ที่เกิดพร้อมกับกิเลสเหล่านั้น จึงมีความเศร้าหมองเร่าร้อนไปด้วย เพราะตามธรรมดาจิตใจและกิริยาอาการ ของบุคคลทั้งหลายนั้น ถ้าไม่ได้เกิดเกี่ยวข้องกับโลภะ โทสะ เป็นต้นแล้ว บุคคลผู้นั้นจะรู้สึกว่าจิตใจสบาย รูปร่างหน้าตาผ่องใส ไม่มีความเดือดร้อนแต่ประการใด เป็นที่สบายตา สบายใจแก่ผู้ที่ได้พบเห็น แต่ถ้าจิตใจของผู้ใดเกิดขึ้นโดยมี โลภะ โทสะ เป็นต้น เข้าเกี่ยวข้องผูกพันด้วยแล้ว จิตใจของผู้นั้นก็จะมีความเศร้าหมองเดือดร้อน รูปร่างหน้าตา ไม่ผ่องใสปรากฏขึ้น แล้วแต่กำลังของกิเลสนั้น ๆ และย่อมเป็นที่ไม่สบายตาสบายใจแก่ผู้ที่ได้พบเห็น ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงเรียกว่า โลภะ โทสะ เป็นต้น เหล่านี้ว่า กิเลสตาม ความหมายของกรรมมิได้มุ่งหมายจำเพาะเจาะจงว่ากรรมจะเป็นฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ดังนั้น สิ่งเร้าจิตใจในส่วนของกิเลสจึงเป็นไปได้ทางดี และทางไม่ดี ซึ่งในส่วนของทางดีท่านนิยมเรียกว่า “ฉันทะ” ทั้งสองฝ่ายนี้มีระบบการทำงานเช่นเดียวกันที่ส่งเสริมให้จงใจที่กระทำให้เป็นกรรม เรียกว่า เจตนา

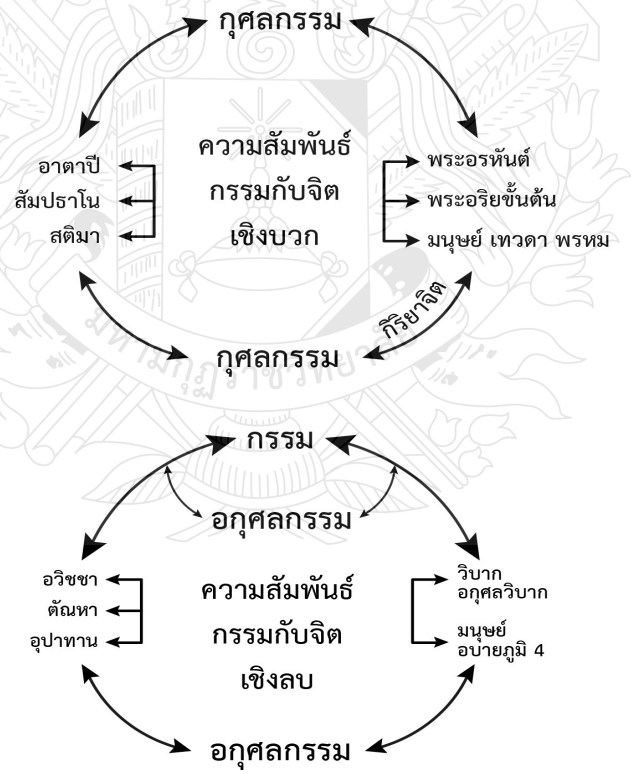
ดังความปรากฏในคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา ให้ความหมาย เจตนา เป็นตัวกรรมที่มีระรบความซับซ้อนในตัวของเจตนา คือ มีระบบการรับรู้ จดจำ รับ ส่ง ที่เรียกว่า จิต และจะแปรผลันไปตามลักษณะของกรรมดีและกรรมชั่ว และผลของวิบากทั้งหมดจะเก็บไว้ที่จิต ดังนั้น ถ้าในส่วนของเจตนาไม่มีกิเลสเข้ามาเกี่ยวข้อง เจตนานี้ก็ไม่มีกรรมเช่นกัน ดังความปรากฏในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาตร ได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะการทำงานของกรรมกับจิต ที่มีส่วนของกิเลสเข้ามาเกี่ยวข้องทำให้เกิดระบบความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิต ที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตมนุษย์ในรูปแบบของผลวิบาก ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนอานนท์ เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไร่นา วิญญาณ ชื่อว่าเป็นพืช ตัณหาชื่อว่าเป็นยาง วิญญาณประดิษฐานแล้วเพราะธาตุ อย่างเลวของสัตว์ พวกที่มีอวิชชาเป็นเครื่องสกัดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ ด้วยประการฉะนี้” (อง.ติก.34/516/422)

จากพระดำรัสได้แสดงให้เห็นว่า จิตมีการเกิดดับและอาศัยร่วมอยู่ทุกจุดของกระบวนการทำงานของจิตตามรูปแบบของรูปนาม กล่าวคือ เมื่อจักขุวิญญาณ การรับรู้ด้วยตา โดยมีผัสสะเป็นธรรมชาติที่ทำให้จิตกระทบรูป จึงเป็นความรู้สึกของจิต เรียกว่าเวทนา ซึ่งความรู้สึกนี้จะไม่หายไปไหน แต่จิตจะจดจำไว้ เรียกว่า “สัญญา” จะจำใน 6 คือ จำรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และเรื่องราวที่นึกคิดทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ตัวสัญญานี้จะทำงานย้อนกลับเมื่อมีสิ่งใดกระตุ้นให้สิ่งที่จดจำไว้เกิดขึ้นและส่งถ่ายความจำแปรประมวลปรุงแต่ง เรียกว่า สังขาร เป็นกระบวนการทำงานของจิต ซึ่งต้องอาศัยกลไกของปฏิจจสมุปบาท ที่จำแนกย่อส่วน คือ กิเลส กรรม วิบาก ก็จะทำให้เข้าใจถึงกลไกที่เป็นเงื่อนไขที่ทำให้กรรมกับจิตสัมพันธ์กัน

ตามหลักปฏิจจสมุปบาทจึงเป็นหลักความจริงที่ย่อส่วนกระบวนความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต เพราะมีความ อวิชชา ในความไม่รู้ในเงื่อนไข ตัณหา คือ ความทะยานยาก อุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นในความเป็นตัวตน สิ่งเหล่านี้เป็นส่วนของกิเลสที่ส่งจิตผลักดันให้เป็นกรรมที่ เพราะเกิดจากการ

ปรุงแต่งของสังขาร ซึ่งแสดงออกทางกาย ทางวาจา และทางใจ จึงกลายเป็นผลกรรม หรือที่เรียกว่า วิบาก ในทางกลับกัน เมื่ออวิชชาดับ เป็นวิชชา ระบบความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตจึงเป็นผลอันเป็นคุณ เป็นจุดที่สามารถถอดสลักกลไกที่ผูกเป็นเงื่อนไขที่เป็นโทษ

ดังนั้น รูปนามเป็นอีกหนึ่งกลไกที่เกี่ยวข้องกับระบบสัมพันธ์ของกรรมกับจิต จึงมี 2 แบบ คือ ความสัมพันธ์เชิงบวก หมายถึง จิตทำกรรมในลักษณะของเจตนา แต่เป็นเจตนาที่ประกอบด้วยคุณธรรม หมายถึง การจงใจที่กระทำดี หรือการยึดหลักพุทธธรรมมาเป็นแบบการฝึก ในการปฏิบัติเพื่อสร้างนิสัย ในการปรับอกุศลให้เป็นกุศล ด้วยการมีความเพียรมีสติกำหนดรู้ ยิ่งกระทำก็ยิ่งทำให้กิเลสย่อมลดลงสุดท้ายกิเลสก็สิ้นไป หรือเรียกว่า ดับกรรม เมื่อดับกรรมแล้วก็หมายความว่าต่อจากนี้ไปจะกระทำอะไรก็ไม่ถือว่าเป็นกรรม แต่เป็นเพียงกิริยาเท่านั้นเอง แต่ความสัมพันธ์ในเชิงลบเป็นความสัมพันธ์ตามลักษณะวัฏฏ์ 3 คือ กิเลส กรรม วิบาก เป็นความสัมพันธ์ที่มีกิเลสเข้ามาเกี่ยวข้อง จึงทำให้ความสัมพันธ์ในสิ่งนั้นกลายเป็นผลของการกระทำ คือ มีวิบาก หรือเป็นบุญเป็นบาป เพราะฉะนั้นความสัมพันธ์ตามลักษณะแบบนี้อาจเรียกได้ว่า เป็นความสัมพันธ์เชิงลบ เป็นความสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดการสืบกรรมที่ต่อเนื่องไม่จบสิ้น ซึ่งสามารถสรุปอธิบายได้ตามรูปภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 4.1 ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตเชิงบวกและเชิงลบ

ดังนั้น ตามลักษณะความหมายของกรรมกับจิต มีระบบของการทำงานตามรูปแบบของรูปนามตามหลักของปฏิจจสมุปบาท ที่มีหลักของเหตุผลที่ทำให้เกิดผลแตกต่างกัน คือ ถ้าจิตสัมพันธ์กับกรรม โดยมีกิเลสเป็นตัวเชื่อมก็จะก่อให้เป็นกุศลกรรมบ้าง อกุศลกรรมบ้าง และเป็นเหตุต้องวนอยู่ในวัฏฏะ เพราะมีผลทำให้มีการสืบกรรม แต่ถ้ามีคุณธรรมเป็นตัวเชื่อมต่อก็จะทำให้ความสัมพันธ์ส่งผลให้สิ้นสุดการสืบกรรม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **รศ.สุเชาวน์ พลอยชุม** ได้ให้ความเห็นว่า “หลักความจริงในปฏิจจสมุปบาท ซึ่งแสดงให้เห็นถึงส่วนของรูปนาม ตามอรรถาธิบายที่ปรากฏตามพระสูตรแสดงให้เห็นเป็น คือ นามที่รูปผสมอยู่ ซึ่งมีความหมายของชีวิตมนุษย์ เป็นสภาพวงจรชีวิต ที่มีระบบการทำงานของกรรมกับจิตตามที่ปรากฏในรูปแบบของรูปนามของระบบสัมผัสการทำงานที่เป็นลำดับขั้นตอน ที่วิเคราะห์จากควาหมายของกรรมกับจิตก็จะเห็นระบบของความสัมพันธ์ (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 22 สิงหาคม 2566)

ตามลักษณะของกรรมกับจิตมีความซับซ้อนของความสัมพันธ์กรรมกับจิตที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ กล่าวคือ การเข้าใจในหลักธรรมทั้งสองอย่าง สิ่งสำคัญจะต้องเข้าใจในความหมายของกรรมกับจิตอย่างถ่องแท้เสียก่อน จึงจะสามารถเข้าใจหลักธรรมชาติของกรรมกับจิต ที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสิ่งอื่นมาบันดาล เมื่อทราบในระบบของกรรมกับจิตมากขึ้น ก็จะเข้าใจและสามารถสร้างเงื่อนไขการปรับเปลี่ยนกฎของกรรมกับจิตได้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **รศ.ดร. อำพล บุดดาสาร** ได้ให้ความเห็นว่า หลักกรรม เป็นสิ่งที่พระพุทธศาสนาค้นพบ ที่มีลักษณะเกี่ยวข้องกับความรู้สึกของจิต เป็นกลไกที่ซับซ้อน เพราะมีองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ทำให้กรรมนั้นส่งผลกระทบต่อสถานภาพความเป็นชีวิตของมนุษย์ของผู้กระทำ ที่ความละเอียดลึกซึ่ง สำหรับผู้ที่ศึกษา เพื่อการสร้างเงื่อนไขการปรับเปลี่ยนกฎของกรรมกับจิต จึงต้องทำความเข้าใจตามนัยยความหมายของกรรมกับจิต (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 2 กันยายน 2566)

อนึ่ง กลไกของความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตมีความละเอียดและซับซ้อนยากยิ่งต่อการเข้าใจในระบบกลไกการทำงานของกรรมกับจิต ความเข้าใจในความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต จึงเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล ที่มีความแตกต่างของระดับความไม่รู้ (อวิชชา) และความรู้ (วิชชา) จึงเป็นเหตุให้เป็นอุปสรรคต่อความไม่เข้าใจหรือแยกแยะในความเป็นกฎของกรรมกับจิตตามเหตุปัจจัยที่เป็นไปตามลักษณะของความหมาย ซึ่งตามอุปนิสัยของชาวพุทธส่วนใหญ่จะเข้าใจในหลักกรรม โดยการเปรียบเทียบ ตัวอย่างเช่น เมื่อบอกว่าอาชีพขายปลานั้นเป็นบาป เพราะถือว่าเป็นการทำปาณาติบาต แต่ในทางกลับกันก็กล่าวว่า การค้าขายปลานั้นสามารถสร้างรายได้ ดังนั้น การอธิบายความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต ในแง่ของเหตุและผล ก็ถือว่าเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่จะทำให้เกิดความเข้าใจ และสามารถสร้างเงื่อนไขการปรับเปลี่ยนของกฎกรรมกับจิต ซึ่งสอดคล้องกับความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามทฤษฎีกรรมนิยามกับจิตตนิยาม

ตามนัยยสัมพันธ์ตามกฎของกรรมนิยามเป็นวิสัยของมนุษย์ เป็นขอบเขตที่มนุษย์มีอำนาจปรุงแต่งควบคุมเสกสรรบันดาล แต่เป็นสภาพธรรมชาติชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่การเกิด จนถึงการตาย รวมถึงการปฏิสนธิ ทั้งหมดนี้มีผลสืบเนื่องมาจากการสัมพันธ์ของกรรมกับจิต เพราะผลของกรรมเกิดขึ้นก็เพราะจิต การให้ผลของกรรมก็เพราะถูกสะสมไว้ที่จิต ดังนั้น กรรมกับจิต ซึ่งมีความหมายจากคำบาลีว่า “อยํ ธมฺมตฺตา” เป็นสิ่งธรรมดาที่เกิดขึ้นกับชีวิตมนุษย์ จึงเรียกว่าเป็นตามกฎธรรมชาติของนิยาม

กรรมนิยามจึงมีลักษณะในทางผลวิบาก เมื่อผลที่กระทำไว้ดีชีวิตก็ดี และจิตตนิยามเป็นตัวหลักของชีวิต ที่เกิดร่วมกับกายภาพถ้าไม่มีจิตชีวิตก็อยู่ไม่ได้ หรือกล่าวได้ว่า การที่มนุษย์มีส่วนร่วมในเหตุปัจจัยด้วยอย่างใดอย่างหนึ่งในกระบวนการธรรมชาติ จนมีสำนวนเกิดขึ้นว่า มนุษย์สามารถควบคุมธรรมชาติได้ ก็เพราะอาศัยกรรมนิยามนี้เอง ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “คนเขลา (ย่อมทำ) กรรมที่เกิด เพราะโลภะ โทสะและโมหะ กรรมใด ที่คนเขลานั้นทำแล้วน้อยหรือมากก็ตาม กรรมนั้นให้ผลในอัตภาพ (ของผู้ทำ) นี้แหละ วัตถุอื่น (ซึ่งจะเป็นที่รับผลของ กรรมนั้น) ไม่มี เพราะเหตุนั้น” (อง.ติก.34/473/119) เมื่อพิจารณากรรมตามระบบสังคม และปัจเจกบุคคล ที่มีความสัมพันธ์กับตัวเอง หมายถึง การกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจ หรือสิ่งแวดล้อม เช่น การเรียนหนังสือไม่เก่ง เพราะไม่สนใจที่จะศึกษาเล่าเรียน แต่ถ้ากลับมาสนใจศึกษาเล่าเรียน ก็จะเกิดผลดีต่อการศึกษาด้วยเหตุผลนี้ จึงเป็นไปตามเงื่อนไขของกรรมนิยามก็จะแสดงให้เห็นหลักของเหตุและผล ที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “หว่านพืชเช่นใด ย่อมนำผลเช่นนั้นมา ทำดีได้ดี และทำชั่วก็ได้ชั่ว” (ม.อุ.อ32/328) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์

ดังที่ท่าน **รศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน** ได้ให้ความเห็นว่า การอธิบายให้เกิดความเข้าใจตามหลักการทางวิทยาศาสตร์ ตามเหตุและผลของความสัมพันธ์ตามกฎของกรรมนิยามกับจิตตนิยามก็จะทำให้เห็นถึงกระบวนการผลของการกระทำจากสิ่งที่อยู่รอบตัว ซึ่งจะให้เกิดความเข้าใจในกลไกที่จะสร้าง หรือการตั้งเงื่อนไขที่เป็นไปตามกฎได้ (ผู้ให้สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม 2566)

ดังนั้น หากมนุษย์เข้าใจหลักการปฏิบัติด้วยการสร้างเงื่อนไขในการสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตให้เป็นกุศล ก็จะทำให้วิถีการดำเนินชีวิตเป็นไปด้วยความสันติ เพราะความเข้าใจในความเป็นธรรมชาติของกรรมกับจิต ที่ถือว่าเป็นรากฐานสำคัญในการเริ่มต้น ในการเข้าใจที่จะสร้างความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต ในเงื่อนไขที่เอื้อประโยชน์แก่ตนในการสร้างสรรค์คความดี

สรุป แนวคิดทฤษฎีการสร้างความเข้าใจของกรรมกับจิต กล่าวได้ 2 ประเด็น คือ จำแนกตามลักษณะการศึกษาจากความหมายของกรรมกับจิต ซึ่งทำให้เห็นถึงกลไกกระบวนการสัมพันธ์ของกรรมกับจิต ที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยตามหลักของปฏิจจสมุปบาท ที่มีองค์ประกอบ กล่าวคือ กิเลส, เจตนา, การแสดงออกของกรรม, และผลวิบาก กับการจำแนกอธิบายตามเหตุและผลตามระบบกฎ

ของกรรมนิยามกับจิตตนิยาม ซึ่งตามลักษณะทั้งสองนี้ เป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่สามารถวางข้อกำหนดในการสร้างเงื่อนไขการปรับเปลี่ยนกฎของกรรมกับจิตได้

4.1.2 การปรับทัศนคติเรื่องกฎแห่งกรรม

กฎแห่งกรรมเป็นหลักธรรมที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญ ซึ่งถือว่าเป็นกฎที่มีความสัมพันธ์กับชีวิตมนุษย์ เพราะมนุษย์มีภาวะเป็นไปต่าง ๆ กัน เช่น ดีหรือชั่ว รวยหรือจน เจริญหรือเสื่อม แม้แต่สุขหรือทุกข์ ก็เกี่ยวเนื่องกับกฎแห่งกรรมทั้งสิ้นสาระสำคัญก็คือ เมื่อกรรมปรากฏขึ้นย่อมให้ผลตอบแทนแก่ผู้กระทำเสมอ ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “เรามีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่ง จักทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น” (องฺ.ปญฺจก.36/57/140)

มนุษย์อยู่ภายใต้การควบคุมของผลกรรม ทัศนคติความเข้าใจเรื่องกฎแห่งกรรมของมนุษย์มีความแตกต่างและสับสน ด้วยความไม่เข้าใจในระดับการให้ผลของกรรม เพราะเมื่อกล่าวถึงการให้ผลของกรรมก็ยากยิ่งจะอธิบายได้อย่างลึกซึ้ง หรือกล่าวได้ก็อาจให้ข้อมูลที่ไม่ตรงกับหลักความเป็นจริง เหตุเพราะเป็นสิ่งที่เหนือวิสัยของสัตว์โลก ดังนั้น การให้ผลของกรรม จึงเป็นหนึ่งในอจินไตยที่เป็นวิสัยของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ที่จะรู้ได้ (องฺ.จตุกฺก.35/77/235)

ตามทัศคติความรู้สึกที่เกิดขึ้นกับชาวพุทธในเรื่องกรรม ส่วนใหญ่ยังมีความเชื่อที่ไม่สอดคล้องกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวพุทธมีกรรมวิธีแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่ผิดแปลก ด้วยความไม่เข้าใจการให้ผลของของกรรมนั้น หรือไม่ทราบหลักเกณฑ์ในการชี้วัด เพื่อหลักการพิจารณาผลของกรรมที่เกิดจากการกระทำ จึงส่งผลต่อหลักการปฏิบัติตนเองได้อย่างถูกต้อง เพราะความสับสนก็จะกล่าวคำว่า “ทำดีได้ดีมีที่ไหน ทำชั่วได้ดีมีถมไป” ซึ่งในแต่ละวันคนเรานั้นจะกระทำทั้งดี และชั่ว และจะปักใจเชื่อในเรื่องของสิ่งที่ไม่ดีก่อนเสมอ

หากกล่าวถึงคติหนึ่งที่ว่า มนุษย์มีโอกาสอย่างยิ่งที่จะประกอบกุศลกรรมนำพาไปภพภูมิต่าง ๆ ที่ดี และสามารถลงสู่อบายภูมิ ซึ่งเป็นบทลงโทษของกรรมทำชั่ว หากขึ้นสวรรค์ก็ถือเป็นรางวัลชีวิตที่เกิดจากผลบุญที่กระทำไว้ ซึ่งในหลักความเป็นจริง กรรมนั้นสามารถส่งผลจากอดีตชาติและปัจจุบันชาติก็ตามแต่ก็ไม่ได้หมายรวมทั้งหมด เพราะในความหมายของกรรม โดยธรรมชาตินั้นย่อมมีขอบเขตของตัวเอง มิได้ควบคุมทุกเรื่อง ตัวอย่างเช่น บุคคลหนึ่งมีจิตที่ไม่เบียดเบียน ทำบุญใส่บาตรสวดมนต์ไหว้พระเป็นนิสัย แต่ทำไมกับมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ยากแค้นเข็ญใจ เหตุเพราะ ในวาระชีวิตของบุคคลหนึ่งได้สร้างกรรมดี และกรรมชั่วสลับกันไป แต่มีความแตกต่างโดยการวัดที่ระดับของกรรม คือ สิ่งไหนทำเป็นนิสัยก็จะเกิดความเคยชิน การกระทำกรรมนั้นก็จะมีระดับที่ให้ผลมากกว่า กรรมที่ไม่ได้ทำบ่อยครั้ง ดังนั้น การให้ผลของกรรมจึงมีขอบเขตในตัวเอง ซึ่งจะสะสมลงในกล่องความจำรอการให้ผล ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “กรรมทุกอย่างที่นรชนสั่งสมไว้แล้ว ย่อมมีผลเสมอไป ขึ้นชื่อว่ากรรมแม้จะเล็กน้อย ที่จะไม่ให้ผลเป็นไม่มี” (ขุ.ชา.61/2054/31)

กรรมอันบุคคลที่ได้กระทำแล้ว แม้เป็นเพียงกรรมเล็กน้อยก็ตาม ผลของกรรมนั้นก็ยังคงอยู่ ซึ่งจะถือว่าเป็นโมฆะเสียมิได้ ตราบใดกรรมนั้นยังไม่เป็นอโหสิกรรม ผลของกรรมนั้นจะต้องให้ผลเสียก่อน ดังนั้น การให้ผลของกรรมจึงมีความซับซ้อนที่ให้ผลตามลำดับ ซึ่งความสอดคล้องกับแนวคิดของพระอรรถกถาจารย์ ได้แสดงไว้ว่า กรรมที่กระทำไว้ในชาติอื่น ๆ หรือไม่ได้เกิดจากภพนี้ หรือภพหน้า เมื่อเจตนาอันเป็นกุศลหรืออกุศลให้สำเร็จไว้แล้ว กรรมนั้นก็จะส่งผลเรื่อยไป แม้เลยจากภพนี้ก็ยังส่งผลกรรมต่อไปได้อีก ตราบใดกรรมนั้นยังไม่เป็นไปอโหสิกรรม เปรียบดัง สุนัขไล่เนื้อตามทันได้ก็กัดเมื่อนั้น เรียกว่า “อปราปริยเวทนียกรรม”

อีกตัวอย่างเช่น บุคคลหนึ่งมีฐานะที่ร่ำรวย แต่ไม่คิดที่ช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส หรือสังคม แต่กับเป็นที่ยอมรับในสังคมและมีชีวิตเป็นที่ดี จึงนำมาซึ่งทำให้เกิดวามไม่เชื่อมั่นในเรื่องกฎของกรรมว่าแท้จริงนั้นสิ่งที่กระทำเป็นกุศล และอกุศลอยู่ที่ไหนจึงไม่ปรากฏผลวิบาก ซึ่งตามวินิจฉัยของพระอรรถกถาจารย์ จึงวิเคราะห์ได้ว่า ที่เกิดมามีฐานะร่ำรวย เหตุเพราะกุศลในอดีตที่ได้กระทำไว้ช่วยสนับสนุน (อุปถัมภกกรรม) ซึ่งยังคงมีกำลังมาก แต่ในปัจจุบันไม่ได้กระทำเหตุให้เป็นกุศล เพื่อสร้างเสริมผลกรรมดีให้กลับตนเอง เมื่อกระทำอกุศลกรรมเป็นความเคยชินอยู่เสมอ (อาจิณณกรรม) เมื่อมีกำลังมากกว่าก็จะแสดงผลวิบากนั้นขึ้นมา หรืออาจพิจารณาได้อีกว่า ผลของกรรมนั้นจะส่งผลตามน้ำหนักของกรรม เมื่อกล่าวอธิบายการให้ผลของกรรมตามลักษณะของกรรม 12 เป็นหลักแนวคิดในการเสริมปสาทะให้กับชาวพุทธเข้าใจในเรื่องกฎแห่งกรรมมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์

ดังที่ท่าน **พันเอกพิเศษ ธงชัย แสงรัตน์** ได้ให้ความเห็นว่า การให้ผลของกรรม เป็นสิ่งสำคัญที่ชาวพุทธควรศึกษา ตามลำดับของการให้ผลของกรรม 12 เมื่อมีทัศนคติเรื่องกรรมที่ถูกต้องแล้ว ก็จะทำให้เกิดการสร้างอุปนิสัยใหม่ขึ้น การปฏิบัติต่อการสร้างความสัมพันธ์กรรมกับจิตก็ดีตามมาด้วยเช่นกัน (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 2 กันยายน 2566) กรรมมีการแสดงผลที่แตกต่าง ซึ่งล้วนแล้วแต่เปลี่ยนตามลักษณะของการกระทำ ที่ส่งผลต่อบริบทของชีวิตที่ทำให้กระทบต่อการดำเนินชีวิต กล่าวอธิบายให้เกิดความเข้าจึงเป็นไปได้หลายลักษณะ ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับจังหวะและเหตุการณ์ประกอบรวมกับสติปัญญาของบุคคล หรือกล่าวได้ว่า เป็นการอธิบายตามประเภท ในความหมายของกรรม เช่น การอธิบายในมุมของเหตุและผล ก็จะทำให้สามารถเข้าใจเรื่องกฎกรรม ในระดับของบุคคลทั่วไป เพราะบุคคลทั่วไปส่วนใหญ่จะมีหลักการคิดจากสิ่งที่รู้ที่เห็น และจะปักใจเชื่อมั่นตามสิ่งนั้นก่อนเสมอ ซึ่งมีอิทธิพลภายนอกเข้ามาสนับสนุน หรืออิทธิพลของกรรมก็ได้ อิทธิพลภายนอกนั้น เช่น กฎหมาย วัฒนธรรมประเพณี ค่านิยาม และอิทธิพลที่เนื่องด้วยกาลเทศะ เป็นอิทธิพลที่สนับสนุนและขัดขวางในการให้ผลของกรรมนั้นเกิดขึ้นภายหลัง

ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนาได้แสดงปรากฏอยู่ในพระอภิธรรม วิภังคปกรณ์ - ทสกนิเทศ ดังความว่า “ญาณที่รู้วิบากของกัมมสมาทานที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ตามความเป็นจริง

โดยฐานะ โดยเหตุ พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า กัมมสมาทานอันเป็นบาป บางอย่างห้ามไว้จึงไม่ให้ผลก็มี” (อภิ.วิ.78/840/606) การแสดงออกของกรรมในระดับของชีวิตทำให้เป็นไปต่าง ๆ ประสบตอบสนองจากภายนอกอันน่าพอใจ และไม่พอใจบ้างนั้น

ตามหลักของพุทธธรรมท่านแสดงไว้ว่า ต้องขึ้นกับองค์กอบของต่าง ๆ 4 คู่ คือ สมบัติ 4 แปลว่า ข้อดี หมายถึง ความเพียบพร้อมสมบูรณ์แห่งองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ช่วยส่งเสริมให้กรรมดีแสดงผล มี คติสมบัติ, อุปธิสมบัติ, กาลสมบัติ, ปโยคสมบัติ, และ วิบัติ 4 แปลว่า ข้อเสีย หมายถึง ความบกพร่องแห่งองค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งไม่ส่งเสริมให้กรรมดีปรากฏ มี คติวิบัติ, อุปธิวิบัติ, กาลวิบัติ ปโยควิบัติ, ซึ่งทั้งสองหลักธรรมมีลักษณะที่จับคู่ร่วมไปด้วยกัน

ตัวอย่างเช่น บุคคลหนึ่งมีความตั้งใจรับผิดชอบหน้าที่การงาน แต่ไม่ประสบความสำเร็จในหน้าที่งาน เพราะตกอยู่ในภายใต้อำนาจของหัวหน้าที่ไม่เป็นธรรม มีนิสัยมักชอบบุคคลที่วาจาไพเราะเสนาะหู ด้วยเหตุนี้ความดีจึงไม่ปรากฏ ซึ่งเป็นไปตามลักษณะของ คติวิบัติ อีกตัวอย่างหนึ่ง ผู้ที่ถึงพร้อมด้วยความเพียร ด้วยจิตที่มุ่งหมายฝักใฝ่ในทางที่ถูก นำความเพียรไปใช้ได้ถูกต้องดีงาม ซึ่งมีความเพียรอยู่แล้ว เมื่อทำกิจในช่วงสั้น ๆ และมีความจริงจังอย่างเหมาะสม ความดีจึงเป็นสิ่งส่งเสริมให้เห็นผลไปอีก ดังนั้น เมื่อมองให้เข้าถึงศาสนธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ก็จะเกิดองค์ความรู้ความเข้าใจตามระบบของเหตุผล ก็จะเข้าใจระบบกลไกที่ทำให้เกิดกรรมตามความเป็นจริง ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **แพทย์หญิงดวงทิพย์ สุนทรเลขา** ได้กล่าวว่า การอธิบายการให้ผลของกรรมตามระดับของเหตุผล โดยยกหลักแนวคิดวิเคราะห์ตามพุทธธรรม อันมี สมบติ 4 และ วิบัติ 4 ซึ่งทำให้บุคคลทั่วไปยังไม่เข้าใจเรื่องของกฎแห่งกรรม สามารถเข้าใจได้ง่าย และสามารถเข้าสู่ระดับปัญญา คือ ความเห็นที่ถูกต้อง เมื่อมีความเห็นที่ถูกต้องก็จะนำไปสู่หลักการปฏิบัติเพื่อพัฒนาตน (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 2 กันยายน 2566)

ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ที่ปรากฏอยู่ใน จูฬกัมมวิภังคสูตร ได้แสดง การให้ผลของกรรมเป็นหลักการพิจารณาให้สามารถวิเคราะห์แยกแยะ และเข้าใจในระบบของกรรมได้ดียิ่ง (ม.อุ.23/579/251) ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมาจะเห็นว่ามีความสอดคล้องกับ แนวคิดของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้ข้อมูลให้ความสำคัญมีสอดคล้องในทางเกี่ยวกันว่า ดังนั้น การเข้าใจในการให้ผลของกรรม เป็นรากฐานของปรับทัศนคติเรื่องกรรมที่จะทำให้สามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรม และเข้าใจบริบทของชีวิตของบุคคลต่าง ๆ ได้ แต่มีความแตกต่างทางการให้หลักธรรม ในการสร้างความเข้าใจแต่นัยยแห่งเจตนามีความเป็นหนึ่งเดียวกัน ที่สอดคล้องกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ซึ่งการยกหลักกรรม 12 เป็นสร้างความเข้าใจในระบบของเหตุปัจจัย ที่มีความละเอียดลึกซึ่ง ส่วนในหลักธรรม สมบัติ 4 กับ วิบัติ 4 เป็นการสร้างความเข้าใจระบบของเหตุและผล เอื้อประโยชน์ต่อบุคคลทั่วไปได้ดีกว่า เมื่อมีทัศนคติเรื่องกรรมเปลี่ยน การปฏิบัติเพื่อการสร้างเงื่อนไขของกรรมกับจิตก็จะถูกต้อง ซึ่งวิเคราะห์ตามหลักของ ปโยคสมบัติ คือ การกระทำของผู้เข้าใจในเหตุของสิ่งนั้น ๆ และจงใจด้วยจิต

อันเป็นกุศล ด้วยความเพียร ถือว่า บุคคลที่จงใจและเชื่อมั่นในความดีถึงได้ทำ ซึ่งบุคคลนั้นย่อมถือว่ามีเจตนาที่ปรับจากมิจฉาทิฏฐิ เปลี่ยนเป็นสัมมาทิฏฐิ เป็นหลักการปฏิบัติที่เกิดจากความเข้าใจเรื่องการให้ผลของกรรม ที่สามารถพัฒนาตนให้ก้าวไปสู่ระบบการปฏิบัติ เพื่อการสิ้นกรรมได้ ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **พระราชวชิรสุธี** ได้ให้ความเห็นว่า การปรับความเห็นผิดมาเป็นเห็นถูก เรียกว่า “สัมมาทิฏฐิ” เป็นเหตุข้างต้นที่จะทำให้ชาวพุทธเข้าใจในระบบของกรรม และประโยชน์ต่อการปฏิบัติตนได้สู่ระดับผู้หลุดพ้นได้ (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 4 กันยายน 2566)

เมื่อกล่าวถึงคำว่า สัมมาทิฏฐิ ในพระพุทธศาสนาจึงเกี่ยวกับข้องกับพุทธสุภาษิตอยู่ว่า “นตฺถิ สนฺติ ปรं สุขं” หมายความว่า สุขอื่น นอกไปจากความสงบแล้วไม่มี ความสงบ จึงหมายถึงสงบตั้งตนมาแห่งจิต เพราะสงบซึ่งไม่มีกิเลสรบกวน ความวุ่นว่ายจึงไม่เกิดขึ้นทางกาย ทางวาจา เป็นผู้มีจิตใจสูงเข้าใจในความเป็นไปของโลก เมื่อศึกษาโลกก็เห็นว่าโลกกำลังศึกษา เพราะมีมิจฉาทิฏฐิการปฏิบัติต่อการอยู่ร่วมกันจึงไม่ถูกต้อง พาแต่ให้เกิดความสับสน หรือไม่ตระหนักเรื่องกฎแห่งกรรมด้วยเหตุ จึงต้องให้สัมมาทิฏฐิมาครองโลก ด้วยการศึกษาปรับปรุงพัฒนาตนให้อยู่เหนือกฎ (พุทธทาสภิกขุ, 2546, หน้า 281) ฉะนั้น “สัมมาทิฏฐิ” จึงเป็นรากฐานก้าวไปสู่การศึกษา ที่ต้องควบคุมทั้งสองส่วน คือ ศึกษาภายนอก คือ ระบบกลไกของกรรมกับจิต เพื่อรู้หลักของความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัยและเหตุผล ที่เรียกว่า หลักการศึกษาด้านปริยัติ อีกส่วนหนึ่ง คือ ศึกษาภายใน การฝึกกำหนดตามสภาวะของจิตตามปัจจุบัน ซึ่งต้องอาศัยวิหารธรรม เป็นเครื่องอาศัย ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิผู้ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **ผศ.ดร.สมบูรณ์ วัฒนะ** ให้ความเห็นว่า สามารถทำได้โดยการศึกษาหาความรู้จากแหล่งปรโตโฆสะ (ปริยัติ) และฝึกฝนปฏิบัติธรรมตามหลักสมถะและวิปัสสนา (ปฏิบัติ) ทั้งสองหลักการศึกษานี้จะสามารถทำให้เข้าใจได้มากยิ่งขึ้น (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 21 กันยายน 2566)

เป็นหลักเกณฑ์ที่มีระบบกลไกการสร้างสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องตามกระบวนการของธรรมชาติที่แสดงให้เห็นตามหลักการพิจารณาจากผลของกรรมที่มีผลทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรมที่เป็นไปตามการกฎเกณฑ์การทำงานของจิต ตามสภาพที่เป็นจริง การศึกษาเพื่อให้สามารถสร้างความเข้าใจจึงต้องแบ่งเป็น 2 ระบบ ดังนี้

1 ระบบทางปริยัติ คือ การเข้าใจกระบวนการชีวิต ให้เข้าใจถึงระบบความสัมพันธ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงของชีวิต ซึ่งต้องอาศัยความตั้งใจที่สนในการศึกษาตามแหล่งข้อมูลอันเป็นจริง เช่น การศึกษาจากคำสอนในพระไตรปิฎก และคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนการแสวงหาความรู้จากนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา และนักปฏิบัติธรรม เพื่อให้คำแนะนำแนวทางการสร้างความเข้าใจ และคลายข้อสงสัย เพื่อให้เกิดปัญญา

2. ระบบทางปฏิบัติ คือ ต้องเปรียบตนเสมือนนักวิจัย ด้วยการทดลองปฏิบัติตามจากฐานความรู้ที่ได้ศึกษา ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สามารถตอบคำถาม ในความสงสัยระบบความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต เพราะการปฏิบัติเป็นการศึกษาทางปัญญา ที่ใช้ลักษณะความเป็นชีวิตของปัจจุบัน

เป็นอุปกรณ์เครื่องทดลองการศึกษา โดยมีอุบายในฝึกพิจารณาตามสภาวะภายในร่างกาย เมื่อความสมบูรณ์ของการฝึกดีแล้ว จะเข้าใจระบบการสร้างเงื่อนไขปรับเปลี่ยนของกฎแห่งกรรมกับจิตได้

สรุปว่า การให้ผลของกรรม สามารถอธิบายสร้างความเข้าใจตามลักษณะของเหตุปัจจัยตามแบบหลักกรรม 12 และตามลักษณะของเหตุและผลตามแบบหลักธรรมของ สมบัติ 4 กับ วิบัติ 4 เป็นหลักการที่ส่งเสริมทัศนคติในความเข้าใจเรื่องกฎแห่งกรรม ที่เป็นไปตามระบบของการศึกษาในความเป็นสัมมาทิฏฐิ ทั้งทางด้านปริยัติ และปฏิบัติ อันเป็นกรรมวิธีในการสร้างความเข้าใจในการสัมพันธ์ของกรรมกับจิตที่เป็นกุศลได้

4.1.3 สรุปบทสัมภาษณ์ของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้ข้อมูลสำคัญ

ประเด็นสำคัญจากผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ 12 รูป/คน ที่ให้ความเห็นเกี่ยวกับการสร้างความเข้าใจในความเป็นกฎของกรรมกับจิต ซึ่งสามารถสรุปประเด็นได้ดังนี้

1. การจะเข้าใจระบบความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต จึงต้องศึกษาทำความเข้าใจความหมายเป็นจุดเริ่มต้น ก็จะทำให้เห็นกลไกการทำงานของกรรมกับจิต และสามารถสร้างเงื่อนไขของกรรมกับจิตได้

2. กรรมกับจิตมีความสัมพันธ์ที่ซับซ้อน การอธิบายให้เกิดความให้ถึงความลึกซึ้งนั้น เป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล ตามระดับของปัญญา ดังนั้น การอธิบายความสัมพันธ์ของจิต จึงจำแนกเป็น 2 ระบบ คือ ระบบตามเหตุปัจจัยที่เป็นตามลักษณะวงจรจรชีวิตของปฏิจจสมุปบาท ระบบตามเหตุผล โดยอาศัยหลักการตามวิทยาศาสตร์ วิเคราะห์เปรียบตามระบบของกรรมนิยามกับจิตตนิยาม ให้เกิดความเข้าใจได้

3. ศึกษาหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับกรรมกับจิต ให้สามารถนำมาเป็นแนวทางการปรับทัศนคติทางความเชื่อเรื่องกรรมกับจิตที่ไม่ถูกต้อง มาเป็นสิ่งที่ถูกต้องและสามารถประยุกต์ใช้เป็นแนวทางการปฏิบัติต่อการสร้างความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต ที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต

4. ศรัทธาในจะทำกรรมนั้นเป็นกุศลกรรม ด้วยการไตร่ตรองด้วยสติปัญญา กระทำลงไปไม่ให้เกิดโทษแก่ตนเอง และผู้อื่น เพราะรู้ว่าเมื่อทำลงไปแล้วย่อมให้ผล เป็นทุกข์เป็นสิ่งที่ไม่ดี ด้วยการยึดหลักธรรมมาเป็นแนวทางการปฏิบัติ ก็จะทำให้สามารถเข้าใจในเรื่องกรรมกับจิต

5. สามารถวิเคราะห์แยกแยะพฤติกรรมของตนเอง และผู้อื่นได้ ว่าสิ่งไหนเป็นกรรม และสิ่งไหนไม่เป็นกรรม หรือพิจารณาได้เหตุของการเกิดกรรม และเหตุของการระงับซึ่งกรรมชั่วไม่ให้ปรากฏได้

6. แนวทางการให้การศึกษาในเรื่องของกรรมกับจิต ผู้ให้ความรู้เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่สำคัญต่อการสร้างความเข้าใจในความเป็นกฎของกรรมกับจิต รวมถึงรูปแบบการศึกษาและการเผยแพร่ควรจะมีหลักการให้ความรู้ที่ถูกต้องและเหมาะสมกับผู้ศึกษาด้วยเช่นกัน

ดังที่กล่าวมา จะเห็นว่า กรรมกับจิตในพระพุทธศาสนา มีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก ซึ่งตามระบบกลไกของกรรมกับจิต มีความเกี่ยวข้องกับความเป็นชีวิตของมนุษย์ เปรียบดังคลื่นพลังงานที่ทำงานตามกฎ ซึ่งจำแนกตามลักษณะของวงจรชีวิตตามระบบของรูปนาม โดยอาศัยหลักสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัยของปฏิจจสมุปบาท และหลักความสัมพันธ์ของระบบเหตุและผลเป็นวงจรที่ทำงานตามกฎของธรรมชาติ โดยกรรมนิยามจะอธิบายความเป็นเหตุผล ที่สัมพันธ์กับจิตตนิยาม ทั้งสองส่วนนี้เป็นแนวคิดเงื่อนไขทำให้ทราบถึงระบบการทำงานของกรรมกับจิตเป็นหลักการของการปรับเปลี่ยนกฎของกรรมกับจิต การศึกษาการให้ผลของกรรม เป็นการสร้างความเข้าใจและปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้อง ที่นำไปสู่การพัฒนาปัญญา ที่ศึกษาและปฏิบัติอบรมจิตใจตน เป็นวิหารธรรม เป็นหลักแนวทางปฏิบัติ ในการสร้างความเข้าใจ ในความเป็นกฎของกรรมกับจิต

4.2 ผลกระทบที่เกิดจากความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต

ศาสนธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาได้กล่าวแสดงว่า วิถีชีวิตมนุษย์นั้นมีลักษณะที่เกิดขึ้นจากผลของการกระทำ ที่มีจิตเป็นแรงพลักดันการสนับสนุนและสั่งการ เมื่อจิตตั้งเหตุดี ผลจึงปรากฏดี แต่เมื่อจิตตั้งแหตุไม่ดี ผลกรรมไม่ดีก็ปรากฏขึ้นเช่นกัน สาเหตุสำคัญที่ผู้วิจัยมุ่งเน้นประเด็นศึกษาด้านผลกระทบ เพราะโดยปกติทั่วไปบุคคลในสังคมจะเชื่อในสิ่งที่เกิดขึ้นใกล้ตัวก่อน ด้วยเหตุนี้ การศึกษาด้านผลกระทบก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใกล้ตัวของคนเรา ที่แสดงออกตามทางช่องของกรรม ซึ่งทำให้เกิดความเข้าใจในระบบของความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต ที่สามารถจำแนกให้เห็นกลไกในการปฏิบัติตนเองได้ ซึ่งสามารถกล่าวอธิบายได้ดังนี้

4.2.1 ผลกระทบต่อคนกับสังคมในทางกุศล

พระพุทธศาสนามีแนวคิดที่เชื่อว่ามนุษย์มีชีวิตสืบเนื่องมาจากผลของการกระทำ ที่เป็นไปตามระบบวงจรแห่งปฏิจจสมุปบาท ที่พัฒนาไปตามวิวัฒนาการตามวิถีชีวิตของมนุษย์เอง ในคัมภีร์จูฬกัมมวิภังคสูตร แสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะพิเศษของมนุษย์ที่มีชีวิตที่แตกต่างนอกจากสภานภาพตามอำนาจผลของกรรมในอดีตเสียอย่างเดียว แต่ยังแสดงให้เห็นว่าผลของกรรมยังส่งผลให้กับมนุษย์มีสติปัญญาในความคิดการตัดสินใจเลือกที่จะปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น (ม.อุ. 23/579/251) กรรม คือ การกระทำด้วยเจตนา กรรมที่ทำแล้วไม่สูญหายไปไหนจะติดตามให้ผลทั้งในชาตินี้และชาติหน้า โดยผลกรรมจะสั่งสมไว้ในจิตของคนเรา เมื่อถึงเวลาที่เหมาะสมผลกรรมเหล่านี้ก็จะให้ผลเป็นความสุขหรือความทุกข์ตามกรรมที่ทำไว้ในอดีต

ผลของกรรมมิได้จำกัดมุ่งหมายจำเพาะว่าเป็นสิ่งที่ชีวิตมนุษย์ต้องอยู่ในสภาพที่ย่ำแย่อย่างเดียว สำหรับบุคคลใดได้สร้างสมกรรมดีไว้ในอดีต ก็ย่อมส่งผลให้เป็นผู้ตั้งตนอยู่ในความดีตามผลอำนาจของกรรมอดีต และโดยปกวิสัยของมนุษย์มีการสังเกตความเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ

และจะทำความเข้าใจและเรียนรู้กับสิ่งนั้น โดยการพยายามแสวงหาและพร้อมที่จะศึกษาเรียนรู้ตามอารมณ์ที่พอใจในสิ่งนั้น ๆ ซึ่งเป็นลักษณะทางอารมณ์คงไม่ซึ่งความเสมอ คือ มีการเปลี่ยนแปลงตามความรู้สึกอยู่ตลอดเวลา (ขุ.เถร.อ51202) ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์

ดังที่ท่าน **แพทย์หญิงดวงทิพย์ สุนทรเลขา** ได้ให้ความเห็นว่า หน้าที่ของมนุษย์มีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาสิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของตัวเอง ภาษาบาลีเรียกว่า “ปกตูปนิสสัยปัจจัย” เป็นสิ่งที่สะสมไว้ในชีวิต กล่าวคือ ตามลักษณะชีวิตตามการกระทำต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับปัจจัยเป็นสิ่งที่แสดงผลต่อชีวิต ซึ่งการให้ผลของกรรมจึงเป็นสิ่งที่ยากต่อการเข้าใจ จึงเป็นข้อเปลี่ยนเทียบอันทำให้ชาวพุทธไม่ค่อยสนใจ หรือตระหนัก และมีความย้อนแย้งกับ คำว่า “ทำดีได้ ทำชั่วได้ชั่ว” (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 2 กันยายน 2566) ความรู้สึกเป็นกระบวนการส่วนของการรู้ของจิต ที่มีความฉลาดปราดเปรียวว่องไว ความซุกชนของจิตจึงอยู่ร่วมกันกับความต้องการที่ทำให้มีความเพียรพยายาม ที่จะกระทำตามความรู้สึกในสิ่งนั้น ๆ สำหรับบุคคลที่ตั้งจิตดีเป็นอุปนิสัยสันดาน หรือวาสนา ก็เนื่องจากการปลูกเพาะเชื้อจากกุศลกรรมที่แฝงอยู่ภายในจิตใจมานับหลายชาติ ดังนั้น พฤติกรรมอันมีเจตนาแห่งกุศลจึงต้องมีเหตุแล้วจึงมีผล และทำให้เกิดสภาวะการตื่นรู้ความพอใจให้กระกระทำกิจต่าง ๆ ด้วยความไม่เบียดเบียน เป็นจิตสำนึกอันตั้งใจในการสร้างกรรมดี ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์

ดังที่ท่าน **รศ.ดร. อำพล บุดดาสาร** ได้ให้ความเห็นว่า ผลกระทบที่เกิดจากความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตทั้งที่เป็นกุศลและอกุศลนั้น มีสิ่งสำคัญหลายประการที่เป็นปัจจัยส่งเสริมให้กระทำตามลักษณะของการปักใจเชื่อ เช่น ครอบครัว สภาพแวดล้อมทางสังคม หรือแม้แต่ตัวบุคคลก็ตามถือเป็น “ปรโตโฆสะ” เป็นกระตุ้นหรือแรงจูงใจจากภายนอก บางบุคคลอาจมีกรรมดีที่เคยกระทำไว้ในอดีตมาช่วยสนับสนุน ให้สติปัญญา มีหลักการคิดวิเคราะห์แยกแยะตามหลักโยนิโสมนสิการ (ผู้ให้สัมภาษณ์, 2 กันยายน 2566)

ผู้ที่ตั้งมั่นศรัทธาในพระพุทธศาสนา ก็เกิดจากการกระทำในอดีตที่สะสมไว เป็นความคุ้นเคยหรือกล่าวว่า เป็นวาสนาเก่าจึงทำให้มีความชอบประกอบในกุศลกรรม ที่เป็นลักษณะของชีวิตมนุษย์ในระดับของกัลยาณชน หมายถึง ผู้มีคุณธรรมจริยธรรมดีงามมีจิตใจที่ดีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีเมตตากรุณา รู้บาป รู้บุญ รู้คุณ รู้โทษ ประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ ควรหรือไม่ควร ชนประเภทนี้เปรียบดัง “บัณฑิต” ซึ่งความดีงามย่อมเป็นไปตามกระแสของกุศลฉันทะ ด้วยการข่มจิตใจ ในการปรับอกุศลกรรมให้เป็นกุศลกรรม

ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า วิถีชีวิตของมนุษย์จึงเป็นไปตามระบบกลไกตามกฎของธรรมชาติที่อิงอาศัยสืบต่อเนื่องของเหตุปัจจัยตามวงจรแห่งปฏิจจสมุปบาท พระพุทธศาสนาทราบชัดว่าสัตว์ทั้งหลายล้วนแล้วแต่อยู่ภายใต้อำนาจของผลจากการกระทำ ที่เป็นไปตามกระบวนการของตามปรุงแต่งของจิต และในบุคคลที่ตั้งจิตไว้ดีนั้น ก็เป็นไปตามกระบวนการของกุศลกรรม โดยมีแรงผลักดัน ในความยากของกุศลฉันทะ ให้กระทำตามความต้องการเป็นกรรมวิธีอันไปตามกำลัง

แห่งวิชชา คือ ปัญญาที่สนับสนุนฉันทะให้เกิดความต้องการหมายหมั่นกระทำความดี เพราะความรู้เห็นแจ้งสัจจะความจริงของชีวิต

เพื่อความดับอันไม่ให้เกิดโทษจากอำนาจของโทสะ โมหะ และโลภะครอบงำจิตใจ ด้วยการกำหนดยังความเป็นกุศลกรรม ทางกาย ทางวาจา และทางใจ ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงยกย่องบุคคลเหล่านี้ประดุจดังนักปราชญ์ เป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ คือ เห็นถูกโดยมีความเชื่อเรื่องบุญ – บาป เชื่อเรื่อผลของกรรม ซึ่งบุคคลเหล่านี้ย่อมทำบุญได้บุญมาก ทำบาปได้บาปน้อย เพราะคอยควบคุมจิตที่ดิ้นร้นอุปมาดังช่างศรดัดลูกศรให้ตรง ฉะนั้น จิตนี้ของผู้ที่ตั้งไว้ดีแล้วย่อมยกขึ้นแล้วจากอาลัยแล้ว ซึ่งในเบญจกามคุณ เพื่อจะละบ่วงมาร (ขุ.ธ.40/13/387) ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์

ดังที่ท่าน **พระครูสรพจน์พิลาส** ได้ให้ความเห็นว่า พฤติกรรมต่าง ๆ ของบุคลลทั่วไปถือว่าส่งผลกระทบพอสมควร อันเป็นที่ทราบกันดีว่า กรรม เกิดจากการกระทำ ในกรรมตัวนี้มีการส่งผลอยู่ในระดับใด กรรมตามลักษณะทั่วไปจะเรียกว่า ภายในก็ได้ ภายนอกก็ได้ เมื่อทำแล้วจิตที่เป็นกุศลกรรมดี อกุศลกรรมก็ดี จิตเป็นผู้รู้ ผู้เห็น และเป็นผู้รับทราบ เมื่อจิตเป็นผู้รับทราบแล้ว หากบุคคลนั้นที่ทำจึงเป็นบุคคลที่ได้รับการพัฒนาในทางกุศล (ผู้ให้สัมภาษณ์ 25 สิงหาคม 2566)

กระบวนการของกุศลกรรม จึงมีความสำคัญที่กับชีวิตของมนุษย์จากการแสวงหาตามความต้องการ ตามความพอใจ (ฉันทะ) ทำให้ได้รับโอกาสที่สามารถพัฒนาต่อยอดให้ชีวิตให้ดียิ่งขึ้น ดังตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงผลกระทบที่เกิดกุศลกรรม ด้วยการแสวงหาโดยมุ่งหมายปรารถนาที่กระทำความดี และต่อยอดความดีให้สูงขึ้น

ดังเรื่องของพระมหากัปปินเถระ ผู้มีพระราชฤทัยใฝ่แสวงหาความรู้ โดยมุ่งหวังที่จะเสด็จออกผนวช เพื่อจะได้บรรลุธรรมอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา พระองค์ส่งเหล่าทหารออกไปแสวงหาทั่วทั้ง 4 ทิศแต่ก็ยังหาไม่พบ จนกระทั่งได้ทราบข่าวว่ามีพระรัตนตรัยได้ปรากฏขึ้นในโลกแล้ว พระองค์จึงสละราชสมบัติให้พระชายา และเสด็จออกผนวชพร้อมด้วยอำมาตย์ เส้นทางเสด็จเต็มไปด้วยความลำบาก โดยเฉพาะมีแม่น้ำสายใหญ่ขวางกั้น แต่พระองค์ก็มิได้รอช้า เพราะกลัวความตายทำให้พระองค์ไม่ได้แสวงหาธรรมที่ประเสริฐ ด้วยกุศลอันเจตนาพระองค์ก็สามารถข้ามแม่น้ำไปได้ และได้พบพระพุทธเจ้าจึงได้ผนวชและบรรลุธรรม ตามเจตนาที่แสวงหามานานได้สำเร็จ (ข.อ.4/14-33)

ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **นายภัทรกร เจริญมิ่งขวัญ** ได้ให้ความเห็นว่า กุศล จะเกิดขึ้นกับบุคคลใด ความดีจะส่งผลต่อให้บุคคลนั้น และในความดีนั้นสามารถพัฒนาหรือสร้างสรรคผลดีต่อการปฏิบัติตน และสังคม ให้มีความเจริญก้าวหน้าขึ้นไปอีก (ผู้ให้สัมภาษณ์, 8 กันยายน 2566) พระพุทธศาสนามีความเชื่อว่า ไม่มีสิ่งใดที่ดีกว่าการฝึกอบรมจิตด้วยความเพียร ย่อมส่งเสริมให้การงานต่าง ๆ เป็นผลที่ดีตามกุศลเจตนา และการงานสิ่งนั้นย่อมเป็นไปแต่ประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว และสังคม ด้วยความบากบั่นในการที่จะทำแต่ความดี

หรือเกิดความฉลาด เป็นลักษณะสภาพของจิตที่ประกอบด้วยวิชชา ในความเป็นสัมมาทิฏฐิ ซึ่งเกิดจากความรู้ที่เข้าใจ ในความเป็นชีวิตที่แท้จริง

ตามแนวคิดพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นกุศลธรรมอันมีโยนิโสมนสิการ คือ รู้จักคิดวิเคราะห์โดยแยบคาย รู้บาป รู้บุญ รู้จักการที่จะประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งเป็นประโยชน์ต่อการฝึกฝนอบรมจิตใจตน ไม่ให้ตกไปตามอำนาจของกิเลส” (อง.ติก.อ.34/7) มนุษย์มีความรู้สึกนึกคิดไปตามอารมณ์ เมื่อจดจำสิ่งใด้ก็จะปฏิบัติแสดงออกมาตามสิ่งนั้น และจะแสวงหาให้ได้มาตามความประสงค์ของอารมณ์ เป็นกิริยาอาการที่แสดงออกที่มีอิทธิพลส่งผลกระทบต่อชีวิตมนุษย์ และมีหน้าที่ตามลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคล ที่มีลีลาตามลักษณะอาการของกุศลกรรม ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนาที่กล่าวว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ” (ขุ.ธ.อ. 40/1) ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **พระราชวชิรสุธี** ได้ให้ความเห็นว่า มนุษย์มีลักษณะในการเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์ที่ส่งผลแสดงออกตามกิริยาอาการต่าง ๆ ก็เพราะจิตทั้งหมด ดังนั้น จะดีหรือชั่วจึงอยู่ที่จิตใจ หากบุคคลใดถูกครอบงำด้วยความเป็นอกุศล ก็จะกระทำตามความชั่ว ซึ่งส่งผลกระทบต่อผู้กระทำ และสังคมตามเหตุที่ปรากฏรู้โดยทั่วไป สิ่งสำคัญของผลกระทบที่เกิดจากกุศล และอกุศลนั้น ที่ทำให้เกิดความแตกต่าง เพราะการขาดปัญญา จึงเกิดความทะยานอยาก จึงเป็นเหตุที่ทำให้ชาวพุทธไม่ได้ตระหนักเรื่องการให้ผลของกรรม (ผู้ให้สัมภาษณ์, 4 กันยายน 2566)

กุศลกรรมจึงเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นจากจิตที่เป็นไปตามระบบของความสัมพันธ์ และส่งผลกระทบทางจิตก่อน เมื่อสภาวะของจิตได้รับผลกระทบ วิถีชีวิตของมนุษย์ก็เป็นไปตามสถาพของจิตตามผลที่กระทบด้วยเช่นกัน กุศลธรรมนำส่งให้ลักษณะจิตที่ดีงาม หรือกุศลธรรมทำให้จิตเป็นไปตามระดับจากปุถุชนไปสู่ระดับอริยบุคคล ที่ถือว่าเป็นผู้ศึกษาเรียนรู้กลไกชีวิต ด้วยการตั้งกลไกระบบสัมพันธ์ของจิต เพื่อการปรับเปลี่ยนแก้ไขให้ดำรงอยู่ซึ่งกุศลกรรม จึงกล่าวว่า เป็นผู้สงบแล้ว ปราศจากมลทินเศร้าหมอง ไร้ทิฏฐิความเห็นในความมีเป็นตัวตน เป็นผู้มีจิตอันผ่องใสด้วยการสูญสิ้นแห่งอาสวะกิเลส จนสามารถออกจากกฎของสังสารวัฏ เป็นลักษณะสภาพจิตที่เป็นสุข การกระทำทุกอย่างย่อมมิสูญหาย แต่จะคอยติดตามคอยให้ผล ในสำหรับบุคคลในโลกนี้ เป็นผู้มีปกติปราศจากการประพฤติทุจริต เกิดจากเจตนาดี มีผลสำเร็จเป็นประโยชน์และสันติสุขต่อตนเองและสังคม เป็นการกระทำที่ไม่มีกิเลสเป็นพื้นฐาน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และมีเจตนาที่จะเสียสละเพื่อประโยชน์ตนและสังคม ครุ่นคิดแต่ที่จะบำเพ็ญประโยชน์ บุคคลนั้นก็จะได้พลังดีขึ้นมาทดแทน จิตก็จะเต็มเปี่ยมไปด้วยพลังแห่งความดีมีคุณภาพชีวิตที่สูง ฉะนั้น การทำกรรมดีทุกชนิด ไม่ว่าทางกาย ทางวาจา และทางใจ ย่อมถือเป็นการสร้างคุณภาพให้แก่จิตใจของตนเองโดยตรง ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **นางศิริพร อาภัสรพรหม** ได้ให้ความเห็นว่า ผลของกรรมและจิตใจต่อบุคคลและสังคมมีความเชื่อมโยงกัน การกระทำและเจตนาในเชิงบวก มักจะสร้างผล

ในเชิงบวก ส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดี และความสามัคคี ความคิดที่ดีจึงเป็นการส่งเสริมให้ตนเองและสังคมโดยรวมดีขึ้น (ผู้ให้สัมภาษณ์, 28 สิงหาคม 2566)

พฤติกรรมของบุคคลที่เป็นกุศลจึงส่งผลกระทบที่ขยายวงกว้างจากตนเองสู่สังคม เมื่อจิตตั้งมั่นในคุณความดีแล้วในของบุคคล เพราะพฤติกรรมต่าง ๆ ย่อมเป็นไปด้วยความคิดที่มีปัญญาที่แสดงออกได้ 3 ทาง ซึ่งกล่าวอธิบายได้ดังนี้

1. กายสุจริต หมายถึง การประพฤติชอบทางกาย การไม่ฆ่าสัตว์ การไม่ลักทรัพย์ และการไม่ประพฤติผิดในกาม เป็นต้นทั้ง 3 ข้อนี้จัดว่าเป็นกุศลกรรมบถในฝ่ายกายกรรมหรือ เรียกว่ากายสุจริต ดั้งนั้น หากจะนำทั้ง 3 ข้อนี้มาปฏิบัติธรรมทั้ง 3 ข้อ ย่อมเกิดผลกระทบตามสิ่งที่ปฏิบัติ คือ เกิดเป็นนิสัยเคยชิน จึงจะเรียกว่าเป็นอาจิณณกรรม นำพาให้ชีวิตไปในทางที่ดีได้ เช่น การไม่ฆ่าสัตว์ต้องมีเจตนาที่จะไม่เบียดเบียนสัตว์ และมีความเมตตาต่อสัตว์ ประพฤติปฏิบัติทุกวันจนเป็นนิสัยเคยชิน โดยยึดถือเป็นกฎที่ปฏิบัติประจำเหมือนเราปฏิบัติตามกฎหมายเป็นต้น

การไม่ลักทรัพย์สิ่งของผู้อื่น ข้อนี้ก็เป็นสิ่งสำคัญที่ทางกฎหมายบ้านเมืองจัดว่าการลักทรัพย์ผู้อื่นนั้นผิดกฎหมายมีโทษทางกฎหมาย และการประพฤติผิดในกาม ได้แก่ การมีสัมพันธ์กับคนที่มีคู่ครองแล้วก็มีความผิดทางกฎหมายเช่นกัน หากเมื่อเราพิจารณาให้ดีแล้ว กุศลกรรมบถทางกายทั้ง 3 ข้อนั้นหากละเมิดแล้วก็ผิดศีลธรรม มีผลในจิตใจเศร้าหมองในชาตินี้ และจัดว่าเป็นกรรมที่เป็นอกุศลยิ่งกว่านั้นก็จัดเป็นความผิด

ในทางกฎหมายบ้านเมืองต้องรับโทษตามกฎหมาย หากผู้ปฏิบัติยึดถือเป็นข้อปฏิบัติที่ให้งดเว้นทั้ง 3 ข้อนี้ จนเป็นนิสัยเคยชิน โดยทำเป็นประจำแล้วก็ส่งผลกระทบในด้านจิตใจ คือ จิตมีความสุขเพราะไม่ได้เบียดเบียนผู้อื่นในทางกาย เพราะรู้จักคิดพิจารณาด้วยปัญญา “ที่จะติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มีให้เกิดโทษให้กุศลธรรมงอกงาม ให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญ การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมกายภาพทาง” (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, (ป.อ.ปยุตฺโต), 2562, หน้า 70)

2. วจีสุจริต หมายถึง การประพฤติชอบทางวาจา การไตร่ตรองวาจาถ้อยคำต่าง ๆ ด้วยการสร้างสรรค์ให้มีแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง และพูดอื่น วาจาจึงมาจากฐานของความคิดที่พิจารณาด้วยปัญญา จึงทำให้วิถีชีวิตมีความเป็นอุสรรคน้อยลง ซึ่งกล่าวตามการกระทำทางวาจาดังนี้

1) ละมุสาวาท โดยเว้นจากการพูดเท็จ เมื่อไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้ เมื่อรู้ก็บอกว่ารู้ไม่เป็นผู้กล่าวเท็จทั้งที่รู้ไม่ว่าเพราะเหตุแห่งตนเอง เหตุเพราะผู้อื่นหรือเหตุเพราะเห็นแก่อามิสสินจ้างใด ๆ เป็นกุศลจิตของผู้ที่มีเจตนางดเว้นจากการโกหก เป็นบุคคลที่น่าเชื่อถือในสังคมเพราะทำให้ผู้อื่นรู้เป็นผู้ที่มีวาจาสัตย์ คือ เป็นคนที่พูดจริงทำจริง เชื่อถือได้

2) ละปิสุณาวาจา โดยเว้นจากการพูดส่อเสียด ไม่พูดเพื่อ ทำลายคน พูดให้สมานคนที่แตกร้าวกัน ส่งเสริมคนที่สมัครสมานกัน ยินดีในความสามัคคีชอบกล่าวถ้อยคำที่ทำ ให้คนสามัคคีกัน เป็นผลกระทบที่เกิดจากกุศลของผู้ที่มีวาจาเป็นไปในทางสามัคคีปรองดอง สมานรอยร้าวของกลุ่มคน ไม่ให้แตกแยกกัน เพื่อประโยชน์ของกลุ่มคนในระดับที่ต่าง ๆ กัน เช่น ไม่พูดจากล่าวร้ายผู้อื่น ชีวิตจึงไม่ได้รับผลกระทบ ที่จะต้องเสียเวลาไปขึ้นศาล เพราะโดนฟ้องร้องค่าเสียหาย ในข้อหาหมิ่นประมาท รวมถึงไม่ต้องเสียทรัพย์สินที่เกิดจากการฟ้องร้อง

3) ละผรุสวาจา โดยเว้นจากวาจาหยาบคาย กล่าวถ้อยคำที่ ไม่มีโทษ รื่นหูน่ารัก จับใจ สุภาพเป็นที่พอใจและชื่นชมของพหูชน เป็นกุศลจิตที่มีความน่ารักใครแก่ผู้อื่นเพราะพูดโดยคำสุภาพอ่อนหวาน ก่อให้เกิดเมตตาจิตต่อบุคคลอื่น ทั้งทำให้บุคคลที่พูดมีความอ่อนโยน พูดด้วยความเมตตา ไม่มีความโกรธในจิตใจ

4) ละสัมผัปปลาปะ โดยเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อพูดถูกกาล พูดคำ จริง พูดเป็นธรรม พูดเป็นวินัย พูดเป็นอรรถ (ประโยชน์) เป็นกุศลเจตนาที่จะพูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ทำให้ไม่เสียเวลาเปล่าเพราะมีความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง และพัฒนาชีวิตตนเองในการพูดในธรรมและประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น เช่น การแสดงธรรม เป็นต้น

ซึ่งวจีสุจริต หรือกุศลกรรมบถทางวาจานั้นจัดเป็น สัมมาวาจา เป็นกุศลกรรมที่เกิดจากวาจาของตนเองให้อยู่ในขอบเขตจากการผลักดันของจิต และย่อมกระทบสู่บริบทของการไม่พูดเท็จ ไม่โกหกไม่หลอกลวงพูดอย่างไม่มี มารยาสาไถยแสร้งแกล้งพูดไม่พูดคำหยาบคาย ไม่พูดคำ ส่อเสียด ให้เกิดความแตกร้าวสามัคคีไม่พูดจาเพ้อเจ้อหาสาระมิได้ เข้าท่านองว่า “พูดได้ แต่ทำ ไม่ได้” ขี้โม้โอ้อวดเป็นต้นการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นโทษให้กับตัวเอง ในแต่ละวันหนีไม่พ้นที่ต้องใช้คำพูดในการสื่อสารกันเป็นการ สื่อความหมายซึ่งกันและกันในสังคม การพูดต้องอาศัยการฝึกฝนให้ เกิดความชำนาญ จึงจะใช้ประโยชน์ได้ดียิ่งชำนาญมากเท่าใดก็ยิ่งพูด ดีขึ้นเท่านั้นถึงแม้ว่าจะเรียนรู้ทฤษฎีและมีศิลปะในการพูดเป็นทุนเดิมอยู่ก่อนแล้ว แต่ถ้าขาดการฝึกฝนก็จะพูดดีไม่ได้เลยแค่เราพยายามที่ จะลดละเลิก การพูดจาที่ไม่ดีพูดแต่สัมมาวาจา ก่อนออกจากบ้าน ก็เป็นกุศลอย่างมหาศาล (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส ผศ.ดร., 2554, หน้า 35-37.)

3. มโนสุจริต การประพฤติกุศลกรรมบถทางใจ เพื่อก่อให้เกิดเป็นสิ่งที่ทำเป็นปกตินิสัยให้ระลึกถึงนั้นในกรรมบถทางใจนี้ประกอบด้วย การไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น (อนภิชฌา),ความคิดไม่พยาบาทผู้อื่นด้วยความโกรธ (อพยบาท) และความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง (สัมมาทิฏฐิ) เมื่อพิจารณาให้ดีแล้ว กุศลกรรมบถทางใจนี้ คือ องค์ธรรมทั้ง 3 กุศลมูล (รากเหง้าแห่งกุศล) อันได้แก่ อโลภะ (ความไม่โลก) อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย) อโมหะ (ความไม่หลง) ซึ่งความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลงนี้ หมายถึง ความมีสติ มีปัญญาในขณะกระทำกรรม ซึ่งการทำดีทางกาย ทางวาจา และทางใจนั้นทางใจหรือมโนกรรมนั้นถือว่าสำคัญที่สุด มโนกรรมนั้นถือเป็นสำคัญที่สุดเหมือนกัน เพราะเกี่ยวกับ

เจตนาโดยตรง ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ตปัสสี บรรดากรรมทั้ง 3 ประการ ที่จำแนกแยกเป็นอย่างนี้ เราบัญญัติมโนกรรมว่ามีโทษมากกว่า ในการทำความชั่ว ในการประพฤติกรรมชั่ว มิใช่กายกรรมหรือวจีกรรม” (ม.ม.13/57/55)

กุศลมโนกรรมนั้น เป็นกุศลกรรมบถทางใจนั้นสำคัญที่สุดในฝ่ายดีเหมือนกัน และมีผลดีมากกว่า ทางกาย และ วาจา เพราะมโนกุศล หรือ กุศลกรรมบถทางใจนั้นมีเจตนาเป็นอยู่เบื้องหลังและส่งผลกระทบให้การกระทำทางวาจาและทางกาย จึงควรประพฤติมโนสุจริตทั้ง 3 ข้อนั้นอย่างสม่ำเสมอจนเกิดเป็นนิสัยเคยชิน ทำให้เป็นประจำจนคุ้นเคย หรือ ระลึกนึกถึงอยู่ในใจตลอดเวลา

ดังอีกตัวอย่างหนึ่ง ที่แสดงให้ถึงว่าวาระสุดท้ายของจิตก่อนจะตาย มีความสำคัญที่ไม่ควรวางใจ โดยไม่เลือกแม้ว่าเจ้าของจิตดวงนั้นจะเป็นอย่างไร ดังเรื่องของ กบฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าเมื่อตายไปจิตพาไปเกิดเป็นเทพบุตร ความว่า“กบตัวหนึ่งมาแต่สระโบกขรณีจึงนอนถือนิมิตในพระสุรเสียงด้วยธรรมสัญญาว่า นี้เรียกว่าธรรม อยู่ท้ายบริษัท ขณะนั้น คนเลี้ยงลูกโคคนหนึ่งมายังที่นั้น เห็นพระศาสดากำลังทรงแสดงธรรม และบริษัทกำลังฟังธรรมอย่างสงบเงียบส่งใจไปในเรื่องนั้น ยืนถือไม้ (สำหรับต้อนโค) ไม่ทันเห็นกบจึงได้ยืนปักไม้บนหัวกบเข้า กบมีจิตเลื่อมใสด้วยธรรมสัญญาทำกาละตายในขณะนั้นเอง ไปบังเกิดในวิมานทอง 12 โยชน์ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.ธ. 48 /51/420)

ซึ่งในการปฏิบัตินั้นต้องใช้องค์ธรรมที่เป็นไปในทางเดียวกับกรรมบถทางใจแต่ละข้อซึ่งกุศลกรรมบถทางใจนี้มีหลักการประพฤติอยู่ในหลัก สมาธิ และ ปัญญาอันได้แก่ อนภิชฌา เป็นองค์ธรรมหนึ่งใน สัมมาสติ ส่วน อพยาปาท นั้นเป็นองค์ธรรมหนึ่งใน สัมมาสังกัปปะ และ ความเห็นถูก ก็คือ สัมมาทิฐิทั้งหมด ย่อมเกิดผลกระทบตามอนิสิงส์ของตามกุศลเจตน สร้างความผ่องใจ และผาสุขทั้งภายนอกและภายใน

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “บุคคลผู้มีปัญญา ละกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต และไม่กระทำ อกุศลกรรมอย่างอื่นใด อันประกอบด้วยโทษ กระทำแต่กุศลกรรมเป็นอันมาก เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสวรรค์” (ขุ.ธ.45/243/181) ในการทำดีนั้นหลังจากที่ทำไปแล้ว ผลกระทบย่อมเกิดความสุขไปด้วย เช่น การให้สิ่งของแก่บุคคล ผู้ให้ย่อมเป็นที่รักของผู้รับ ไม่ว่าจะให้ข้าว ให้ยานพาหนะ ให้ดวงไฟ ให้ที่พักอาศัย แม้แต่การให้ธรรม ถ้าทำเป็นประจำเรียกว่า กุศลอาจิณณกรรม กุศลจิตจึงเป็นลักษณะจองเจตนาจงใฝ่ดี เป็นรากฐานของพฤติกรรม ที่จะส่งผลต่อยอดให้การเปลี่ยนแปลงของชีวิต เป็นไปตามลักษณะจของกุศล พระพุทธศาสนาจึงถือว่า “บุคคลให้ข้าวชื่อว่าให้กำลัง ให้ผ้าชื่อว่าให้วรรณะ ให้ยานพาหนะชื่อว่าให้ความสุข ให้ประทีปชื่อว่าให้จักษุ และผู้ให้ที่พักอาศัย ชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ส่วนผู้ที่พร่าสอนธรรมชื่อว่าให้อมตะ” (สำ.ส.อ.24/239)

สรุปว่า กุศลกรรมเป็นลักษณะของการกระทำของผู้มีจิตมุ่งมั่นในการทำความดี หรือเรียกว่า “บัณฑิต” เป็นผู้ฉลาดเพราะวิชชา คือ รู้ตามสภาวะความจริงที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติของกลไกชีวิต และไปตามหลักของเหตุผลของการกระทำ ซึ่งเกิดจากการทำงานของจิตเป็น

ตัวกำหนดที่เป็นไปตามทางของกุศล และส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตจากแรงพลักดันของกุศลฉันทะ ชีวิตจึงเปลี่ยนแปลงไปตามผลของการทำที่เป็นคุณประโยชน์ด้วยความไม่เบียดเบียน สังคมจึงได้รับผลกระทบที่ดีตามลักษณะพฤติกรรมของคนในสังคม ลดปัญหาอาชญกรรมที่เกิดในสังคม

4.2.2 ผลกระทบต่อคนกับสังคมในทางอกุศล

ตามหลักทางพระพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์มีกระบวนการชีวิตที่จัดได้ว่ายังไม่เป็นที่หน้าพอใจ เพราะมีข้อบอพร่องหลายอย่าง ที่ต้องแก้ไขอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น วิถีชีวิตของมนุษย์จึงอยู่ด้วยจากความไม่พอใจ เป็นสภาพที่ทำให้เห็นถึงลักษณะของปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามความคิดของมนุษย์ที่มีความต่อสู้ดิ้นรน เพื่อความคงอยู่หรือให้ได้ตามสิ่งที่ต้องการ พระพุทธศาสนาได้แสดงคำตอบให้เห็นว่า ชีวิตเป็นกระบวนการอันยืดยาว ซึ่งไม่มีผู้ใดหยั่งรู้ได้ว่าเริ่มต้นและจะสิ้นสุดเมื่อใด กระบวนการชีวิตเป็นวิบากและผล ซึ่งเกิดจากสิ่งประกอบอยู่ 2 ส่วน คือ กิเลส,กรรม ตราบใดที่ยังมีกิเลสอยู่ (อวิชชา,ตัณหา,อุปาทาน ฯลฯ) ตราบนั้นก็ยังมีการทำกรรม และส่งผลตอกระบวนการชีวิตอย่างเต็มกำลัง (ขุ.ม.อ.65/20-21)

มนุษย์จะเสพติดอยู่ในอารมณ์ และจะทำตามความรู้สึก ตัวอย่างเช่น เราพูดว่าเราได้รับประทานอาหารที่อร่อย ก็จะมีความสุข ซึ่งความจริงเป็นเพียงแค่ความสุขชั่วคราว เพราะไม่นานความหิวก็จะเกิดขึ้นอีกแล้วก็ต้องมาทรมานต้องจัดหาอาหาร เพื่อแก้ความหิว ซึ่งเห็นได้ว่ากิเลสเป็นเหตุให้เกิดความอยากความต้องการ อันเป็นโทษที่ทำให้ชีวิตต้องประสบกับความเดือดร้อนวุ่นวายใจ เพราะถูกเผาด้วยกิเลส ผลของกรรมชั่วจึงทำให้เกิดจากการต่อสู่แข่งขันกับคนอื่น เพราะความหลงในลาภ ยศ สรรเสริญ เป็นต้น

เมื่อสิ่งที่กระทำจากความต้องการที่ถูกควบคุมจากอำนาจของกิเลส จึงส่งผลกระทบทำให้ประสบกับปัญหาต่าง ๆ บางบุคคลก็จะกล่าวโทษว่าเกิดจากกรรมเก่า หรือเชื่อว่าเกิดขึ้นเพราะเทพเจ้าดลบันดาล หรือเกิดจากอำนาจลึกลับบางอย่าง แต่ตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนาพบว่า เหตุการณ์ของความทุกข์ อยู่ที่ความอยาก ความต้องการ ที่เกิดขึ้นในแต่ละบุคคลนั้นเอง ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “ตัณหา” นั้นเอง ดังนั้น ตัณหา คือ ความหิวทางใจ เป็นกระแสตัวส่งให้จิตเกิดข้อบกพร่องและจะคอยจ้องแต่กระทำแต่สิ่งที่เป็นแต่อกุศล มนุษย์จึงมีความอยาก ความต้องการเป็นปกตินิสัย และถ้าประกอบรวมกับอวิชชาครอบงำจิตใจ จึงมีความอยาก ความต้องการที่หันไปตามกระแสให้เป็นอกุศลกรรม เพราะความหลงในความเป็นตัวเป็นตน ความใคร่อยากได้อยากมี (องฺ.ทสก.38/197/61)

อวิชชานั้นก็เป็นธรรมชาติมีอาหารหาใช่ธรรมชาติที่ไม่มีอาหารแต่ประการใด เปรียบดังปลาก็ต้องอาศัยน้ำ จึงทำให้มีชีวิตอยู่ได้ เช่นเดียวกันกับ อวิชชา เมื่อปรากฏขึ้นในขณะใดด้วยความไม่รู้ ซึ่งความไม่รู้นี้เองเป็นปัจจัยให้เกิดการปรุงแต่ง เรียกว่า “สังขาร”เป็นตัวเจตนาในการปรุงแต่งเมื่ออกุศลจิตในเป็นเหตุปัจจัยในขณะนั้น เจตนาการปรุงแต่งจึงเป็นอกุศลกรรม ดังนั้น อวิชชาจึงเป็นปัจจัยให้เกิดอกุศลกรรม และตราบใดยังไม่สิ้นอวิชชา กระบวนการของเจตนาก็ยังไม่สิ้นสุด กิจอันเป็น

โทษทางทุจริต 3 จึงส่งผลกระทบต่อสัตว์โลกทั้งหลายต้องพบกับปัญหาของชีวิต (อง.ทสก. 38/197/61) มนุษย์จึงเศร้าหมองอึดอัดจิตใจ ที่เผาล้นอย่างเจ็บปวด คอยทิ่มแทงจิตใจ เพราะมีอวิชชาที่ห่อหุ้มให้จิตมืดมิด อันเป็นเหตุให้กิเลส คือ ความโลภ ความโกธร ความหลง ดังนั้น ปัญหาชีวิตของมนุษย์จึงเป็นไปตามอัตภาพของความหลุ่มหลงในมายาของโลกจึงเป็นเหตุให้เกิดพฤติกกรรมที่ประกอบด้วยทุจริตที่เกิดขึ้นทางกาย ทางวาจา และทางใจ

ธรรมชาติชีวิตของมนุษย์จึงมีความเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย โดยมนุษย์จะแสดงออกมาทางพฤติกรรมและเกิดขึ้นกับทุกคนทุกขณะ ในทุกสถานที่ทุกสถานการณ์ มีสภาวธรรมอย่างหนึ่งที่เรียกว่า “จิต” ที่เป็นสิ่งควบคุมและกำกับพฤติกรรมของมนุษย์ไปตามจิตที่ปรารถนา ย่อมมีการกระทำ การแสดงออก การเคลื่อนไหว การเปลี่ยนแปลงอิริยาบถ อาการเหล่านี้เป็นธรรมชาติของมนุษย์ จึงผลกระทบต่อชีวิตของมนุษย์ ที่มีความเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต โดยการแสดงผลออกทางความรู้สึกต่าง ๆ (ม.มู.17/92/433)

ลักษณะของบุคคลที่มีอกุศลจิตเป็นปกตินิสัย จะมีความขุ่นมัวจิตใจ เพราะความเห็นผิด ยึดถือค่านิยมในแบบที่ผิด ๆ และมีวินิจฉัยเสียหาย ไม่รู้ว่าอะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ ไม่แยกแยะผิดชอบชั่วดี และมุ่งเน้นกระทำแต่การสร้างความฉิบหายใส่ตัว ด้วยการคิดละโมบอยากได้อยากเป็นแต่ในทางทุจริต เช่น คิดพยายาทปองร้าย คิดเห็นในสิ่งที่ผิดเป็นชอบ พูดจาส่อเสียด ยุยงให้เกิดความแตกร้าว และมีอุปนิสัยเกะกะเกเร ล้างผลาญชีวิตคนอื่น และสัตว์ ลักขโมย และมีจิตใจที่ก้าวร้าวไร้ซึ่งความเมตตาปราณี โดยบุคคลนี้จะมีรูปลักษณ์หน้าที่แสดงออกไม่ค่อยเป็นมิตร วิถีชีวิตก็จะมุ่งคิดแต่กระทำชั่ว ตามทางแห่ง โทสะ โมหะ และโลภะซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์

ดังที่ท่าน **พระครูสรพจน์พิลาส** ได้ให้ความเห็นว่า พฤติกรรมต่าง ๆ ของบุคลลทั่วไปถือว่าส่งผลกระทบพอสมควร อันเป็นที่ทราบกันดีว่า กรรม เกิดจากการกระทำ ในกรรมตัวนี้มีการส่งผลอยู่ในระดับใด กรรมตามลักษณะทั่วไปจะเรียกว่า ภายในก็ได้ ภายนอกก็ได้ ภายนอกก็คือ กายของเราไปทำกรรมทำความชั่วต่าง ๆ อกุศลกรรมต่าง ๆ สิ่งที่ไม่ดีไม่งามต่าง ๆ เมื่อทำแล้วจิตที่เป็นกุศลกรรมดี อกุศลกรรมก็ดี จิตเป็นผู้รู้ ผู้เห็น และเป็นผู้รับทราบ เมื่อจิตเป็นผู้รับทราบแล้ว (ผู้ให้สัมภาษณ์ 24 สิงหาคม 2566)

พฤติกรรมต่าง ๆ ถูกกำหนดและจดจำด้วยจิต เมื่อสภาวะของจิตเป็นอกุศลย่อมเกิดความหยาบของจิตที่อยู่ภายในจิตใจ และแสดงออกสู่ภายนอก ผู้ที่มีจิตใจเศร้าหมอง ย่อมส่งผลกระทบทำให้ ไม่ประพฤติปฏิบัติต่อศีลธรรมอันดีงาม เปรียบดังเป็นผู้เขลา เพราะทิฐิ วิถีชีวิตจึงนำพาไปสู่ความเสื่อม ปิดโอกาสความเจริญของชีวิต ดังตัวอย่าง ที่แสดงให้เห็นถึง ความเพลิดเพลินกระทำตามอำนาจของอกุศลกรรม จึงทำให้เสียโอกาสในการพัฒนาตนให้เจริญขึ้น

ดังเรื่องของ พระเจ้าอชาตศัตรู พระองค์ทรงหลงเชื่อคำยุยงจากพระเทวทัตเป็นผู้ทุศีล มีธรรมลามก เกลี้ยกล่อมพระเจ้าอชาตศัตรู ยังลาภสักการะเป็นอันมากให้เกิดขึ้น ด้วยการชักชวน

พระเจ้าอชาตศัตรู ให้ทำการฆ่าพระราชบิดา เป็นผู้ร่วมคิดกับพระเจ้าอชาตศัตรูนั้น ตะเกียกตะกาย เพื่อจะฆ่าพระตถาคตเจ้าด้วยประการต่าง ๆ เพราะตัณหาอันเจริญขึ้นแล้วย่อมทำอกุศลกรรมให้เกิดขึ้น ครั้นต่อมาไปรับฟังธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้า พระเจ้าอชาตศัตรูเมื่อได้รับฟังแต่ก็ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ เหตุเพราะได้ทำอนันตริยกรรม จึงเสียโอกาสยังความเจริญ (ที.สี.อ.11/288)

ดังข้อความตัวอย่างจะเห็นว่า มนุษย์มีความพ่ายแพ้ต่อกิเลสในใจตนเอง และมีความเชื่อและจะกระทำตามกิจนั้น ๆ ที่เป็นไปตามเจตนาของอกุศลกรรม ดังนั้น วิถีชีวิตจึงต้องติดขัด เพราะผลกระทบที่เกิดจากอกุศลกรรม ประโยชน์ในเกื้อกูลชีวิตย่อมไม่ปรากฏ ความสำเร็จของการเจริญทั้งทางกาย และจิตใจย่อมไม่เกิดขึ้น เพราะอกุศลกรรมย่อมนำพาไป ขณะที่ดำรงชีพอยู่บาปแห่งอกุศลกรรมนำพาให้ชีวิตต้องไปสู่ความทุกข์ และกระทำแต่กิจอันเป็นโทษ และจะคอยส่งผลให้ชีวิตประสบแต่ไม่หน้าอภิรมย์ ไม่ว่าจะกระทำสิ่งใด ที่ขึ้นทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ดี เพราะเป็นผลผลิตจากอกุศลกรรม ลักษณะของชีวิตจะมีแต่ความเสื่อมถ้อย ซึ่งมีความแตกต่างจากกุศลกรรม เช่น หน้าที่การงานไม่ก้าวหน้า เพราะอำนาจของผลจากอกุศลกรรมคอยสนับสนุน คอยเบียดเบียนให้ชีวิตตกต่ำ ทำให้ทุกข์เดือดร้อนมากขึ้น และเมื่อสิ้นชีพย่อมนำพาไปสู่ทุคติ ชีวิตจึงอยู่ด้วยความเสื่อม เพราะผลกระทบจากอกุศลกรรม

นอกจากผลกระทบของอกุศลกรรม มีความเกี่ยวข้องกับความเข้าใจตามคำศัพท์กล่าวคือ ชาวพุทธส่วนให้มักจะใช้คำว่า “เหตุปัจจัย” และจะเข้าใจว่าสิ่งอะไร ๆ ก็เป็นเหตุปัจจัย เช่น การฆ่าปลา ก็เพราะว่าเป็นสิ่งมีชีวิตที่เกิดจากการเป็นอาหารของมนุษย์ ซึ่งส่งผลกระทบให้กับตัวบุคคลแล้ว พฤติกรรมของผู้เขลา ย่อมส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ทางสังคม จนทำให้สภาพของสังคมเปลี่ยนแปลงไปตามการกระทำของมนุษย์ ความเจริญก้าวหน้าทางสังคมก็เสื่อมถ้อย มีแต่การเอารัดเอาเปรียบ เกิดการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่น เพื่อให้ตัวได้อำนาจมาครอบครอง “พระพุทธศาสนาก็กล่าวให้เห็นโทษของอกุศลมูล คือ โลภะความโลภ โทสะ ความโกรธ และโมหะ ความหลงว่าเป็นมลทินภายใน เป็นศัตรูภายใน ที่คอยทำร้ายสภาพจิตใจของมนุษย์เพราะถูกความโลภ ความโกรธ ความหลง” (ขุ.ม.66/729/309) และส่งผลกระทบที่แสดงออกตามช่องทาง 3 ทาง ซึ่งสามารถกล่าวอธิบายได้ดังนี้

1. กายทุจริต หมายถึง การกระทำนำไปสู่ความเสื่อมทางกาย เช่น การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ และการประพฤติผิดในกาม เป็นต้นทั้ง 3 ข้อนี้จัดว่าเป็นอกุศลกรรมบถฝ่ายชั่ว หรือ เรียกว่ากายสุจริต เมื่อกระทำตามลักษณะดังกล่าว 3 ข้อ ย่อมเกิดผลกระทบตามสิ่งที่ปฏิบัติ กล่าวคือ เกิดเป็นนิสัยเคยชิน นำพาให้ชีวิตไปในทางที่ตกต่ำ เช่น การลักทรัพย์ ต้องมีเจตนาที่เบียดเบียนทรัพย์สินผู้อื่น ซึ่งแต่จะทำให้เกิดความเป็นอยู่ที่ไม่สงบสุข

เพราะสภาวะจิตจะครุ่นคิดแต่ภวังค์ด้วยความหวาดระแวง กลัวว่าจะมีคนมาจับได้ในสิ่งที่ตนกระทำ ข้อนี้ก็เป็นสิ่งสำคัญที่ทางกฎหมายบ้านเมืองจัดว่าการลักทรัพย์ผู้อื่นนั้นผิดกฎหมายมีโทษ

ทางกฎหมาย และเมื่อกระทำเป็นประจำก็จะเกิดความฮึกเหิม จากกระทำชั่วในสิ่งที่เล็กน้อย รุกรามให้มากขึ้น เช่น การปล้น ฆาตกรรม ก่อการร้ายอาชญกรรม ต่าง ๆ ในสังคม

2. วจีทุจริต หมายถึง การกระทำทางวาจา หรือกิริยาต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการพูด หรือการสื่อสารทางอักษร ที่ต้องการแสดงให้ผู้อื่นนั้นได้เข้าใจ ที่เป็นผลกระทบให้เกิดความเสื่อม ได้แก่

1) มุสาวาท การพูดเท็จ เป็นพูดหรือการแสดงกิริยาออกมา ทำให้ผู้อื่นหลงผิด หรือการให้ความสำคัญด้วยการมีเจตนาเชื่อตาม เช่น กลุ่มคลอเซ็นเตอร์ที่คอยก้าวอ้างกฎหมาย หรือสร้างเรื่องทำให้บุคคลคนอื่นหลงเชื่อจนเกิดความกลัวจึงปฏิบัติตาม นำไปสู่การโจรกรรมทรัพย์สิน

2) ปิสุณวาจา การพูดส่อเสียด ทำลายคน พูดแตกร้าวกัน ใส่ร้ายป้ายสี ให้กับผู้อื่นได้เชื่อตามที่กล่าวร้าย สร้างความคับแค้นใจต่อผู้อื่น เมื่อมีลักษณะอย่างนี้อยู่ในสถานที่ใด ไม่ว่าจะเป็นครอบครัว องค์กร หน่วยงานต่าง ๆ ความวุ่นวายย่อมเกิดขึ้น ความสมดุลในคุณภาพบุคคลต่อระบบงานย่อมเสียหายเพราะความเสื่อมนี้

3) ผรุสวาจา การใช้วาจาหยาบคาย กล่าวถ้อยคำที่มีโทษ ไม่รื่นหูน่ารัก เพราะกุศลจิตครอบงำจิตใจ ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงลักษณะนิสัยที่แข็งกระด่าง จิตใจหยาบ ไม่มีความเมตตา และจะมีแต่ความคิดที่หยาบคายตกต่ำอยู่ตลอดเวลา ส่งผลกระทบให้เกิดความแตกแยก หรือการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสังคม เป็นไปแต่จะเกิดแต่ปัญหาต่าง ๆ ตามมา

4) สัมผัปปลาปะ การพูดเพ้อเจ้อพูดถูกกาล ไม่พูดคำจริง เป็นการมุ่งที่แต่จะหาเรื่องอันหาประโยชน์มิได้ เป็นการพูดที่ไม่ควรพูด เป็นการพูดที่เพิ่มอกุศลที่เป็น โทสะ โมหะ และโลภะ ที่จะประชดประชันเสียดแทงจิตใจคนอื่น ซึ่งจะทำให้เกิดการรุ่นแรงมากขึ้น เช่น ประโยคคำหนึ่ง ๆ สามารถเป็นสิ่งกระตุ้นให้เกิดโทสะ มุ่งทำร้ายกันจนถึงขนานเสียชีวิต จนทำให้ขาดเสรีภาพต้องไปรับโทษตามกฎหมาย ขาดโอกาสในการดำเนินที่ดีงาน

3. มโนทุจริต การประพฤติอกุศลกรรมบถทางใจ เพื่อก่อให้เกิดเป็นสิ่งที่ทำเป็นปกตินิสัยให้ระลึกถึงนั้นในกรรมบถทางใจนี้ประกอบด้วย การโลภอยากได้ของผู้อื่น (อนภิชฌา),ความคิดพยาบาทผู้อื่นด้วยความโกรธ (อพยาปาท) และความเห็นผิดต้องตามความเป็นจริง (มิจฉาทิฏฐิ) เมื่อพิจารณาให้ดีแล้ว อกุศลกรรมบถทางใจนี้ คือ องค์ธรรมทั้ง 3 กุศลมูล (รากเหง้าแห่งกุศล) อันได้แก่ โลภะ (ความโลภ) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) โมหะ (ความหลง) ซึ่งความโลภ โกรธ หลงนี้หมายถึงความเขลา เพราะขาดปัญญา ให้กระทำชั่วทางกาย ทางวาจา นั้นทางใจหรือมโนกรรมนั้นถือว่าสำคัญที่สุด ที่ส่งผลกระทบตามลักษณะของอารมณ์ที่เป็นอกุศล ดังตัวอย่าง ของนายโกตุหลิกเพราะความอิจฉานางสุนัข คิดว่ามีบุญได้ที่ได้โภชนเป็นนิตย์ ตกกลางคืนนายโกตุหลิกนั้นไม่สามารถยังข้าวปายาสนั้นให้ย้อยได้ จึงทำกาละ ไปเกิดในท้องแห่งนางสุนัข (ขุ.ธ.อ.40/231)

ดังตัวอย่างแสดงให้เห็นว่า เพียงแค่จิตในนั้นถูกครอบงำด้วยอกุศล ย่อมส่งผลกระทบให้กับความเป็นชีวิตได้ เพราะความเขลาเห็นผิดจิตผูกอยู่กับความอิจฉา และเกิดขึ้นในขณะของกำลังจะ

เสียชีวิต ภาษาธรรมเรียกว่า จุติจิต ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า วิบากของ กายทุจริตแล ชั่วช้าทั้งในชาตินี้และในภพหน้า วิบากของวจีทุจริต ชั่วช้าทั้งในชาตินี้และในภพหน้า วิบากของมโนทุจริต ชั่วช้าทั้งในชาตินี้ และในภพหน้า (อง.เอกก.33/257/307) พระพุทธศาสนาได้กล่าวแสดงเหตุของที่ทำให้ชีวิตต้องมีอุปสรรค หมายถึง ความอยากได้เป็นกิเลสอย่างหนึ่งในบรรดากิเลส 3 ประการคือ โลภะ โทสะ โมหะ โลภะเป็นความอยากได้ยินดีมีความพอใจในอารมณ์ทั้งรูป รส กลิ่น เสียงทำให้คนที่โลภะเกิดทิฐิมานะไปในทางที่ผิดมัวเมาในอำนาจวาสนา ซึ่งเกิดจากจิตที่หลงอยู่ตามอำนาจของกิเลส ที่ผลักดันเจตนาที่จะทำกิจอันเป็นโทษเพราะการสร้างกรรมชั่ว โลภเป็นต้นเหตุอย่างหนึ่งที่ส่งผลกระทบวิถีชีวิตของมนุษย์ และสังคม

ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **พระราชวชิรสุธี** ได้ให้ความเห็นว่า มนุษย์มีลักษณะในการเปลี่ยนทางอารมณ์ที่ส่งผลแสดงออกตามกิริยาอาการต่าง ๆ ก็เพราะจิตทั้งหมด ดังนั้น จะดีหรือชั่วจึงอยู่ที่จิตใจ หากบุคคลใดถูกครอบงำด้วยความเป็นอกุศล ก็จะกระทำตามชั่ว ซึ่งส่งผลกระทบต่อผู้กระทำ และสังคมตามเหตุที่ปรากฏรู้โดยทั่วไป สิ่งสำคัญของผลกระทบที่เกิดจากกุศล และอกุศลนั้น ที่ทำให้เกิดความแตกต่าง เพราะการขาดปัญญา เป็นอีกประการหนึ่งที่สำคัญ (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 4 กันยายน 2556)

การกระทำเหล่านี้ล้วนเป็นพฤติกรรมที่แสดงออกในเชิงลบที่ส่งผลกระทบต่อบุคคลในสังคมทั้งสิ้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอกุศลมูลนี้เป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งปวงมีโทษมาก ทั้งเป็นอุปสรรคต่อการทำความดี โทษของอกุศลมูลมิใช่จะมีแต่ในสังคมอดีตเท่านั้น แม้ปัญหาในสังคมปัจจุบันก็ล้วนเกิดจากกิเลสทั้ง 3 กองนี้ เช่น ปัญหาเรื่องความขัดแย้งการทุจริตคอรัปชั่นในองค์การหรือในหน่วยงานต่าง ๆ การก่อกวนความไม่สงบ เกิดความรุนแรงในสังคม และการก่ออาชญากรรมต่าง ๆ เป็นต้น จะเห็นได้ว่า การแสดงออกทางกายวาจาของบุคคลเหล่านั้นจะเป็นไปในทางทุจริตเพราะถูกอกุศลมูลคือ โลภะ โทสะ และโมหะครอบงำจิตใจทั้งสิ้น

สรุป อกุศล เป็นสาเหตุหลักที่อันทำให้เกิดกรรมชั่ว ซึ่งผลของอกุศลกรรมจึงส่งผลกระทบต่อการเจริญของตัวมนุษย์ ทั้งทางธรรมและทางโลก เมื่ออกุศลมีความสำเร็จโดยเจตนา ย่อมส่งผลกระทบทำให้การอยู่ร่วมกันในสังคม เกิดความวุ่นวาย เสื่อมถ้อย สังคมจึงประสบแต่ปัญหาเพราะการกระทำของมนุษย์เอง ซึ่งทั้งหมดล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นจากกระบวนการสัมพันธ์ของกรรมกับจิต จึงทำให้เกิดผลกระทบในทางกุศล และ อกุศล ที่มีลักษณะของการดำเนินตามช่องทางกรรม ผลกระทบต่อคนและสังคมจึงแสดงออกทางกาย วาจา ใจตามลักษณะของกรรมนั้น ๆ นั้นเอง

4.2.3 สรุปบทสัมภาษณ์ของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้ข้อมูลสำคัญ

ประเด็นสำคัญจากผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ 12 รูป/คน ที่ให้ความเห็นเกี่ยวกับผลกระทบที่เกิดจากความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต ซึ่งสามารถสรุปประเด็นได้ดังนี้

1. มนุษย์มีลักษณะในการเปลี่ยนทางอารมณ์ที่ส่งผลแสดงออกตามกิริยาอาการต่าง ๆ ก็เพราะจิตทั้งหมด ดังนั้น จะดีหรือชั่วจึงอยู่ที่จิตใจ หากบุคคลใดถูกครอบงำด้วยความเป็นอกุศล ก็จะกระทำตามชั่ว ซึ่งส่งผลกระทบต่อผู้กระทำ และสังคม

2. กรรม คือสภาวะของความคิดเป็นส่วนหนึ่งของจิตที่เป็นไปอยู่ในขณะปัจจุบัน และเปิดโอกาสให้มีการพัฒนาสติปัญญาเพื่อกั้นไม่ให้หลงยึดเนื้อหาของความคิดเป็นตัวตนจิต คือกระบวนการของกรรมวัฏฏ์ซึ่งมีแรงผลักคือกุศลหรือ อกุศล เกิด-ดับและเสวยวิบากทุกขณะจิตในปัจจุบัน ดังนั้น กรรมจึงมีโอกาสในการเปลี่ยนคุณสมบัติของจิตจากอกุศลจิตเป็นกุศลหรือจากกุศลเป็นอกุศลจิตขึ้นอยู่กับความเห็นถูกหรือความเห็นผิด

3. อกุศลกรรม คือ กรรมที่เป็นอกุศล กรรมชั่ว การกระทำที่ไม่ดีไม่ฉลาด ไม่เกิดจากปัญญาทำให้เสื่อมเสียคุณภาพชีวิต ส่วนกุศลกรรมคือการทำดี ผลแห่งกรรมดีจะตกแก่ตนแก่ผู้อื่นหรือแก่สังคมก็ได้ ตามหลักทางพระพุทธศาสนาของไทยนั้น ถือว่าใจเป็นใหญ่ที่สุด ใจเป็นสิ่งที่จะบังคับกายและวาจาให้กระทำหรือไม่กระทำการใด ๆ ได้ ใจจึงเป็นตัวควบคุมให้คนประกอบกิจที่เป็นกุศลได้ การกระทำหรือกรรมที่เป็นกุศลจะไม่เกิดความโลภ โกรธ หลง เพราะความโลภ ความโกรธ ความหลงเป็นต้นเหตุแห่งการทำที่ไม่เป็นกุศลทั้งหลาย หากขจัดเหตุทั้ง 3 ประการนี้ได้ จะทำการสิ่งใดย่อมเป็นกุศลทั้งสิ้น เพราะเป็นการกระทำที่อยู่บนพื้นฐานของความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง

4. มนุษย์ไม่เข้าใจธรรมชาติของจิตและกรรม ที่ส่งผลต่อความเชื่อที่คลาดเคลื่อน ซึ่งทำให้เกิดผลกระทบต่าง ๆ กับตนเองและสังคม

5. มนุษย์ต้องมีความรู้ความเข้าใจ ความรู้สึกตระหนัก และการให้ความสำคัญ ต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เกิดขึ้นในระบบความคิดและจิตใจ โดยอาศัยกระบวนการต่าง ๆ ทั้งสิ่งเร้าที่มากระทบและประการณ์ที่ได้พบเจอ รวมทั้งปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างจิตสำนึกอย่างเช่นทัศนคติ การให้ความรู้ด้วยการอบรมเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เพื่อให้บุคคลทั่วไปสามารถปฏิบัติได้ถูกต้อง จึงถือว่าเป็นสิ่งสำคัญแต่การให้ความรู้แก่ชาวพุทธ รู้จักการคิดวิเคราะห์ตามเหตุปัจจัยก็จะเป็นผลดีต่อการปฏิบัติตน และสังคม

6. การสร้างความเข้าใจในเรื่องของกรรมกับจิต เป็นสิ่งที่สำคัญต่อการปฏิบัติของบุคคลที่จะส่งผลกระทบกับสังคม ควรอธิบายหรือส่งเสริมองค์ความรู้ในเรื่องของดำเนินชีวิตอย่างถูกตามหลักพุทธธรรม เพื่อเป็นการสร้างจิตสำนึกที่ดีตั้งแต่พื้นฐานของครอบครัวจนถึงสังคม การสร้างและปลูกฝังจิตสำนึกที่ดีนั้นต้องสร้างกับเด็กและเยาวชน เพราะเด็กสามารถรับรู้ในสิ่งที่ดีงามจากพ่อแม่ที่บ้านรับรู้จากผู้ใหญ่ผู้นำชุมชนพระสงฆ์องค์เจ้าดูแลลูกหลานในระดับชุมชนและสังคมเมื่อถึงสถาบันการศึกษาครูจะคอยอบรมสั่งสอน ทั้งด้านวิชาการ อบรมคุณธรรม จริยธรรม ปลูกฝังให้เด็กและเยาวชนรู้จักการเสียสละการให้มากกว่าการรับอย่างเดียว จะทำให้เด็กและเยาวชนพัฒนาจิตใจ

ในการช่วยเหลือผู้อื่น มีความอ่อนน้อมถ่อมตนเตรียมเข้าสู่การพัฒนาจิตใจตนเองสู่จิตสำนึกสาธารณะต่อไป

ดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่า กุศลและอกุศล เป็นสิ่งสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงของชีวิต เพราะทั้งสองหลักธรรมนี้ ย่อมปรากฏเกิดขึ้นอยู่ที่จิต และส่งผลกระทบต่อสภาพของจิตโดยตรง ซึ่งยังทำให้เกิดผลกระทบต่อสภาพชีวิตที่จะทำให้ได้โอกาส และเสียโอกาสต่อการศึกษาและปฏิบัติธรรม ตลอดถึงส่งผลกระทบต่อความเป็นชีวิตตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ตามสภาพของจิตที่ประกอบกับหลักธรรมตามเหตุการณ์นั้น ๆ ดังนั้น ความสำคัญจึงต้องเรียนรู้และสนใจการรู้เท่าทันตามอาการของจิต เพื่อการระงับยังไม่ให้เกิดโทษ หรือการควบคุมคุมยับยังไม่ให้อกุศลเจริญงอกงาม ที่จะส่งผลกระทบต่อตนเอง และสังคมให้เกิดความเดือนตามผลของการกระทำ

4.3 แนวทางการปฏิบัติของกรรมกับจิต

แนวคิดทางพระพุทธศาสนามีหลักการให้มนุษย์มีวิถีการดำเนินชีวิต ให้มีความสมดุลกับสถานะ และความเป็นอยู่ รู้จักวิเคราะห์แยกแยะในสิ่งที่เกิดขึ้น ด้วยการวางข้อหลักการปฏิบัติเพื่อการส่งเสริมหรือการปรับพฤติกรรมของตนเอง ตามลำดับของบุคคล ซึ่งสามารถกล่าวอธิบายได้ดังนี้

4.3.1 การปฏิบัติสำหรับบุคคลทั่วไป

ความเป็นชีวิตของบุคคลทั่วไปจะมีพฤติกรรมที่แสดงออกทางกาย ทางวาจา และทางใจ ตามความรู้ความเข้าใจในของ ๆ ตน ที่ตั้งตนไว้ในฐานของความหลงในมายาของโลก มุ่งหวังเพียงแต่แสวงหาความสุข ความเป็นชีวิตของมนุษย์จึงวนอยู่กับความสุข และความทุกข์ของกามคุณเท่านั้น มุ่งหมายศึกษาแต่ความเป็นชีวิตเพียงแค่การสร้างความมั่นคงแก่ตนเองและคนรอบข้าง สภาวะจิตจึงหวั่นไหวไปตามอารมณ์ของกามคุณ จากการรับรู้ทางรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ และจะสืบสานต่อยอดอยู่ตลอดเวลา มีเป็นลักษณะที่ไม่คงที่ตามสภาพของรูปนาม

เป็นกลไกที่อยู่ภายใต้ของกฎของการควบคุมตามผลของการกระทำ เป็นกระแสธรรมของวงจรชีวิตเป็นอนัตตา แต่ความเป็นรูป และนามมีปรากฏเป็นองค์ประกอบของชีวิต ที่สรรค์สร้างให้ผู้เป็นเจ้าของชีวิตเชื่อว่าเป็นอัตตา (สำ.ข.27/42/52) ด้วยเหตุนี้ชีวิตมนุษย์จึงมีอุปสรรค ที่เกิดขึ้นตามความเชื่อของความเป็นปุถุชนที่ยังหน้าแน่นอำนาจของกิเลสห่อหุ้มในจิตใจ มีความเห็นผิดหลุ่มยินดีชื่นชม หลงใหลในกามคุณ 5 ความเป็นชีวิตจึงย่อมมีแต่กระเสือกสน ดิ้นรน ต่อสู่กับความคุ่นคิดอยู่กับอารมณ์ต่างของตัวเอง สร้างความมัวหมองตามกาล (ขุ.ม.66/429/54)

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “บุคคลในโลกนี้ ตั้งใจไว้ผิด กล่าววาจาผิด กระทำการงานผิด ผู้มีการสดับน้อยทำกรรมอันไม่เป็นบุญไว้ ในชีวิตอันมีประมาณน้อย ในมนุษยโลกนี้ เขาผู้มีปัญญาทรามเมื่อตายไปย่อมเข้าถึงนรก” (ขุ.อิติ.45/248/421-422) ความคิดของบุคคลทั่วไป หรือปุถุชนนี้

ก็จะสร้างสรรค์ตามเชื่อที่ว่าชีวิต คือ การศึกษาค้นคว้าเสาะแสวงหาที่จะเสริมสร้างพัฒนาชีวิตตนจากโลกธรรม ความเป็นชีวิตของปุถุชนจึงมีความเป็นไปต่อการสร้างภพสร้างชาติ เพราะความเห็นผิดตามหลักความจริงทางพระพุทธศาสนา กลัวความสูญเสีย ความผิดหวัง และผลของการกระทำ จึงพยายามทำความเห็นว่าภพไม่มี ชาติไม่มี หลักการปฏิบัติต่อการดำเนินชีวิตจึงเป็นไปทางโทษมากกว่าคุณ เพราะมุ่งหมายเพียงแค่ชีวิตที่เป็นสุขตามความพอใจในสิ่งที่ตนเชื่อเพียงแค่นั้น เพราะกิเลสควบคุมนำพาให้จิตใจหยาบกระด่าง จึงกล้าที่จะทำสิ่งที่เป็นโทษต่อตนเองและผู้อื่น

ในพื้นฐานสภาวะจิตของบุคคลทั่วไปนี้จะมีความรู้สึกอ่อนไหวต่อ กิเลสตามอำนาจของโลภะ โทสะ และโมหะ มีแรงดึงดูดจากการแสดงออกจากสิ่งที่กระทำทั้งหมด สิ่งที่คิด หรือสิ่งที่นึกทุกอย่างจะไม่หายไปไหน ซึ่งจะสะสมไว้ในจิตจนกลายเป็นนิสัย ดังตัวอย่างที่แสดงให้ถึงความเชื่อความเข้าใจที่ผิด ดำเนินชีวิตอันเป็นโทษ เพราะความหลงใหลตามกระแสของกิเลส อกุศลจิตก็ปรากฏเป็นตัณหานิสัย ดังเรื่องของจุนทสูกริก ผู้ตั้งตนที่ผิดเพราะความเขลา ประกอบอาชีวิตด้วยการเบียดเบียนชีวิตผู้อื่นด้วยการฆ่าสุกร เพื่อแลกข้าวเปลือก ด้วยความเป็นผู้มีจิตหยาบเพราะอำนาจ โทสะ โมหะ และโลภะ ครอบงำในจิต จึงมีกรรมวิธีในการฆ่าสุกรที่เหียมโหด ถึง 55 ปี จนวาระสุดท้ายผลของกรรมที่ได้กระทำไว้ จึงต้องไปทุกข์ทรมานอยู่ในนรกอย่างแสนนาน (ธ.อ.1/168-172)

ดังข้อความตัวอย่าง จะเห็นว่า วิถีชีวิตของมนุษย์ในระดับปุถุชนย่อมอ่อนแอกับสิ่งยั่วยุทางอามณ์ เพราะอวิชชาปกคลุมความคิด และมโนทัศน์ที่ต้องการเป็นเจ้าของวัตถุและการเสพติดวัตถุทำให้เกิดผลต่อบุคคลและสังคมโดยรวม เนื่องจากขาดการคำนึงถึงหลักธรรมและเป้าหมายที่แท้จริง ซึ่งเป็นพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลที่เกิดขึ้นจากการวางเป้าหมายชีวิตที่ผิด เมื่อมีความคิดเช่นนี้ย่อมเพียรพยายาม เพื่อสนองตัณหาของตน การถือลัทธิปัจเจกบุคคลก็คือ “อัตตวาทุปาทาน” เกิดจากอกุศลจิต พระพุทธศาสนาจึงถือว่า ถ้ามนุษย์ขาดการควบคุมเพลิดเพลินไปตามกลไกของการรับรู้ที่กระทบในระหว่างกำเนินชีวิต ก็จะนำมาซึ่งความทุกข์มิสิ้นสุด เพราะความเห็นทุกอย่างเป็นตัวเป็นตน (ส.สฬา.28/2/5)

ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **พระครูสรพจน์พิลาส** ได้ให้ความเห็นว่า สำหรับผู้ที่ไม่ศึกษาธรรมะคำสอน ย่อมไม่เรียกว่า “บัณฑิต” เพราะจะศึกษาแต่การกระทำในสิ่งที่เป็นกรรมชั่ว และจะจดจำลงอยู่ที่จิต ซึ่งมีผลข้ามภพ ข้ามชาติ เพราะเกิดจากอุปาทานยึดในสิ่งนั้น ดังนั้น ชาวพุทธควรมีหลักธรรมเป็นแบบแผนการปฏิบัติตน (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 25 สิงหาคม 2566) วิถีชีวิตของมนุษย์ล้วนแล้วแต่ดำเนินไปตามกฎของธรรมชาติ เป็นวงจรชีวิตที่หมุนเวียนแปรไปตามอำนาจของกรรม จิตหลุมหลงตามเหตุปัจจัยปรุงแต่งจากความไม่รู้ความจริง จึงยึดว่าสิ่งที่มีสิ่งที่เป็น มีตัวตนเป็นเราเขา เพลิดเพลินจำเริญใจกระทำตามอำนาจกิเลส ตัณหาอำนาจของกรรมจึงลึกซึ้ง โดยมีจิตคอยค้ำจุนคอยส่งผลกรรมดี และกรรมชั่วข้ามภพข้ามชาติ ทุกชีวิตจึงมีเวลาที่จำกัดในช่วงขณะชีวิตหนึ่ง

มนุษย์จึงมีลักษณะของปัจเจกบุคคลที่กระเสือกกระสนแสวงหา เพื่อเสพตามอำนาจความโลภ ความโกรธ ซึ่งเกิดจากความหลง เพราะขาดสติอยู่กับอารมณ์ปัจจุบัน จนไม่สามารถจำแนกว่าสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นนี้คืออะไร มีธรรมชาติอย่างไรกำลังเป็นไปอย่างไร ดังนั้น ความทุกข์ของคนในสมัยปัจจุบัน คือ ไม่สามารถแสวงหาครอบครองวัตถุกาม เพื่อสนองกิเลสกามของตนเองได้ตามที่ปรารถนา เป็นเหตุให้ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยความทุกข์ทรมานการขาดศีลธรรม การเอารัดเอาเปรียบ การทำลายเพื่อแก่งแย่งทรัพย์สิน เป็นต้น ซึ่งหากมีการฝึกฝนควบคุมกระแสในความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต จึงอาศัยรูปแบบ เข้ามาช่วยสนับสนุนให้เกิดองค์ความรู้ในความเข้าใจกฎของกรรมกับจิต

การพัฒนาตนเป็นการเรียนรู้และการปฏิบัติเพื่อไปสู่ความพอดี หรือการมีดุลยภาพของชีวิตมีความสัมพันธ์อันกลมกลืนระหว่างการดำเนินชีวิตของบุคคลกับสภาพแวดล้อม ด้วยการกำหนดหลักพุทธธรรม มาเป็นแนวทาง เพื่อการมุ่งกระทำตนให้มีความสุขด้วยตนเอง รู้เท่าทันตนเอง เข้าใจตนเองมากกว่าการพึ่งพาอาศัยวัตถุ จึงเป็นแนวทางการพัฒนาชีวิตที่ยั่งยืน หลักการพัฒนาตนตามแนวพระพุทธศาสนาประกอบด้วยสาระสำคัญ 4 ประการ กล่าวอธิบายได้ดังนี้

1. สัจจะ คือ ความจริง หมายถึง การสร้างพฤติกรรมให้มีความสื่อสัตว์ และมีความซื่อตรงด้วยปรารถนาดีต่อกันให้เป็นอุปนิสัย ที่เป็นหลักสำคัญต่อการปฏิบัติตนในการดำเนินชีวิตด้วยความจริงใจมีไมตรีจิตที่เป็นกุศล เป็นหลักประกันไม่ให้พลั้งเผลอไปประกอบกรรมชั่ว โดยการคำหนึ่งถึงหลักความจริงว่าทุกสิ่งทุกอย่างล้วนแล้วแต่ขับเคลื่อนไปด้วยอำนาจของกรรม ผลของการกระทำจะนำสุขและทุกข์มาให้กับชีวิต ความจริงของชีวิตจึงไม่ขาดต่อหลักการทางพระพุทธศาสนา ที่การทำกิจที่ดีผลของในกิจนั้นย่อมได้ดี (วิ.ม.3/374/118)

2. ทมะ คือ การข่มไว้ซึ่งใจ หมายถึง รู้จักควบคุมในการฝึกใจไม่ตรงอยู่ไปตามอำนาจของกิเลส อันมีเหตุจากโทสะ โมหะ และโลภะ อันเป็นเหตุให้เกิดอุกศลกรรม ยังความเดือดร้อนเข้าสู่คนเองและผู้อื่น การฝึกนิสัยของตนด้วยการแก้ไขข้อบกพร่องปรับปรุงตนเองด้วยสติปัญญา ไม่กระทำตามไปความอยาก โดยขาดการพิจารณาด้วยหลักของเหตุผล ที่สร้างสรรค์ในสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ ที่ไม่ดีงาม ไม่สมควร ด้วยการไตร่ตรองยึดหลักของความดีเป็นนิจ

3. ขันติ คือ ความอดทน หมายถึง ความอดทนต่อต้านในสิ่งที่ไม่ดี กล่าวคือ ความอดทนต่อความยากลำบากจากการฝึกฝนพัฒนาจิตใจ อดทนต่อทุกขเวทนาอันเกิดปัญหาต่าง ๆ ที่เข้ามาในชีวิต ด้วยความไม่ย่อท้อต่อการทำความดี อดทนต่อสิ่งที่มากระทบจากการยั่วยุของกิเลสที่จะนำพาให้ชีวิตต้องวิบัติเพราะการกระทำชั่ว

4. จาคะ คือ ความเสียสละ หมายถึง ความเสียสละวัตถุสิ่งของ หรือมีน้ำใจช่วยเหลือคนอื่น และสละอารมณ์ไม่เก็บอารมณ์ขุ่นมัวไว้ในใจ ท่านว่าคนเราจะประสบความสำเร็จได้ก็ต้องรู้จักจาคะ ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลคนอื่นด้วย ซึ่งคนไหนที่เริ่มเติบโตในหน้าที่การงานแล้ว มีน้ำใจต่อ

ผู้ร่วมงานรอบข้างไม่เติบโตเพียงคนเดียว สร้างพัฒนาบุคคลอื่นให้เติบโตตามขึ้นมาด้วย ก็จะสามารถทำให้มีกำลังในการพัฒนาองค์กร หรือการแก้ไขปัญหาได้ดี

พุทธธรรมจึงทำให้ความเป็นคุณภาพชีวิตของบุคคลทั่วไปสมบูรณ์ คือ การสร้างความมั่นคงให้แก่มนุษย์ทั้งร่างกายและจิตใจ สังคมมนุษย์ไม่มีธรรมเป็นเครื่องคุ้มครองจิตใจ แล้วมนุษย์ก็จะมีพฤติกรรม และการดำเนินชีวิตไม่ต่างอะไรจากสัตว์ทั่ว ๆ ไปหากชื่อว่าเป็นสัตว์ ประเสริฐไม่หาความมั่นคงไม่มีในหมู่มนุษย์ ถ้ามนุษย์ไม่มีธรรมแล้วมนุษย์ย่อมก่อความเดือดร้อนให้กัน และกันเสมอหาความสงบในชีวิตได้ยากการที่ได้เกิดเป็นมนุษย์นี้ในทางพุทธปรัชญาเถรวาท ถือว่า เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากต้องอาศัยบุญเก่า คือ บุพเพกตบุญญตาช่วยอุปถัมภ์และชาติที่เกิดเป็นมนุษย์นี้ ถือว่าเป็นชาติที่สำคัญเพราะเป็นที่ตั้งแห่งการทำความดีทั้งหลายสามารถที่บำเพ็ญธรรม เพื่อให้ไปเกิดในภพภูมิที่ดีตั้งแต่เบื้องต่ำไปจนถึงพระนิพพานได้

เพราะฉะนั้น พุทธธรรม คือ หลักการปฏิบัติอันเป็นพื้นฐาน เบื้องต้นแห่งของการพัฒนาชีวิตสำหรับบุคคลทั่วไป ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้วย่อมนำความสุขมาให้สัจจะแลเป็นรสยังประโยชน์ให้สำเร็จกว่ารสทั้งหลาย นักปราชญ์ทั้งหลาย กล่าวชีวิต ของบุคคลผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่า ประเสริฐที่สุด” (ขุ.สุ.อ.46/439) เป็นรูปแบบที่ให้ทุกคนอยู่ร่วมกันได้อย่างไม่เบียดเบียน ทุกคนก็จะทราบ และเข้าใจในหลักการของการปฏิบัติตน เช่นเดียวกันกับการจะเข้าใจในความเป็นกฎแห่งกรรมกับจิต ก็ต้องอาศัยรูปแบบเป็นข้อกำหนดก็ต้องศึกษาอบรมทางจิตใจเพื่อช่วยในการจัดระเบียบจิต เพื่อจะได้ทราบถึงกลไกในความเป็นธรรมชาติของกรรมกับจิต เมื่อเข้าใจระบบวงจรการทำงานของจิต ก็จะทำให้ทราบถึงระบบของกรรม ด้วยปัญญา ความรอบรู้เป็นคุณลักษณะของผู้ฉลาด รู้จักเหตุและผลบาปบุญคุณโทษ รู้จักการมองโลกตามเป็นจริง เพื่อระงับความเศร้าหมอง ยับยั้งบาปอกุศลไม่ให้เกิด ด้วยการเข้าถึงกระแสของธรรม ในการไตร่ตรองกระบวนการชีวิต เพื่อถอดถอนความเป็นอัตตาของกลไกของกรรม เช่นกัน ซึ่งถือว่าเป็นรากฐานที่สำคัญในการเริ่มต้น ในการฝึกปฏิบัติตน

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดถึงพร้อมแล้วด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะเป็นผู้กล่าวสอน ให้รู้แจ้ง ให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญให้ร่าเริง เป็นผู้สามารถบอกพระสัทธรรม ได้อย่างดี (ขุ.อิติ.45/284/658) ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **พระมงคลธรรมวิธาน, ผศ.ดร.** ได้ให้ความเห็นว่า สภาพของคนและบุคคลจึงเป็นตามลักษณะของผลจากการกระทำ ดังนั้น สิ่งสำคัญ คือ ต้องเรียนรู้ศึกษาในการเรื่องของการพัฒนาจิต ด้วยการเข้าใจ ด้วยการศึกษาตามรูปแบบการปฏิบัติตามหลักธรรม เพื่อคล้ายจากความไม่รู้ความเป็นไปซึ่งโทษ เพื่อรู้ในการที่จะลึกเลี่ยง ไม่ให้เกิดความเดือดร้อนจิตใจตนเอง ที่จะไปทำใส่คนอื่นให้เดือดร้อนตาม ดังนั้น ควรดับปัญหาที่ต้นต่อ คือ การดับที่จิต เพื่อการศึกษาและพัฒนาให้เกิดปัญญา (ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2566)

เมื่อมีระบบแบบแผนตามตามพุทธวิธี จะเริ่มค่อย ๆ สังเกตตัวเองขึ้นเป็นชั้นแรก จะเริ่มศึกษาเรียนรู้เพื่อให้ความเลวนั้นลดลง การสังเกตตัวเองจะเริ่มรู้สึกของความเป็นกุศล หรือถ้าก็จะสังเกตุจิตของตัวเองว่าอกุศลนั้นเกิดขึ้นอย่างไร อกุศลที่ยังไม่เกิดกับอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ก็สามารถพิจารณาไตร่ตรองให้เห็นได้ รวมถึงการสังเกตุตนเองได้ว่า ไม่ให้ไปเอาผิดสร้างโทษให้กับผู้อื่น เพราะเห็นว่าอกุศลนั้นเป็นวิบากแน่นอน เพราะไปทำร้ายผู้อื่นย่อมแต่สร้างกิเลสให้มากขึ้นเป็นบาปแก่ตน เมื่ออยู่รับของการฝึกจิตจะเกิดปีติเลื่อมใสศรัทธา และเชื่อมั่นในสิ่งที่ทำ ซึ่งเป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญาและเหตุผล จึงเรียกว่า ศรัทธาปัญญา

ดังคำสอนที่สนับสนุนหลักความจริงดังกล่าวนี้ ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอก-ทุก-ติกนิบาต ในกาลามสูตร ได้ความว่า “อย่าเพิ่งปักใจเชื่อ ด้วยการพิจารณาจากการปฏิบัติที่สืบต่อกันมา หรือศรัทธาเพียงเพราะรูปลักษณ์ที่น่าเชื่อถือ หรือตามทฤษฎีแนวคิดต่าง ๆ แม้กระทั้งความคิดของตนเอง แต่เมื่อใดได้ใช้ปัญญาก็จะรู้ด้วยเหตุและผลของสิ่งนั้น” (อง.ติก.34/505/374)

หลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นมีข้อสังเกตประการหนึ่ง กล่าวคือ เมื่อกล่าวคำสอนศรัทธาไว้ที่ได้ ก็ต้องมีหลักคำสอนของปัญญาอยู่ด้วย นั้นจึงหมายความว่าทางพระพุทธศาสนาจะใช้ศรัทธาและปัญญาควบคู่เสมอไป ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันประเสริฐที่สุดของบุรุษในโลกนี้ บุคคลประพฤติดีแล้วย่อมนำความสุขมาให้ ” (ขุ.สุ.46/311/439) ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **พระครูปลัดสิทธิวรวัฒน์** ได้ให้ความเห็นว่า ปัญหาพฤติกรรมของบุคคลทั่วไปที่เกี่ยวของการปฏิบัติตนเอง ซึ่งมีผลกระทบจากการขาดศรัทธา และความรู้ที่มีความเชื่อที่คลาดเคลื่อนจากหลักคำสอน ดังนั้น ศรัทธาจึงเป็นส่งที่จะช่วยส่งเสริมให้ชาวพุทธเกิดความรู้ความเข้าใจ ที่ถือเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญต่อการปฏิบัติให้ตั้งตนที่ดีได้ (ผู้ให้สัมภาษณ์ วันที่ 20 สิงหาคม 2566)

ศรัทธาจึงเป็นกระบวนการของการปฏิบัติ เพื่อให้เกิดปัญญา ตามหลักของพระพุทธศาสนาหมายถึง ความรู้ ความเชื่อมั่น ความซาบซึ้งด้วยความมั่นใจ ในเหตุและผลเท่าที่ตนเองสามารถที่จะพิจารณาได้ ด้วยการมีเป้าหมายตามหลักของความศรัทธา ในความเชื่อว่าสิ่งที่ปฏิบัตินั้นจะนำความผาสุขมาให้ตนเอง ด้วยการมอบใจกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยไม่เป็นคุณค่าของเหตุผล ตามหลักของศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งแบ่งเป็น 4 ประการ ดังนี้

1. กัมมสัทธา เชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม ว่าสิ่งที่กระทำนั้นจะดีหรือชั่วย่อมมีผลตอบกลับมาหาตนเองเสมอ ซึ่งที่ควรตระหนัก ด้วยความรู้จักเหตุของความเสื่อมและโทษของความเสื่อม

2. วิปากสัทธา เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง ว่าสิ่งที่กระทำนั้นย่อมเป็นไปเหตุปัจจัย มิใช้เกิดขึ้นด้วยความบังเอิญ ซึ่งควรตระหนัก ด้วยความรู้เหตุแห่งความเจริญ และประโยชน์ต่อการเจริญเพื่อให้ตนเองสามารถอยู่ภายใต้ของวิบาก

3. กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน และตนเองจะต้องเป็นผู้รับ ทั้งสิ่งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ซึ่งควรตระหนัก ด้วยความรู้จักวิธีการละเหตุแห่งความเสื่อม และวิธีการสร้างเหตุแห่งความเจริญให้กับตน

4. ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ด้วยความมั่นใจในศักยภาพ ในการเข้าถึงอิสรภาพที่แท้จริงของมนุษย์ ด้วยควรตระหนัก ด้วยความศรัทธาสนใจในการศึกษาและปฏิบัติเพื่อให้เกิดความเจริญแก่ตน

ตามลักการปฏิบัตินี้มุ่งเน้นการส่งเสริมพัฒนาด้วยศรัทธาให้เกิดปัญญา ในการปฏิบัติตนเองให้สามารถดำเนินชีวิตได้ถูกต้องในสังคมได้ถูกต้องหากฝึกตนด้วยดี ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิ์หลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง ซึ่งหากฝึกปฏิบัติมีการพัฒนาที่ดีไปตามลำดับก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมอันสูงสุด บริสุทธิ์หลุดพ้น ไม่ต้องมารับผลของกรรมที่ต่อไป ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **รศ. สุเชาวน์ พลอยชุม** ได้ให้ความเห็นว่า ต้องศึกษาที่จะปรับความเชื่อ ในความรู้ที่ถูกต้องตามทัศนพระพุทธศาสนา หมายถึง การปรับทิฏฐิ กล่าวคือ การไม่เชื่อเรื่องกรรม เป็นสัมมาทิฏฐิ กล่าวคือ การเชื่อเรื่องกรรม เมื่อความเชื่อมีความเห็นถูกต้อง ก็จะทำให้เข้าใจในระบบความสัมพันธ์ของชีวิตที่มีกรรมกับจิตอาศัยอยู่ เมื่อเข้าใจสภาวะของชีวิตตามลักษณะการทำงานของกรรมกับจิต ก็จะส่งผลต่อความเป็นชีวิตตามเหตุปัจจัย ซึ่งจะเกิดศรัทธาและปัญญา ที่จะปฏิบัติตามรูปแบบทางพระพุทธศาสนาได้ (ผู้ให้สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม, 2566)

สรุปว่า การปฏิบัติเพื่อการพัฒนากรรมกับจิต สำหรับบุคคลทั่วไป ต้องมีทัศนคติทางด้านความศรัทธาเข้ามาเป็นรากฐานสำคัญต่อการปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในระบบของชีวิตตามระบบสัมพันธ์ของกรรมกับจิตที่เป็นปัจจัยสำคัญ ต่อความเป็นชีวิตของมนุษย์ และในความเชื่อเรื่องกรรม ซึ่งจะทำให้ผลการปฏิบัติของแต่ละบุคคลเกิดความไม่สับสน รู้จักสังเกตและไตร่ตรองที่เข้าใจตามระบบความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต ด้วยการสังเกตการณ์การกระทำของตนเอง และเป็นการส่งเสริมความรู้ ความเข้าใจในการปฏิบัติ เพื่อพัฒนาตนตามรูปแบบการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถกล่าวอธิบายสรุปได้ตามภาพดังนี้

ภาพที่ 4.2 หลักศรัทธาที่ส่งเสริมด้านความรู้ความเข้าใจต่อการปฏิบัติ

4.3.2 การปฏิบัติเพื่อการสิ้นกรรม

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญเกี่ยวกับเรื่อง “กรรม” เป็นอย่างมาก แต่น้อยคนนักที่จะเข้าใจในความรู้ และความเชื่อในเรื่องกรรมอย่างถูกต้อง บางบุคคลอาจมองเรื่องกรรมเป็นเรื่องนอกตัว หรือมีความเชื่อตามสิ่งที่สัมผัสได้ จึงไม่รู้ว่าเหตุอันเป็นอุปสรรคชีวิตที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือ การกระทำของตัวเอง ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงมีแนวคิดการปฏิบัติ เพื่อให้หมู่สัตว์เป็นผู้อิสระจากกฎแห่งกรรม ด้วยการสร้างความเข้าใจ และการนำไปสู่การปฏิบัติในการสร้างกรรม ด้วยตนเองได้อย่างแท้จริง ซึ่งเป็นวิธีการปฏิบัติเพื่อให้หมู่สัตว์ “สิ้นกรรม”

ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พึงทราบกรรม พึงทราบเหตุเกิดแห่งกรรม พึงทราบความแตกต่างแห่งกรรม พึงทราบวิบากแห่งกรรม พึงทราบความดับแห่งกรรม พึงทราบข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งกรรม” (องฺ.ปญฺจก. 36/334/767) ดังในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ฑีฆนิกาย มหาวรรค ได้แสดงให้เห็นถึงระบบการทำงานของกรรมกับจิตที่มีระบบเป็นวงจรชีวิต ที่มีกลไกการทำงานตามรูปแบบของรูปนาม ดังนั้นตามลักษณะของกรรมกับจิตจึงมีสิ่งสำคัญคือ รูปนาม ที่เป็นกลไกในการสร้างกรรม และกลไกในการดับกรรม ซึ่งเป็นหลักการพิจารณาถึงแนวทางการปฏิบัติของกรรมกับจิต เพื่อละการสืบต่อกัน (ที.ม.10/57/50)

ดังนั้น ตามหลักการปฏิบัติเพื่อการสิ้นกรรมจึงเริ่มที่ “เจตนา” อันบุคคลใดมีความคิดที่กระทำด้วยกาย วาจา และใจ วิบากแห่งกรรมจึงต้องมีปรากฏในปัจจุบัน ในภพที่เกิด และภพต่อ ๆ ไป (องฺ.ปญฺจก.36/334/766) เพราะตกอยู่ในเคราะห์แห่งราคะความกำหนัดยินดีติดใจ ตกอยู่ในเคราะห์แห่งโมหะ ในความหลง ที่เป็นข่ายครอบงำให้สัตว์ติดอยู่ในทุกข์นั้น ตกอยู่ในเคราะห์แห่ง

โทสะ ในความโกธร ตกอยู่ในเคราะห์แห่งโลภะ ในความโลภ และไม่มีเคราะห์ใดเสมอเหมือนเคราะห์กรรมที่ปรากฏในขันธ์ 5 ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิผู้ให้สัมภาษณ์

ดังที่ท่าน **ผศ.ดร. สมบูรณ์ วัฒนะ** ได้ให้ความเห็นว่า ขันธ์ 5 ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ในกระบวนการแห่งชีวิตมนุษย์ คือ ขันธ์ 5 นี้ กรรม (เจตนา คือ กรรม) กรรมเกิดจากกระบวนการตั้งแต่ เวทนา สัญญา สังขาร โดยมีวิญญาณเป็นธรรมชาติรับรู้ซึ่งทั้งหมด ทั้งเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเหล่านี้ก็เป็นการทำหน้าที่ของจิตนั่นเอง เกิดเป็นมโนกรรมก่อน แล้วจึงแสดงกรรมออกมาเป็นปรากฏการณ์ให้เห็นผ่านรูป คือ ส่วนที่เป็นร่างกาย เกิดเป็นกรรมทางวาจาทางการกระทำ (กายกรรม วจีกรรม) (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 21 สิงหาคม 2566)

ฉะนั้น ชีวิตมนุษย์ทุกคนจึงเริ่มต้นด้วยการศึกษาเรียนรู้ชีวิตอยู่ตลอดเวลา ด้วยการสร้างความเข้าใจและปรับเจตนาที่เป็นอกุศลกรรม เป็นกุศลกรรม เป็นฐานเริ่มต้นแห่งการศึกษาเพื่อยกระดับการปฏิบัติ เพื่อการสิ้นกรรมตามแนวคำสอนของพระพุทธศาสนา ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เจตนาใดเพื่อละกรรมดำ อันมีวิบากดำในบรรดากรรมเหล่านั้นก็ดี ฯลฯ นี้เราเรียกว่ากรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบาก ไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม” (อง.จตุกฺก. 35/236/587)

ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาส์ ที่ปรากฏอยู่ในมหากัมมวิภังคสูตร ได้แสดงเห็นถึง หลักการพิจารณาการปฏิบัติคน เพื่อการพัฒนากรรมให้เกิดผลอันขาดการสืบต่อของกรรม ด้วยการควบคุมจิต หรือการตามรู้สภาวะของจิต เห็นหรือสามารถวิเคราะห์ในตัวกรรมในตนเองและบุคคลอื่น ด้วยความไม่ประมาท ที่ทำให้เกิดอกุศลกรรม ตามทางที่เกิดของกรรม เมื่อมีความรู้ความเข้าใจในเหตุของกรรม จึงเอื้อต่อการปฏิบัติเพื่อการดับกรรม (ม.อุ.14/598/293)

พระพุทธศาสนากล่าวแสดง กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบาก ไม่ดำไม่ อยู่ในหมวดกรรมที่แสดงให้เห็นถึงเป็นกฎบัญญัติในการปฏิบัติเพื่อการสิ้นกรรม เป็นเจตนาให้กระทำเพื่อความหลุดจากเคราะห์กรรมของมนุษย์เอง ซึ่งในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาส์ ที่ปรากฏอยู่ในมหากัมมวิภังคสูตร ได้แสดงให้เห็นถึง วิธีการปฏิบัติต้องเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ด้วยการใช้ความเพียร

ตามรู้การกระทบตามอารมณ์ของไปแห่งราคะ โทสะ โมหะ ที่เชื่อมต่อกับกระบวนการสัมพันธ์ของจิตจึงเป็นไปตามรูปนาม การปรุงแต่งของรูปนาม เพื่อตัดกระแสของกิเลส เหตุของกรรม ผลของกรรม และการสิ้นของกรรมโดยการเจริญวิปัสสนากรรม จึงต้องพิจารณาขันธ์ 5 เป็นอารมณ์ต้องกำหนดรู้สภาพความทางกาย คือ รูป สภาพรู้ของนามซึ่งเป็นเหตุการณ์ของชีวิต คือ จิต ความรู้นั้น คือ ตัวสัมปชัญญะ เป็นตัวรู้สภาวะอารมณ์ในปัจจุบัน การรู้ถึงความละเอียดจึงต้องอาศัยสมาธิที่จิตจับจุดตามเคลื่อนย้ายของนาม ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้ข้อมูลสำคัญ

ดังที่ท่าน **พระครูปลัดสิทธิวรวัฒน์** ให้ความเห็นว่า หลักการปฏิบัติเพื่อการพัฒนากรรมกับจิต ต้องรู้สภาวะ ต้องรู้ว่าตามเท่านั้นทุกอย่าง แต่ต้องอยู่ในสภาวะที่อยู่ในสัมมาทิฏฐิ เช่น

การดูลมหาย และค่อย ๆ สังเกตการณ์เปลี่ยนแปลงของสภาวะ การมีสติคือ การจดจ่ออยู่กับสภาวะที่กำหนด ณ ปัจจุบัน พิจารณาดูที่ตัวสภาวะจะเห็นถึงการเกิดดับที่เป็นไปตามจริงของตัวสภาวะนั้น ตามการรู้ในรูป - นาม คือ ตาเห็นรู้จึงเกิดจิต รู้รูปที่เห็นตามสภาวะจริงนั้นเป็นนาม ซึ่งความรู้เท่านั้นเป็นนาม นอกนั้นเป็นตัวสภาวะเป็นรูปทั้งหมด (ผู้ให้สัมภาษณ์, วันที่ 20 สิงหาคม 2556)

ในการปฏิบัติของผู้ปฏิบัติธรรม ที่พระพุทธศาสนาได้แสดงชี้ ทางปฏิบัติอันเดียว อันเรียกโดยชื่อว่า “เอกายนมรรค” ทางไปอันเดียว คือ ทางปฏิบัติอันเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศก ความรัญจวนคร่ำครวญใจทั้งหลาย เพื่อดับทุกข์โทมนัสทั้งหลาย เพื่อบรรลุธรรมะอันถูกชอบที่พึงบรรลุ เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพานคือความดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้นทางปฏิบัติอันเดียวก็คือเรื่องในจิต อุปการะปฏิบัติและได้แสดงอุปการะปฏิบัติ คือ ข้อปฏิบัติที่เป็นอุปการะในการปฏิบัติก็คือ “อาตาปี สัมปชาโน สติมา” เป็นวิหาธรรม เป็นแนวทางการปฏิบัติส่งเสริมเข้าสู่ความสิ้นกรรม (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, 2556, หน้า 60)

จิตใจที่ตั้งต้นในความเพียร ด้วยความพยายามชอบที่จะกระทำอย่างต่อเนื่อง โดยไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น เพื่อความดำรงอยู่ ซึ่งความไม่สาบสูญแห่งความภิญโญยิ่ง ความไพบูลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (อภิ.วิ.75/480/160)

ความรู้ทั่วถึง ในทัศนะพระพุทธศาสนาให้นิยามเปรียบดังปัญญา เพราะการรู้ในที่นี้นั้นหมายถึง ความรู้ที่ประกอบอยู่ในสัมมาทิฏฐิ คือ การรู้จักวิเคราะห์แยกแยะว่าสิ่งใดดีสิ่งใดชั่ว รู้จักการละซึ่งความเป็นอกุศล หรือเป็นการรู้ซึ่งตามสภาวะตามเป็นจริงตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นความรู้ที่สนับสนุนที่เพียรพยายามในการสร้างกุศล (ม.มู.17/152/672)

ความระลึกได้ คือ ประกอบด้วยกำหนดอารมณ์ด้วยสติรู้ตามความเคลื่อนไหวทางกายเพื่อประโยชน์อันเข้าถึงปัญญา พึงทราบว่าโดยปกติวิสัยของหมู่สัตว์ยอมมีความหดหู่จิตใจเป็นสิ่งปกติถือว่าเป็นอันตรายทำร้ายซึ่งความเพียรพยายามที่จะทำให้ถึงความรู้แห่งปัญญา จึงย่อมหลงไหลไปตามอุบายตามอำนาจของกิเลส สติมา จึงมีความสำคัญซึ่งถือว่าเป็นอุปสรรค เป็นธรรมที่ขัดขวางไม่ให้หลงไปตามอุบาย ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญกับการฝึกสติ เพราะเป็นธรรมที่สงเคราะห์เอื้อประโยชน์ในที่ทั้งปวง (อภิ.วิ.78/465/45)

ฉะนั้น เมื่อละส่วนที่เศร้าหมอง รับเอาส่วนที่ดี ก็คือ สติสมาธิญาณปัญญาเป็นต้น เหล่านี้เข้ามา ก็ทำให้จิตนี้เองผ่องใส ดูดดื่ม อิ่มเอิบ และก็มีความสุขความสงบทั้งทางกายทั้งทางใจ เมื่อเป็นดังนี้จิตก็ตั้งมั่นเป็นสมาธิมากขึ้น เป็นความตั้งมั่นสงบอยู่ในภายใน สงบอยู่ด้วยความรู้ เป็นความรู้ที่นิ่งสงบอยู่ในภายใน ไม่ออกไปในภายนอก อารมณ์อะไรผ่านเข้ามาก็ตกอยู่แค่ตา แค่หู แค่จมูก แค่ลิ้น แค่กาย แค่มนะ คือ ใจ ไม่เข้าไปสู่จิต เพราะจิตตั้งสงบรู้อยู่ รู้อยู่ในภายในไม่ออกรับ อาการที่ตั้งสงบอยู่ในภายในรู้อยู่ไม่ออกรับ (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, 2556, หน้า 60)

เมื่อเป็นดังนี้ความรู้ที่เป็นสติ ที่เป็นสมาธิ ที่เป็นปัญญา ทุกอย่างก็ประมวลกันเข้าเป็น “อริยมรรคมีองค์ 8” นำให้กำหนดรู้ตัวกรรม รู้เหตุเกิดของกรรม รู้ปฏิปทาข้อปฏิบัติให้ถึงความดับกรรม เป็นญาณความหยั่งรู้ในสัจจะทั้ง 4 ขึ้นไปโดยลำดับ ดังนี้ก็เป็นตั้งสติกำหนดธรรมอันเป็นข้อที่ครบ ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **รศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน** ได้ให้ข้อมูลว่า การปฏิบัติของการบรรลุธรรม ต้องอาศัยหลักการปฏิบัติด้วยวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งระดับของจิตที่อยู่ในระดับการพัฒนาจะต้องอาศัยสติมาช่วยกำกับ เพื่อประคับคองให้จิตปราศจาก เหตุของการเกิดอกุศลกรรม ที่เกิดขึ้นทุกขณะของจิต เป็นแนวทางในการปฏิบัติ ให้เป็นผู้หลุดพ้นจากวงจรแห่งวัฏฏะ (ผู้ให้สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม 2566)

เมื่อกล่าวอธิบายจำแนกตามรูปแบบของการปฏิบัติตามหลักธรรม ที่ทางพระพุทธศาสนามุ่งสอนให้หมู่สัตว์ยึดเป็นเครื่องปฏิบัติเพื่อการสิ้นกรรม ที่เกิดจากเคราะห์กรรม คือ อริยมรรคมีองค์ 8 ประการ (ที.ปา.15/93/247) ก็จะสร้างความเข้าใจการปฏิบัติเพื่อการสิ้นกรรม ตามที่พระพุทธศาสนาได้กำหนดไว้ ซึ่งสามารถกล่าวอธิบบายได้ดังนี้

1. สัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความเห็นชอบ ได้แก่ความเห็นที่ถูกต้อง ที่ส่งเสริมความศรัทธาในพระสัจธรรม คือ รู้จักอกุศล รู้จักอกุศลมูล อันเป็นเหตุของการเกิดกรรม เพราะเข้าใจเหตุของกรรม คือ ตัณหาเมื่อเกิดขึ้นแล้วนำไปสู่ อุปาทาน และกระบวนการสำคัญอันเกิดกรรม คือ อวิชชา เมื่ออวิชชาดับสิ้นเพราะปัญญา กระบวนการของกรรมชั่วก็ดับไปด้วย สัมมาทิฏฐิจึงถือเป็นกุญแจสำคัญ ในการแก้ไขปัญหาชีวิต เป็นหลักการปฏิบัติเพื่อการสิ้นกรรม (ม.มู.17/111/110)

2. สัมมาสังกัปปะ หมายถึง ดำริชอบ เป็นมรรคที่อยู่ในกลุ่มของปัญญาที่คู่กับสัมมาทิฐิ หมายถึง การใช้ความคิดชอบดำริชอบ ที่เป็นเหตุอันก่อให้เกิดการกระทำกรรม ด้วยการพิจารณาโดยแยบคาย กล่าวคือ ความฉลาดโดยแยบคายรู้ตามสภาพธรรมต่าง ๆ ตามความจริงถึงสาเหตุต้นตอที่ปรากฏ และสรุปประมวลให้เห็นชัดในสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศล เป็นวิถีทางแห่งปัญญาเป็นธรรมอันกลั่นกรองแยกแยะ ในความรู้ที่สกัดอวิชชา เป็นลักษณะของการสับสบวุ่นว่ายโดยสัมพันธ์ไม่รู้จะไปทางไหน และความรู้ที่สกัดตัณหา เป็นลักษณะที่ติดใจชอบใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนั้น เมื่อกล่าวเชิงลึกไปอีกด้านหนึ่ง สภาวะของอวิชชาเป็นรากฐานของตัณหา และตัวตัณหาเป็นตัวส่งเสริมอวิชชา ดังนั้น ถ้าจะกำจัดความชั่วต้องกำจัดให้ถึงอวิชชา (พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมมาจารย์, 2563, หน้า 160-161)

3. สัมมาวาจา หมายถึง วาจาชอบ เป็นการงดเว้นซึ่งอกุศลกรรมที่เกิดทางวาจา อันเกิดจากการพลั้งเผลอของจิต ตามหลักการปปฏิบัติเบื้องต้นจึงต้องเริ่มฝึกกำหนดจิต ด้วยการรู้ตามสอดส่องเฝ้าดู เพื่อไม่ให้จิตล่องลอยจมไปกับอารมณ์สิ่งใดสิ่งหนึ่ง อันเป็นเหตุให้เกิดกรรมทางวาจา ดังนั้น ผู้ปฏิบัติจึงต้องอาศัยสติ ซึ่งจะทำให้ตามรู้ชัดตามสภาพธรรมที่เป็นจริง ตามอาการความรู้สึกของจิตที่เกิดทุกขณะในปัจจุบัน (พระธรรมธีรราชมหามุนี, 2562, หน้า 447-456)

4. สัมมากัมมันตะ หมายถึง การทำการงานที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม อันเจตนาเป็นเครื่องเว้นการทำงานที่เกิดขึ้นทางกาย ทางวาจา และทางใจที่เป็นทุจริต ซึ่งผู้ปฏิบัติต้องทำการงาน คือ การประกอบหน้าที่ของตน ๆ ด้วยการกำหนดสติรู้จดจ่อสภาวธรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง เพื่อการทำมรรคให้เกิดขึ้นและเจริญขึ้น เรียกว่า การกำหนดรู้ หมายถึง การเจริญสติรู้ในสิ่งที่กระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจ เช่น เวลานึกคิด ก็ระลึกรู้ตัวอยู่ว่า กำลังคิด เวลาพูดก็รู้ ก็ระลึกรู้ว่ากำลังพูด และเวลากระทำสิ่งใดอยู่ก็ตาม ก็ระลึกรู้ว่ากำลังทำสิ่งนั้น ๆ อยู่ (พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์, 2563, หน้า 169-170)

5. สัมมาอาชีวะ หมายถึง การดำรงชีพอยู่ด้วยความเพียร คือการเพียรในการทำกายใจให้ผ่องแผ้ว ด้วยการกำหนดสติระลึกรู้สภาพธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เศร้าหมองด้วยกิเลสนิวรณ์จนกระทั้งกิเลสเหล่านั้นดับไป ดังนั้น ผู้ที่ปฏิบัติจักต้องทำหน้าที่ คือ การกำหนดสติรู้พิจารณาเห็นในสภาวธรรมปัจจุบันหนึ่ง ๆ ตั้งแต่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ จนกระทั้งดับไป เพื่อกำจัดกิเลสต่าง ๆ และทำให้กายใจสะอาด บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่เศร้าหมอง เริ่มต้นตั้งแต่ภายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต ธรรมในธรรม ทั้งภายในและภายนอก ทั้งที่เกิดขึ้นและเสื่อมไป (พระธรรมธีรราชมหามุนี, 2562, หน้า 464)

6. สัมมาวายามะ หมายถึง เป็นความเพียรที่สภาวะแกล้วกล้า ที่ประคับคองจิตมีลักษณะในการอุปถัมภ์จิตให้ประกอบในกิจโดยความไม่ท้อแท้แห่งจิต เป็นเครื่องปรากฏให้จิตมีความเพียรที่จะเข้าใจกฎแห่งกรรม และจิตอันปรารถนาในความเพียรระวังไม่ให้อกุศลเกิดขึ้น ยังปรารถนาเพื่อลดละอกุศล พร้อมทั้งปรารถนาเพียรสร้างกุศลให้เกิด และปรารถนารักษากุศลนั้นให้ตั้งอยู่ (ที.ม. 14/299/252)

7. สัมมาสติ หมายถึง ความระลึกชอบ เป็นกิริยาที่ระลึกได้ เป็นธรรมชาติที่เป็นเหตุให้ระลึกตามระลึกยังความไม่เบียดเบียน เป็นลักษณะในการระลึกพิจารณาให้เห็นกายในกายอยู่ พิจารณาให้เห็นเวทนาในเวทนาอยู่ พิจารณาให้เห็นจิตในจิตอยู่ โดยอาศัยความเพียร อันมีสัมปชัญญะมีสติ ในการเผาซึ่งกิเลส กำจัดอภิชฌา และโทมนัส (ที.มหา.14/299/252)

8. สัมมาสมาธิ หมายถึง ตั้งจิตมั่นชอบ ความตั้งอยู่แห่งจิต ดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปส่ายมาแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะจิตที่ไม่ส่ายไป ความสงบสมาธินทรีย์ สมาธิพละ ความตั้งใจชอบ เมื่อปรากฏขึ้นเมื่อใด ในขณะใด ตามแนวคิดพระพุทธศาสนาเรียกว่า สัมมาสมาธิ (ที.มหา.14/299/252)

พระพุทธศาสนายังแสดงให้เห็นอีกว่า สัมมาสมาธิมีคุณูปการแก่ผู้ฝึกปฏิบัติ ซึ่งเมื่อจิตมีความสงบไม่ฟุ้งซ่าน และมีความตั้งมั่นแห่งจิตแล้วย่อมขจัดมิจฉาสมาธิ ตลอดจนกิเลสได้ ดังความปรากฏในพราหมณสูตรว่า “สัมมาสมาธิที่บุคคลที่เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีการกำจัดซึ่งราคะเป็นที่สุด ย่อมมีการกำจัดโทสะเป็นที่สุด ย่อมมีการกำจัดโมหะเป็นที่สุด” แสดงว่า

สัมมาสมาธิสามารถขจัดซึ่งมิจฉาสมาธิ ตลอดจนกิเลสทั้งปวงอันเป็นสาเหตุของการเกิดกรรม ในฐานะผู้ปฏิบัติจึงย่อมสามารถเข้าหลักการปฏิบัติเพื่อการสิ้นกรรม อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ การหลุดพ้นจากวงจรของกฎแห่งกรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมเป็นไฉน สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้เราเรียก ว่ากรรมไม่ดำไม่ขาว กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็น ไปเพื่อความสิ้นกรรม” (องฺ.จตุกฺก.21/237/223) ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิผู้ให้สัมภาษณ์

ดังที่ท่าน **พระมงคลธรรมวิธาน, ผศ.ดร.** ได้ให้ความเห็นว่า การปฏิบัติในระดับของผู้บรรลุธรรมเป็นลักษณะของผู้ที่ไม่ประมาท มีการพัฒนายกระดับชีวิตให้สูงยิ่งขึ้น จนถึงที่สุดแห่งทุกข์ ดังนั้น หลักการปฏิบัติจึงต้องอาศัยหลักธรรม คือ อริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งจะทำให้เกิดความก้าวหน้าในการปฏิบัติ และไม่ผิดรูปแบบตามหลักพุทธธรรม (ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2566)

เมื่อศึกษาปฏิบัติอย่างถูกวิธี เมื่อยังกระทำผิดอยู่ก็จะสามารถแก้ไขได้ถูกต้อง เมื่อหยุดแล้วก็จะสำรวมระวัง และก็ชำระล้าง ลดโอกาสการเกิดกรรมไม่ดีขึ้นมา จนสามารถปิดกรรมไม่ดีได้ ท้ายที่สุดการปฏิบัติมตามอริยมรรคมีองค์ 8 จะเกิดตั้งตนที่ความเห็นชอบ เมื่อเกิดความเห็นชอบก็จะเกิดมรรคสามัคคี หมายถึง มรรคในข้ออื่น ๆ ก็จะทำงานพร้อมกัน จนสามารถทำให้เกิดปัญญา รู้ตามความเป็นจริง ด้วยการรู้เท่าทัน การเกิดดับของสภาวะต่าง ๆ จะเข้าใจตามกระแสของธรรมชาติในกฎของไตรลักษณ์ว่า สังขารทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยง ซึ่งเป็นอยู่อย่างนั้นตามเหตุปัจจัย เป็นของไม่เที่ยง และเมื่อจิตเข้าไปยึดว่าเป็นเรา เป็นเขา ความทุกข์จึงปรากฏขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ ดังที่ท่าน **พระครูสรพจน์พิลาส** ได้ให้ความเห็นว่า เมื่อเกิดความสงบจึงเกิดองค์คุณที่เรียกว่า “ฌาน” และกลายเป็น “ญาณ” เป็นอุบายธรรมต่าง ๆ ที่จะทำให้ตามรู้ ตามเห็น ซึ่งอารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในจิต เป็นลักษณะอาการของปัญญา ที่เรียกว่า วิปัสสนากรรมฐาน เป็นหลักการปฏิบัติที่พระพุทธศาสนาได้กำหนดไว้ เพื่อการพัฒนากรรมกับจิต ตั้งแต่ระดับบุคคลทั่วไป สู่ระดับของผู้บรรลุธรรม (ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2566)

การปฏิบัติตามหลักแนวทางพระพุทธศาสนา ที่สามารถปรับเปลี่ยนกรรมชั่วให้เป็นกรรมดีได้ โดยการลดละความเบียดเบียนทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ และหมั่นเพียรชำระมลทินเศร้าหมองในจิตใจ ด้วยการปรับตามอาการต่าง ๆ พร้อมเพียงกันเสมอกันเป็นสามัคคีมรรค จึงสามารถบรรลุถึงจุดหมายปลายทาง คือ ความพ้นทุกข์จากกรรม หรือเรียกว่า การสิ้นกรรมนั้นเอง

สรุป ธรรมชาติของชีวิตมนุษย์มีการเริ่มต้น และจบลง หรือแต่การเปลี่ยนทุกอย่าง มีการเกี่ยวข้องกับอำนาจของกรรม ซึ่งตามลักษณะของกรรมจะกล่าวแสดงให้เห็นได้โดยย่อว่า มีกรรมดีและกรรมชั่ว สองสิ่งนี้ย่อมมีผลของการกระทำ ความซับซ้อนของกรรมรวมถึงระดับปัญญาความแต่งต่างของมนุษย์ จึงไม่เข้าใจกฎเกณฑ์ในธรรมชาติของกรรม พระพุทธศาสนาได้พิจารณาหลักกรรมและเล็งเห็นช่องทางของการปฏิบัติต่อกรรม ไม่ได้แก้ไขกรรมเก่า แต่เป็นการสร้างเงื่อนไขของการปรับ

กลไกในธรรมชาติของกรรม ด้วยตามหลักกระบวนการอริยมรรคมีองค์ 8 เป็นการชำระปรับเปลี่ยนตั้งแต่จิตใจ ในระดับของผู้ที่ปรารถนาเข้าสู่การพัฒนาชีวิต ให้ก้าวพ้นนำไปสู่การปฏิบัติสู่การสิ้นกรรม

4.3.3 สรุปบทสัมภาษณ์ของผู้ทรงคุณวุฒิให้ข้อมูลสำคัญ

ประเด็นสำคัญจากผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ 12 รูป/คน ที่ให้ความเห็นเกี่ยวกับแนวทางการปฏิบัติของกรรมกับจิต ซึ่งสามารถสรุปประเด็นได้ดังนี้

1. การมีกุศลจิตที่ตั่งมั่นศรัทธาศาสนธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ช่วยส่งเสริมให้เกิดสติปัญญาที่จะทำให้เข้าใจหลักการของชีวิต และสามารถปฏิบัติแก้ไขปรับปรุงพฤติกรรมต่าง ๆ จากการสร้างความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตได้ถูกต้อง

2. การปฏิบัติเพื่อการพัฒนากรรมในระดับของบุคคลทั่วไปและระดับการบรรลุธรรมนั้น ควรเริ่มจากการปรับทัศนคติทางความเชื่อในเรื่องของกรรม เพราะบางบุคคลยังมีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนในเรื่องของกรรม เช่น การฆ่าสัตว์เป็นบาป ซึ่งในบางคนฆ่าก็เกิดความสนุก หรือได้ซึ่งเงินอีก จึงมีการแย้งว่า ฆ่าสัตว์เป็นบาปได้อย่างไร พอไม่เชื่อความเข้าใจเรื่องกรรม จึงมีความคลาดเคลื่อนไป คำว่า “ไม่เชื่อ” จึงเท่ากับ คำว่า “ไม่มี” เพราะผลวิบากไม่ได้แสดงปรากฏให้เห็นตรงตามลักษณะของความเข้าใจ เช่น ผลไม้บางชนิดจะให้รสชาติที่หวาน ก็ต้องเวลาที่ผลไม้สุกงอมเต็มที่ หรือการสุกงอมของผลไม้บางชนิดก็ใช้เวลาต่างกัน การให้ผลวิบากของกรรมก็เป็นเช่นเดียวกัน ก็จะทำให้สามารถเข้าถึงหลักการปฏิบัติได้ดีเป็นประเด็นแรกเริ่ม เมื่อเข้าใจก็จะสามารถปฏิบัติตามรูปแบบคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้ถูกต้อง และมีความก้าวหน้าไปด้วยดี

3. ควรส่งเสริมการศึกษาทั้งในแง่ปริยัติ ปฏิบัติ ในเรื่องธรรมชาติของจิตและกรรม ความสัมพันธ์ของจิตกับกรรม ควรจัดทำให้เป็นวาระการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยว่าด้วยความเข้าใจเรื่องจิตและกรรม เพราะสร้างสัมมาทิฏฐิในผู้คนให้มากยิ่งขึ้นอันจะนำไปสู่การเพิ่มขึ้นของคนดี (กัลยาณชน) สังคมดี และพัฒนาไปถึงระดับการเป็นอริยชนในพุทธศาสนาได้

4. ตามลักษณะนิสัยของมนุษย์จะมีความหวาดกลัวและจะหาทางออกจากสิ่งนั้น ด้วยการลงมือปฏิบัติตามหลักการต่าง ๆ การแสดงเรื่องผลของกรรมก็จะทำให้เกิดความรู้ตระหนักมุ่งหมายที่กระทำเพื่อให้ผลจากผลของกรรมที่ไม่ดี ด้วยเหตุนี้ก็จะทำให้ชาวพุทธเข้าใจ เมื่อเข้าใจก็จะเข้าระบบการปฏิบัติตามแนวพุทธศาสนา ในปฏิบัติเพื่อการพัฒนาความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตให้เป็นกุศลตามสถานภาพของตนเองได้อย่างถูกต้อง อย่างไม่ลังเลและสับสนแต่ประการใด

5. การเข้าสู่ระบบการปฏิบัติต่อกรรมกับจิต ในระดับของการบรรลุธรรม ต้องผ่านกระบวนการปฏิบัติในระดับทั่วไปก่อน สิ่งที่เกิดจากประสบการณ์ ที่ได้ประสบพบจากกรรมดี และกรรมชั่ว สิ่งเหล่านั้นจะเป็นองค์ประกอบ เพื่อส่งเสริมศรัทธาต่อความเชื่อ และปักใจให้มุ่งมั่นการปฏิบัติ เพื่อเป็นการสร้างความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต ให้ดำรงอยู่ในความเป็นกุศล หรือไม่หวน

กลับไปสู่การกระทำอันเป็นโทษจากอกุศลกรรม เป็นหลักการปฏิบัติที่เป็นไปตามลำดับของการปฏิบัติพัฒนาจิตให้ก้าวสู่ความเป็นผู้อิสระจากวงจรกฎแห่งกรรมกับจิต

6. กรรมกับจิตเป็นสภาวะธรรมที่ซับซ้อนมีระบบการทำงานเป็นลักษณะของนามด้วยกันทั้งสอง การจะเข้าถึงการปฏิบัติเพื่อรู้ระบบของกรรมกับจิต จึงต้องอาศัยการเพ่งพิจารณาตามรูปนามด้วยการกำหนดรู้ตามสภาวะของปัจจุบัน เพื่อลดละอกุศล ถอดถอนความเป็นตัวตน ตามลักษณะการปฏิบัติของอริยมรรคมีองค์ 8 ประการ เป็นหนทางสู่การสิ้นกรรม

ดังที่กล่าวมา จะเห็นว่า หลักการปฏิบัติต้องมีการแบ่งตามลักษณะบุคคลนั้นจำแนกตามระดับของสติปัญญา คือ ระดับของบุคคลทั่วไป ยังคงให้ความสนใจอยู่กับสภาพการเป็นเสียส่วนใหญ่ หลักสำคัญต้องฝึกเรียนด้วยการปรับทัศคติทางความเชื่อเรื่องกรรมให้ถูกต้อง เพื่อส่งเสริมความเข้าในธรรมชาติของชีวิต โดยมีระบบกรรมกับจิตอาศัยร่วมอยู่ และต้องอาศัยรูปแบบตามหลักของเป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อฝึกระงับ สังเกตสภาวะของการคิด การพูด การทำ รู้จักวิเคราะห์เพื่อลดความเสื่อม และสร้างความเจริญให้กับตน จึงถือเป็นรูปแบบการปฏิบัติเพื่อการปรับกรรมจากความเป็นอกุศล เป็นกุศล

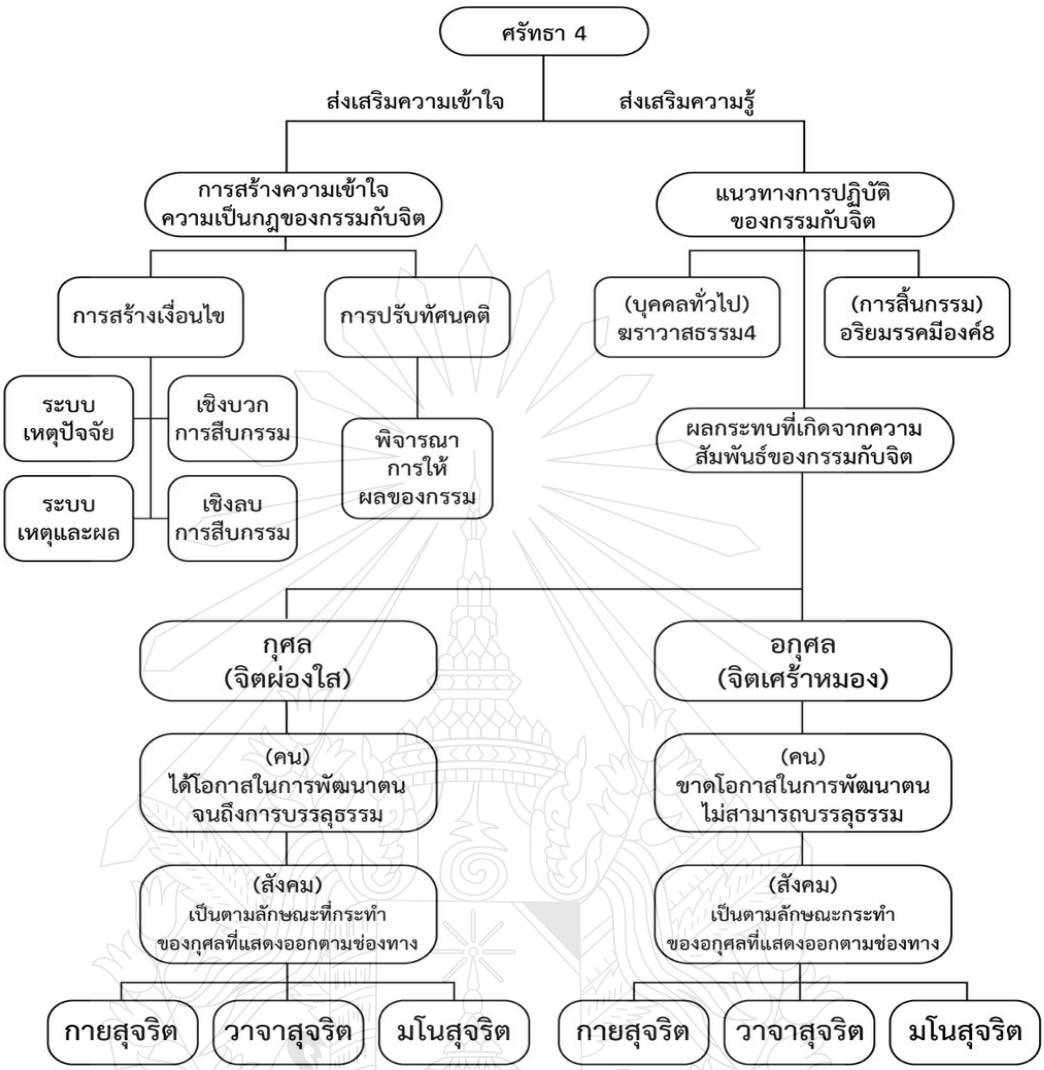
ส่วนของระดับผู้บรรลุธรรม คือ การปรับเจตนาที่เป็นกรรม รู้จำแนกแจกกลไกของความสัมพันธ์ของกรรมจิต ด้วยการเพ่งพิจารณาตามรู้เท่าทันสภาวะปัจจุบัน ตามลักษณะของรูปนามเพื่อถอดสลักเงื่อนไขที่ทำให้ผลวิบากกรรมเกิดขึ้น คือ การปรับผัสสะที่เป็นอวิชชา ให้เป็นวิชชาด้วยการเข้ากระบวนการปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการปฏิบัติเพื่อการสิ้นกรรม

4.4 สรุปท้ายบท

ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตมีความละเอียดอ่อนที่ซับซ้อน จึงถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ต้องการเข้าใจในระบบความสัมพันธ์ต้องศึกษาทั้งแนวทฤษฎีทางปริยัติ และแนวทฤษฎีทางปฏิบัติ ทฤษฎีทางปริยัติ ก็ต้องเริ่มต้นต้องตามลักษณะของความหมายของกรรมกับจิต จึงจะทำให้เห็นถึงกลไกของระบบความสัมพันธ์ ที่แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนของความสัมพันธ์เชิงบวก คือ เจตนาที่ไม่มีกิเลสเข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นไปตามสิ่งที่เป็นกุศล เมื่อกระทำไปเรื่อย ๆ ก็จะเป็นการสิ้นกรรม และในส่วนของความสัมพันธ์เชิงลบ คือ มีกิเลสเข้ามาเป็นสิ่งที่ทำให้การกระทำนั้น ๆ นำไปสู่ความเป็นวิบาก ซึ่งถือว่าเป็นการสืบต่อกรรม และลักษณะของความสัมพันธ์จึงจำแนกได้เป็น 2 ระบบ คือ ระบบตามเหตุปัจจัย เป็นวงจรสัมพันธ์ตามระบบของรูปนามของหลักการปฏิจจสมุปบาทที่มีเหตุปัจจัย ในการสร้างสัมพันธ์ และระบบตามเหตุและผลเป็นระบบสัมพันธ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงผลของการทำที่แสดงตามลักษณะให้เข้าใจตามหลักของกรรมนิยามกับจิตตนิยาม

การศึกษาการให้ผลของกรรม เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่จะเป็นแนวทางการปรับทัศคติเรื่องกฎแห่งกรรม ด้วยการให้หลักการให้ผลของกรรมนำมาวิเคราะห์พิจารณาตามลักษณะของการกระทำ ซึ่งทำให้ละคลายความสับสนในเรื่องของกรรม ส่งผลต่อการเข้าใจที่จะปฏิบัติตนได้ เพราะพฤติกรรมของบุคคลที่เกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัยต่าง ๆ ย่อมส่งผลกระทบต่อความเป็นชีวิตตนเอง และสังคม สำหรับบุลคคลที่มีจิตเป็นกุศล จะมีแต่เจตนาที่จะสร้างสรรค์กระทำแต่ความดี เป็นกุศลฉันทะ ที่ส่งผลกระทบยังความผ่องใสของจิตใจ ซึ่งถือว่าย่อมได้รับโอกาสที่ดีต่อการต่อยอดของการพัฒนาชีวิต ซึ่งส่งผลกระทบต่อสภาพทางสังคม คือ การดำรงอยู่ด้วยความไม่เบียดเบียน อาชญากรรมต่าง ๆ ก็ย่อมลดลง แต่สำหรับบุคคลที่มีจิตเป็นอกุศล จะมีแต่เจตนาที่จะสร้างแต่กรรมชั่ว เพราะถูกครอบงำด้วยกิเลสตัณหา ยังส่งผลกระทบให้จิตเศร้าหมอง เสียโอกาสให้การพัฒนาตนให้ดีขึ้น ซึ่งย่อมส่งผลกระทำให้สภาพสังคมตกต่ำ ขาดจังหวะในการพัฒนาที่ดีได้ เพราะตรงอยู่สภาพที่มีแต่การแข่งขันแย่งชิงอำนาจต่าง ๆ

การปฏิบัติเพื่อการพัฒนากรรมกับจิต สำหรับบุคลลทั่วไปควรศึกษาการปฏิบัติด้วยการปรับการสร้างสัมพันธ์ของกรรรมกับจิต ด้วยการนำรูปแบบการปฏิบัติตามฆราวาสธรรม ด้วยการฝึกระงับ และคอยสังเกตุตนเอง เพื่อไม่ให้อกุศลกรรมนั้นเกิดขึ้น หรือยังไม่เกิด หรือเกิดขึ้น ด้วยความเชื่อมั่นที่จะกระทำตามหลักของศรัทธา 4 สำหรับบุคคลที่บรรลุธรรม จึงอาศัยการพิจารณาตามแนวทางวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อการสิ้นกรรม ด้วยเพ่งรู้ตามสภาะธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้นในปัจจุบันตามรูปแบบของนามรูปนาม เพื่อการเพ่งระงับตามรู้ได้ชัด ตามหลักการของอริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งสามารถอธิบายสรุปได้ตามแผนภูมิดังนี้

แผนภูมิที่ 4.1 สรุปการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บทที่ 5
บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาส มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษากรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท 2) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท 3) เพื่อการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท การวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิจัยเอกสาร (Documentary Qualitative Research) มีการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยการออกแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In – depth interview) จำนวน 12 รูป/คน ด้วยวิธีการเก็บข้อมูลชั้นปฐมภูมิจากคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา ฯลฯ และข้อมูลขั้นทุติยภูมิ จากหนังสือตำราวิชาการต่าง ๆ และงานวิจัย วิทยานิพนธ์ นำเสนอเรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา โดยมีประเด็นสรุปผลของการศึกษาดังต่อไปนี้

5.1 สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยและวิเคราะห์ข้อมูลชั้นปฐมภูมิจากคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา ฯลฯ และข้อมูลขั้นทุติยภูมิ จากหนังสือตำราวิชาการต่าง ๆ และงานวิจัย วิทยานิพนธ์ และบทสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อตอบวัตถุประสงค์ ซึ่งผลการวิจัยที่พบสามารถกล่าวสรุปได้ดังนี้

5.1.1 กรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษากรรมและจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า กรรมเป็นกระบวนการที่เกิดจากการกระทำของสรรพสัตว์ทั้งหลาย โดยตัวแท้จริงของกรรมไม่ได้มีอำนาจหรือจะสามารถส่งผลของกรรมได้เลย แต่ที่เป็นกรรมเพราะเกิดจากเจตนาซึ่งต้องมีกิเลสตัณหาเป็นองค์ประกอบที่กลายเป็นกุศลกรรม หรืออกุศลกรรม และเมื่อเป็นกรรมจึงเป็นกฎที่ตายตัว คือมีการแสดงผลวิบาก จึงเรียกว่ากฎแห่งกรรม ที่มีความซับซ้อนยากต่อการจำแนกให้เข้าใจหรือให้ตรงตามผลของการกระทำ

ส่วนของจิต พบว่า เป็นนามธรรมที่เป็นธาตุรู้ ที่เกิดดับและอาศัยร่วมกับเจตสิก จิตไวต่อการรับรู้ จดจำ สะสมไว้ และ“จิต” เดิมแท้จิตนี้ไม่มีบริบทที่สำคัญแต่ประการใด แต่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญว่า ชีวิตดำเนินไปด้วยจิต ด้วยเหตุที่ว่า เมื่อจิตประกอบเจตสิก จึงทำให้จิตทำงานอย่างเป็นระบบ คือ มีผู้ปรุงแต่ง สิ่งปรุงแต่ง และผลลัพธ์ ไปตามหลักของปฏิจจสมุปปันนธรรม คือ เป็นเหตุเป็นผล หรือกรรมนั้นเอง จิต แล่นไปตามกระแสที่รับรู้อารมณ์ได้กระทบทางทวาร 6 คือ จักขุทวาร โสตทวาร ฆานทวาร กายทวาร มโนทวาร โดยประกอบด้วย โลภะ โทสะ โมหะ จึงเป็น กล่าวคือ

กระแสแห่งกรรม หรือ “กรรม” เป็นการกระทำที่สะสมกันเป็นปัจจัยให้เกิด ผลในชีวิตของแต่ละชีวิตมีผลที่แตกต่างกัน

5.1.2 ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ นิยาม 5, ปฏิจจสมุปบาท, ขันธ์ 5 ซึ่งสามารถกล่าวสรุปได้ดังนี้

1. ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามหลักของนิยาม 5 พบว่า ในทางพระพุทธศาสนาแสดงว่า กฎ หรือกฎธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์ และสัตว์แต่ละชนิดดำเนินไปตามครรลอง หรือวิถีชีวิตของตนเอง ภาษาทางวิชาการเรียกว่า “นิยาม” เป็นกฎที่เกิดขึ้นในธรรมชาติกำหนดลงแน่นอนที่มีความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัยของปฏิจจสมุปบาท เป็นกลไกอาศัยซึ่งกันและกัน และลักษณะของกรรมนิยามที่แสดงให้ปรากฏขึ้น เพราะเกิดจากความสัมพันธ์กับจิตตนิยาม และถือเป็นเรื่องเกี่ยวกับมนุษย์โดยตรง จึงมีปะโยคที่กล่าวว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ที่แสดงให้ทราบในกฎกรรมนิยาม

เป็นกฎที่หลักเหตุและผล ตามกลไกวงจรของธรรมชาติอย่างเป็นระบบและแน่นอน กรรมกับจิตเป็นหลักธรรมที่ปรากฏขึ้นมีกระบวนการทำงานที่สัมพันธ์กันอย่างเป็นธรรมชาติ เป็นหลักที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นสิ่งข้อกำหนดที่แน่นอนตามหลักทางพระพุทธศาสนาว่า ทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว ด้วยที่เป็นสิ่งที่ปรากฏตามธรรมชาติ ในความเป็นหลักเหตุผลของกรรมกับจิต จึงมีลักษณะที่เป็นไปตามกฎของธรรมนิยาม คือ มีการเกิดดับ และเสื่อมสลายไปตามเหตุปัจจัย อีกนัยหนึ่งยังแสดงให้เห็นว่า เป็นกฎที่พระพุทธใช้เป็นแนวทางการศึกษาและปฏิบัติ เพื่อการพัฒนาวงจรชีวิตของมนุษย์ให้เรียนรู้ตามกฎ

2. ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามหลักของปฏิจจสมุปบาท พบว่า มีความเกี่ยวของกับกระบวนการชีวิตของมนุษย์มีส่วนสำคัญอยู่ 2 ส่วน คือ ส่วนของจิตและกรรม เมื่อพิจารณาตามวงจรของวัฏฏะ ก็จะเห็นถึงความชัดเจนของกระบวนการทำงานของจิตกับกรรมที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน โดยในตัวจิตจะถูกอำนาจของกิเลสอันมี อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็นแรงสนับสนุน ให้เกิดการปรุงแต่งตามจริงที่รับรู้ของ เป็นกลไกของการประมวลของสังขาร โดยส่งต่อภพตามวาระของจิตที่ปรุงแต่งไว้ ซึ่งจะจำแนกตามผลที่เกิดจากการทำงานของจิต

ดังนั้น ปฏิจจสมุปบาท จึงมีระบบการทำงานที่สัมพันธ์กับวงจรชีวิต ตามลักษณะของรูปนาม ดังแต่การรับรู้ การสัมผัส ในสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นของการทำงานรูปนาม ที่มีความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต โดยการก่อเกิดกรรม และการส่งผลของกรรม ที่เป็นไปตามรูปแบบวงจรชีวิต เมื่อทั้ง 2 กลไกนี้ทำงานครบองค์ประกอบในความเป็นวิบากจึงมีตามรูปแบบของปฏิจจสมุปาท เพราะจิตเป็นผู้รู้และสะสมไว้ และจะส่งมอบต่อให้เป็นกรรม

3. ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามหลักของขันธ์ 5 พบว่าขันธ์ 5 เป็นสิ่งปรากฏขึ้นตามหลักของธรรมชาติ เป็นกลไกการทำงานของกรรมกับจิตอยู่ในรูปแบบของรูปนาม เป็นกระบวนการ

ที่แสดงให้เห็นถึงการกระทำ ที่ส่งผลให้ต้องวนเวียนอยู่ตามภพตามฐานวิบากที่ผู้เป็นเจ้าของได้กระทำไว้ โดยมีองค์ประกอบ คือ กรรมดี กรรมชั่ว กับวิญญาณ หรือปฏิสนธิวิญญาณ ที่มีพลังสะสมอยู่ ในจิตเป็นตัวสืบต่อ สาเหตุทางจิต คือ ปฏิสนธิจิต หรือวิญญาณนั้น ยังแฝงสาเหตุสำคัญของการกำเนิดชีวิตไว้อีก 2 อย่างคือ กรรมและกิเลส สิ่งที่มาพร้อมปฏิสนธิจิตอีก 2 อย่าง คือ กรรม ซึ่งมีผลกรรม และตัณหา หรือกิเลสนั้น เป็นอีก 2 สาเหตุที่มีส่วนในการก่อกำเนิดของชีวิต

โดยตัณหาเป็นตัวยึดโยงจิต หรือวิญญาณให้เกาะเกี่ยวกับวัตถุ (รูป) หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นพลังฝ่าย อสสารที่เป็นตัวผนึกดันให้จิต หรือวิญญาณรวมเป็นสสาร คือ รูป แล้วก่อกำเนิดเป็นชีวิตขึ้น ส่วนกรรมหรือผลของกรรมนั้น เป็นตัวปรุงแต่ง หรือสร้างรูปแบบของชีวิตนั้นให้เป็นสภาพต่าง ๆ คือ เป็นเทวดา มนุษย์ หรือ ดิรัจฉาน พร้อมเป็นไปลักษณะต่าง ๆ เช่น สมประกอบ หรือไม่สมประกอบ สวยงามหรือไม่สวยงาม เกิดฐานะสูง หรือฐานะต่ำ เป็นต้น

ในทางพระพุทธศาสนา มีแนวคิดการเกิดของมนุษย์รวมลงที่ขันธ์ 5 ที่มีลักษณะของการปฏิสนธิของจิตที่ส่งผลมาจากอำนาจของกรรม ที่มีกระบวนการตามธรรมชาติของความสัมพันธ์ตามหลักปฏิจสมุปบาท โดยการอิงอาศัยตามเหตุปัจจัย มนุษย์ในฐานะเป็นสสารที่มีชีวิต ในทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า “ อุปาทินนกสังขาร” จึงมีสาเหตุทางจิต คือ ปฏิสนธิจิตเข้ามาร่วมในกระบวนการก่อกำเนินด้วยชีวิตหรือสิ่งที่ปรากฏ การทำหน้าที่หลัก หรือธรรมชาติการทำงานของจิต ที่มีองค์ประกอบ คือ เวทนามีหน้าที่รู้สึกแยกแยะ สัญญามีหน้าที่จำจัดเก็บ สังขารมีหน้าที่คิดปรุงแต่งผสมผสาน และวิญญาณมีหน้าที่รับรู้ หรือรู้ชัดพร้อมที่จะใช้งาน

5.1.3 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นในการศึกษาเพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยมีการวิเคราะห์ตามประเด็นที่กำหนดอยู่ 3 ประเด็น ซึ่งสามารถกล่าวอธิบายได้ดังนี้

1. การสร้างความเข้าใจในความเป็นกฎของกรรมกับจิต พบว่า กรรมกับจิตในพระพุทธศาสนา มีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก ซึ่งตามระบบกลไกของกรรมกับจิต มีความเกี่ยวข้องกับความเป็นชีวิตของมนุษย์ ที่มีลักษณะเชิงบวกที่เป็นกุศลจิตจนถึงกิริยาจิต และเชิงลบที่วนอยู่ในกุศลจิตและอกุศลจิต หลักความสัมพันธ์ของระบบเหตุและผล เป็นวงจรที่ทำงานตามกฎของธรรมชาติ โดยกรรมนิยามจะอธิบายความเป็นเหตุผล ที่สัมพันธ์กับจิตตนิยาม ทั้งสองส่วนนี้เป็นแนวคิดเงื่อนไขทำให้ทราบถึงระบบการทำงานของกรรมกับจิต เป็นหลักการของการปรับเปลี่ยนกฎของกรรมกับจิต การศึกษาการให้ผลของกรรม เป็นการสร้างความเข้าใจและปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้อง

2. ผลกระทบที่เกิดจากความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต พบว่า คนในสังคมเข้าใจคลาดเคลื่อนและสับสน ในเรื่องกรรมซึ่งเกิดต่อเนื่องกันมาตั้งแต่อดีต คนทั่วไปมองความหมายของกรรมเป็นผลร้ายจากการทำชั่วในอดีตชาติ ดังนั้นจึงต้องทำความเข้าใจเรื่องกรรมกันใหม่ ชาวพุทธในสังคมไทย

มีเพียงบางส่วนที่มีความรู้ความเข้าใจเรื่องกรรม ในประเด็นหลักตรงตามคำสอนของพระพุทธศาสนา แต่ยังเข้าใจแตกต่างกันในประเด็นย่อย ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์มีความรู้ความเข้าใจเรื่องกรรมไม่ชัดเจน ไม่ตรงตามคำสอนในพระพุทธศาสนาคนไทย

ส่วนใหญ่ยังไม่มีความรู้ความเข้าใจเรื่องกรรม และไม่มีความเชื่อมั่นในเรื่องกรรมอย่างเต็มที่ การให้ความรู้ด้วยการอบรมเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เพื่อให้บุคคลทั่วไปสามารถปฏิบัติได้ถูกต้องผลของกรรมและจิตใจต่อบุคคลและสังคมมีความเชื่อมโยงกัน การกระทำและเจตนาในเชิงบวก มักจะสร้างผลในเชิงบวก ส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดี และความสามัคคีในขณะที่การกระทำและเจตนาในเชิงลบจะสร้างผลในเชิงลบนำไปสู่ความทุกข์และความขัดแย้ง ดังนั้นการปลูกฝังกรรมดีด้วยการกระทำที่ดีงามและความคิดที่ดีจึงเป็นการส่งเสริมให้ตนเองและสังคมโดยรวมดีขึ้น

3. แนวทางการปฏิบัติของกรรมกับจิต พบว่า หลักการปฏิบัติต้องมีการแบ่งตามลักษณะบุคคลนั้นจำแนกตามระดับของสติปัญญา คือ ระดับของบุคคลทั่วไป ยังคงให้ความสนใจอยู่กับสภาพของความเป็นอยู่ของชีวิตเสียส่วนใหญ่ หลักสำคัญต้องฝึกเรียนด้วยการปรับทัศคติทางความเชื่อเรื่องกรรมให้ถูกต้อง เพื่อส่งเสริมความเข้าใจธรรมชาติของชีวิต โดยมีระบบกรรมกับจิตอาศัยร่วมอยู่ และต้องอาศัยรูปแบบตามหลักของ ฆราวาสธรรม 4 ประการ เป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อฝึกระงับ สังเกตสภาวะของการคิด การพูด การทำ รู้จักวิเคราะห์เพื่อลดความเสื่อม และสร้างความเจริญให้กับตน จึงถือเป็นรูปแบบการปฏิบัติเพื่อการปรับกรรมจากความเป็นอกุศล เป็นกุศล

ส่วนของระดับผู้บรรลุธรรม คือ การปรับเจตนาที่เป็นกรรม รู้จำแนกแจกกลไกของความสัมพันธ์ของกรรมจิต ด้วยการเพ่งพิจารณาตามรู้เท่าทันสภาวะปัจจุบัน ตามลักษณะของรูปนาม เพื่อถอดสลักเงื่อนไขที่ทำให้ผลวิบากกรรมเกิดขึ้น คือ การปรับผัสสะที่เป็นอวิชชา ให้เป็นวิชชา ด้วยการเข้ากระบวนการปฏิบัติทางพระพุทธศานาใช้เป็นแบบแผนการปฏิบัติตั้งแต่ระดับของความเป็นปุถุชน สู่ความเป็นอริยชน ตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการปฏิบัติเพื่อการสิ้นกรรม

5.2 ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่องการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิต ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ครั้งนี้ ซึ่งทำให้ผู้วิจัยได้เห็นแง่มุมประเด็นที่สำคัญ ที่ผู้วิจัยคิดว่าเป็นสิ่งที่ระโยชน์ต่อการศึกษาเรื่องกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อที่จะทำให้ชาวพุทธมีความเข้าใจวิเคราะห์แยกแยะที่ส่งเสริมต่อการปรับทัศคติเรื่องกฎแห่งกรรม ได้อย่างไม่คลาดเคลื่อน และสามารถนำมาประยุกต์ในกับปฏิบัติตน แก้ไขปัญหาชีวิตต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างถูกวิธี และการปฏิบัติเจริญภาวนาได้ตามลำดับขั้นตอนของหลักการปฏิบัติ ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถกล่าวอธิบายได้ดังนี้

5.2.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

หลักกรรมกับจิตเป็นสิ่งที่อยู่คู่กันมากับชาวพุทธ แต่เนื่องด้วยมีความละเอียดซับซ้อนต่อการที่จะเข้าใจ และเหตุปัจจัยหลายอย่าง ซึ่งบางอย่างก็ยากยิ่งต่อการอธิบายด้วยเหตุผลที่ว่าทำไมชาวพุทธทุกคนถึงไม่สามารถมีหลักการพัฒนาความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตที่ดีงามได้ ในฐานะประเทศไทยเป็นประเทศที่ให้ความสำคัญมากกับพุทธศาสนา ซึ่งทุกภาคส่วนควรมีส่วนร่วม ในการให้ความรู้ ในเชิงปฏิบัติกับคนในสังคม ซึ่งมีแนวคิดข้อเนอะเชิงนโยบายดังนี้

1. การศึกษาเป็นสิ่งจำเป็นที่ควรให้ความสำคัญ ควรมีการวางรูปแบบการศึกษาให้เหมาะสมกับระดับฐานของปัญญาในแต่ละบุคคล ทั้งด้านปริยัติ และปฏิบัติ สำหรับผู้ให้ความรู้ ควรมีการเผยแพร่ที่ให้แง่คิดที่สนับสนุนต่อการศึกษา

2. ความรู้กับความเชื่อ และความศรัทธาเป็นสิ่งสำคัญต่อความรู้สึกที่จะทำให้บุคคลหนึ่งอยากที่ปฏิบัติ เพื่อการพัฒนากรรมกับจิต แต่ตามธรรมชาติของจิตนั้นยากต่อการฝึก ถ้าความเพียรพยายามไม่สมบูรณ์พอ ก็จะทำให้ผู้ปฏิบัติล้มเลิกการคันได้ ดังนั้น การมีกัลยาณมิตรที่ดีก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่จะช่วยประคับประคองให้ตั้งตนอยู่ในการที่จะปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ

3. ปัญหาหนึ่งของชาวพุทธที่นับถือพระพุทธศาสนา คือ ไม่เข้าใจธรรมชาติของจิตและกรรม และเป็นปัญหาที่ท้าทายต่อกระบวนการสอนพระพุทธศาสนาในประเทศไทยด้วย หากพระพุทธศาสนาในประเทศไทยสามารถสร้างความรู้ความเข้าใจ ในเรื่องกรรมและจิตให้มากยิ่งขึ้น และถือเป็นวาระสำคัญของพุทธศาสนาที่หวังว่า จะสามารถสร้างความเข้าใจตามแนวทางพระพุทธศาสนาได้อย่างถึงสาระแห่งพุทธธรรม อันจะส่งผลต่อการเพิ่มขึ้นของคนดี สังคมดี

5.2.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

สำหรับวิทยานิพนธ์เล่มนี้มุ่งเน้นไปศึกษากรรมกับจิต เพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของกรรมกับจิตตามหลักธรรมของนิยาม 5, ปฏิจจสมุปบาท, และขันธ์ 5 โดยการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกรรมกับจิต ในที่นี้จึงขอเสนอให้ผู้สนใจศึกษาทำวิจัยต่อไปในประเด็นหัวข้อต่อไปนี้

1. ศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อความเชื่อเรื่องกรรมกับจิตของชาวพุทธในสังคมไทย

2. ศึกษารูปแบบการเผยแพร่หลักธรรมของกรรมกับจิต ที่ส่งเสริมการปฏิบัติตน ในการดำเนินชีวิตของชาวพุทธในสังคมไทย

3. ศึกษาวิเคราะห์หลักการภาวนา เพื่อแก้ไขปัญหาสภาวะของจิต ในระหว่างการปฏิบัติของผู้ปฏิบัติธรรม

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2557). *พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย พร้อมอรรถกถา.* (พิมพ์ครั้งที่ 8). *(ชุด 91 เล่ม). พระไตรปิฎก อรรถกถาแปล ฉบับครบรอบ 200 ปี แห่งราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525*). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ข้อมูลทุติยภูมิ

1) หนังสือทั่วไป

กิตฺตวุฒฺโฒภิกขุ, (2518). *กรรมเวร.* (พิมพ์อนุสรณ์งานศพ). กรุงเทพ ฯ: อักษรสมัย.

จำลอง ดิษวณิช. (2545). *จิตวิทยาของความดับทุกข์*. เชียงใหม่: เชียงใหม่กลางเวียง.

เชวง เดชะไกศยะ. (2539) *พัฒนาตนด้วยศาสนธรรม*. (พิมพ์ครั้ง 9). กรุงเทพ ฯ: วิญญาณ.

บรรจบ บรรณรุจิ. (2533). *จิต มโน วิญญาณ.* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพ ฯ : ไร่เรือนสมาธิ.

ปิ่น มุทุกันต์. (2547). *ปาฐกถาเรื่องจิต.* นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระนิติเกษตรสุนทร. (2526). *พระอภิธรรมสังเขป และธรรมบางประการที่น่าสนใจ.* (พิมพ์ครั้งที่ 7). ม.ป.ท.

พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์. (นิรันดร์ อภิปุญโญ). (2563). *มรรควิถีเพื่อการสิ้นกรรม.* กรุงเทพ ฯ: ประยูรสาส์นไทย.

พระคันธสาราภิวงศ์. (2552). *อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพ ฯ: ประยูรสาส์นไทย.

พระเทพมุนี (วิลาศ ญาณวโร). (2527). *วรรณกรรมไทย เรื่อง กรรมทีปนี*. กรุงเทพ ฯ: เรืองธรรม.

พระธรรมกิตติวงศ์. (ทองดี สุรเตโช). (2551). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ "คำวัด",* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพ ฯ: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.

พระธรรมโกศาจารย์ (เงี่ยม อินฺทปญฺโญ). (2528). *ศึกษาธรรมะอย่างถูกวิธี หรือธรรมวิภาค นวกภูมิ.* กรุงเทพ ฯ: สำนักพิมพ์พุทธศาสตร์.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). (2549). *คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์*. กรุงเทพ ฯ: สุขภาพใจ.

_____. (พุทธทาสภิกขุ). (2549). *อิทัปปัจจยตา.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพ ฯ: สุขภาพใจ.

_____. (พุทธทาสภิกขุ). (2543). *ปรมัตถสภาวธรรม.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพ ฯ: ธรรมสภา.

_____. (พุทธทาสภิกขุ). (2542). *พื้นฐานของชีวิต.* กรุงเทพ ฯ: ธรรมสภา_____. พุทธทาสภิกขุ. (2556). *บรมธรรม ภาคปลาย.* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพ ฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.

_____. พุทธทาสภิกขุ. (2556). *ธรรมโฆษณ์ อรรถานุกรม เล่ม 1 ฉบับย่อ.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพ ฯ: ตถาตา พับลิเคชั่น.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ ปธ 9). (2562), *คำบรรยายเรื่องวิปัสสนากรรมฐา.* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงงเทพ ฯ: สหธรรมมิก.

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ). (2543), *จิตวิทยาในพระอภิธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____.(2552). *กฎแห่งกรรมม*, (พิมพ์ครั้งที่ 9), นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ ฐิตธมฺโม). (2555). *กรรมลิขิต ประสบการณ์กฎแห่งกรรม.* กรุงเทพ ฯ: ธรรมสภา.

_____. (จรัญ ฐิตธมฺโม). (ม.ป.ป.). *ชีวิตนี้ยังมีหวัง เมื่อนั่งกรรมฐาน.* กรุงเทพ ฯ: ธรรมสภา.

พระนิโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาจารย์. (เทสก์ เทสรังสี). (2553). *ธาตุ – ขันธ์ – อายตนะ – สัมพันธ์.* (พิมพ์ครั้งที่ 2).กรุงเทพ ฯ: สุขุมวิทมีเดีย มาร์เก็ตติ้ง.

พระมหาธิติพงศ์ อุตฺตมฺปญฺโญ. (2563). *มิลินทปัญญาหาปกรณ์แปล.* กรุงเทพ ฯ: ประยูรสาส์นไทย.

พระพรหมคุณาภรณ์. (ป.อ.ปยุตฺโต). (2552). *รักษาใจในยามป่วย.* (พิมพ์ครั้งที่ 6). ม.ป.ท.

พระพรหมมังคลาจารย์. (ปัญญานันทภิกขุ). (2554). *พจนานุกรมธรรม.* (จัดพิมพ์เผยแพร่ ฉลอง 100 ปี ชาตกาปัญญานันทะ). กรุงเทพ ฯ : ธรรมสภา.

_____. (ปัญญานันทภิกขุ). (ม.ป.ป.). *ความสงบ.* กรุงเทพ ฯ: ธรรมสภา.

พระราชวุฒาจารย์ (ดูลย์ อตุโล) .(2558). อตุโล ไม่มีใดเทียม. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพ ฯ: อมรินพริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

พร รัตนสุวรรณ์. (2537). *สุขภาพจิต*. กรุงเทพ ฯ: วิญญาณ.

ไพบูลย์ เทวรักษ์. (2537). *จิตวิทยาศึกษาพฤติกรรมภายนอกและภายใน.* กรุงเทพ ฯ: เอส ดี เพลส.

มหามกุฏราชวิทนาลัย. (2561). *พระธัมมปทัฏฐากถาแปล ภาค 1*. (พิมพ์ครั้งที่ 24). กรุงเทพ ฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย

_____. (2559). *พระธัมมปทัฏฐากถาแปล ภาค 2*. (พิมพ์ครั้งที่ 21). กรุงเทพ ฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย

_____. (2563). *พระธัมมปทัฏฐากถาแปล ภาค 3*. (พิมพ์ครั้งที่ 23). กรุงเทพ ฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย

_____. (2565). *พระธัมมปทัฏฐากถาแปล ภาค 4*. (พิมพ์ครั้งที่ 22). กรุงเทพ ฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย

_____. (2561). *พระธัมมปทัฏฐากถาแปล ภาค 5*. (พิมพ์ครั้งที่ 19). กรุงเทพ ฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย

_____. (2562). *พระธัมมปทัฏฐากถาแปล ภาค 6*. (พิมพ์ครั้งที่ 18). กรุงเทพ ฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย

_____. (2559). *พระธัมมปทัฏฐากถาแปล ภาค 8*. (พิมพ์ครั้งที่ 19). กรุงเทพ ฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย

_____. (2557). *วิสุทธิมรรคแปลภาค 3*. (กรุงเทพ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย).

_____. (2557). *อภิธัมมัตถสังคหบาลี และอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพ ฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย).

นีน่า วันกอร์คอม แปลโดย ดวงเดือน บารมีธรรม. (2534). *พระอภิธรรมในชีวิตประจำวัน*. กรุงเทพ ฯ: ชวนพิมพ์..

ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน* พ.ศ. 2554. กรุงเทพ ฯ: ราชบัณฑิตยสถาน

วศิน อินทสระ. (2555). *หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด*. (พิมพ์ครั้งที่ 25), กรุงเทพ ฯ: สำนักพิมพ์ธรรมดา.

วัชระ งามจิตรเจริญ. (2556). พุทธศาสนาเถรวาท. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพ ฯ : สานักพิมพ์. มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์.

วิทูร โอสถานนท์ (ศ.นพ.). (2561). *จิตพุทธศาสตร์ ทฤษฎีเกี่ยวกับจิตทางพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพ ฯ: บ.เอส.อาร์. พริ้นติ้ง แมสโปรดักส์ จก.

ศิลาปาโล. (2547). *กรรมลิขิต ฉบับคู่มือเตือนสติ*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพ ฯ: อมรินทร์.

ไสว แก้วสม. (ม.ป.ป.), จิตว่างตอบพระอภิธรรม. ม.ป.ท.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (2533). *ความสุขหาได้ไม่ยาก.* กรุงเทพ ฯ : ชวนพิมพ์.

_____. (2554). *ความเข้าใจเรื่องจิต.* (พิมพ์ครั้งที่ 4) กรุงเทพ ฯ : ปัญญฉัตร์บุ๊คส์บายติ้ง.

_____. (2557). *จิต - วิญญาณในพระพุทธศาสนา*. (พิมพ์ครั้งที่ 5)กรุงเทพ ฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____. (2564). *สัมมาทิฏฐิ ตามรอยพระเถราอธิบายของท่านพระสารีบุตร.* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพ ฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย

_____. (2545). *สัจธรรมของชีวิต*. กรุงเทพ ฯ: แอดวานซ์แสตนดาร์ดกรุ๊ป.

_____. (2554), *หลักกรรมในพระพุทธศาสนา.* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพ ฯ: มหามกุฏราช วิทยาลัย.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2564). *สารานุกรมพระพุทธศาสนา ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม*. พิมพ์ครั้งที่ 3. นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2563). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.* (พิมพ์ครั้งที่ 34) กรุงเทพ ฯ: ผลิธัมม์.

_____. (2562). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม.* (พิมพ์ครั้งที่ 42) กรุงเทพ ฯ: ผลิธัมม์.

_____. (2564). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย.* (พิมพ์ครั้งที่ 55, ฉบับข้อมูลคอมพิวเตอร์ครั้งที่ 24). ม.ป.ท.

_____. (2563). *หลักกรรมสำหรับคนสมัยใหม่.* (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพ ฯ: พิมพ์สวย.

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). (2554). *คัมภีร์วิสุทธิมรรค ฉบับสมบูรณ์*. (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพ ฯ: ธนาเพลส.

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (พิมพ์ ธมฺมธโร). (2540). *พิมพ์พจน์*. กรุงเทพ ฯ: วัดพระศรีมหาธาตุ วรมหาวิหาร.

สุจินต์ บริหารวนเขตต์. (2536). *ปรมัตถธรรมสังเขปจิตตสังเขปและภาคผนวก*, กรุงเทพ ฯ: ชวนพิมพ์.

สุชีพ ภิกขุ. (2554). *หลักพระพุทธศาสนา*. (พิมพ์ครั้งที่ 24). กรุงเทพ ฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุวัฒน์ จันทรจำนง. (2547). *แก่นพุทธธรรม ฉบับอังกฤษ – ไทย.* กรุงเทพ ฯ: ตถาตาพับลิเคชั่น.

สุวิญ รักษ์สัตย์ (รศ.ดร.). (2565). *หนึ่งวลีเปลี่ยนชีวิตสัจจวิชโช.* กรุงเทพ ฯ: บางกอกบล็อก.

เสถียรพงษ์ วรรณปก. (2548). *เพื่อความเข้าใจถูกต้องเกี่ยวกับหลักกรรม.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพ ฯ: ธรรมสภา.

แสง จันทร์งาม. วศิน อินทสระ, สิทธิ์ บุตรอินทร์ และคณะ. (2541). *พระไตรปิฎกสำหรับเยาวชน เล่ม*

ที่ 9. (พิมพ์ครั้งที่ 4.) กรุงเทพ ฯ: โรงพิมพ์ไทยพัฒนาพาพานิช.

อิศริยา นุตสาระ. (2564) *สาระจากพระไตรปิฎก เล่ม 1.* กรุงเทพ ฯ: วี.อินเตอร์ พริ้นท์.

2) บทความ

ชัยณรงค์ ศรีมันตะ. (2563).*“ธรรมชาติมนุษย์ในปรัชญาของโทมัส ฮอบส์”. วารสารวิชาการมนุษย์ศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.* 28 (1). (มกราคม – เมษายน).

พระครูประโชติกิจโกศล (ธนโชติ หงษ์มณี). (ม.ป.ป.) “บทบาทโหราศาสตร์ต่อความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม”. *วารสารเซนต์จอห์น*. ม.ป.ท.

พระมหามฆวินทร์ ปุริสุตฺตโม,วรรณา พ่วงพร้อม. *“ธรรมชาติมนุษย์ของโทมัส ฮอบส์ในมุมมองพุทธปรัชญาเถรวาท”. วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์*. 4 (1). (มกราคม – มิถุนายน 2564) : 2.

พระมหาสมศักดิ์ ญาณโพโธ. แม่ชีจำเรียง กำเนิดโทน. (2563) “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องกรรมและการให้ผลของกรรมตามหลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท” *“วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์”*. 6 (1). (มกราคม – มิถุนายน).

พระมหาโยธิน โยธิโก. (2562). “หลักนิยาม 5 กับระบบนิเวศวิทยา”. “วารสารศิลปะการจัดการ”. 3 (3). (กันยายน - มิถุนายน)

ยัง กุนอก. (2559). “การศึกษาหลักศรัทธาตามแนวคิดพระพุทธศาสนาเถรวาทของชาวพุทธจังหวัดอุบลราชธาน”. *วารสารมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี* 7 (1). (มกราคม - มิถุนายน).

อริยา คูหา (ดร.). (2552). “กายจิต : ความสมบูรณ์ของชีวิต”. *วารสารรูสมิแล.* 30 (2). (พฤษภาคม – สิงหาคม).

อำนาจ ยอดทอง (ดร.). (2550). “ศึกษาวิเคราะห์ความอยากในฐานะเป็นบ่อเกิดของความขัดแย้ง”. *วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*. 3 (1). (มกราคม-มีนาคม).

.

3) วิทยานิพนธ์ /สารนิพนธ์ และงานวิจัย

เทวินทร์ เหล็งศักดิ์. (2561). *“ศึกษาวิเคราะห์กรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

พระทอมมี่ โชติธมฺโม.(2548). *“การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่องพุทธจิตวิทยาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”*. วิทยานิพนธ์มหาวิทยาลัย. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย).

พระธนันท์ชัย วรธมฺโม. (2554). **“***การศึกษาเชิงวิเคราะห์การฝึกจิตในพระพุทธศาสนา***”**. วิทยานิพนธ์มหาวิทยาลัย. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย).

พระพัฒนะ ธมฺมสาโร. (2557). **“***การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมในกรรมทีปนีของพระพรหมโมลี***”** วิทยานิพนธ์มหาวิทยาลัย. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย).

พระมหาไพฑูลย์ สิริธมฺโม.(2561). *“การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องจขันธ์ 5 ในเชิงอภิปรัชญา”*. ปริญญาพุฒทธศษสตร์ดุษฎีบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

พระมหาชลัน ภูริวฑฺฒโน (ชลันรัตน์) . (2561).*“การศึกษาวิเคราะห์วิบากกรรมของบุคคลตามที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท”*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหามกุฏราชวิทยาลัย).

พระมหาธีรานนท์ ปริปณฺโร (ล่าลัน). (2564). *“การวิเคราะห์เรื่องกรรมตามทัศนะของนักปราชญ์ชาวพุทธในสังคมไทย”*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหามกุฏราชวิทยาลัย).

พระมหานุกุศล มหาวีโร (พรหมขันธ์). (2554). *“วิธีคิดเพื่อบรรเทาอกุศลจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท”* วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

พระมหายิ่งสันต์ ภทฺราภิสิทฺธิ. (2564). *“ศึกษาวิเคราะห์วิบากกรรมของเปรตตามหลักพุทธจริยศาสตร์)”*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย).

พระมหาวิชิต อคฺคชิโต (จันทร์สง่า). (2560). **“***ศึกษาวิเคราะห์มโนทัศน์เรื่องกรรมและผลของกรรมในพระพุทธปรัชญาเถรวาทของสังคมไทยในปัจจุบัน***”**. วิทยานิพนธ์มหาวิทยาลัย. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย).

พระยุรศักดิ์ ยสวฑฺฒโน (ยิ่งสกุล). (2562). **“***การใช้ตัณหาส่งเสริมกุศลธรรมในทาง พระพุทธศาสนา***”**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

พระสวัสดิ์ ญาณวโร (เวียงสงค์) . (2561). *“การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนาจิตตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท”*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหามกุฏราชวิทยาลัย).

พระสุเมธ สุเมโธ (มีเนตร). (2559).*“ความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับอารมณ์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหามกุฏราชวิทยาลัย).

แม่ชีอาจรีย์ สหเลิศศิลป์. (2561).*“ศึกษาอกุศลจิตในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

แม่ชีอาภัสรา ชื่นพลี. (2553). *“มโนทัศน์เรื่องธรรมนิยามในพระพุทธปรัชญาเถรวาท”*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย).

ราเชนทร์ พงษ์วิทยานุสรณ์. (2561) *“การศึกษาจิตในคัมภีร์ ธมัมสังคณีตามหลักปรมัตถธรรม”*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

ศิริพัชร์ พัฒนวรเศรษฐ์. (2563). *“กรรมวิธี : การแก้กรรมของพระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ ฐิตธมฺโม)”*.วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหามกุฏราชวิทยาลัย

สุเทพ ปิ่นนิล. (2549) *“ศึกษาพุทธปรัชญาเรื่องกรรมในเปรตวัตถุ”.* สารนิพนธ์ปริญญาศาสตรบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมกุฏราชวิทยาลัย).

สุรวัฒน์ หิรัณย์สิริกลุ. (2562). *“ แนวทางการนำเสนอเรื่องกรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ที่สอดคล้องกับสังคมไทยปัจจุบัน”* ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

4) ออนไลน์

ไชยทรง จันทรอารีย์. *“จิตคือหัวใจพระพุทธศาสนา”*. (2558). สืบ13 มกราคม 2566. จาก https://shorturl.asia/xUWwO

ตีรณ พงศ์มฆพัฒน์. *จิตของชาวพุทธ จิตและสิ่งที่อยู่ในจิต.* (2561). สืบค้นวันที่ 13 พฤศจิกายน 2565 จาก https://shorturl.asia/zIVSC .

ดาเรศ บันเทิงจิตร. *“เรื่องของจิต”.* (2551) . สืบค้น 11 ม.ค. 2566. จาก https://relink.asia/YJaGm

ผ้าขาวเปื่อนหมึก. *“อกุศลจิต”*. (2016). สืบค้น 14 ม.ค. 2023. จาก https://shorturl.asia/SZlr5

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา. *“ความพยาบาทกับการเผาจิต”*. (2559). สืบค้น 14 มกราคม 2565 จาก https://shorturl.asia/1RYhK .

สยามรัฐออนไลน์. โดยอุทัย บุญเย็น.*“ตถาคตโพธิสัทธา” ความเชื่อมั่นในหลัก “กรรม” ของชาวพุทธ.* (2563). สืบค้น 11 มกราคม 2566 จาก https://shorturl.asia/XltEk .

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
รายนามผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ

รายนามผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ

1. พระครูวินัยธร บุญศรี ฌาณวุฒฺโฑ

ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ประจำสาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยn

2. ดร. สเน่ห์ เตชะวงศ์

ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์พิเศษประจำสาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

3. ดร. กฤตสุชิน พลเสน

ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ประจำสาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ภาคผนวก ข

หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตวิทยาลัย โทร. ๐๕๔-๓๐๖๓

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๒๙๐ **วันที่** ๙ มิถุนายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย (IOC)

กราบเรียน/เจริญพร พระศรุวินัยธร บุญศรี ฉนฺทวุฑฺโฒ, ผศ.ดร.

ด้วย พระมหาพงศธร เขมธโร (ศรีสุวรรณ์) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๑๐๐๑๐ นักศึกษารุ่นที่ ๑๙/๒๕๖๔ หลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท (AN ANALYTICAL STUDY OF THE RELATION OF KAMMA AND CITTA IN THERAVADA BUDDHISM)" มีความประสงค์จะขอให้ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยในฐานะที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านการศึกษา เพื่อเก็บข้อมูลเรียนวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์มายังท่านเพื่อตรวจสอบเครื่องมือวิจัยให้นักศึกษาเพื่อเก็บข้อมูลเรียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป สำหรับวันและเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงกราบเรียน/เจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ อว ๗๙๐๕/๐๐๙๗

๓๗ มิถุนายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย (IOC)
เจริญพร ดร.เสน่ห์ เดชะวงศ์

ด้วย พระมหาพงศธร เขมธโร (ตรีสุวรรณ์) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๑๐๐๑๐ นักศึกษารุ่นที่ ๑๙/๒๕๖๔ หลักสูตร ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท (AN ANALYTICAL STUDY OF THE RELATION OF KAMMA AND CITTA IN THERAVĀDA BUDDHISM)" มีความประสงค์จะขอให้ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยในฐานะที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านการศึกษา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์มายังท่านเพื่อตรวจสอบเครื่องมือวิจัยให้นักศึกษาเพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป สำหรับวันและเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขอเจริญพร

สหธมฺมิสารเมธี

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ได้ตรวจสอบเครื่องมือวิจัยแล้ว
10 มิถุนายน 2566

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๐๕๘-๑๐๖๒ โทรสาร : ๐-๒๔๔๔-๖๐๔๑

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตวิทยาลัย โทร. ๐๑๕๘-๑๐๖๓

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๒๙๐ **วันที่** ๗ มิถุนายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย (IOC)

กราบเรียน/เจริญพร ดร.กฤตสุวัน พลเสน

ด้วย พระมหาพงศธร เขมธโร (ศรีสุวรรณ์) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๕๒๐๑๕๐๑๑๐๐๑๐ นักศึกษารุ่นที่ ๑๙/๒๕๖๔ หลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท (AN ANALYTICAL STUDY OF THE RELATION OF KAMMA AND CITTA IN THERAVADA BUDDHISM)" มีความประสงค์จะขอให้ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยในฐานะที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านการศึกษา เพื่อเก็บข้อมูลเขียนวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์มายังท่านเพื่อตรวจสอบเครื่องมือวิจัยให้นักศึกษาเพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์ต่อไป สำหรับวันและเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงกราบเรียน/เจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ตรวจสอบเครื่องมือเรียบร้อยแล้ว

๙ มิ.ย. ๖๖

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

มหามกุฏราชวิทยาลัย

ภาคผนวก ค
แบบสัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์

วิทยานิพนธ์เรื่อง

“การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท”

หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

คำชี้แจง

๑. แบบสัมภาษณ์มีโครงสร้างสำหรับการวิจัยฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลสำหรับงานวิจัยเรื่อง ‘**การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท**’ แบ่งออกเป็น ๓ ตอนคือ

ตอนที่ ๑ ข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ ๒ ข้อมูลการศึกษาการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ตอนที่ ๓ ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

๒. โปรดตอบคำถามตามสภาพที่เป็นจริง คำตอบของท่านมีคุณค่ายิ่งต่อการวิจัย เพราะจะทำให้ทราบข้อเท็จจริงอันจะนำไปสู่การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท ข้อมูลที่ท่านตอบจะไม่มีผลกระทบต่อท่านแต่อย่างใด หากท่านรู้สึกไม่สบายใจสามารถไม่ตอบคำถามได้ ผู้วิจัยขอรับรองว่าข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์ครั้งนี้จะเป็นข้อมูลในภาพรวมเท่านั้นและจะดำเนินการให้สอดคล้องภายใต้เงื่อนไขจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ทุกประการ

๓. ข้อมูลสัมภาษณ์นี้ ถือว่าเป็นข้อมูลส่วนบุคคล ไม่สามารถเปิดเผยข้อมูล หรือนำไปเผยแพร่ได้ และมีการจับเก็บไว้อย่างปลอดภัย

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณและขออนุโมทนาสำหรับความร่วมมือในการให้สัมภาษณ์ของท่านไว้ ณ โอกาสนี้

พระมหาพงศธร เขมธโร (ตรีสุวรรณ์)

นักศึกษา หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ตอนที่ ๑ ข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์: .....ฉายา/.....

นามสกุล.....ที่อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....

บ้าน/วัด.....แขวง/ตำบล.....

เขต/อำเภอ.....จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....

วันและเวลาที่ให้สัมภาษณ์ วัน.....ที่..... เดือน.....พ.ศ. ๒๕๖๖ เวลา..... น.

ตอนที่ ๒ การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑. ท่านคิดว่า กรรมตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

๒. ท่านคิดว่า จิตตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

๓. ท่านคิดว่า กรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีความสัมพันธ์ตามกฎของนิยาม ๕ เป็นอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

๔. ท่านคิดว่า กรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีความสัมพันธ์ตามกฎของปฏิจจสมุปบาท เป็นอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

๕. ท่านคิดว่า กรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีความสัมพันธ์ตามกฎของขันธ์ ๕ เป็นอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

๖. ท่านคิดเห็นว่า การสร้างความเข้าใจในความเป็นกฎแห่งกรรมและจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทสามารถทำได้ อย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

๗. ท่านคิดว่า ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตทั้งที่เป็นกุศลและอกุศลในพระพุทธศาสนาเถรวาท ส่งผลกระทบต่อคนและสังคมอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

๘. ท่านคิดว่า การปฏิบัติที่ถูกต้องต่อความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท ควรเป็นอย่างไร ทั้งในระดับทั่วไป และระดับการบรรลุธรรม

.....

.....

.....

.....

ตอนที่ ๓ ข้อเสนอแนะอื่น ๆ

๑. ความเข้าใจเรื่องกฎแห่งกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

.....

.....

๒. ผลกระทบต่อคนและสังคม

.....

.....

๓. การปฏิบัติในระดับทั่วไปกับการบรรลุธรรม

.....

.....

มหามกุฏราชวิทยาลัย

ขอขอบพระคุณและอนุโมทนาที่กรุณาให้คำสัมภาษณ์

พระมหาพงศธร เขมธโร (ตรีสุวรรณ์)

นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

E-mail : Phomg8898nut@gmail.com

Mobile: 088-9625-545

ผู้สัมภาษณ์

ภาคผนวก ง
รายนามผู้ทรงคุณวุฒิผู้ให้ข้อมูลการสัมภาษณ์

รายนามผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์

1. พระราชวชิรสุธี (สุพัฒน์ สุวฑฺโน)

ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดศรีสุทธาวาส (ธ) เจ้าคณะจังหวัดเลย (ธ)

สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 4 กันยายน 2566

2. พระมงคลธรรมวิธาน, ผศ.ดร. (สำเร็จ ภูริจตฺโต)

ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดทองเนียม (ธ) รักษาการแทนรองอธิการบดี วิทยาลัยเขตสิรินธรราชวิทยาลัย

สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 24 สิงหาคม 2566

3. พระครูสรพจน์พิลาส (พรหมา ธมฺมวโร)

ตำแหน่ง ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดธรรมมงคล (ธ)

สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 25 สิงหาคม 2566

4. พระครูปลัดสิทธิวรวัฒน์ (กุญชร์สิฏฐ์ ยโสธโร)

ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดอัมพวัน

สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 20 สิงหาคม 2566

5. รศ. สุเชาวน์ พลอยชุม

ตำแหน่ง ผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาประจำบัณฑิตวิทยาลัย

สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 22 สิงหาคม 2566

6. รศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน

ตำแหน่ง รองคณบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล

สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 22 สิงหาคม 2566

7. รศ.ดร. อำพล บุดดาสาร

ตำแหน่ง อาจารย์ประจำสาขาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยการฝึกหัดครู มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร

สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 2 กันยายน 2566

8. ผศ.ดร. สมบูรณ์ วัฒนะ

ตำแหน่ง อาจารย์ประจำวิทยาลัยศาสนศึกษามหาวิทยาลัยมหิดล

สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 21 สิงหาคม 2566

9. พันเอกพิเศษ ธงชัย แสงรัตน์

ตำแหน่ง นักวิชาการอิสระทางพระพุทธศาสนา

สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 2 กันยายน 2566

10. แพทย์หญิงดวงทิพย์ สุนทรเลขา

ตำแหน่ง จักษุแพทย์

สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 2 กันยายน 2566

11. นางศิริพร อาภัสรพรหม

ตำแหน่ง เจ้าพนักงานสาธารณสุขชำนาญงาน สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดฉะเชิงเทรา

สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 28 สิงหาคม 2566

12. นายภัทรกร เจริญมิ่งขวัญ

ตำแหน่ง specialist & Logistics บ. IJTT (Thailand) Co.Ltd.

สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 8 กันยายน 2566

ภาคผนวก จ
หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๑๒๒

๑๖ สิงหาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

กราบเรียน พระราชวชิรสุธี เจ้าอาวาสวัดศรีสุทธาวาส จังหวัดเลย

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์

ด้วย พระมหาพงศธร เขมธโร (ตรีสุวรรณ์) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๑๐๑๐ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท (AN ANALYTICAL STUDY OF THE RELATION OF KAMMA AND CITTA IN THERAVADA BUDDHISM)" มีความประสงค์จะขอให้ท่านอนุเคราะห์ในการเป็นผู้ทรงคุณวุฒิให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงกราบเรียนมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ในการขอสัมภาษณ์ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงกราบเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

กราบเรียนมาด้วยความเคารพ

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๐๕๙ โทรสาร : ๐-๒๔๔๔-๖๐๔๑

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย โทร. ๑๐๕๙-๑๐๖๓

ที่ อว ๗๙๐๕/๐๔๔๑ **วันที่** ๑๖ สิงหาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

กราบเรียน พระมงคลธรรมวิธาน, ผศ.ดร.

ด้วย พระมหาพงศธร เขมธโร (ศรีสุวรรณ์) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๓๓๐๑๐ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท (AN ANALYTICAL STUDY OF THE RELATION OF KAMMA AND CITTA IN THERAVADA BUDDHISM)" มีความประสงค์จะขอความอนุเคราะห์จากท่านในการให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย จึงกราบเรียนมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการขอสัมภาษณ์ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงกราบเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๑๒๒

๑๖ สิงหาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เรียน พระครูสรพจน์พิลาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดธรรมมงคล กรุงเทพมหานคร

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์

ด้วย พระมหาพงศธร เขมธโร (ตรีสุวรรณ์) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๓๐๑๐ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท (AN ANALYTICAL STUDY OF THE RELATION OF KAMMA AND CITTA IN THERAVADA BUDDHISM)" มีความประสงค์จะขอให้ท่านอนุเคราะห์ในการเป็นผู้ทรงคุณวุฒิให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงเรียนมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ในการขอสัมภาษณ์ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

25 ส.ค. 2566

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๐๕๙ โทรสาร : ๐-๒๔๔๔-๖๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๑๒๒

๑๖ สิงหาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เรียน พระครูปลัดสิทธิวรวัฒน์ เจ้าอาวาสวัดอัมพวัน จังหวัดสิงห์บุรี

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์

ด้วย พระมหาพงศธร เขมธโร (ตรีสุวรรณ์) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๑๐๑๐ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท (AN ANALYTICAL STUDY OF THE RELATION OF KAMMA AND CITTA IN THERAVADA BUDDHISM)" มีความประสงค์จะขอให้ท่านอนุเคราะห์ในการเป็นผู้ทรงคุณวุฒิให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงเรียนมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ในการขอสัมภาษณ์ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ลงชื่อ/ผู้สัมภาษณ์
(พระครูปลัดสิทธิวรวัฒน์)
20 ส.ค. 2566

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)
๒๔๘ หมู่ที่ ๓ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๐๕๙ โทรสาร : ๐-๒๔๔๔-๖๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ อว ๗๘๐๕/ว ๐๑๒๖

๑๖ สิงหาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร รศ.สุเชาวน์ พลอยชุม

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์

ด้วย พระมหาพงศธร เขมธโร (ตรีสุวรรณ์) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๔๐๑๑๑๐๑๐ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท (AN ANALYTICAL STUDY OF THE RELATION OF KAMMA AND CITTA IN THERAVADA BUDDHISM)" มีความประสงค์จะขอให้ท่านอนุเคราะห์ในการเป็นผู้ทรงคุณวุฒิให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ในการขอสัมภาษณ์ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขออำนวยพร

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส (B 7.1)
๒๔๘ หมู่ที่ ๓ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๐๕๙ โทรสาร : ๐-๒๔๔๔-๖๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๙ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๑๒๒

๑๖ สิงหาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร รศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์

ด้วย พระมหาพงศธร เขมธโร (ตรีสุวรรณ์) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๑๐๑๐ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท (AN ANALYTICAL STUDY OF THE RELATION OF KAMMA AND CITTA IN THERAVADA BUDDHISM)" มีความประสงค์จะขอให้ท่านอนุเคราะห์ในการเป็นผู้ทรงคุณวุฒิให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ในการขอสัมภาษณ์ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขออำนวยพร

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส (B 7.1)
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๐๕๙ โทรสาร : ๐-๒๔๔๔-๖๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๑๔๒

๑๖ สิงหาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร รศ.ดร.อำพล บุดดาสาร อาจารย์ประจำสาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์

ด้วย พระมหาพงศธร เขมธโร (ตรีสุวรรณ์) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๑๐๑๐ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท (AN ANALYTICAL STUDY OF THE RELATION OF KAMMA AND CITTA IN THERAVADA BUDDHISM)" มีความประสงค์จะขอให้ท่านอนุเคราะห์ในการเป็นผู้ทรงคุณวุฒิให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ในการขอสัมภาษณ์ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขออำนวยพร

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส (B 7.1)
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๐๕๙ โทรสาร : ๐-๒๔๔๔-๖๐๔๑

๒ ก.ย. ๒๕๖๖

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๑๒๒

๑๖ สิงหาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร ผศ.ดร.สมบูรณ์ วัฒนะ อาจารย์ประจำวิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์

ด้วย พระมหาพงศธร เขมธโร (ตรีสุวรรณ์) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๑๐๑๐ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท (AN ANALYTICAL STUDY OF THE RELATION OF KAMMA AND CITTA IN THERAVADA BUDDHISM)" มีความประสงค์จะขอให้ท่านอนุเคราะห์ในการเป็นผู้ทรงคุณวุฒิให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ในการขอสัมภาษณ์ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขออำนวยพร

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

รับที่ พระวิมลภาษณ์ (ปอง)
21 ส.ค. 2566
13.00 น.

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๐๕๙ โทรสาร : ๐-๒๔๔๔-๖๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ อว ๗๘๐๕/ว ๐๑๒๒

๑๖ สิงหาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร พันเอกพิเศษ ธงชัย แสงรัตน์ นักเขียนอิสระทางพระพุทธศาสนา

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์

ด้วย พระมหาพงศธร เขมธโร (ดรีสุวรรณ์) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๑๐๑๐ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท (AN ANALYTICAL STUDY OF THE RELATION OF KAMMA AND CITTA IN THERAVADA BUDDHISM)" มีความประสงค์จะขอให้ท่านอนุเคราะห์ในการเป็นผู้ทรงคุณวุฒิให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ในการขอสัมภาษณ์ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขออำนวยพร

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)
๒๔๘ หมู่ที่ ๓ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๐๕๙ โทรสาร ๐-๒๔๔๔-๖๐๕๑

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๑๒๒

๑๖ สิงหาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร แพทย์หญิงดวงทิพย์ สุนทรเลขา

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์

ด้วย พระมหาพงศธร เขมธโร (ศรีสุวรรณ์) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๑๐๑๐ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท (AN ANALYTICAL STUDY OF THE RELATION OF KAMMA AND CITTA IN THERAVADA BUDDHISM)" มีความประสงค์จะขอให้ท่านอนุเคราะห์ในการเป็นผู้ทรงคุณวุฒิให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ในการขอสัมภาษณ์ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขออำนวยพร

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส (B 7.1)
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๐๕๙ โทรสาร : ๐-๒๔๔๔-๖๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๑๒๒

๑๖ สิงหาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร นางศิริพร อาภัสรพรหม สาธารณสุขชำนาญงาน สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดฉะเชิงเทรา

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์

ด้วย พระมหาพงศธร เขมธโร (ตรีสุวรรณ์) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๑๑๐๑๐ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท (AN ANALYTICAL STUDY OF THE RELATION OF KAMMA AND CITTA IN THERAVADA BUDDHISM)" มีความประสงค์จะขอให้ท่านอนุเคราะห์ในการเป็นผู้ทรงคุณวุฒิให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ในการขอสัมภาษณ์ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขออำนวยพร

ได้ให้สัมภาษณ์แล้ว
ศิ
(นางศิริพร อาภัสรพรหม)
๒๕/ส.ค./๖๖

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๐๕๙ โทรสาร : ๐-๒๔๔๔-๖๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐

ที่ อว ๗๙๐๕/ว ๐๑๒๒

๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร นายภัทรกร เจริญมิ่งขวัญ Specialist & Logistics บ.UTT (Thailand) Co.Ltd.

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์

ด้วย พระมหาพงศธร เขมธโร (ตรีสุวรรณ์) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๔๒๐๑๕๐๑๑๐๑๐ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา (BUDDHIST STUDIES) ของ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่อง "การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท (AN ANALYTICAL STUDY OF THE RELATION OF KAMMA AND CITTA IN THERAVADA BUDDHISM)" มีความประสงค์จะขอให้ท่านอนุเคราะห์ในการเป็นผู้ทรงคุณวุฒิให้สัมภาษณ์ฯ เพื่อเป็นข้อมูลเขียนงานวิทยานิพนธ์

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัย จึงเจริญพรมายังท่านเพื่อขอความอนุเคราะห์ในการขอสัมภาษณ์ดังกล่าว สำหรับวัน และเวลานักศึกษาจะเป็นผู้ไปติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขออำนวยพร

(พระสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

8/9/66

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
อาคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (B 7.1)
๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๐๕๙ โทรสาร : ๐-๒๔๔๔-๖๐๔๑

ภาคผนวก ฉ
รูปผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์

รูปผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์

สัมภาษณ์ พระราชวชิรสุธี (สุพัฒน์ สุวฑฺฒโน) เจ้าอาวาสวัดศรีสุทธาวาส (ธ) เจ้าคณะจังหวัดเลย (ธ) เมื่อวันที่ 4 กันยายน 2566 เวลา 13.00 น.

สัมภาษณ์ พระมงคลธรรมวิธาน (สำเร็จ ภูริจิตฺโต), ผศ.ดร.เจ้าอาวาสวัดทองเนียม (ธ) รักษาการแทนรองอธิการบดี วิทยาลัยเขตสิรินธรราชวิทยาลัย เมื่อวันที่ 24 สิงหาคม 2566 เวลา 10.00 น.

สัมภาษณ์ พระครูสรพจน์พิลาส (พรหมา ธมฺมวโร) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดธรรมมงคล (ธ)
เมื่อวันที่ 25 สิงหาคม 2566 เวลา 13.00 น.

สัมภาษณ์ พระครูปลัดสิทธิวรวัฒน์ (กุญชว์สิฏฐ์ ยโสธโร) เจ้าอาวาสวัดอัมพวัน
เมื่อวันที่ 25 สิงหาคม 2566 เวลา 13.00 น.

สัมภาษณ์ รศ. สุเชาวน์ พลอยชุม ผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาประจำบัณฑิตวิทยาลัย
เมื่อวันที่ 22 สิงหาคม 2566 เวลา 13.00 น.

สัมภาษณ์ รศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน รองคณบดี มหาวิทยาลัยมหิดล
เมื่อวันที่ 22 สิงหาคม 2566 เวลา 10.00 น.

สัมภาษณ์ รศ.ดร. อำพล บุดดาสาร อาจารย์ประจำสาขาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยการฝึกหัดครู มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครเมื่อวันที่ 2 กันยายน 2566 เวลา 10.00 น.

สัมภาษณ์ ผศ.ดร. สมบูรณ์ วัฒนะ อาจารย์ประจำวิทยาลัยศาสนศึกษามหาวิทยาลัยมหิดล เมื่อวันที่ 21 สิงหาคม 2566 เวลา 13.00 น.

สัมภาษณ์ พันเอกพิเศษ ธงชัย แสงรัตน์ นักวิชาการอิสระทางพระพุทธศาสนา
เมื่อวันที่ 2 กันยายน 2566 เวลา 13.00 น.

สัมภาษณ์ แพทย์หญิงดวงทิพย์ สุนทรเลขา จักษุแพทย์
เมื่อวันที่ 2 กันยายน 2566 เวลา 13.00 น.

สัมภาษณ์ นางศิริพร อาภัสรพรหม เจ้าพนักงานสาธารณสุขชำนาญงาน สำนักงานสาธารณสุข จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 28 สิงหาคม 2566 เวลา 10.00 น.

สัมภาษณ์ นายภัทรกร เจริญมิ่งขวัญ specialist & Logistics บ. IJTT (Thailand) Co.Ltd. เมื่อวันที่ 8 กันยายน 2566 เวลา 10.00 น.

ภาคผนวก ช
เอกสารรับรองผลการพิจารณาจริยธรรมในการวิจัยในคน

ที่ จว. ๓๗๑/๒๕๖๖

เอกสารรับรองผลการพิจารณาจริยธรรมการทำวิจัยในคน
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

๑. ชื่อโครงการวิจัย

ชื่อเรื่อง :การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

TITLE : ANALYTICAL STUDY OF THE RELATION OF KAMMA AND CITTA IN THERAVĀDA BUDDHISM

๒. ชื่อหัวหน้าโครงการวิจัย

พระมหาพงศธร เขมธโร (ตรีสุวรรณ์)

๓. ผลการพิจารณาของคณะกรรมการจริยธรรมการทำวิจัยในคน

คณะกรรมการจริยธรรมการทำวิจัยในคน สถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ในการประชุมครั้งที่ ๗/๒๕๖๖ วันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๖ มติที่ ๕๒๔/๒๕๖๖ ได้พิจารณาแล้วเห็นว่า โครงการวิจัยดังกล่าวเป็นไปตามหลักการของจริยธรรมการทำวิจัยในคน โดยที่ผู้วิจัยเคารพสิทธิและศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ ไม่มีการล่วงละเมิดสิทธิ และไม่ก่อให้เกิดภยันตรายแก่ตัวอย่างการวิจัย กลุ่มตัวอย่าง และผู้เข้าร่วมในโครงการวิจัย

จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยในขอบข่ายของโครงการวิจัยที่เสนอได้ ตั้งแต่วันที่ออกเอกสารรับรองผลการพิจารณาการทำวิจัยในคนฉบับนี้ จนถึงวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๗

ออกให้ ณ วันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๖

ลงนาม

(พระมหามฆวินทร์ ปุริสุตฺตโม, ผศ.ดร.)
ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการทำวิจัยในคน
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ - นามสกุล : พระมหาพงศธร เขมธโร (ตรีสุวรรณ์)

วัน เดือน ปี : วันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2525

ภูมิลำเนา : ฉะเชิงเทรา

สถานที่อยู่ปัจจุบัน : วัดสามัคคีธรรม ตำบลกกสะทอน
อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย 42120
E-mail Phong8898nut@gmail.com
Tel Mobile 088-9625-545
ID line wammai_8898

การศึกษา

: นักธรรมชั้นเอก

: เปรียญธรรม 4 ประโยค

: ปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาสารสนเทศทั่วไป
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมธิราช